

«Між Бугом і Дніпром

Науково-краєзнавчий вісник
Центральної України»

Випуск XIV'2020

*Спеціальний випуск присв'ячений
180-річчю від дня народження М.Л. Кропивницького,
175-річчю від дня народження І.К. Тобілевича (Карпенка-Карого)
та 50-річчю Всеукраїнського св'ята (фестивалю) театрального мистецтва
«Вересневі самоцвіти»*

*Збірник
(видання, що продовжується)*

«Між Бугом і Дніпром
Науково-краєзнавчий вісник
Центральної України»

*Свідомство про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
(від 02.12.2014 р. серія КГ № 842/418 Р)*

Засновники:

*Кіровоградська обласна
організація Національної спілки
краєзнавців України
Державний архів
Кіровоградської області*

Випуск XIV' 2020

*Рекомендовано до друку
науково-методичною радою
Державного архіву
Кіровоградської області
(протокол №10 від 07.10.2020)*

**Головний редактор
Олег Бабенко**

Зміст

Олег Бабенко
«Те, багатоцінне, що цвіте само» 5

МЕМОРІА

Богдана Бабенко
Марко Кропивницький у науковій
та творчій спадщині
Миколи Смоленчука.....8

Валентина Москавчук
Життєві стежки Клавдії Башликової 20

Анна Недлінська
Творчий шлях художника-земляка
Івана Савенка (1924-1987) 25

Світлана Новік
Незламна сила жіночої долі
(життєвий та творчий шлях
української поетеси
Олени Костянтинівни Журливої
[Котової])..... 29

Редакційна рада видання:

Бабенко О.О., директор Державного архіву Кіровоградської області (ДАКО), голова Кіровоградської обласної організації Національної спілки краєзнавців (НСКУ) – голова редакційної ради та редколегії видання;

Бабенко О.А., керівник КУ «Кіровоградське обласне відділення Пошуково-видавничого агентства «Книга Па'мяті України», член НСКУ;

Брайченко О.Д., к.і.н., доц., засл. прац. освіти України, член НСКУ (м. Київ);

Гребньова В.Т., к.філол.н., доц., (м. Марсель, Франція);

Гурбанська А.І., д.філол.н., проф. Київського національного університету культури і мистецтв, засл. прац., культури України;

Козир І.А., к.і.н., доц., доц. Центрального українського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, засл. прац. освіти України, член НСКУ;

Левченко Л.Л., д.і.н., проф., заступник голови Державної архівної служби України, заст. голови Миколаївської обл. орг. НСКУ;

Михида С.П., д.філол.н., проф., про-ректор з науково-педагогічної роботи Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, член НСПУ;

Новіков А.О., д.філол.н., проф., зав. кафедрою української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка;

Інна Саєнко

Солодкий напій гіркою долину.

Автобіографізм у поезії

Петра Косенка 36

Федір Шепель

До біографії отамана-самостійника,

письменника і драматурга

Фотія Мелешка 48

СПАДЩИНА

Світлої пам'яті

Миколи Олександровича

Галицького

Микола Галицький

«Найвищою нагородою для мене

є вдячність людей» 57

ДОКУМЕНТУМ

І. Зі сторінок газети

«Кіровоградська Правда»:

Дні української радянської літератури на кіровоградщині та святкування

125-річчя від дня народження

І.Тобілевича (Карпенка-Карого).

Публікацію підготували

Тетяна Гончарова та Олег Бабенко 81

ІІ. З іменем драматурга:

краєзнавці про І.Тобілевича

(Карпенка-Карого, людей та місця,

пов'язані з ним. Публікацію

підготували Олег Бабенко

та Тетяна Гончарова:

Віктор Биков 103

Микола Хомандюк 118

Леонід Куценко 129

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

Вдовиченко Ашот, Гачан Юлія,

Резнік Марія, Тягній Данило,

Чарута Юрій

Життєвий нарис мешканців

середньої Наддніпрянщини

(Крилівщина) 138

Орлик В.М., д.і.н., проф., зав. кафедрою суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, член НСКУ;

Ткаченко Т.О., директор Кіровоградського обласного художнього музею, віце-президент ІКОМ України, член НСКУ;

Філоретова Л.М., к.і.н., доц., декан факультету історії та права Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

Щербатюк В.М., д.і.н., проф., проф. кафедри історії держави і права Національної академії внутрішніх справ, голова Лисянської районної організації «Виток» НСКУ.

Редакційна колегія випуску:

Бабенко О.О., голова редколегії (головний редактор);

Гончарова Т.В., член НСКУ, начальник відділу археографії ДАКО;

Животовська В.Г., голова ГО «Кіровоградська регіональна бібліотечна асоціація», засл. прац. культури України;

Колечкін В.П., к.і.н., пров. н.с. ДАКО (наук. редактор);

Петренко І.Д., засл. прац. культури України, почесний краєзнавець України, член НСКУ;

Шевченко Б.Л., заст. голови Кіровоградської обл. орг. НСКУ (заступник головного редактора).

Маляренко Олександр, Маляренко Маргарита
Історичні неточності перекладу топонімів і гідронімів сучасної Кіровоградщини.....145

CONFERENTIA

Лариса Гайда
Марко Лукич Кропивницький: пам'ятні місця, пов'язані із життям та діяльністю (матеріали до віртуальної мандрівки)..... 152

Олена Грицайова
До 50-річчя Всеукраїнського свята театального мистецтва «Вересневі самоцвіти»..... 164

Зоя Грицайова
Філософські нотатки Івана Тобілевича..... 169

Віктор Голобородько
Театральний проект Олександрії 1946 року: нездійсненна мрія серед руйн 177

Богдан Волошинський
Рідкісна світлина батька українського театру 185

Марина Долгих
Співачка Олександра Марківна Кропивницька (1888–1969): сторінками концертно-театрального життя 189

Олена Класова
Архів співака Герасима Максимовича Журавленка у фондах Музею музичної культури ім. Кароля Шимановського 205

Марія Лаврусенко
Проблема творчої особистості в драматургії II половини XIX століття 213

Любов Мельникова
Жінки в житті М. Л. Кропивницького..... 219

Андрій Надеждін
Мистецтвознавчі аспекти картини Володимира Федорова «Корифеї українського театру» до 100-річчя з дня народження В. О. Федорова..... 226

Випуск підготовлено за матеріалами доповідей та повідомлень учасників: XIII обласних літературно-красназничих Куценківських читань «Осяяні талантами», присвячених 180-річчю від дня народження М.Л. Кропивницького та 175-річчю від дня народження І.К. Тобілевича (Карпенка-Карого), що відбулися 15 лютого 2020 року в Літературно-меморіальному музеї І.К. Карпенка-Карого міста Кропивницького, 1 музейних читань, присвячених 180-річчю від дня народження М.Л. Кропивницького, 175-річчю від дня народження І.К. Тобілевича (Карпенка-Карого) та 50-річчю Всеукраїнського свята театрального мистецтва «вересневі самоцвіти» в рамках проєкту «Марко Кропивницький і театральне мистецтво – Україні й українцям», що відбулися 28 вересня 2020 року у відділі Кіровоградського обласного красназничого музею – Меморіальному музеї М.Л. Кропивницького, а також за архівними документами та матеріалами Державного архіву Кіровоградської області.

Відповідальність за достовірність цифрового матеріалу, фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, організацій, установ та іншої інформації несуть автори публікацій. Висловлені у цих публікаціях думки можуть не збігатися з поглядами редакційної колегії і не покладають на неї ніяких зобов'язань.

Деякі матеріали подаються в авторській редакції.

Адреса редакції:

вул. Шевченка, 54,
м. Кропивницький, 25006
тел.: (0522) 32-07-22

© Кіровоградська обласна організація
НСКУ, 2020

Анатолій Новиков

«Він був український “Батько”...»
(Нарис життя і творчості
Марка Кропивницького) 234

Олександр Ратушняк

Постать Марка Кропивницького
у спогадах Софії Тобілевич 245

Павло Рибалко

Сергій Єфремов та Іван Тобілевич 255

Ігор Смичек

Культурно-просвітницька діяльність
Марка Кропивницького та її оцінка
в літературній спадщині
Івана Франка 267

Кирило Полішук

Український театр в одесі
та петербурзі (гастролі корифеїв
крізь призму театральних рецензій) 273

Олександр Полячок

Походження Кароля Шимановського,
Фелікса Блюменфельда та Генріха
Нейгауза від київських князів
та шляхтичів 284

Олег Юрченко

Друга світова війна у творах
образотворчого мистецтва
з фондів зібрання
Кіровоградського обласного
художнього музею 301

Олена Шовенко

Ім'я Леоніда Куценка
як бренд бібліотеки 312

ХРОНІКА

З історії «Вересневих самоцвітів».
Підготував Вадим Колечкін 315

«ТЕ МНОГОЦІННЕ, ЩО ЦВІТЕ САМО...»

З легкої руки українських радянських письменників місто Кіровоград, що нині має розкішну й славну назву Кропивницький, колись було названо «столицею українського професійного театру». Дуже часто це викликає подив. Як могло провінційне повітове містечко, не найбільше серед подібних, заслужити славу всеукраїнської столиці театрального мистецтва? Чи варто ставити його на один щабель з театральними трупамі Києва, Харькова, Одеси та Львова? Чи справедливо носить цей титул не найбільший серед українських обласний центр?

Почалася ця історія, як для нас — громадян суверенної незалежної України, що розбудовують її вже в XXI столітті, у сиву-пресиву давнину, коли у храмах Мельпомени генієм Марка Лукича Кропивницького у 1861 році постала українська театральна трупа, творчо виокремлена й відмежована як мистецько-культурне явище від польських чи російських колективів, що панували у відповідних частинах пошматованої й уярмленої двома імперіями України.

27 жовтня 1882 року у Єлисаветграді силами уже першого українського професійного театру («Театру Корифеїв», чий феномен, вважаю, попри все досі сповна не розкритий і поцінований в повній мірі) було поставлено виставу «Наталка-Полтавка». Саме ця подія і стала початком відліку історії новітнього українського театру та драматургії.

На перший погляд це здається дивним. Адже за більш ніж 80 років до цього було опубліковано славнозвісну «Енеїду» Івана Котляревського, написану яскравою і дотепною народною мовою Полтавщини. До неперебутої спадщини Котляревського належали і дві п'єси, що на другу половину XIX століття вважалися вже еталоном «малоросійської» словесності — та сама «праматір українського театру» «Наталка-Полтавка» та не менш популярна тоді — «Москаль-чарівник». Обидва твори драматургії також використовували (й зафіксували!) живу народну мову та популярні народні сюжети, що були не тільки зрозумілі більшості населення «малоросійських губерній», але й відображали багато сутнісних моментів тогочасного життя, перемішуючи побутові проблеми з соціальними.

Вже Григорій Квітка-Основ'яненко змалював свого хитромудрого «Шельменка-денщика», солдатського Фігаро, мова якого, скалічена військовою муштрою, все одно не була ні народною російською, ні літературною. Проте завдяки своєму природному практицизму та суто «хохляцькій» вдачі, Фігаро у мундирі вирішує непросте завдання, поставлене перед ним автором. Так само видатним пам'ятником народній мові Слобожанщини стало «Сватання на Гончарівці», у якому Квітка-Основ'яненко через призму

комічного висвітлив трагічну ситуацію, у якій опинилися українські селяни через закріпачення на межі нової індустріальної епохи.

Вже відспівав свої пісні славетний український Кобзар — Тарас Шевченко, який відкрив нове дихання українській мові, розпочавши й визначивши її рух до нових висот професійної літератури. Хоча Шевченко і не подолав до кінця простонародність слова й народнописенність стилю, але саме його поезія стала тим орієнтиром україноцентризму й народоцентризму, завдяки якому вдалося сполучити усі культурницькі сили по обидві сторони Збручу, з усіх кінців дев'яти підмосковських губерній та австрійських коронних країв (Королівство Галичини та Володимирії й Герцогство Буковина).

З іншого боку процес формування літературної мови далеко ще не закінчився. Перші видання «Кобзаря», новітні українські книги, все ще друкувалися російською граматиною з «ятями» та «ерами». Нова українська азбука лише викристалізовувалася. Прихильники Михайла Драгоманова все ще страждали з «драгоманівкою», а Пантелеймон Куліш ще не викинув з «кулішівки» букву «ѣ». Галицько-українські ж граматичні експерименти поки що викликали відразу навіть у самих західних українців і лише підтримка та фінансування їх з боку австрійської влади не дали русофільству остаточно витіснити «народовство» з культурної та політичної арени.

У пам'яті поколінь українських народників-хлопоманів й радикальних українофілів, породжених «шестидесятниками» XIX століття, ще не стерлися Валуєвський циркуляр 1863 року, що заперечував саме існування української літературної мови, окремої від російської, та Ємський указ 1876 року, який намагався взагалі заборонити будь-який публічний прояв усього українського на довгі роки уперед.

За таких умов створення театального гуртка на Єлисаветградщині у 1865 році, і подальше виокремлення української трупи у 1881 році було явищем революційним, новим важливим кроком у поступальному русі української культури. Хоча у першому своєму акті на сцені трупа відіграла класичний малоросійський твір, поява першого професійного театру стала явищем всеукраїнського масштабу як у культурному, так і у географічному сенсі. Певний час перша трупа М. Кропивницького була єдиним українським професійним театральним колективом. Але згодом до неї додалися і нові професійні колективи, що ставили драматичні твори, які вже чітко позиціонувалися як українські п'єси для українського театру.

Не зник і аматорський театр. Одним зі стандартних методів для розповсюдження української ідеології на селі завжди були аматорські постановки простеньких злободенних п'єсок силами adeptів українського навчання.

Революція 1917 року надала нове дихання українському театру. Усі во-

рогуючі сили, за винятком хіба що білогвардійців, у своїй агітації завжди використовували театралізовані дійства. Якщо врахувати, що в умовах Другої руйни 1917–1921 рр. багато талановитих театралів, які перебували на маргінесі у дореволюційний час, опинилися у пропагандистських обозах та поїздах з обох сторін, то не можна не визнати, що нова хвиля українського театру мала вже великий досвід впливу на масову свідомість. Той хто зміг працювати ефективніше, спромігся отримати і кінцеву перемогу.

У часи НЕПу усі нові здобутки вилилися у численні експерименти, що призвели до виникнення нових течій у театральному мистецтві та створенню нових театральних форм. Проте спроби повністю переорієнтувати український театр на пролетарські рейки, як це було зроблено театралами-експериментаторами у радянській Росії, не вдалося. За таких умов прості та зрозумілі подібній публіці п'єси корифеїв українського театру стали корисним надбанням для нової влади. Ці літературно-драматургічні надбання практично у незмінному вигляді пережили і революційних експериментаторів 1920-х, і дисциплінованих ідеологічно-правильних драматургів 1930-х, прекрасно вписалися у окупаційну політику німців у 1941–44 років у якості безвідмовного способу відволікання маси від активного спротиву окупанту, повернулися до театру під час українізації П. Ю. Шелеста і нарешті були остаточно канонізовані у 1970 році під час світкування 125-річчя від народження Івана карповича Тобілевича (Карпенка-Карого).

Саме під час візиту на Кіровоградщину делегації українських радянських письменників на чолі з Олександром Корнійчуком та Олесем Гончаром наш обласний центр було названо столицею українського театру, а його засновники були широко вшановані тодішніми лідерами українського письменства, які визнали себе продовжувачами справи не стільки пролетарської культури, скільки національних літераторів та корифеїв українського театру.

50 років існування театального свята, яке сорок з них носить назву «Вересневих самоцвітів» свідчать, що, не зважаючи на зміни історичного антуражу, періоди занепаду та піднесення, наш обласний центр та наш край залишаються шанованими для усіх театралів України, як місце, де народився і звідки розповсюдився український професійний театр.

Олег Бабенко

МЕМОРІА

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6247-8710>

Богдана Бабенко*

м. Кропивницький

МАРКО КРОПИВНИЦЬКИЙ У НАУКОВІЙ ТА ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ МИКОЛИ СМОЛЕНЧУКА

Статтю присвячено ролі, яку відіграв кандидат філологічних наук, письменник, викладач та вчений-краєзнавець Кіровоградщини Микола Смоленчук у розвитку місцевого краєзнавства, зокрема дослідженні теми життєвого та творчого шляху Марка Кропивницького та діяльності Театру корифеїв. Висвітлено, яким чином М. Смоленчук зацікавився окресленою темою, представлено деякі особливості біографічного роману письменника, – «Ой, літав орел», який є своєрідним художнім осмисленням біографії Марка Кропивницького.

Стаття призначена для прочитання викладачами та студентами-філологами, краєзнавцями, а також усіма, хто цікавиться визначними особистостями нашого краю.

Ключові слова: Микола Смоленчук, Марко Кропивницький, біографічний жанр, Театр корифеїв, «Ой, літав орел».

* Бабенко Богдана Олегівна – завідувач відділу Кіровоградського обласного краєзнавчого музею – Меморіального музею М. Л. Кропивницького.

Кожен край має своїх героїв — визначних особистостей, що творять його добру славу. Для Кіровоградщини однією з таких постатей є Марко Лукич Кропивницький, якому ми завдячуємо зародженню українського професійного театру, відомого тепер як Театр Корифеїв.

Зрештою заслуги Марко Кропивницького отримали найвищу оцінку наступними поколіннями, і, відповідно до Постанови Верховної Ради України від 14 липня 2016 року № 1468-VIII, місто над Інгулом отримало нову достойну назву — м. Кропивницький.

Що й не дивно, адже якби не славні звершення митця, місто так і залишилося б у свідомості українців лише як колишнє військове поселення, засноване поневолювачами нашого народу, чи місцем, де ніколи не бував Кіров, але й далі несе крізь час його ім'я як спадок темного радянського минулого. Та завдяки Марку Лукичу обласний центр має сторінки історії, якими можна пишатися, які потрібно шанувати та пам'ятати.

Вшанування Марка Лукича Кропивницького, популяризація його творчості це наш, кропивничан, обов'язок. Тим більше, що попередниками вже зроблено для цього багато. У місті з 2 жовтня 1982 року діє Меморіальний музей М. Л. Кропивницького, що є відділом обласного краєзнавчого музею. Розміщений у будинку, де колись мешкав видатний український драматург і театральний діяч, музей представляє експозицію, яка складається з декількох розділів, що розповідають про його сім'ю, дитинство, навчання в повітовому училищі та університеті, про його довгий і важкий шлях у мистецтві як засновника першого професійного українського театру. Тут зберігаються документи, світліни, меморіальні речі, театральні афіші — понад 8 тисяч одиниць зберігання.

Життєвий і творчий шлях Кропивницького вивчається у вишах і школах. Проте мало кому із широкого загалу відомо, що цілісні відомості про Марка Лукича Кропивницького в українському літературознавстві та театрознавстві, передусім про дитинство і юність митця, життєві джерела його творчості маємо завдяки чудовому педагогу, члену Спілки письменників України, літературознавцю — Миколі Кузьмовичу Смоленчуку.

«...доробок Смоленчука-письменника — окраса й гордість української історико-художньої белетристики та художньо-біографічної прози, а внесок Смоленчука-науковця у царині історії літератури, театрознавства, літературного й історичного краєзнавства є просто неоціненним: чимало з хрестоматійних нині істин (біографії, витоки особистості, творчість М. Кропивницького, І. Тобілевича (Карпенка-Карого), В. Винниченка, багатьох інших діячів української та світової культури й літератури, передусім — А. Фета, чия доля пов'язана з нашим степовим краєм, як і відомості про становлення нашого національного професійного театру, відомого як те-

атр Корифеїв тощо) — вперше були введені до наукового обігу саме ним. Сучасні дослідники йдуть вже торованим шляхом», — стверджує автор передмови до збірника документів і матеріалів про митця і вченого [1, с. 8]. Свого часу саме М. Смоленчук став фундатором музею Марка Кропивницького в Бобринці, доклав чималих зусиль для збереження в тодішньому Кіровограді меморіального будинку М. Кропивницького на колишній Болотняній вулиці (ця вулиця ще не так znana як «Пролетарська» тепер носить ім'я М. Смоленчука), виступив ініціатором створення у його приміщенні музейної установи [1, с. 9].

Тож мета нашої розвідки — дослідити, яким чином Микола Смоленчук зацікавився темою життя та творчості Марка Кропивницького, оцінити внесок, який зробив вчений та письменник у розвиток місцевого краєзнавства загалом та розробки питання про діяльність Марка Кропивницького та так званого Театру корифеїв зокрема, у тому числі його художнього осмислення, яким можна вважати біографічний роман «Ой, літав орел».

Микола Смоленчук був непересічною особистістю, палкою натурою, яка прагнула високих звершень, бажала пройти наповнений сенсом життєвий шлях. Світоглядно належав до шістдесятників, хоч за віком був старшим від багатьох з них. Він вважав, що життя — це втілення всього сущого, що є у межах Всесвіту, і тільки тоді стає воно світлим і радісним, коли присвячене благородним цілям [1, с. 18]. «Це не життя, якщо ти не залишив у користь іншим плоди своєї праці. Це жалюгідне марне існування комашини» [1, с. 20]. І Микола Кузьмович дотримався свого кредо, а нам лишилося лише зібрати й скуштувати ті плоди.

Народився Микола Смоленчук 3 липня 1927 року в районному містечку Бобринець у сім'ї «гармоніста Богунського полку» Кузьми Денисовича Смоленчука. Завдяки лагідній вдачі матері, Ганни Павлівни, хлопчик зростав у оточенні коліскових пісень, сповнених народної мудрості, українських казок та легенд, приповідок, загадок, розповідей про всякі чудернацькі пригоди та різних оповідок, що сприяли розвитку уяви дитини. Підлітком Миколі довелося поневірятися спочатку фашистськими концентраційними таборами, згодом — радянськими (пермських) фільтраційними. Холодної похмурої осені голодного 1947 року він повертається додому, у Бобринець, вступає до сільськогосподарського технікуму, мріючи у майбутньому робити світ прекрасним, насаджуючи сади.

Після таборів юнак довго не може адаптуватися в надто безтурботному оточенні, тому відраду шукає в книзі. Увагою Микола не оминув ні Шекспіра, ні Чехова із Островським, читав Кропивницького й Карпенка-Карого, Бернса, Єсеніна, Рильського, Сосюру, Толстого й Тургенєва, Винниченка (хоча той і був заборонений) й Гончара.

Починає перші спроби пера, з метою реалізувати згодом визрілі ще в Німеччині задуми майбутньої книги (спершу планував, що за жанром це буде драматичний твір) про всі знущання, які довелося зазнати його поколінню, дитинство якого було обпалене війною. Але одного бажання писати виявляється замало. І, розуміючи це, Микола, як тільки траплялася нагода, вирушав до навколишніх сіл у пошуках цікавого життєвого матеріалу, а крім того хотів зустрітися з давніми друзями й знайомими з довоєнної пори.

Обравши собі псевдонім «М. Клен», юнак пише невеличкі новели й оповідання як замальовки до почутого про життя своїх ровесників та їхніх сімей у воєнні часи, або ж відповідно до власного настрою. Та Смоленчук відчував, що йому ще не вистачає художнього хисту, тому вирішив звернутися до першоджерела будь-якої літературної творчості — багатого народного досвіду. Тож, вирушає у піші мандрівки Бобринеччиною та прилеглими до неї районами Кіровоградської області, де окрім життєвого матеріалу для майбутньої книги, а це мав бути цілий роман, починає записувати народні пісні, прислів'я, приказки — все те, на що так щедрий художній геній нашого народу [1, с. 11]. Тоді ж від земляків чує спогади про свого видного земляка — М. Кропивницького.

За свідченнями доктора філологічних наук, професора В. П. Марка дійсно знаковою для Миколи Смоленчука тоді стала випадкова зустріч на базарі в Бобринці восени 1947 року з небожем М. Кропивницького — сином його старшої сестри Ганни — Миколою Сочевановим, актором театру й співаком-бандуристом, який розпочинав свій шлях на сцені в трупі М. Кропивницького, добре знав місця в Бобринці та околиць селах та хуторах, пов'язаних з життям і творчістю основоположника театру корифеїв. Розповіді бувалого актора про рідного дядька та інших діячів української сцени, подарований оригінал листа М. Кропивницького настільки захопили М. Смоленчука, що він починає активно збирати документи, спогади тих, хто близько знав ушавленого земляка. Так вирішується основний напрям його пошукових та, зрештою, і письменницьких зацікавлень, які реалізовуватиме вже будучи старшим викладачем, доцентом Кіровоградського та Луцького (де завідував кафедрою української літератури) педінститутів.

Майже десятиріччя після зустрічі з М. Сочевановим збиратиме по крихтам Микола Кузьмович (спочатку ще студент-філолог, а потім вчитель) спогади та документи, пов'язані з Марком Кропивницьким, поки наприкінці 1956 року на сторінках районної газети «Червоний шлях» вийдуть друком перші скромні публікації про славного земляка. Потім побачать світ біографічні повість «Степи полинові» (1961) та роман «Ой, літав орел» (1969), присвячені життю та багатогранній діяльності М. Кропивницького.

1971 рік. виявляється для М. Смоленчука плідним. У Києві виходить його краєзнавча монографія «М. Кропивницький і його рідний край» в Одесі він захищає кандидатську дисертацію на основі знайдених матеріалів, де по-новому висвітлено життя і діяльність М. Кропивницького до виходу на професійну сцену [7]. Щоправда, того ж таки 1971-го його, єдиного в місті письменника, звинуватять у націоналізмі, виключать з партії та звільнять з роботи...

Таким чином, вивівши на науковий рівень вивчення життя та ранньої творчості Кропивницького, дослідивши чинники формування його особистості та витворивши на основі цього високохудожні біографічні твори та високопрофесійні наукові праці, Микола Смоленчук відтворив цілісну постать Марка Лукича Кропивницького, популяризував її, відкрив для інших дослідників, фактично, благословивши на подальше вивчення прийдешніми поколіннями.

Що стосується біографічних творів М. Смоленчука, варто зазначити, що письменник ніколи не намагався витворити з обраних персоналій ікони: на сторінках герої, зокрема Марко Кропивницький постають перед нами в сукупності своїх думок, переживань та захоплень. В. Смілянська зауважує: «... у полі зору біографа мають бути й біографія почуттів, психологічний портрет письменника» [8, с. 22]. Микола Смоленчук, інтуїтивно чи свідомо, також дотримувався принципу психологізації героїв біографічних творів.

На початку роману «Ой, літав орел» Корифей українського театру постає перед нами малим та безпомічним хлопчиком, чутливим до болю інших. Бачачи нещастя двірських та кріпаків — несправедливі тілесні покарання, приниження їхньої людської гідності, безпорадним він міг лише проливати сльози.

Маючи повноцінну (батько, мати, брат та сестра) та фінансово забезпечену родину Маркові все одно доводиться зазнати браку уваги й турботи з боку батьків.

Батько хлопчика, Лука Іванович, — значну частину часу перебував поза межами дому, виконуючи обов'язки панського економа. Музична ж обдарованість матері Марка, — Капітолїні Іванівни, — припала до душі княгині Кантакузен, і жінка мусила стати «оздобою» її салону, нехтуючи родинними обов'язками.

Смоленчук — майстер оповіді: із сухих фрагментів біографії митця він витворив цілісне художнє полотно, сповнене творчої фантазії, що має особливо яскраво виражений вияв у пейзажних мініатюрах та художніх деталях, що нюансують почуття героїв: *«Широка смуга куряви поволі заволокла в сірій імлі нерівні смужки кріпацьких нив. Задушлива пилюга вкрила*

Катеринівку, що злякано тулилась низенькими хатинками між степових балок і яруг. Рвонув і закрутив над слободою раптовий вітер. Він здіймав над стріхами солом'яні вихори, струшував поруділий лист з високих лип та кленів князівського парку. Дощу так і не було: погриміло-погриміло в небі, та й зникла десь за обрієм благодатна, бажана волога...

... Провулком хлопчик збіг до берега і, вмостившись під вербою, опустив ноги у прохолодну воду. Хотілося плакати, відчутти тепло ласкавих материних рук. Лише солодкий щем лишився від зимових вечорів біля її рідного плеча, від лагідних коліскових пісень» [10, с. 5–6].

Із часом, зваблена яскравим життям, сповненим розваг, Капітоліна Іванівна починає мінятися. Власні амбіції та бажання матеріального та простого жіночого щастя штовхають її на хиткий вчинок — полишити родину й поринути в світ нескінченних балів та безтурботності з іншим чоловіком. Дуже чуттєвою, сповненою художньої правди постає перед нами сцена втечі-прощання жінки. Її метушня, озирання на дорогу та незграбні обійми змушують дітей перелякано збитися коло вікна. Об'єктивна дійсність тут тісно переплітається з емоційною напругою персонажів: «Боляче загули струни зірваної з гвіздка гітари. Звуки ці були такими ж далекими, як і заспокійливі слова матері, її сухий нерідний поцілунок» [10, с. 8].

Ніжність до дітей та, певно, почуття провини змушують її голос зірватися під час останніх слів дітям, але жінка йде, лише забравши з собою найменшого — Володю. А що ж Марко із сестрою? Напевно, Капітоліна Іванівна не залишала б їх так легко, аби не знала, що батько їх любить і буде турбуватися про них. Не можна сказати, що малеча геть нічого для неї не вартувала. Але хіба поясниш це хлопчику, на очах у якого затишна оселя родинного тепла перетворюється на пустку самотності? «Марко лише кліпав очима і неприродно кривив губи. Він нічого не розумів, лише в грудях щось ссало, гнітило, било в голову, немов церковний дзвін на сполох» [10, с. 8].

Картина Маркової розгубленості вимальовується поступово: спочатку він ще тільки інтуїтивно передчуває, що тепер все зміниться, що родину його спіткала біда. Читач теж завмирає в напруженні, яке оповиває його після прочитання лише кількох рядків: «Мовчки зайшли в кімнату, мовчки, не роздягаючись, лягли. Маркові вчувалися якісь насторожені шелести, поскрипування на ганку, тяжке дихання задущливої літньої ночі. Він натягнув на голову ковдру і злякано тулився до сестри» [10, с. 9].

Цілісність витвореної картини Маркової розгубленості зумовлена синестезією художніх деталей звукового та психофізіологічного характеру. Таким чином «художнє бачення талановитого письменника проводить від-

бір із дійсності не суми ізолюваних елементів, а впорядкованого комплексу предметів, явищ, між якими існують системні зв'язки» [2, с. 127].

«Лука Іванович сів на ліжку і довго гладив дитячі голови. Потім мовчки пішов до спальні. Через напіввідчинені двері хлопець бачив, як батько тяжко опустився на стілець і ніяк не міг розпалити цигарку...» [10, с. 9].

Почуття Маркового батька тут вказані опосередковано, шляхом ретельного добору художніх деталей. Такий прийом матеріального втілення абстрактної думки про глибину переживань персонажа сприяє формуванню особливо сильного читачького враження. На думку Чака Поланіка, змалювання лише найбільш характерних рис героя дозволяє читачеві самому замислитися щодо суті зображуваного явища [11]. Таким чином досягається так званий (за Г. Ключеком) «ефект оберненої воронки: одна чи кілька деталей, названих митцем, настільки активізують працю уяви, що у свідомості читача створюється цілісна картина явища» [2, с. 113].

Утеча матері залишить глибокий слід у серці хлопчика й значно вплине на формування його особистості як на психологічному рівні (*«Марко поволі, з болем відвикав од матері. Навіть два роки після її втечі з Родзевичем не поховали у малому вразливому серці, дорогоцінних краплин напівзабутого материнського тепла»* [10, с. 9]) так і на елементарному рівні біографії — адже надалі для Марка почнеться складний і довгий період поневірянь по чужим хатам, непотрібності та занехаяності: затьмарений горем від зради дружини батько хлопчика «кріпився, кріпився і зрештою запив з сорому так, що хоч з дому тікай», змушений був увесь час шукати для нього іншого прихистку, розуміючи жах свого стану: лише «прохмелившись, Лука Іванович згадував про дітей і сам ішов їх розшукувати... Кілька днів не пив і всіляко потакав дитячим пустощам» [10, с. 10]. Але зупинитися чоловік у собі сил не почував, тому за найкраще вважав прилаштувати дітей у інше місце.

Миколі Смоленчуку в своїй книзі вдалося детально прослідкувати цей шлях від хлоп'яти, про якого нікому піклуватися, до маститого культурного діяча: спочатку хлопця невдало «віддають у науку», де вчитель використовує його разом з іншими дітьми в якості дармової робочої сили, потім Марко навчається в маєтку Кантакузенів разом із паненятами — тут він дійсно має змогу отримувати освіту певного рівня, але зазнає постійних знущань з боку своїх більш родовитих «однокласників». Далі хлопець потрапляє на виховання до генерала Бутковського, який був дуже радий малому й щиро бажав виростити з нього такого ж славного офіцера, яким уважав себе, але згодом і тут йому більше не раді — він стає об'єктом докорів генералової сестри щодо утримання зайвого рота, тоді як гроші потрібні для приданого племінниці. Таким чином хлопчик ніде не може знайти собі місця й увесь

час доглядається випадковими людьми — корівницею, кріпаками, місцевої знахаркою... Та варто зазначити, що такі сумні сторінки життя стали певним досвідом: Марко зазнав самотності, але й ласки абсолютно чужих йому людей, був із заможної родини, але побачив інше життя, його темний бік.

Незважаючи на те, що в романі чітко визначено одного головного героя — Марка Кропивницького, адже це присвячений йому біографічний твір, остерігатися схематичності, пласкості чи однобокості зображення підстав немає: сюжет сповнений різноманітними персонажами другого плану, завдяки яким не тільки розгортається дія твору, а й набуває більш живого характеру сама історія. Оскільки людина, а особливо дитина, не може жити ізольовано й зобов'язана контактувати з суспільством, такі персонажі вводяться в оповідь цілком природнім шляхом.

Тут перед нашою уявою постає Микола Горовий «жилавий, не по роках сильний дідуган», до якого тікав малий Марко із сестрою Ганною, коли батько був не при собі від пиятки. Лише парою абзаців передано всю суть цього персонажа: *«Між кріпаків ішов поголос, ніби під час раптових наїздів поліції Горовий прикидався німим, не виходив на вулицю», «А розпалившись, дід знову заводив мов про Залізняка, Гонту»* [10, с. 10]. Горовий зіграє певну роль у розвитку творчих нахилів Марка, розповідаючи йому казки, небилиці та оповідаючи про славні сторінки історії їхнього народу.

Втративши ласку родини генерала Бутковського Марко став проводити час між слобідської дівчорі. *«Там і зустрівся з Івгою, корівницею генерала. Змарнілу, ще вродливу молодицю з перебитою рукою на селі прозвали Криворучкою»* [10, с. 27]. За цією короткою характеристикою вже вбачаємо складні життєві перипетії, яких довелося зазнати жінці. За загадкою її прізвиська криється особиста трагедія та життєва несправедливість: руку жінки було перебито кулею п'яного корнета, що, заклавшись, намагався поцілити в монету, яку вона мала тримати. Хвилинна забавка для нього — каліцтво на все життя для неї. І ніякого права на суд. Цей нещасливий для жінки випадок вселив у серце Івги стійке переконання в лихій природі панської натури, та не змусив його зачерствіти: попри власну бідність вона взялася доглядати та годувати закинутого хлопця, хоча той і не був сиротою.

Окрему увагу слід приділити ролі пісенних рядків, розосереджених протягом твору. Органічно вплітаючись у сюжет, вони не тільки надають твору яскравого українського колориту та тонкого ліризму зображення, але й нюансують особливий психічний стан, у якому перебуває головний герой: *«Ой, гей! Та, ой, хто горя не знає, Нехай мене питає...»* [10, с. 30]. Одночасно розкриваючи внутрішній світ персонажа, подібні пісенні вкраплення також є засобом впливу на його свідомість, дозволяють відчутти

біль суспільства, частиною якого він є або у якому зростає: *«Марко жадібно прислухався до журливих слів, занотовуючи їх у потайну книгу свого серця»* [10, с. 30], тобто виступають як позасюжетними, так і сюжетними елементами твору.

Абсолютно звичним для «Ой, літав орел» є одночасне уведення в дію й емне ескізування п'яти й більше персонажів протягом пари сторінок: *«Михайло Юдзиця, худорлявий чиновник з Бобринця, що вже три дні гостював у Кропивницьких, приймав гостей: писаря Довбищенка, отця Міріама, якого люди на селі прозвали Чорним; Людкевича, управителя сусідньої економії. Мавмига тримався осторонь... Лука Іванович майже силоміць посадив Горового поруч з священником. Перший ніяково дивився в тарілку, другий напивав на кволого Довбищенка, який на весь рот запихався шинкою»* [10, с. 11].

Аналіз кодів невербальної комунікації, зокрема кінесетики, фізіогноміки, проксемики та такесики [6, с. 15], задіяних в цих рядках, дає нам можливість визначити роль персонажів як учасників комунікативного акту, а отже, певним чином, і їхній суспільний статус та міжособистісні стосунки.

Не зважаючи на таку насиченість роману дійовими особами, струнка побудова твору від дитинства Марка Кропивницького до часу відходу його із життя дозволила уникнути безладності чи надлишковості в сюжетному плані: усі введені автором персонажі показані в ситуаціях, за якими ми можемо прослідкувати витоки формування особистості Марка Лукича, поринути в атмосферу часу, коли він жив — від суспільних порядків до яскравих особистостей, які з'являлися в творчому житті Кропивницького: Михайла Старицького, Івана Тобілевича, Миколи Садовського, Марії Заньковецької, Панаса Саксаганського, Марії Садовської-Барілотті, Олександри Вукотич, Марії Шибанової та багатьох інших, з яким працював і в яких чомусь навчався, багатьом з яких допомагав зростати творчо сам, виступаючи добрим вчителем та суворим критиком.

Важливою для Марка-підлітка подією став приїзд трупи мандрівних акторів до Бобринця: *«Незважаючи на тривожні часи [вже другий рік тривала війна], містечко ожило»... «Актори в уяві юнака були вихідцями з якогось іншого, нетутешнього світу... Перед хлопцем відкривалось загадкове життя, де сміялись і плакали, не криючись людей, не ховали за хатніми стінами пристрасті, на загальний суд виносили злочини»* [10, с. 63].

На думку С. Михиди, «разом із традиційними деталями до портрету письменника, інформація про психічні стани і прояви має стати необхідним атрибутом уявлення про митця» [4]. Подібний комплексний підхід у подачі шляху становлення Марка Кропивницького як актора, а згодом і драматурга, прослідковуємо в романі М. Смоленчука: спочатку звичайне

глядацьке захоплення Марка згодом торкає досі невідомі йому струни власної душі, переростає в «тривожні думи», і, врешті-решт, трансформується в дію — від участі в чужих аматорських гуртках, до створення власних, із кожним разом все більш професійних труп.

Походження Марка Лукича та вимушений життєвий досвід його дитинства як чинники формування його особистості поєднавшись, утворили особливий ефект: виходець із так званих підпанків, він здобув хорошу освіту, але довгий час дитиною жив серед простих людей, покладаючись на їхню ласку, завдяки чому побачив той бік життя, про який у салонах не говорять. Вирісши, юнак лише ясніше став усвідомлювати проблеми, що спіткали суспільство, ту нерівність і несправедливість, яку не може ігнорувати людина, наділена совістю.

Життя *«не на небі, а на землі», «де правда в сильнішого»* [10, с. 60], не змогло не вразити серце Марка. Світ, у якому право голосу має тільки сильний змусив його замислитися: *«А хіба ж я не сильний?»* [10, с. 61]; *«А чому ж він мовчить? Хто ж як не вони, молодь, повинні дати сцені правду, показати життя свого народу, на противагу всім отим бундючним рицарям, графам та княгиням, що потонули в розкошах і огидній розпусті?»* [10, с. 86]. Тому він став «говорити»: на сцені — своєю акторською грою і, згодом, — власними творами.

Звичайно, життя Марка Лукича не могло протікати розмірено, адже стежа, яку він обрав для себе, пролягала далеко не торованою дорогою: кілька разів він покидав сцену або ж поєднував її з іншими сторонами суспільного існування, — навчаючись в університеті, працюючи в установах, які більше личать його походженню (зокрема, писарем у повітовій управі), дають стабільний прибуток і впевненість у завтрашньому дні, але серце його завше кликало до сцени: *«Що ж, нехай так! Іди своїм шляхом, а люди хай кажуть, що завгодно»* [10, с. 87].

Згодом *«За ним вже затвердилась слава вдумливого режисера та актора. Мав ставну постать, добрий голос, вільно читав партитуру і розписував її на голоси, вміло розподіляв ролі і підбирав репертуар»*.

Але то були п'єси, які витримали екзамен часу» [10, с. 90]. Кропивницький же бажав знайти щось своє, близьке й зрозуміле сучасній людині *«від чиновника до перекупки, письменні вони чи ні»* [10, с. 92]. Вже маючи п'єси власного авторства, він продовжував прагнути вдосконалення в якості драматурга.

У творчих шуканнях йому допоміг Іван Тобілевич, що влучно зауважив необхідність «справжньої драми»: *«Щоб страждання там тривожили людські серця, приносили глядачу правду, жадання загального добра. Треба, щоб сцена з пороками воювала, служила громадянським ідеалам... Покажи*

всевадного старосту, ханугу-писаря, мироїда, що тепер над селом навис. І люд ворога свого побачить» [10, с. 92].

Слова побратима знаходять відгук у серці Кропивницького, змушуючи його писати: *«Людина настрою, він цілковито віддався п'єсам, просиджуючи над ними цілими ночами»* [10, с. 108]. Як результат — українська драматургія збагатилася п'єсами-перлинами «Микита Старостенко», «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Невольник», «Доки сонце вийде, роса очі виїсть» та багатьма іншими творами, що не втрачають своєї актуальності й дотепер.

Зрештою, Марко Лукич Кропивницький правильно визначив для себе мету в житті: *«А сцена? Чи ж не вона — заповітна зірка твоя? Чи ж не сюди, в храм богів твоїх, ішов ти крутими тернистими шляхами життя? Чи не все твоє ще з далекого світанку підпорядковано було їй, сцені, звідки прагнув то словом, то піснею, то німим зворушливим жестом виховувати любов до правди, до справедливості, до людства, приниженого і поневоленого. — Так!..»* [10, с. 115]. Присвятивши всього себе цій справі, він став тим, кого ми знаємо як Корифея українського театру.

Цікавим є той факт, що роман не засвідчує смерть Марка Кропивницького прямо — він лише схиляється на подушку в потязі, що біжить *«все вперед і вперед степовими просторами України»* [10, с. 280]. Такий змістовий прийом, певно, слугує втіленням думки про те, що люди такої величі духу й звершень не помирають, — лише йдуть спочивати після добре зробленої роботи.

Таким чином, заглибившись у психологію зображуваної особистості на рівні компіляції фактів про життя діяча та власної творчої уяви, Миколі Смоленчуку вдалося створити яскравий художній образ, наповнений життям. Така деталізація оповіді, яка увібрала в себе багатство чинників, що мали вплив на Марка Кропивницького від часів його дитинства до зрілих років, дає змогу прослідкувати процес формування особистості митця. Зазначений твір є чудовим шляхом неформального знайомства із постаттю митця, напрацювання ж Смоленчука наукового та науково-популярного характеру є багатим джерелом для задоволення наукових зацікавлень існуючих та потенційних дослідників у найрізноманітніших сферах гуманітарних знань.

Використані джерела та література:

1. Бабенко О.О. Самоцвіти степів полинових. Із спостережень над творчістю видатних земляків. – Кіровоград: Центральньо-Українське видавництво, 2012. – 226 с.
2. Із сивого покоління: М. Смоленчук – людина, письменник, вчений / Підготовка текстів, упорядкування та передмова О. О. Бабенка. – Кіровоград: Центральньо-Українське видавництво, 2003. – 216 с.

3. Ключек Г. Д. Енергія художнього слова. Збірник статей. – Кіровоград: Редакційно-видавничий відділ Кіровоградського державного педагогічно-го університету імені Володимира Винниченка, 2007. – 447 с.
4. Меморіальний музей М.Л.Кропивницького [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kokm.kr.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=47&Itemid=161&lang=ua.
5. Мишида С. П. Психологія творчості: пошук нової методології [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/8503/97/>.
6. Розпорядження голови Кіровоградської обласної державної адміністрації від 22 лютого 2017 року №83-р «Про вшанування пам'яті Миколи Смоленчука в області».
7. Семенюк О. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. А. Семенюк, В. Ю. Парашук. – К.: Ін Юре, 2009. – 276 с.
8. Син полинових степів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.kr.ua/elmuseum/zem/smolenchuk.html>.
9. Смілянська В. Біографічна Шевченкіана (1861–1981). – К.: Наукова думка, 1984.
10. Смоленчук М. Скарби Золотого поля: вибрані краєзнавчі розвідки, есеї та статті. – Кіровоград: «Центрально-Українське видавництво», 2016. – 297 с.
11. Смоленчук М. К. Ой літав орел / М. К. Смоленчук. – Одеса: Маяк, 1969. – 284с.
12. Nuts and Bolts: «Thought» Verbs. Essay by Chuck Palahniuk [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://litreactor.com/essays/chuck-palahniuk/nuts-and-bolts-%E2%80%9Cthought%E2%80%9Dverbs>.

MARKO KROPYVNYTSKYI IN THE SCIENTIFIC AND CREATIVE HERITAGE OF MYKOLA SMOLENCHUK

The article inquires into the role of the Candidate of Philological Sciences, the writer, the teacher, the scientist-regional ethnographer of Kirovograd region Mykola Smolenchuk in the investigation of the life and creative way of Marko Kropyvnytskyi and the theme of the Theater of the Coryphaeus. Was elucidated the way, in which he has taken an interest in this theme.

It is also devoted to some peculiarities of the biographical novel «Oi, litav orel» of the writer, which has become the artistic way of adapting some facts of the biography of Marko Kropyvnytskyi.

The article is intended for lecturers and students-philologists, ethnographers, as well as all those who are interested in the prominent personalities of our region.

Key-words: Mykola Smolenchuk, Marko Kropyvnytskyi, biographical genre, biographical novel, The Theater of Coryphaeus, «Oi, litav orel».

Валентина Московчук*

м. Олександрія

ЖИТТЄВІ СТЕЖКИ КЛАВДІЇ БАШЛИКОВОЇ

У статті розповідається про життя й творчу діяльність поетеси з Олександрії Клавдії Данилівни Башликової. Увага зосереджена на участі в літературних об'єднаннях міст Олександрії та Кропивницького, на ролі поетеси в літературному процесі області.

Ключові слова: Клавдія Башликова, письменники, поезія, спорт, «Пласт», Олександрія.

Минають роки, люди відходять у вічність. Одних відразу забувають, а інші живуть у пам'яті нащадків. Усе залежить від того, як людина прожила життя.

Помітний слід у літературному процесі Олександрії та Кропивницького залишила непересічна творча особистість — поетеса Клавдія Данилівна Башликова. 25 лютого цього року відзначали б 80-річчя з дня її народження, але доля розпорядилася по-іншому.

Далекого 1940 року [1] в селі Преображенці Павловського району Воронезької області в сім'ї робітників з'явилася на світ дівчинка, яку назвали Клавою. Якщо вірити нумерології про людину, яка народилася 25 числа, то Клавдія повинна визначатися багатьма талантами, інтелектом, філософським характером думок, бути вдумливою, сміливою й відважною, схильною до наук, прагнути миру і спокою.

Такою й була наша героїня.

Дитячі роки припали на час Другої світової війни. Вибухи, пожежі, жорстокі солдати-чужинці. Батько пішов захищати Батьківщину. Психологи вважають, що випробувані катастрофами діти надто швидко дорослішають. Пізніше поетеса напише вірш-спогад.

*Падав солдат, падав
У вересневі теплі трави,
А з молодого зелен-саду
Назустріч я — дівча русяве.
«Не гиньте, дядечку — солдате!
Я молока вам принесу...»*

* Московчук Валентина Володимирівна — учитель української мови та літератури Олександрійського навчально-виховного комплексу (ЗНЗ I–II ступенів № 17 — ліцей).

*Гаряче дуло автомата
Співало із стеблин росу.
З пілотки зірочка багряна
Скотилась в серденько моє, —
Щодень вона уранці-рано
Високим сонцем устає. [2, 28]*

Після війни 1946 року сім'я переїхала в Україну до м. Олександрії. А 1 вересня 1947 року Клава пішла до першого класу Олександрійської семирічної школи № 3. Вона виявилася здібною ученицею, наполегливою, була активною, їй подобалося вчитися. Закінчивши семирічку, продовжила навчання в середній школі № 4. І коли в 1954–1955 навчальному році за новими програмами вводилася в школи праця на дослідних ділянках, дівчинка не залишилася осторонь, а доклала максимум зусиль і на пришкольній ділянці виростила (в перерахунку на гектар) 1400 центнерів кормових буряків.

Навчаючись у школі, Клавдія була надзвичайно жвавою й рухливою юнкою й успішне навчання поєднувала зі спортом: багато зусиль приділяла фізичному розвитку в спортивних секціях і досягла значних успіхів з легкої атлетики. На рівні міських і обласних спортивних змагань серед школярів завжди була видною постаттю.

Але дівчину захоплював і світ поезії, а особливо життя та творчість Лесі Українки. Їхні дні народження співпали, можливо, це і спонукало Клаву наслідувати видатну українську поетесу, бути в чомусь схожою на неї. Перші поетичні рядки народилися ще в початкових класах. А в чотирнадцять років вона віднесла свою «Думу про Богдана» до місцевої редакції газети, і вона була надрукована у «Вільному Слові» (тоді «Сталінський прапор») [3].

З того часу поезії Клавдії Башликової постійно друкуються в місцевих, обласних, а згодом і в республіканських періодичних виданнях.

Коли учень закінчує школу, перед ним відкриті сотні доріг, і потрібно вибрати ту єдину, яка буде приносити задоволення, дарувати щастя. Дівчина поки що йде працювати маляром-штукатуром у будівельну бригаду. Вона у своїх віршах не лише прославляє людей праці, але й сама поповнює їх ряди, дає приклад іншим, радіє, коли новосели отримують квартири в новобудовах, до яких і вона доклала часточку своєї праці.

Але поетична Муза не покидає Клаву. І коли восени 1956 року редактор місцевої газети Георгій Павлович Лозовий, відповідальний секретар Тарас Самсонович Апостол та вчитель педагогічного училища Сергій Григорович Гончаров створили літературну студію при редакції газети, членом її стає і Клавдія Башликова. Ось як згадує про це В'ячеслав Колесніков: «Зібра-

лися ми в редакції, де вона знаходиться й сьогодні, себто в редакції газети «Вільне Слово». З якою увагою, з яким захопленням слухали ми кожне слово наших вчителів і наставників Сергія Гончарова і Тараса Апостола. Вони для нас були святі люди. І обидва відчиняли перед нами широкі двері в країну Поезію, роз'яснювали, який це Великий труд, Творчість, мандрівка в незвіданий і чарівний світ. А ми ніби народжувалися заново, ніби новими очима дивилися на цей світ і по-новому сприймали його» [4].

Серед членів клубу були Борис Нечерда (лауреат премії ім. Т. Шевченка), Олександр Тараненко (видав більше двох десятків збірок), В'ячеслав Колесніков, Олексій Кранг, Михайло Савченко, Антон Кібальник, Іван Шаповал, Віктор Чорногор та інші. І серед них, чоловіків, була одна тендітна дівчина, якій було всього сімнадцять років, але трималася вона як рівна з рівними.

На сторінках газети друкували огляд творів поетів-початківців. Сергій Гончаров писав: «Знайоме читачам нашої газети й ім'я Клави Башликової. У її весняному вірші відбито зв'язок між громадськими й глибоко особистими почуттями, що свідчить про багатство й широчінь думки:

*Я йду, а навколо сади
І заводи, і шахти, і люди.
Мати сину говорить: рости,
Як татусь — в орденах його груди.
Я все йду, а назустріч сади
У весняному, юному цвіті.
Білі, білі летять пелюстки
І тріпочуть, на сонці зігріті. [5]*

Це було для юнки визнання педагога, людини, яка розумілася на художніх творах. І Клава вирішує поєднати свою долю з педагогічною діяльністю, фахово вивчати літературу. Вона їде до м. Кіровограда й подає документи на філологічний факультет за спеціальністю українська мова та література, успішно складає екзамени. Перед нею відчиняються двері у світ науки. Але якщо в людини є талант, то він виявляється в усьому. Навчатися на цьому факультеті довелося недовго (біля 3-х тижнів). Деканат фізичного виховання інституту, дізнавшись про хороші фізичні дані студентки філологічного факультету, «переманив» її до себе на фах легка атлетика. До речі, факультет був започаткований 1 вересня 1956 року і навчав студентів тільки другий рік.

За час навчання в Кіровоградському педінституті в результаті праці над собою, під керівництвом тренерів студентка Клавдія Башликова досягла хороших показників з метання списа. У статті «Нові рекорди», яка була

розміщена в газеті «Молодий комунар» за 12 квітня 1961 року, писали: «Три дні в Алушті тривала весняна першість з легкої атлетики. Спис, пущений нашою землячкою Клавдією Башликовою, пролетів 46 метрів 3 сантиметри. Цей результат вивів спортсменку на перше місце. Результат є вищим від нормативу першого розряду, і тому внесена поправка в таблицю обласних рекордів з легкої атлетики». Рекорд з метання списа по Кіровоградській області протримався понад 15 років і був покращений лише в кінці 70-х років студенткою цього ж факультету Світлоною Світличною.

Заняття спортом зовсім не завадило поетичному захопленню дівчини. Вона, як і раніше, відвідує вузівську літературну творчу студію, керівником якої був Леонід Федосійович Стеценко, друкується в газетах «Радянський студент», «Молодий комунар», «Кіровоградська правда», бере участь в усіх літературних конкурсах, які проводить молодіжна газета, і в більшості з них посідає призові місця. Зокрема, в конкурсі, присвяченому пам'яті Т. Г. Шевченка, на кращий нарис, оповідання, вірш талановита студентка отримала премію, була також відзначена премією обласної ради профспілок та обласного комітету комсомолу за кращі твори в конкурсі до 40-річчя ВЛКСМ. Клава була комунікабельною, тому легко знаходила спільну мову з іншими людьми. Не було в неї ніколи заздрощів до колег, які також займалися літературною діяльністю. Тому до неї завжди ставилися доброзичливо, визнавали її талант. А до вузівської літературної студії входили Валерій Юр'єв, Леонід Народовий, Борис Чамлай, Іван Горовий, Владислав Журавський, які пізніше стануть визнаними письменниками. А з Валерієм Гончаренком були особливі дружні стосунки протягом багатьох років. Та й сам Леонід Стеценко захоплювався віршами поетеси, хоч не міг тоді зрозуміти, чому наділена поетичним даром дівчина навчається на іншому факультеті.

У 1962 році Клавдія Башликова стає членом обласного літоб'єднання.

Після закінчення інституту трудова діяльність випускниці була пов'язана в основному з педагогікою: тренер і викладач фізичного виховання в Кіровоградському педінституті, тренер ДЮСШ м. Світловодська, викладач фізичного виховання медичного училища м. Олександрії, учитель фізичного виховання Балахівської НСШ Петрівського району, інструктор зі спорту на Балахівському вугільному розрізі.

Деякий час Клавдія Данилівна працювала вихователем гуртожитку «Юність» м. Олександрії. У 70-х роках з'явилася нова посада — вихователь гуртожитку. Він має організовувати не тільки дозвілля мешканців, спрямовувати роботу ради гуртожитку, слідкувати за порядком, а й виконувати основну свою функцію — виховувати. Тепер важко уявити, як можна виховувати дорослих людей, та ще й сімейних.

І в результаті сумлінного виконання своїх обов'язків, наполегливості, гарних організаторських здібностей Клавдія Башликова у січні 1978 року створює в гуртожитку «Юність» літературну студію «Пласт», яка діяла при багатотиражній газеті «Трибуна шахтаря» Димитрівського комплексу. Членами студії стали Г. Лозовий, (він же був і консультантом починаючих поетів «Пласту»), О. Некраса, В. Дерусов, І. Шаповал, В. Півень, П. Бірюков, О. Веденєєв та інші. Щомісяця в газеті виходить літературна сторінка з художніми творами членів студії. Друкуються вони також і в газетах «Молодий комунар» та «Кіровоградська правда», беруть участь в обласних святах поезії в місті Кіровограді. На запрошення Клавдії Данилівни засідання «Пласту» відвідує кіровоградський поет Валерій Гончаренко. Постійно відбуваються зустрічі на підприємствах з гірниками міста, старшокласниками місцевих шкіл, студентами. Скрізь вони бажані гості, їх радо зустрічають. Студія діяла 4 роки.

У зв'язку зі зміною місця роботи Клавдії Данилівни, члени студії перестали збиратися. Але кожен окремо продовжував свій літературний шлях.

Нам у спадок залишилися колективні збірки «Вітрила — 72», «Зірниця», «Повноліття», «Провесінь», де можна прочитати й твори поетеси. У 1986 році в Дніпропетровському видавництві «Промінь» виходить перша, на жаль, і остання збірка віршів Клавдії Башликової «Чисті роси».

Незважаючи на те, що за національністю росіянка, у житті вона була справжньою патріоткою України. Доказом цього є те, що нею не було написано жодного російськомовного вірша, хоч увесь час навчалася в російськомовних класах. Окремі вірші написані в народнописенному стилі. Не кожному поетові це під силу.

Якою ж запам'яталася Клавдія Данилівна?

Ніколи не була байдужою, завжди з людьми доброзичлива й оптимістична. Як і Леся Українка, вона ніколи не скаржилася на життєві негаразди й важку недугу. Невблаганна доля відміряла їй всього 48 років. І 20 червня 1988 року Клавдія Данилівна відійшла в інші світи.

*Зайду я в траву-мураву,
Доокруж так пахне дощем.
Немало на світі живу,
А жити — хочеться ще.
Відійдуть усі коли-небудь,
Колись відійду і я.
І буде хмаринка-лебідь
Журитись: «Чия ти, чия?»
Ряхтітиме даль світанкова,
Немов між світами межа.*

*І житиме в доброму слові
Моя непокірна душа.*

Ось таким було її коротке, але яскраве життя. [2, 24]

Використані джерела та література:

1. Спогади чоловіка К.Д. Башликової В.Ф. Лебеда, записані 18.07.2019 р.
2. Башликова К. Чисті роси: Поезії. – Дніпропетровськ: Промінь, 1986.- с.24, с.28
3. Літературна сторінка // Сталінський прапор. – 1954. – 28 лютого.
4. Колесніков В. Пересохла «Джерело» // Вільне Слово. – 2011. – 12 жовтня.
5. Гончаров С. Краса весни краю рідного // Комуністичним шляхом. – 1957. – 26 травня.

LIFE PATHS OF KLAVDIA BASHLYKOVA

The article tells about life and creative activity of Klavdiya Danylivna Bashlykova, a poetess from Oleksandriya. It focuses attention on her participation in literary associations in Oleksandriya and Kropyvnyts'kyi. The poetess' significance in regional literary process.

Key words: Klavdiya Bashlykova, writers, poetry, sport, the Plast, Oleksandriya.

УДК 7.041

Анна Недлінська*

м. Кропивницький

ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ХУДОЖНИКА-ЗЕМЛЯКА ІВАНА САВЕНКА (1924-1987)

В даній статті досліджуються маловідомі факти життєвого та творчого шляху художника-земляка Івана Савенка крізь призму картини із зображенням портрету матері митця «Хлібороб Євдокія Пазенко» (1969), яка в 2017 році була повернута з Російської Федерації до України та передана до фондowego зібрання Кіровоградського обласного художнього музею.

* Недлінська Анна Анатоліївна – науковий співробітник відділу науково-просвітницької роботи Кіровоградського обласного художнього музею.

Ключові слова: з батьками був висланий до Сибіру; довелося перевчитися малювати лівою рукою; портрет матері Івана Савенка «Хлібороб Євдокія Пазенко»; картини ліричні, філософські, вражають глибиною образів та грою кольорової гами.

В нелегких умовах сьогодення, коли на Сході України тривають військові дії, а стосунки з сусідньою Російською Федерацією, що не приховує своїх імперських апетитів залишаються складними та напруженими, ведеться боротьба за відновлення власної історичної, духовної та культурної ідентичності українського народу. Тож повернення однієї із ключових робіт Івана Савенка «Хлібороб Євдокія Пазенко» (1969) стало важливою подією в культурно-мистецькому житті нашого краю.

Народився Іван Савенко 17 січня 1924 року в селі Варварівка (Долинський район, Кіровоградська область) в заможній селянській родині із козацьким корінням. На жаль його родина, як і тисячі інших, потрапила в лещата репресивних подій радянської влади, що відбувалися в період колективізації та розкуркулення. Разом з батьками він був висланий до Сибіру. Трагічна історія родини митця стала своєрідною ілюстрацією жахів того часу, коли людей відривали від рідної землі, домівки, забирали майно та силоміць вивозили туди, де природа випробовувала на міць й потрібно було виживати. У 1930-ті навчався в середній школі на Уралі, згодом в Кизеловському гірничому технікумі.

Важливу роль у формуванні любові до мистецтва майбутнього митця відіграло його знайомство з М. Серебrenиковим — одним із засновників Пермської картинної галереї. Переломним моментом у життєвому та творчому шляху стала участь Савенка в Другій світовій війні, яка внесла серйозні корективи у становлення юнака як художника. Івану Савенку, як і свого часу Іллі Рєпіну, довелося перевчитися малювати лівою рукою, адже праву кінцівку він втратив в боях під Каховкою в далекому 1943... Хірург, що врятував ще юного Івана запитав ким, той мріє стати і хлопець відповів, що хоче вчитись в художньому інституті. З того часу все змінилось, у своїх спогадах він писав про те, що цілими днями тренував ліву руку виводячи палички й кружечки, велику кількість паличок і кружечків...[2]. Завдяки наполегливій праці йому вдалося опанувати складне мистецтво бути шульгою. Спочатку були замальовки з товаришів по палаті та госпіталю, а потім йому дозволили відвідувати вільним слухачем Саратовське художнє училище. Його син Микола пише про це так: «Казалось, судьба выносить смертельный приговор. Ценой огромной силы воли он переучивается рисовать левой рукой...» [3]. Так художник стає шульгою.

В 1944 році мрія здійснилась — він вступив до Київського художнього інституту. А далі були творчі подорожі країнами колишнього Радянського

Союзу, робота в майстерні та викладацька діяльність. Особливу увагу приділяв пейзажам — намагався в них створити узагальнений образ природи, показати далечінь, перспективу, безмежність рідних просторів.

На ранньому етапі творчості І. Савенку була притаманна особлива поетичність та надмірна деталізація, але час і досвід сформували нові особливості стилю — композиції ставали лаконічнішими та суворішими, мазки фарби накладались на полотно широко та вільно, відтворюючи пластичність форм. Його картини ліричні, філософські, вражають глибиною образів та грою кольоровою гамою. Під час написання робіт використовував свій особливий ґрунт, власну технологію. Ставав на коліна та зубами натягував полотно, так щоб аж «дзвеніло». Його музою, натурницею, таємничою співрозмовницею стала оточуюча краса природи. В 1952 році прийнятий в члени СХ СРСР. Приймав участь в багатьох виставках.

Але про рідну землю не забував. Спогадами про красу природи рідної України ділиться художник у каталозі першої своєї персональної виставки: «Мне кажется, сама Украина с ее богатством красок, задушевностью и лиричностью песен, живописностью народных костюмов, щедростью и красотой природы с детства воспитывала во мне художника» [2].

Хорошою справою є те, що завдяки небайдужим людям одна із ключових робіт художника-земляка портрет матері «Хлібороб Євдокія Пазенко» (1969) повернулася з Російської Федерації до рідного краю (рис. 1). Вона була передана до фондового зібрання Кіровоградського обласного художнього музею в грудні 2017 року племінником художника Андрієм Савенком за сприяння історика, краєзнавця, кандидата економічних наук Владислава Сердюка та голови обласної організації Національної спілки краєзнавців України, директора Державного архіву Кіровоградської області Олега Бабенка.

З портрету «Хлібороб Євдокія Пазенко» (1969) дивиться сумне обличчя літньої жінки з пронизливим, ясним поглядом карих очей, що сидить на лавці. Натружені працею руки лежать на колінах. Саме на них зробив акцент художник, адже ці темні, мозолисті руки все життя тяжко працювали на землі даючи життя колоскам з яких народжувався хліб. Поряд на лавці зображено буханець, з іншого боку матері — сніп колосків, а позаду — образи серед вишитого полотна. Це не просто картина, а справжній «портрет-біографія», в якому постать, печатка смутку на обличчі та інтер'єр розповідає про трагедію родини художника і водночас про трагедію всього українського народу.

До речі І. Савенко любив писати кілька варіантів своїх робіт. Портрет матері не став винятком. В 1976 та 1979 роках було написано ще кілька схожих робіт з цим портретом. Образ й поза матері та ж, але орнамент, колір одягу та інтер'єр варіативні. З цими творами художника можна ознайомитись у виданні «І. Савенко. Избранные произведения» (мал. 2, 3).

Повернення портрету матері Івана Савенка стала початком знайомства та дружби обласного художнього музею з Людмилою Іванівною Забаштою, дружиною народного художника України Василя Забашти, доброго друга та колеги нашого художника-земляка. Стаття в газеті «День» про передачу до фондового зібрання музею картини «Хлібороб Євдокія Пазенко» (1969) схвилювала її та викликала бажання поділитися цікавою інформацією про митця. Людмила Іванівна передала до фондового зібрання музею книгу В. Забашти «Світ очима художника» видану в 2009 році, де містяться теплі спогади про Івана Савенка (мал. 5). На сторінці 146 цієї книги міститься невеликий розділ про художника-земляка. Саме тут Забашта пригадує своє знайомство з І. Савенком в Київському художньому інституті, де вони зблизились і стали добрими друзями, адже обоє пройшли через пекло війни будучи танкістами, зазначає, що Іван був тихою, доброю, спокійною людиною, але не міг миритися з несправедливістю. Що скоріше за все соромився свого каліцтва (звисяючий правий рукав завжди заправляв за армійський ремінь), а тому не сідав обідати разом з іншими студентами. Він неспішно заходив до їдальні з етюдником та армійським казанком, брав їжу і йшов геть. Був дуже працьовитим, весь вільний час присвячував малюванню розчиняючись у спокої краси навколишньої природи [2, 146–149]. Тут розумієш відповідь на питання чому Савенко пішов навчатися в аспірантуру до Ленінградського інституту живопису, скульптури і архітектури імені І. Є. Рєпіна, де здобув ступінь кандидата мистецтвознавства, а не лишився далі працювати в Києві. Саме там у 1954 році він знайшов жінку свого життя — одружився з художницею Іриною Масленніковою.

Завдяки поверненню картини «Хлібороб Євдокія Пазенко» (1969) з'явилася можливість презентувати та популяризувати творчість І. Савенка в нашому місті — 17 січня 2019 року в Кіровоградському обласному художньому музеї було розгорнуто виставку «Повернення на рідну землю» присвячену 95-річчю від дня народження художника-земляка.

Покинув цей світ талановитий художник на шістдесят четвертому році життя 17 грудня 1987 року в Ленінграді (нині Санкт-Петербург). На тлі сучасних подій та непростих відносин з Росією дуже важливо, щоб його роботи почали повертатися на батьківщину, адже сам художник ніколи не припиняв тужити за рідною землею, ліричні пейзажі якої періодично зображував на своїх полотнах.

Використані джерела та література:

1. Забашта В. Світ очима художника// Запис і упорядкування: Л. Забашта. – К., 2009. – С. 146-149.
2. Іван Григорьевич Савенко. Каталог виставки.//Союз художников РСФСР – М., 1973. – С. 16.

3. Иван Савенко. Избранные произведения.// С-Пб., 2015. – С. 96.
4. Поліщук В. Портрет матері художника Івана Савенка// День. – 2017. – № 232-233. – 22-23 груд. – С. 13.

THE CREATIVE PATH OF AN ARTIST IVANA SAVENKA

This article explores the little-known facts of the life and creative path of the countryman artist Ivan Savenko through the lens of a painting depicting the portrait of the artist's mother, the bread-maker Yevdokia Pazenko (1969), which in 2017 was returned from the Russian Federation to Ukraine and submitted to the stock collection of Kirovograd region. art museum.

Key words: he was deported to Siberia with his parents; had to relearn to draw with his left hand; portrait of Ivan Savenko's mother «Farmer Yevdokiya Pazenko»; paintings are lyrical, philosophical, impressive depth of images and play of colors.

УДК 821.161.2

Світлана Новік*

м. Кропивницький

НЕЗЛАМНА СИЛА ЖІНОЧОЇ ДОЛІ

(життєвий та творчий шлях української поетеси
Олени Костянтинівни Журливої [Котової])

Цей матеріал присвячений видатній українській поетесі, педагогу Олені Костянтинівні Журливій – представниці українського відродження 20-х років ХХ століття. Її життя та творчість віддзеркалює важливий період боротьби за національне відновлення української державності, появу модернових новаторських стилів в літературі, нових талановитих представників молодшої інтелігенції, що стала гордістю української нації. Її життя – це приклад незламної сили духу, якого не змогли зупинити ні братовбивча громадянська війна, ні масова еміграція української інтелігенції, ні тиск тоталітарної держави.

Ключові слова: Олена Журлива, національне відродження, біографія, поезія, новаторство.

* Новік Світлана Борисівна – вчитель історії Комунального закладу «Гімназія імені Олени Журливої Міської ради міста Кропивницького».

Її ім'я не завжди згадується в текстах про видатних українських письменників, про неї не знято документальних фільмів, її літературна творчість давно потребує перевидання. Але я хочу, щоб ми сьогодні розбудили пам'ять про мужню жінку, талановиту співачку, поетесу, педагога, перекладачку, борця за національне відродження Олену Костянтинівну Журливу.

Про неї кажуть, що вона «з роду гордих українок». Її врода, розум і талант мабуть дійсно закладені в генетиці роду. Зі спогадів сестри Катерини: «Батько казав що наш рід іде від чумаків, що наш прадід Дмитро Пашина мав свою «чумачку» (28 пар волів) і їздив з (нею) у Крим по сіль, казав, що прадід мав чудовий голос і часто співав, навіть уночі, під час своєї подорожі до Криму. Його син, наш дід, був уже хліборобом і жив на Уманщині у селі, яке звалось Великою Паланкою. Звали його Павлом і прізвище з часом стало не Пашина, а Пашенківський, отож і наше дівоче прізвище було таким» [3].

Народилася Олена Журлива 24 червня 1898 (за іншою версією 14 червня 1896) року в сонячний день «квітчаної суботи» в місті Сміла на Черкащині, в багатодітній сім'ї вчителя церковно-приходської школи Костянтина Пашенківського. На жаль, через постійні труднощі та поневіряння, п'ятеро дітей з родини померли. Залишилися тільки дві дочки — Олена та молодша на шість років Катруся.

І батько, і мати дуже любили своїх дівчат, переживали за кожную тривогу в їхніх очах. «Батько наш був дуже розумною та освіченою людиною, — пише Катерина Вишницька, — деякий час навчався в Київському університеті “вольнослушателем”, був начитаним, добрим і чулим, дуже любив дітей, одна вада була в нього: любив хильнути чарку. Селяни його любили. <...> Мати наша, за національністю полька, тиха, лагідна, в усьому визнавала авторитет батька, сама малограмотна, ходила до людей шити білизну, була білошвейкою. У неї рано почало хворіти серце, скаржилась на нього й на 51-му році життя померла» [3].

Завдяки батькові серйозна, допитлива Оленка вже в чотири роки вміла читати. Початкову освіту отримала вдома, а потім екстерном складала на «відмінно» екзамени в Уманській гімназії. Дванадцятирічна дівчинка вже знала багато творів українських і російських письменників. Під час поїздок з батьком на ярмарок зачаровано слухала гру та спів лірників, розповіді старих людей про давнину. Ховаючись від молодшої сестри та її подруг, вона складає перші свої вірші. Один з них «Чего хочу сама не знаю» буде надрукований. Це був її внутрішній світ, її світло, яке протягом усього життя приваблювало багатьох талановитих відомих митців.

Після закінчення Уманської гімназії Олена вирушає до Києва, вдало складає екзамени і вступає до сьомого класу Печерської гімназії О. Плет-

ньової. Через рік помирає матір і Олена вирішує забрати сестру Катерину до Києва, щоб подбати про її навчання. Це були нелегкі часи. Молода дівчина заробляє гроші приватними уроками з вокалу, співами в університетській церкві, де керував відомий диригент Олександр Кошиць. Після закінчення меси в костюлі співала соло «Ave Maria», слухати її спів приходили студенти та інша молодь. Мине зовсім небагато часу і їй буде акомпанувати сам Микола Лисенко — неперевершений кобзар української музики. Неодноразово вона буде зачаровувати своїм співом талановитих представників інтелігенції, під час творчих зібрань в київському клубі «Родина». Це був період близького знайомства юної Олени з прогресивними діячами української культури: письменниками, художниками, музикантами, артистами.

Письменниця Марія Романівська згадувала: «Незабаром мені доводиться познайомитися іще з одним музичним явищем, неповторним, своєрідним. Це Олена Журлива — красуня, співачка, поетеса. <...> У невеликій кімнаті, де стоїть піаніно, зібралося чимало люду. Вибране товариство. Ось у колі вона — я бачила її колись в редакції — висока, вродлива, добре зодягнена, вона тут як богиня краси й музики. У неї мелодійний голос. Брови, надзвичайні брови злетіли над бистрими очима. Вона просить мене зіграти десятий вальс Шопена. Я соромлюся. Адже тут надзвичайне товариство — Тичина, Сосюра, Дніпровський, композитор Богуславський, навіть Толстяков, мій неперевершений учитель! Журлива співає кілька арій із різних опер. Акомпанує сама» [5].

Вільно володіючи французькою, перекладає твори українських поетів (зокрема, Лесі Українки), а з французької — поему Біргера і Берлен-та «Жакерія». У її маленькій квартирі збираються В. Сосюра, П. Тичина, М. Копиленко та багато інших яскравих особистостей того часу. Сучасники згадують: «В ній було щось неповторне — європейський вишкіл, українська духовність, витонченість та природна обдарованість, освіта». Це не могло не викликати симпатії у молодих талановитих, романтичних поетів. Хоча саме подробиці її особистого життя більш за все викликають інтерес у дослідників і читачів, але я не хочу називати Олену Журливу «Пантерою чоловічих сердець» і описувати подробиці романтичних відносин з чоловіками, тим паче що ніхто не навів жодних доказів подібних тверджень.

Дослідниця Елеонора Блажко, переказуючи спогади Олени Журливої, пише, що і сам Олександр Олесь, і його дружина, і його батьки опікувалися сестрами Пашинківськими. Дружба була настільки міцною, що в 30-ті роки Катерина Вишницька стала хрещеною матір'ю племінниці Олександра Олеся, а потім, вже після війни, допомагала хрещениці повернути архів дядька в Україну. Олена Журлива писала: «До мене як молодій поетеси він ставився дуже ніжно і уважно, якось подарував мені книжку і зробив

напис (чомусь російською мовою): «Золотому сну в серое утро. Улетающим звукам песни лебединой. Весеннему цветку зимой». А на книжці, яку ми з сестрою посилаємо до сумського музею, також написав «Вдохновляющей меня» [5].

Доленосною стане для Олени зустріч з видатною українською поетесою Лесею Українкою. У 14 років вона буде мати нагоду прочитати перші свої вірші та отримати цінні поради від поетеси. Таких зустрічей було зовсім небагато, але вони вразили дівоче серце своєю щирістю, людяністю та силою духу безкомпромісного борця за свободу української нації, що вилилось у таких рядках:

*«Хотілось впасти на коліна
І так стояти...
Хотілось голову свою
В поклони вдячному склонити,
Сказати, що все життя в бою
Я буду зброю теж гострити,
Що твердо буду вслід іти
Її пророчим заповітам,
Щоб словом правди допомогти
Зростати свободи й щастя квітам»*

7 серпня 1913 року Олена Журлива буде серед талановитої молодії інтелігенції, яка проводить Ларису Петрівну Косач в останню путь, а згодом вийде віршована посвята «Пам'яті Лесі Українки». В 1958 році, прикута до ліжка Олена Журлива напише вірш «Огнецвіт» (Спомин про Лесю Українку), а у 1972 році отримає листа від Київського літературно-меморіального музею Лесі Українки з проханням, надіслати свої вірші присвячені поетесі [6].

Юна поетеса зростала в атмосфері молодих, але достатньо авторитетних митців передвоєнного Києва, які переймались долею українського художнього слова та його гідним місцем серед європейських літератур. Це, насамперед, О. Олесь, П. Тичина, М. Рильський, Г. Чупринка, М. Вороний, В. Винниченко, В. Сосюра та ін.

У 1912 році Олена Журлива активно друкується в часописі «Українська хата» — журналі молодії інтелігенції, модерного, національно-орієнтованого. Саме «хатяни» однозначно і сміливо, навіть задиркувато стали на шлях оновлення літератури, активно сприяли утвердженню в письменстві неоромантизму з його увагою до внутрішнього світу людини.

З приходом 1917 року та падінням царату сподівання молодії інтелігенції розбиваються вщент. Багато з них емігрують за кордон. У радянських джерелах ніде немає згадок про еміграцію Олени Журливої, як про її кни-

гу «Емігранти». Відома ж письменниця Докія Гуменна таку звістку подає у своїх спогадах: «Одного разу зустріла я Олену Журливу, що повернулася з еміграції. Саме тоді вийшла її книжка “Емігранти”. Ще молода, але дуже “дамиста” жінка, з хмарою ясного штучно кучерявого волосся на голові. Але скоро її не стало. Я запитала раз наївно чому її не видно, то Дукин з усміхом відповів “ісчезла в голубом тумане”. То був стиль з усього робити сміховинку» [1].

Це був складний період для поетеси, яка, споглядаючи навколишню дійсність, розривала свою душу навпіл від краху сподівань. В цей час виходять її збірки «Металом горно» (1926), «Багряний світ» (1930), які отримують шквал критики. Але, мабуть, це було єдиним на той час спасінням в режимі, який виставляв жорстокі вимоги до митців.

Не менш професійно ставилась Олена Журлива і до педагогічної праці, викладаючи філологію в школах і навчаючись в Київському інституті народної освіти (закінчила в 1922 році). Літературознавець Леонід Бойко пише, що Олена Костівна одержала й диплом кандидата філологічних наук. Учительська праця, зрештою, протягом всього подальшого життя лишалася надійною життєвою опорою, навіть в першу чергу тоді, коли не писалося і не співалося [1].

У 1932 році, незважаючи на складне сімейне життя з чоловіком Котовим, поетеса погоджується переїхати з ним до Москви. Олена Костянтинівна багато працює в школах, організовує Пушкінські вечори, навчає і дітей, і дорослих.

Але репресивна машина того часу не оминула її. 5 жовтня 1938 року, о 2-й годині ночі, за доносом двоюрідного брата В'ячеслава Пашинківського, Олену Журливу арештовують та засуджують за сфабрикованою 10-ю статтею (агітація) на 5 років заслання до Алтаю. У своїх спогадах Катерина Вишницька пише: «П'ятого жовтня 1938 року в другій годині ночі прийшли і заарештували. Повезли на Луб'янку, де до ранку робили допит, а потім відвезли в Бутирську тюрму. Це були часи «єжовщини», коли людей брали навіть за рознарядкою, але сестру взяли саме як українську поетесу, на цьому найбільше наполягали слідчі під час допитів. <...> Сестру було засуджено на 5 років заслання до далекого Алтаю <...> Сестра етапом прибула в Барнаул, де почалися її справжні муки» [3].

Неможливо уявити, яка сила волі повинна бути у людини щоб витримати нелюдські випробування у засланні. Катерина Вишницька згадує про приїзд чоловіка на побачення до сестри: «Коли зайшли вони разом до землянки і сестра показала свої нари, він запитав: «І це тут ти живеш?» Вона кивнула головою, і дві сльози скотились мимоволі з очей на його смагляве обличчя» [4].

Роки знущань і непосильної праці в суворому кліматі призвели до того, що Олена Журлива захворіла, здоров'я опинилося під серйозною загрозою. Павло Тичина, депутат СРСР і УРСР, звернувся з клопотанням про її дострокове звільнення, і у 1944 році Олена Журлива повертається в Україну. На початку 50-х років починає педагогічну діяльність в середній школі № 3 м. Кіровограда, де викладає українську мову та літературу. Незабутніми стали уроки прекрасної вчительки для її вихованців. «Вона завжди знаходила добре слово для кожної дитини, — читаємо в спогадах про вчительку, — її по-материнськи добрі очі і руки допомагали долати усі негаразди, від неї йшла велика сила добра й тепла».

Її поезія оживає на сторінках дитячих видань «Малятко», «Пионерія», видаються дитячі книжки «Голуби», «У нашої Наталі», «Хазяєчка», «Ой літечко — літо» та ін. Вона чудово розуміє психологію дітей. У своїх творах веде своєрідну бесіду про добро, дружбу, природу, про звичайні речі, які входять в коло дитячих інтересів. Мабуть діти і спілкування з ними заповнювало ту порожнечу в душі, яка залишилась після пережитих років.

У 1956 році Олена Костянтинівна залишає педагогічну діяльність, і довіг 16 років буде прикута до ліжка. Але її життя без поезії не мало жодного сенсу. Постійні зустрічі зі студентством, письменниками, молодими поетами, дітьми, давали сили боротися за кожен день свого існування.

Вона лежала нерухомо. У цієї жінки чітко і безвідмовно працювали лише розум і серце. І все ж, у неї знаходилися сили, щось із нелюдського резерву, як у Лесі Українки, і вона постійно пошепки говорила віршовані рядки... Катерина Костянтинівна їх занотовувала, потім показувала ці записи Олені Костянтинівні, і та знову і знову «правила» їх, поки не доводила до досконалості [2].

До 75-річчя з дня народження Олени Журливої на фасаді Кіровоградської середньої школи № 3 була урочисто відкрита меморіальна дошка з викарбуваним написом «В цій школі в 1951–1956 роки працювала відома українська поетеса Олена Костянтинівна Журлива (Котова)». Крім цього, були також організовані урочисті вечори, присвячені Олені Журливій, на яких виступили партійні діячі міста, член правління спілки письменників України Павло Байдебур, поети Володимир Базилевський, Віктор Погрібний, сестра Катерина Вишницька, учитель Яків Іванович Козуля та інші.

Змінюються покоління, відходять у вічність письменники і друзі поетеси, і не кожен житель вулиці імені Олени Журливої (колишня Фонтанна) може пояснити її назву. Від тих подій залишилась тільки меморіальна дошка на фасаді закладу, та дві скромні могили на Рівненському кладовищі — Олени Журливої та Катерини Вишницької.

У 2014 році педагогічний колектив школи домігся присвоєння освітньому закладу імені Олени Журливої. Щороку організовуємо урочисті вечори, літературні читання, конкурси на краще виконання віршів Олени Журливої. В минулому році здійснили подорож до Сміли та мали нагоду зробити декілька кроків вулицею, де розпочала свої перші кроки в життя майбутня українська поетеса. Закінчити статтю хочеться віршованими рядками Олени Костянтинівни Журливої

*«Минуть віки... На наші боли
Нащадок гляне крізь туман,
І зітре з книг життя по волі,
Згадки про стогін наших ран.
Минуть віки...В погожу днину
Запахне хлібом мирний час,
Але в тривожную годину
Згадають з гордістю про нас!»*

Використані джерела та література:

1. Журлива О. Вибрані поезії. Упорядник і автор передмови Володимир Поліщук. – Сміла, 1998. – С. 8 – 10.
2. Олефіренко І. Квітка з нев'янучого вінка // Народне слово. – 1998. – 23 червня.
3. Погрібний В. «З роду гордих українок» (зі спогадів Катерини Вишницької) // Кіровоградська правда – 1998. – 23 черня. – С. 4.
4. Погрібний В. «З роду гордих українок» (зі спогадів Катерини Вишницької, до 100-річчя з дня народження Олени Журливої) // Кіровоградська правда. – 1998. – 2 липня.
5. Степанова О. Весела жінка з сумним ім'ям // Україна-Центр. – 2018. – 17 липня [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://uc.kr.ua/2018/07/17/veselazhinka-z-sumnym-im-yam/>
6. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України. – Ф. № 406, оп. 2, № 78. [Електронний ресурс] Режим доступу: https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/F.406_op2.pdf

UNBREAKABLE POWER OF FEMALE DESTINY

This material is dedicated to the prominent Ukrainian poet, teacher Olena Kostiantynivna Zhurlyva, a representative of the Ukrainian revival of the 1920s. Her life and work reflect an important period of struggle for the national restoration of Ukrainian statehood, the emergence of modern innovative styles in literature, new talented representatives of the young intelligentsia, which became the pride of the Ukrainian nation. Her life is an example of an unbreakable strength of spirit that could not be stopped by either the fratricidal civil war, the mass emigration of the Ukrainian intelligentsia, or the pressure of a totalitarian state.

Інна Саснко*

м. Долинська

СОЛОДКИЙ НАПІЙ ГІРКОГО ПОЛИНУ. АВТОБІОГРАФІЗМ У ПОЕЗІЇ ПЕТРА КОСЕНКА

Стаття презентує життєвий і творчий шлях Петра Дмитровича Косенка – поета української діаспори, який народився у м. Долинська. Шестилітнім хлопчиком залишив він степове містечко. Колиску свого дитинства відвідав уже в 70-річному віці. Хоч мав паспорт громадянина США, завжди пам'ятав про Україну.

У сонетах П. Косенко відтворив свою долю, своє життя, свою вірність Україні, її народowi.

Ключові слова: остарбайтер, діаспора, континенти, сонети.

... А рідну землю, що мене зростила
На боротьбу за життєдайні дні
Я над усе люблю на чужині!
Яр Славутич

«Ні, таки Долинщина — особливо родюча на літературні таланти: брат і сестра Василь і Тамара Журби, Яр Славутич», — майнула думка, коли вперше потрапив до рук «Літературний словник Кіровоградщини» Леоніда Куценка і вперше познайомилася з непересічною особистістю Петром Дмитровичем Косенком [7, 52].

Зі статей О. Дмитренка (у «Боковеньці» 2002), на основі матеріалів Музею історії Долинського району дізналася про гірку, як полин, долю поета. Під час зустрічі із рідними Петра Дмитровича Косенка з Долинської відкрила донині невідомі факти не лише його життя, а й історії Долинщини.

Оскільки книги письменника малодоступні, а відомостей про життєвий і творчий шлях небагато, хочеться поділитися зібраним матеріалом.

Ні безкінечні дороги, ні болісні роки поневірянь, ні чуже оточення не замулили у нім живих джерел його української душі. Скоріше навпаки: ті джерела стали ще глибшими, ще дзвінкшими, вирываючись із потаємніших куточків серця особливим поетичними одкровеннями: віршами, поемами, сонетами. Все, що вбирали очі, мозок і серце на тих

* Саснко Інна Миколаївна – учитель КЗ «Долинська ЗШ І–ІІІ ступенів №4 Долинської районної ради».

скитальських шляхах, чим мучився і жив, що знаходив і що втрачав, — все це й на мить не випадало з його страждальної душі, а переплавлялося у єдиний невідвладний часові і настроям сплав — Любов, яка в кожній його клітинці живила найтонше єднання з рідною землею, так безжально відірваною від нього силою сталінської влади. Але заманливі пагорби й яри, звивисті стежини і безкінечні степові курні дороги південного Подніпров'я, п'янкi галяви євшану і блакитні розливи нижнього Дніпра, золоті моря соняхів і заманливі очі стиглих вишень, радісні перегуки весняних журавлів у вечірньому небі України — все це не полишило його, а приховалося в очах та в потаємних куточках пам'яті і серця. А ще єдина навічно батькова оселя, видіння якої напливали і вдень, і вночі на зволочені тугою очі... І можна тільки уявити могутність духу поета, коли щасливої миті спалахом Радості, Надії, гімном Волі і скриком воскреслої Душі він весняно промовив натхненні слова:

*Сонете, друже мій! Мій вірний побратиме,
До тебе знову я сьогодні на поклін —
Подай моїй душі той незвичайний гін,
Що родить майбуття стрімке і одержиме.*

Кожний його сонет відгукується у грудях, хоч де б він був: тут, на свій одвічний дідизні, чи у далеких заморських краях, куди кинула мільйони наших побратимів, як і самого поета, лиха доля, що спіткала отчу землю.

*Помилуй, Боже, нас, не дай катам до рук,
Помилуй і спаси, і відведи від мук
За гріх єдиний наш — любов до батьківщини [4, 33]*

Осягнімо його шлях від хлопчика, юнака — затюканого сина «ворогів народу» — до несхибного і мужнього сина України, її пристрасного співця.

Народився 18 червня 1922 року у кіровоградському степовому виселку Волохино неподалік від залізничної будки діда.

Тимофій Григорович Косенко, шляховий обхідник станції Долинська залізниці Знам'янка — Миколаїв, служив на залізничній будці, яка стояла за неіснуючим тепер семафором у напрямку Знам'янки.

*Суворий діду мій, і ніжний, і добрячий,
Шкода — тебе давно нема серед близьких,
А то я розказав би, що і я з таких,
Ну, от, таких, як ти — завзятий і терплячий...*

У Тимофія Григоровича росло восьмеро дітей: п'ятеро синів — Григорій, Іван, Дмитро (його називали Мітя), Семен, Павло і три доньки — Мотя, Саша, Галя. Важко було піднімати їх на ноги. Жили у семафорній будці, в одній кімнаті, дружною багаточисельною родиною. Євгенія Павлівна,

сестра поета, розповідала, що весілля трьох синів — Дмитра, Семена, Павла відсвяткували в один день. Тож в одній кімнаті поселилися ще і три невістки. Та не довго тішилися молоді родини сімейним щастям. У 1938 році почалися масові арешти, які торкнулися і родини Косенків. Спочатку арештували Павла, потім Семена. Коли Тимофій Григорович поїхав до Нікополя, щоб попередити Дмитра, було вже запізно. Батька поета, Дмитра Тимофійовича, залізничного службовця, було заарештовано за вироком «трійки» і розстріляно на початку 1938 року сталінськими сатрапами [3].

Після арешту братів Косенків родина майже не спілкувалася — боялися.

Мама Петра, Єлисавета Пугачівна, походила з Малої Водяни. Коли за судили Дмитра Тимофійовича, залишилася у місті Нікополі з сином. Була затримана разом із чоловіком. На щастя, її відпустили, але події, які трапилися у родині, позначилися на здоров'ї. Переїзд родини Петра Косенка до Нікополя не приніс омріяного сімейного благополуччя. Тут Єлисавета Пугачівна востаннє бачила свого чоловіка Дмитра Тимофійовича, тут із самого початку війни чекала вісточки про зниклого єдиного сина.

Звістку про долю Петра отримала уже після війни. Мама Катерини Павлівни Таран передала Єлисаветі Пугачівні, щоб вона терміново приїхала в Долинську. У рідному містечку дізналася, що Петро живий і передає їй вітання з далекої Америки. Петро Дмитрович зустрів таких, як він остарбайтерів-земляків з Долинської, а ті вже переказали його слова: «Я живий, але повернутися не можу». З цією звісткою і жила останні свої роки. Не дочекалася мати свого Петрика, щоб побачити та пригорнути.

Сталінські репресії нищили не лише неугодних радянському керівництву громадян, а й долі їхніх родичів, зокрема дітей, бо це — діти ворогів народу. Невеликі періоди життя Петра Косенка — у містах Запоріжжі, Нікополі, Каховці. Між численних родичів перебивався в Дніпропетровську, де все-таки вдалося вступити на факультет історії та філософії до державного університету, але закінчити його не судилося. На початку Другої світової війни разом з іншими студентами був направлений на спорудження оборонних комунікацій під Києвом (Жуляни). З наступом німецьких військ, неозброєний студентський загін опинився в оточенні. Це й визначило долю юнака: у свої двадцять літ він залишився на окупованій фашистами території, а в 1942 році був висланий до Німеччини, де працював у копальнях з видобутку солі [11].

Худючий чорнороб, що не встиг закінчити третій курс університету, на каторжних шахтах стискав біля серця пучечок дніпрового полину. Двічі тікав з ешелонів, двічі накладав на себе зашморга — хай ліпше смерть, тільки не рабство. За спробу втечі — жорстокі побої.

*О Боже мій! Невже ж це я?!
Ні! Ні! На самім дні, загорнена в ряднину,
Лежала молодість розтерзана моя!* [4, 16]

А далі — нові табори, в яких чекали «відправки» додому, або кінчали своє життя самогубством, або навічно зникали у «східних ешелонах», або тікали світ за очі від «повістки» з'явитися на «пункт видачі». Сину ворога народу до отчого дому вороття вже не було...

Йосип Сталін вважав понад два мільйони нещасних бранців мародерами, запродавцями, зрадниками. Для них передбачливо заготовував крижані й несподівані Соловки, Магадани, Мордовії... Багатьох кидали з німецьких у совєцькі концтабори...

До Петра Косенка доля змилостивилася. У таборі зустрів дівчину. То була білоруска Одарія, його суджена. З нею в нічні години вчив німецьку й англійську мови, з нею був щасливий і відважився на втечу.

*В самотній мій куток — оселю дивних снів —
Приходять спогади моїх минулих днів,
Як давні добрі приятелі на гутірку.
Тоді молюся я за те, що ще живу,
Молюся за свою щасливу в небі зірку
І за зворушливе з минулим рандеву...* [4, 41]

Повели їх дороги далі на Захід. Працював немов знавіснілий. Цілих п'ятнадцять років зводився на ноги у Венесуелі, доводив оточенню, що й він Homo sapiens, тобто людина розумна [8, 64]. До німецької та англійської мов (і також досконало) вивчив іспанську. Понад чотири роки працював теслею на будові цементного заводу у Валенсії. День і ніч за фуганком. Там і «нажив» виразку шлунку і втратив майже всі зуби... У Бразилії прокладав високовольтну мережу електропередач; за нужденням шматком хліба подався в Колумбію; звідти знову прибився до венесуельського берега. Тут уперше і почав писати вірші, а точніше довіряти потаємним аркушам те, що виривалося із зболілої душі.

Після двадцятирічних поневір'янь, у липні 1963 року, Петро Дмитрович переїхав до США у споруджений власний дім. У сім'ї вже були донька Ліза та син Сашко. Працював на різних роботах: був шахтарем соляних копалень, перекладачем, відповідальним секретарем редакції газети, автомеханіком, топографом, фотографом, у тому числі ретушером кольорових світлин і художником реклами.

*Пройшов ті всі чужини всіх і всяких Мекк,
Та чудотворної не бачив скатертини.* [6, 59]

Усе життя займався самоосвітою, вивчав культуру латиноамерикан-

ського континенту, досконало оволодів кількома мовами, зібрав велику бібліотеку книг українських, російських, іспанських, німецьких, англійських, польських письменників. Учителював. Викладав рідну мову й літературу в україномовних школах.

Вперше оприлюднив свої поезії аж на 55-му році життя в журналі «Молода Україна». Опісля з'явилися деякі його сонети в журналі «Нові дні». В українській пресі зарубіжжя Петро Косенко видрукував десятки й десятки творів, серед них епічні поеми, драматичні новели у віршах. Але душа найбільше прикипіла до яскравих, ніжних сонетів.

*Сонете, друже мій! Петрарки і Шекспіри
Незмінно поклонялись магії твоєї...*

Цупка обкладинка із золотим тисненням — «Пізнi грона» (1989). На першій сторінці чорний, наче різьблений — у профіль — автопортрет; На звороті титулу — позначка англійською мовою, що «Sonneta in Ukrainian» видрукувано тиражем у «300 примірників». Ще далі напутнє слово авторитетного в діаспорі поета й професора Яра Славутича. І вже потім — сонети...

Сто сімдесят сонетів — сто сімдесят щирих, ніжно талановитих блискіток, які засвідчують, що поза Україною аж ніяк не відбувається «сповільнення чи навіть зникнення українського літературного процесу» [5,6].

Талант П. Косенка розцвів на схилі його віку і дав щедрі плоди, соковиті українські грона на американській землі.

Косенкові сонети не погруповано в цикли, як у М. Зерова, М. Рильського чи інших сонетистів. Не збережено й хронології. Не мають вони й назв — самі числа, а за ідентифікацію служить перший рядок.

Із усіх сонетів, серед яких є і два вінки сонетів, мене найбільше зацікавили «Пізнi грона» та «Звершилось!» (останній передрукований у «Боковеньці» — про розпад СРСР та здобуття Україною незалежності). У них — найгарячіша національна ідея, характерні для українця відчуття: історії, родинних зв'язків, а також мистецька тематика.

*Так, всі заморські дива — то лише мара!
Найбільше диво з див — це ласка батьківщини,
початок і кінець усякого добра! [4, 15]*

Про це згадує і наголошує поет і в сонетах, присвячених дітям, батькам, дідам-прадідам:

*Де ти, мій рідний краю? Де твій дивний чар?
Де пісні рідної святій цілющий дар?
Де гордий дух моєї славної Дідизни?*

*Все з'їла чужина — прожерлива черва —
немає, друже мій, свободи без вітчизни,
як і вітчизни без свободи не була!*

В інтонації вірша, в побудові образу, в характері ліричного героя поет Косенко — українець.

*О, вітре з-над Дніпра! Прилинь хоч на часину
І душу, спрагнену до краю, освіжи,
Що вдома діється, тихенько розкажи,
Утіш та осуши непрохану сльозину.
Про все, про все згадай, та тільки про руїну
І сльози матері нічого не кажи,
Хоч обдури мене, але заворожі
Вістками добрими про рідну Україну. [4, 14]*

У сонетах знаходимо і життєве кредо поета, і його автопортрет, дуже співзвучний із романтичними ідеалами:

*Я завжди боронив людину слабосилу,
Не дбав про вигоди, чи славу, чи гаман,
Ніколи не носив начальницький жупан,
Не кланявся в житті казенному пропилю.
Я жив для ближнього, болів щоденним днем,
Для спільного добра палав своїм вогнем...*

У багатьох сонетах П. Косенко звертається до нас, нащадків Кобзаря, із закликом: бути вільними, не рабами, писати правду, боронити державу від загарбників, від зла, від тиранії. Проповідує добро, творчість і «єдину в світі силу на землі — любов!».

Ще в 1985 р. у сонеті з посвятою земляку Ярові Славутичу він освідчується в любові до рідного краю, до материнського слова, до батьківського поля:

*Херсонцю моя! Легендо вікова!
Колиска лицарів! Царівно степова!
Як я закоханий в твою, мій краю, вроду.
І буйним степом зачарований твоїм, —
Яка краса і сила нашого народу
В твоїм пульсує слові, мужнім і ясним! [4, 89]*

Талант Петра Косенка засвідчив його любов і тугу до України:

*Помилуй, Боже, нас, не дай катам до рук,
Помилуй і спаси, і відведи від мук
За гріх єдиний наш — любов до батьківщини! [4, 33]*

Петро Дмитрович брав участь в аматорських драматичних гуртках, викладав українську літературу та історію в українських гімназіях США. Був активним учасником громадського життя української діаспори: тісно співпрацював із емігрантським урядом Української Народної Республіки, багато уваги приділяв відродженню Української Автокефальної церкви, учасник заходів діаспори під час двох перебувань Президента України Леоніда Кравчука в США. Підтримував ідею залучення коштів на придбання будинку для українського посольства у Вашингтоні, співпрацював з емігрантською інтелігенцією — У. Самчуком, Л. Полтавою, А. Галаном, В. Чаплеником, Я. Славутичем, І. Качуровським.

Петро Косенко друкувався в українській періодичній пресі США, Канади і Європи. Автор поетичних творів-сонетів. Після першої книги «Пізнi грона», яка вийшла в м. Едмонтон (Канада, видавництво «Славута», 1989) за допомогою Я. Славутича, були видані перші збірки сонетів в Україні «Любов і туга, туга і любов» (Київ, 1992), «Трунок Євшану» (Київ, 1995) [9,7].

Недарма в народі мовиться, що там земля мила, де мати народила. Косенко весь час жив надією, що побуває на березі свого дитинства. Любов до рідної землі кликала назад, додому.

*Як часто я в думках вертаюся додому,
В далеку молодість, на сорок літ назад...
Ось місто над Дніпром, ось невеличкий сад... [4, 43]*

У 1989 році в Долинську завітав чоловік на прізвище Дранчак із селища Долина, що на Закарпатті, який шукав родичів Петра Дмитровича Косенка. Узимку постукав у двері сина Олександра, двоюрідного брата Петра Косенка та привітався: «Добрий день. Тут живуть Косенки?» І коли почув ствердну відповідь, продовжив: «Слава Ісусу. Нарешті я вас знайшов. Я привіз вам вісточку з Америки». Він розповів, що перебуваючи у свого брата, познайомився з Петром Дмитровичем, який і просив передати листа його рідним в Україну. Юрій Олександрович провів гостя до батька, щоб вони продовжили розмову. На той час Олександр Григорович працював на керівній посаді на залізниці, був комуністом. Звістка з Америки про брата-неповернення занепокоїла його, адже ще було в силі «Положення про в'їзд та виїзд із СРСР», у якому злочинцями оголошувалися і родичі перебіжчиків. Політичні репресії, розкуркулення, депортації, «зачистки» призвели не лише до кількісних втрат, але й вплинули на світогляд нації. І Олександр Григорович не відразу розповів про невідомого чоловіка та лист від брата.

А потім уже вся родина, зібравшись разом, неодноразово перечитувала листа Петра Косенка. Євгенія Павлівна на вказану адресу відправила пер-

шу звісточку з України. І почалося спілкування рідні Косенків. Летіли листи з Америки. Петро Дмитрович хотів дізнатися про всіх рідних для нього людей, розповісти про те, як «розумні плановики Московського Кремля загнали його набиратися розуму». Розповідав про Філадельфію — «місто надзвичайної краси. Тут живе й працює багато українців, яких сталінські планові відділи вигнали у світ шукати кращої долі». В одному з листів попередив про приїзд сина Олександра з делегацією лікарів в Україну і запропонував зустрітися.

Євгенія Павлівна згадує, що родина у них чималенька, тож вирішили їхати до Києва по одному з кожної сім'ї. У столиці зупинилися у брата Леоніда, замовили ресторан, щоб запросити Олександра. Боялися, що не помістяться усі родичі у невеличкій квартирі. У призначений час чекали делегацію. Вони мали при собі фото юнака і уважно вдивлялися в обличчя приїжджих. Почуття переповнювали, і біля автобуса почали обіймати і вітати усіх, хто виходив. Проте рейс Олександра затримали, і вони зустрілися у родинному колі лише наступного дня.

Через невеликий проміжок часу, 4 жовтня 1992 року, на станції Долинська багаточисельною родиною Косенків зустрічали Петра Дмитровича. Тільки на схилі літ, сімдесятирічним, приїхав він у рідне містечко. У перший приїзд гостював два тижні. Радо приймали його рідні. У кожній господі Петро Дмитрович залишався на день, щоб поговорити про особисте. І його мудрі поради несе у своєму серці уже молоде покоління Косенків: «Не сваріться, бо гріх вам буде від Бога, а від людей сором! Хто з вас рахує себе розумнішим, той першим подасть руку замирення! Молю вас бути справжніми Косенками». Як казав Петро Дмитрович, «тридцять шість Косенків» родичаються, підтримують родинні зв'язки в Україні. Пізніше він приїжджав із сином та невісткою. Кілька разів відвідував Україну і колиську свого життя — Долищину [2, 3].

Після чергової подорожі в Україну писав Євгенії Павлівні, що «заблукана душа» знову у Філадельфії. Там — його друга батьківщина. В Америці живуть любі діти та онуки — продовження його і його незабутньої Одарії.

Елізабет (Ліза), донька — професор університету, викладач української та іспанської мов і літератур, а ще незамінна помічниця свого чоловіка В'ячеслава (дитячого лікаря), керуюча його справами.

Олександр, син, обрав не батькову стежку, та за батьковим мудрим словом:

*Не йди в життя, мій сину, втертим шляхом креса,
Тримайся віддалік користолюбства мзди,
Не лізь і в знать — собі не наживай біди, —
То з діда-прадіда чужа для нас трапеза.*

Колись, рятуючи сина від найстрашнішого, батько віддав йому свою нирку. Тепер доктор медицини Олександр Косенко — яскраве світило з лікування ниркових захворювань на цілому континенті. У Штатах Олександр має свою велику лікарню, й звідти безкоштовно надходять в обпалену чорнобильськими й економічними гіркотами Україну конче необхідні ліки та обладнання. Некорисливість, щирість серця цього молодого добродішного лікаря відчули недужі в Запо-ріжжі, Дніпропетровську, Івано-Франківську й Києві. Допомагає, бо закарбувались у серці батькові слова юнакові:

*Ні, ми приходимо для іншої мети:
Покласти біди немічних собі на плечі
І їх без нарікань усе життя нести.*

Тільки ж усе має свій початок і свій кінець. В Америці Петро Косенко втратив кохану дружину. Прожили в злагоді сорок років, немов один день: лікоть-о-лікоть, душа-в-душу і серце-о-серце, надбали двійко чудесних дітей. Син з родиною живе в місті Ірі, що в шестистах кілометрах на північ від Філадельфії, а донечка — у місті Форт Вейні недалеко від Чикаго. З ними практично не бачився останнім часом, хіба що вряди-годи спілкувались по телефону. Гарний будинок, авто, величезна купа книг, а ще більше друзів. Але сам-один у місті, яке було першою столицею Америки й знаходиться на східному побережжі США між Нью-Йорком і Вашингтоном. Філадельфія для нього — то самотність.

*І я піду без слів. Лиш тільки небо знає,
Як тяжко самотою в цьому світі жити,
Як тяжко переносити...
Цить, серце, цить!
Що сльози, що жалі, коли душа вмирає?! [4, 40]*

Три приїзди в Україну за три роки поглибили щем, бо й тут душа не знайшла заспокоєння: чим зарадити рідному народові, що, затомлений сторіччями імперської неволі, нарешті, відчув окрадено радісний подих свободи і незалежності, але раптом потрапив у путища нечуваних економічних та моральних трясовиць?

*Я щиро день-у-день за рідний край молюсь
І в потойбічний світ щедротно ним проллюсь,
Йдучи до Господа на праведну розправу,
І там благатиму, щоб замість будяків
У нашому краю зросли дуби на славу
І стали в обороні наших вічних снів. [4, 74]*

Чим допомогти? Всесильною і всеможною «зеленою вашингтонкою»? Цим зверхнім доларним лоском?! О, ні... То було б принизливо і для нього — до скону днів українця, і для його народу. Окрім усього, і він, і його ще не зміцнілі діти не так уже й купуються в розкошах, вони середнього статку американці. І поміч та — завше щира, та, чесно кажучи, незначна й нетривала...

Може, віддячити Україні своїм спраглим СЛОВОМ, що непокоїть його понівечені в поневіряннях серце і душу?

Так, лише й тільки СЛОВОМ — щирим, чесним СЛОВОМ із пригрітлим трунком євшану. Нездарма ж у святій, наймудрішій із книг — БІБЛІЇ сказано: «Споконвіку було Слово, і з Богом було Слово, і Слово було — Бог. З Богом було воно споконвіку. Ним постало все, і ніщо, що постало, не постало без нього». Слово зі всіх скарбів найдорожче. Воно надійніше навіть од рідних дітей. Адже ностальгія, туга за отчою, материною землею може розчинитися, зникнути в третьому, у четвертому поколінні. Це слід пам'ятати й тверезо знати суворий закон чужини. А СЛОВО — то не на день, не на рік. Справжнє СЛОВО — то назавжди!

*Буває, що й до мене сум надійде в гості.
Тоді ми поринаємо у давнину.
Я сумові кажу: «Хто нашу чарівну
Вітчизну розір'яв на рабському помості?
Хто винен в нашій віковичній голокості?
Хто напустив на нас байдужости ману?
Хто, зрештою, колись пробудить нас зі сну
На пограбованім сусідами помості?»
Німує давній сум. І звиклий рій думок,
Неначе гаддя переплечений клубок,
Мене відчаєм безнадії огортає, —
Чи діждемося ми колись того лазди,
Що дух наш розкує, завзяття розгнуждає
І гримне нам з небес: «Народе, встань, і йди!»? [4, 86]*

У поетичному слові Петра Косенка відгранюють переплетені воедино «Любов і туга, туга і любов» (так назвав поет своє сонетне ластів'я, що 1992 року з'явилося на материковій Україні). Злагоджуючи та благословляючи ті ніжні блискітки, відома поетеса Ганна Чубач відзначила, що інтонація вірша, сама побудова образу, а ще характер ліричного героя виказують у Петрові Косенку щирої душі українця, котрий не розтратив, не знівельював свій дух у поневіряннях чужини. «Його сонетна форма не вміщує почуття. Воно вихлюпується, підступає до ока — сльозою, до серця — болем». А тому народжується за рядком справді синівський рядок:

*«Де гордий дух моєї славної дідици?»
Із дивотворним п'янком-трунком євшану*

Петро Косенко — член Спілки письменників України (1992). Повернення і для нього, і для українського талановитого художнього слова було щедрим і добрим навзаєм [6].

*Все, друже, витерпиш і все перенесеш,
Найглибший океан страждань переплинеш,
Сумирно несучи весь вік до домовини
Свої розчарування, болі та жалі,
Але порадь мені: як звикнуть до чужини
І як забути чари рідної землі? [4, 93]*

У своїх листах перш за все бажав усім здоров'я, бо тяжко хворів на артрит: «триклятий мене замучив — ні сісти, ні лягти, хоч ляж та плач або стоячи реви». Влітку 2000 року переніс складну операцію на поперекові, бо уже не міг навіть пройти через хату. А поза тим залишався справжнім козаком.

Серце долиньського сонетиста Петра Дмитровича Косенка перестало битися 2 червня 2012 року. Похований у Філадельфії, хоч дуже хотів, щоб і тіло його, і душа навіть після смерті були нерозривно пов'язані з рідною, милою Україною!

У свої двадцять літ нездолений остарбайтер, аби сторожові пси не згноїли його в сталінських таборах, подався з Німеччини у вільний світ. У жорстоких поневіряннях на чужині не зламався. І можна лише дивуватися його святому почуттю до незабутньої України. Точно про Косенків «трунок євшану» сказав Олексій Дмитренко:

*З собою взяв на чужину
пучечок сивого євшану —
і рідний трунок полину
мене і звечора, і зрану,
мов птаха з ірію, вертав
ув отчий край, ув Україну,
де щирі зорі, чистий став
й до неба свічі тополині...
Коли нестерпно геть було,
й стискалися путища недолі,
вдихав той пахоц.
Хиже зло
враз одступало.
І поволі*

я воскресав.
Бо квітла віра,
що, ген, з давен, ще від Ярила
в Дніпрі надією зоріла
й зронулась
СЛОВОМ
у мій віри...

Використані джерела та література:

1. Босько В. Історичний календар Кіровоградщини на 2012 рік. – Кіровоград: Центральньо-Українське видавництво, 2012. – 258с.
2. Газета «Долинські новини», 24.06.1992.
3. Газета «Долинські новини», 15. 06.1996.
4. Косенко П. Пізні грона. – Едмонтон: Славута, 1989. – 192с.
5. Косенко П. Трунок євшану. – К.: Ватра, 1995. – 223с.
6. Корінь А.М., Корінь Т.В. Долинська галактика. Статті, вірші, фотографії (з історії розвитку літератури та мистецтва на Долинщини в кінці ХХ на початку ХХІ століття). – Кіровоград: Лисенко В. Ф., 2012. – С. 59-61.
7. Літературний словник Кіровоградщини / [упорядник прим. Л. Куценко]. – Кіровоград: Держвидав, 1995. – С. 52-53.
8. Маруценко В.Г. Боковенька - 2002: Літературно-художній альманах/ В.Г. Маруценко. – Кіровоград: Мавік, 2003. – С. 63-67.
9. Маруценко В.Г. Боковенька – 2006: Степовики. Біографічний довідник / В.Г.Маруценко. – Долинська, 2007. – 170с.
10. Сучасна енциклопедія України [електронний ресурс]. Код доступу http://esu.com.ua/search_articles.php?id=3780
11. Вікіпедія [електронний ресурс]. Код доступу <https://uk.wikipedia.org>

The article presents the life and career of Petro Dmytrovych Kosenko, a poet of the Ukrainian diaspora who was born in Dolynska. As a six-year-old boy, he left the steppe town. He visited the cradle of his childhood at the age of 70. Although he had a US passport, he always remembered Ukraine.

In sonnets, P. Kosenko recreated his destiny, his life, his loyalty to Ukraine and its people.

Key words: ostarbeiter, diaspora, continents, sonnets.

Федір Шепель*

м. Кропивницький

ДО БІОГРАФІЇ ОТАМАНА-САМОСТІЙНИКА, ПИСЬМЕННИКА І ДРАМАТУРГА ФОТІЯ МЕЛЕШКА

У серпні 2019 року виповнилося 130 років від дня народження відомого учасника Української революції 1917–1922 років у нашому краї Фотія (Фоки) Мелешка (1889, Глодоси — 1970, Нью-Йорк). Сьогодні, зайшовши в мережу Інтернет або заглянувши до «Історичного календаря Кіровоградщини на 2019 рік» Володимира Боська, можна без проблем знайти чимало інформації про цю багатогранну людину. Але відразу після розпаду СРСР прізвище уродженця Глодос, що на Новоукраїнщині, випірнало переважно під час знайомства з кримінальними справами радянських каральних органів, зміст яких почали розсекречувати й передавати до відкритого державного архіву. У тих позовклих документах ЧК-ГПУ-НКВД-КГБ його переважно називали «атаманом петлюровской банди».

Опинившись в еміграції (спершу в Європі, а згодом в США), цей уродженець Глодос, котрий кілька років зі зброєю в руках воював за Українську державу, закінчивши Празький університет, уже як доктор філософії не лише вів викладацьку діяльність, але й залишив по собі письменницький спадок як драматург, прозаїк, мемуарист. Пробував себе також в якості артиста. У фондах літературно-меморіального музею І. К. Карпенка-Карого міста Кропивницького зберігається фото однієї зі сцен спектаклю «Трьома шляхами», де в одній із ролей виступив автор твору. Цікаво, що земляки, котрі побували (в тому числі й за завданням ЧК) у штабі Юрія (Юрка) Тютюнника у Львові, здивовано оповідали, що за драматичними творами Мелешка ставляться спектаклі в тамтешніх театрах, і що, — на їхню думку найдивніше, — вони мають успіх!

На сліди нашого земляка в Нью-Йорку вийшов Леонід Куценко — краєзнавець, доктор філології Кіровоградського (нині — Центральноукраїнського) педуніверситету імені Володимира Винниченка. Саме завдяки його клопотам у 2000-му році музей став власником фотографій, рукописів «В смертельній пастці», «Завлтавська Січ», «Участь глодосян у визвольній боротьбі. Спогади із років 1905–1920», «Українські січові стрільці на Єлисаветчині» та книг, що належали Фотію Мелешку: п'єс «Останній» (надрукована в Празі 1936 року), «Трьома шляхами» (Лондон, 1964). На оригінали

* Шепель Федір Олександрович — член НСКУ, лауреат обласної краєзнавчої премії імені Володимира Ястребова, почесний краєзнавець Кіровоградщини.

фото родичів з Глудос власноручний напис: «Моя стражденна мати з двома дочками, зятем та трьома внучками... Ф. Мелешко».

У справах «Пласту» в Кропивницькому побував один з керівників організації, уродженець Львова, а зараз киянин Юрій Юзич. Завзятий дослідник національно-визвольного руху, побувавши в літературно-меморіальному музеї Івана Карпенка-Карого, не обійшов увагою документи, пов'язані з Фотієм Мелешком. Дізнавшись, що у фондах відсутня книга «Три покоління», подарував її другу частину й допоміг придбати першу.

Кілька книг і копії листів Фотія Мелешка зберігається у його родича з Глудос, знаного в області краєзнавця й музейника Миколи Паскаря.

Про Фотія Мелешка — родича Василя Недайкаші й сім'ї Масенків, неодноразово доводилося згадувати у різних публікаціях впродовж останніх трьох десятиліть. Так, у розвідці «Микола Садовський під “недремним оком”» йде мова про те, як у другій половині 20-х років минулого століття Державне політичне управління (розшифровка російськомовної абрєвіатури ГПУ) вперто намагалося розгадати загадку: яким чином петлюрівський емігрант Фока (Фотій) Мелешко примудрявся надавати матеріальну допомогу рідній матері Олені, котра проживала в радянській Україні, точніше — в селі Глудосі?

В одній із справ на жертв політичних репресій — глудосян Сиваша, Хорунжого, Зубка, Мороза, Пономаренка, Чуйка, котрі у роки Української революції складали, зокрема, шосту сотню Дорошенківського полку армії УНР і яких, після її поразки, називали не інакше як «політбандитами», є характерний документ. Це запит Зінов'євського окружного відділу ДПУ від 6 вересня 1929 року до начальників контррозвідувальних відділів ДПУ міст Харкова й Дніпропетровська (цей та інші документи наводиться мовою оригіналу — авт.): «По поступившим к нам данным, в городе Киеве в гостинице «Континенталь» проживал некий Садовский, через посредство которого отаман петлюровской банды Мелешко Фока, теперь играющий видную роль в петлюровской эмиграции за границей, периодически переводит из Польши денежные суммы своей матери Елене Мелешко, проживающей в с. Глудосах Злынского р-на Зиновьевского округа. В свою очередь, Мелешко Елена на имя Садовского (Киев, «Континенталь») писала уведомление в получении денег... Садовский является украинским шовинистом, принадлежит к правому течению украинской общественности, пользуется большим авторитетом в украинских кругах... Из вышеизложенного видно, что Садовский Николай Карпович связан с петлюровской эмиграцией за границей и, вполне возможно, проводит на территории Украины контрреволюционную работу по поручению петлюровского центра в Польше. Учитывая все это, просим Киевский окротдел ГПУ срочно сообщить, где

в настоящее время находится Садовский Н. К., откуда он происходит, как он попал в Украину, давно ли здесь находится и что добыто вами при его разработке нового... Днепропетровский окротдел ГПУ просит срочно принять меры к установлению и разработке Садовского и его связей, как за кордоном, так и на Украине... Врид. Нач. Окротдел ГПУ Петровский Нач. СОО Мицул».

Зауважимо, що навіть у ті «буремні» роки можна було — при бажанні — на більшість із поставлених запитань знайти відповідь у будь-якій бібліотеці. Проте чекісти з «глибинки» не стали копирсатися в книгах, а дочекалися відповіді з Центру. «На № 123190. Начальнику Окрвідділу ДПУ міста Зінов'євське. Садовський Микола Карпович мешкає в м. Києві постійно, виїжджаючи лише тимчасово на гастролі. З останніх даних, що ми маємо, Садовський належить до контрреволюційної організації «Спілка Визволення України», але відомостей про те, що через нього здійснюється зв'язок організації з закордоном, не маємо. Садовський уродженець м. Зінов'євського. Дійсне його прізвище Тобілевич. У Києві мешкає його брат, народний артист республіки «Саксаганський» (теж сценічний псевдонім), що також є український шовініст. У 1920 році Садовський емігрував за кордон, звідки повернувся 24-го року. Помначков ДПУ Берлінський Нач. СВ Загорський».

Втім, справді, чому це така славетна людина, як Микола Садовський, людина, яка належала всій Україні, раптом взялася опікуватися простою селянкою з далеких від культурних центрів Глодосів? Виявляється, син останньої — Фотій Минович Мелешко, — і це засвідчують документи ДПУ, — був не випадковим знайомим корифея. Старшина армії УНР був учителем-репетитором сина Садовського — теж Миколи, — котрий не став разом із батьком повертатися в радянську Україну, а залишився в Празі, де навчався на факультеті філософії Карлового університету (згодом, з 1929 року — член Організації українських націоналістів, один з керівників уряду української Народної Республіки в екзилі).

... Якось 8 березня 1933 року до одного з односельців завітала шістдесятирічна жителька Глодосів Ялина (Олена) Мелешко, в дівочтві — Гарбуз. Слово за словом — і довірлива жінка розповіла, що влітку 1926 року, (коли «яничарам вдалося заманити Миколу Садовського на Україну», Володимир Винниченко, «Щоденник»), вона отримала листа від свого сина Фоки Мелешка, який знаходився за кордоном. Той повідомляв, що проживає з якимось Садовським, котрого готує за програмою загальноосвітніх предметів. Робить це за доволі своєрідну винагороду. Бажаючи допомогти матері, він домовився з Садовським-молодшим, що його батько, повернувшись до Києва, буде переказувати належні за навчання сина кошти не в Прагу, а до ...Глодосів, матері.

Чекісти зрозуміли що й до чого не відразу, а лише через певний час. Ось документ, датований 31 серпня 1932 року: «Начальнику облотдела ГПУ, г. Киев Сообщаем, что по нашим данным, проживающий в Киеве артист Садовский, имеет за кордоном сына, через которого имеет связь с Мелешко Фокой. В прошлом Садовский оказал материальную помощь матери Мелешко, а Мелешко, в свою очередь, оказывал материальную помощь сыну Садовского, находящегося за кордоном. Весьма возможно, что в группе (саме в «группе», а не трупі! — авт.) Садовского находится жена Мелешко по имени Оля. Просим приступить к разработке Садовского... Врид. Нач. ОО отдела ГПУ Валеико Пом. Уполн. ОО Молдавер».

Й ще про одне. Микола Садовський не випадково довірив виховання й навчання сина Фотію Мелешку. Зокрема про освіченість і непересічність цього степовика дізнаємось з протоколу допиту (13 грудня 1930 року) учительки Марфи Короп (у дівоцтві — Купріяненко). Вона пояснювала, що її перший чоловік — Фока Мелешко, — на час перебування петлюрівського війська в Єлисаветграді був військовим інспектором (ще раніше працював при повітовому комісарі Центральної Ради). А коли в 1921 році отримала від нього листа з Чехословаччини, то дізналася, що «вчиться в університеті по медицині». У 1924–1926 роках у листах до рідних і близьких, котрі мешкали в Глодосах, Мелешко повідомляв, що «закінчив у Празі університет і хоче повернутися на Україну з тим, щоб працювати і віддавати їй свої знання... Скаржився, що Радянська Україна йому не довіряє». Нарешті, як уже було сказано, вихованець Фотія Мелешка Микола Садовський-молодший пізніше стане відомим як політичний діяч уряду УНР у вигнанні.

Отож, не випадково документи, пов'язані з Фотієм Мелешком, опинилися в літературно-меморіальному музеї Івана Карпенка-Карого, колишньому будинку Тобілевичів. Адже саме тут колись проживав славетний знайомий Мелешка — Микола Садовський.

Серед крилатих фраз, пов'язаних з минулим людства, одна з найуживаніших — «перейти Рубікон». Одні з читачів відразу зміст сказаного сприймають у переносному значенні: «прийняти остаточне рішення, що не залишає шляху назад». Інші при цьому згадують ще й виникнення популярного крилатого вислову. Той час, коли у січні 49 року до н.е. Гай Юлій Цезар відмовився підкоритися вимогам Сенату про складання з себе будь-якої влади і розпочав похід на Рим, щоб остаточно захопити всю владу. А власне Рубікон (в перекладі «червона річка») — гірський потік на кордоні Італії та Цезальпінської Галії. Здолати перешкоду Цезар мусив, щоб вибратися з Галії до Італії, яку збирався завойовувати.

Є чимало фразеологізмів, котрі нагадують певні події з історії України. Наприклад, «від Богдана до Івана не було гетьмана». Йдеться про так звану

«Руїну» другої половини ХУІІ століття, один з найтяжчих періодів в історії України, який тривав від смерті Богдана Хмельницького до гетьманства Івана Мазепи. Так, гетьмани в добу «Руїни» в Україні водилися, але куди їм було до названих двох!

Чи не перший місцевий історичний фразеологізм такого роду на Кіровоградщині почув ще на початку 80-х минулого століття, відразу, як приїхав сюди з сусідньої області працювати до педінституту. Тоді хтось із студентів-істориків родом із Злинки, що на Маловисківщині, розповів на той час неймовірну історію, ніби у 1920 році його односельці зупинили здавалося б непереможне більшовицьке військо Михайла Буденного (саме так, — а не Будьонного, — у 20-ті роки в україномовних виданнях писалося прізвище найвідомішого червоного кавалериста) і, мовляв, якби Глососи (сусіднє село, нині Новоукраїнського району) допомогли, то...

Пізніше сакраментальну фразу «Якби Глососи помогли, то Злинка б республікою стала», чув багато разів. Найповніше про її зміст дізнався з книги Ольги Голованової «Злинка: від витоків до сьогодення». Авторка розповідає, що більшовицька політика «воєнного комунізму», і, зокрема, так звана «продовольча розкладка», змушувала міцні й густонаселені села об'єднуватися. Злинка й Глососи до випадку, про який розповідаємо, теж не раз допомагали одне одному. На Великдень, 16 квітня 1920 року, злинчани перейшли свій Рубікон. Вони вигнали більшовицький продзагін за село. Розуміючи, що діло цим не закінчиться, розклали догори зубцями борони вздовж околиці, притрусили травой й стали чекати. Наступного дня підійшли частини 1-ої Кінної армії Будьонного. Коли п'ять тисяч червоної кавалерії прорвали оборону, за непокору й зухвалість рубали злинчан жорстоко й безжально, не зупиняючись навіть перед дітьми та жінками. Горіли відразу дві вулиці (520 дворів)... Врятували решту населення жінки й старики, які на колінах — з хліб-сіллю, — вмовили ворога дещо вгамонитися... Так, залізом і кров'ю, встановлювалася радянська влада.

Тільки все ж, чому не допомогло село, що славилось своїми повстанцями? У згаданій книзі є доволі романтичне пояснення: «У Глососах саме було весілля, на якому гуляло майже все село. Поки вони на вози посідали та поїхали, то у Злинці вже військову перевагу здобули будьонівці».

Коли матеріал, присвячений 130-річчю відомого учасника Української революції уродженця Глосос Фотія Мелешка побачив світ, він знайшов живий відгук у Злинці. Ольга Голованова розповіла, що саме завдяки спогадам цієї людини, здається, глибше зрозуміла причини тієї недопомогі. Відомий джерелознавець Анатолій Пивовар надіслав їй із Києва електронний варіант емігрантського «Літопису Червоної Калини» за 1934 рік, де

міститься стаття Фотія Мелешка «Глодоси в часі національної революції». Наведемо кілька уривків, на які звернула увагу дослідниця.

«Злинка (її населення) складається з двох частин: половина українці, а половина — москалі. ...проти українців злинські москалі ніколи не виступали. Доказом цього може бути хоча б те, що, коли ранньою весною проходили тут перевтомлені частини Зимового походу, злинчани не тільки їх не зачепили, а ще й допомогли їм як українцям чим могли.

...Большевики перемогли злинчан тільки на третій день Великодніх Свят. Спалено тоді в Злинці... говорили, чотириста дворів. Після цієї трагедії мені довелося говорити із злинчанами, але вони ще самі не знали своїх втрат, блукали гуртами по степу, і до свого рідного попелища й наблизитися боялись. Скоро ж нам було не до злинчан, самі Глодоси запалали в вогні та крові».

Далі Фотій Мелешко дискутує з тими, хто вважав, що «козацтво було зацікавлене, щоби кацапи якнайбільше сварились і бились між собою... спочатку обіцяли допомогу злинчанам, а пізніше не виступили». І пояснює, що «в цьому випадку вже бились не кацапи з кацапами, а населення України з московськими окупантами. Тут окупанти нищили не кацапське добро, а добро населення України. У мене і моїх близьких товаришів була добра воля допомогти злинчанам (він навіть пише, що раніше особисто підбурював їх проти більшовиків — авт.), але таких глодосян знайшлося б тоді може 10–20. Глодоси вже були втомлені довгою боротьбою. Постійні загальні невдачі, — не з вини глодосян, — зневірили їх. Та нам вже і зброї бракувало. З Глодос раніше виходили загартовані й на місці озброєні частини, а назад повертались поодинокі люди, без зброї, обшарпані, часто хорі й ранені. Бувші завзяті козаки та старшини хотіли трохи пожити мирним життям. Однак, спокою нам не давали... зараз же по Великодню 1920 року мусили вхопитись за зброю...».

Вислів «Кабы Гладосы памагли, Злинка б рыспубликай стала!» (так він звучить на місцевій говірці) — досі лишається серед словесних довгожителів. Бо йдеться у ньому не лише про історичне минуле двох поважних сусідніх сіл серединної України. У ньому закладено й щось значно вагомніше. Мова йде про те, що нас завжди завойовували поодинокі. І ніколи нікому б цього не зробити, якщо діяти гуртом. Ось у чому живучість цього вислову.

СПАДЩИНА

СВІТЛОЇ ПАМ'ЯТІ МИКОЛИ ОЛЕКСАНДРОВИЧА ГАЛИЦЬКОГО

16 березня 2020 року культурницька спільнота міста, що носить ім'я Марка Кропивницького зазнала невинної втрати. На вісімдесят четвертому році життя закінчив свій земний шлях Микола Олександрович Галицький. Назавжди перестало битись серце відомого в області і за її межами працівника, що показав себе на ниві культури людиною енергійною, та небайдужою до всього, що відбувається навколо, справжнім фахівцем своєї справи.

Доля Миколи Олександровича не була легкою. Його життєвий шлях проліг через важкі передвоєнні роки, страшні роки Другої світової війни, голодні і холодні повоєнні роки. Повноліття прийшло зі службою в армії, у частині особливого призначення, на Сахаліні. Після звільнення у запас Микола Галицький обрав для себе навчання в Олександрійському культурно-освітньому технікумі, згодом у Львівському державному університеті ім. І. Франка.

Отримавши вищу освіту, Микола Олександрович плідно працював на посаді директора Олександрівського районного Будинку культури, вчителя музики і співів у Голиківській загальноосвітній школі, завідувача відділу культури Олександрівського райвиконкому, завуча Олександрівської музичної школи, здобуваючи життєвий та практичний досвід вчителя та організатора. І де б Микола Олександрович не працював, всюди він зали-

шався у спогадах оточення як людина цілеспрямована, вимоглива до себе, так, що постійно прагне нових знань, всебічного розвитку.

Не дарма саме він був призначений у 1978 році на складну і відповідальну посаду заступника начальника управління культури облдержадміністрації, на якій він працював до 1996 року і вийшов на пенсію. Проте маючи дійовий та непосидючий характер Микола Олександрович не міг всидіти вдома, а прагнув передати молодим накопичений роками досвід роботи, допомогти їм у професійному та особистісному становленні, скерувати їх на цілісне служіння культурі, підтримати, підказати, вберегти від помилок.

З 2000 року Микола Галицький обіймав посаду завідувача відділу обласного краєзнавчого музею — меморіального музею М. Л. Кропивницького. З його приходом на посаду завідувача музею традиційне відзначення річниць від дня народження Кропивницького М. Л. набуло особливого змісту, стало більш популярним і масовим. Перед гостями виступали актори Кіровоградського академічного обласного українського музично-драматичного театру ім. М. Кропивницького, Кіровоградського академічного обласного театру ляльок, ветерани сцени, актори-аматори з різних районів, колективи музичних шкіл, письменники і поети, викладачі мистецького факультету ЦДПУ ім. В. Винниченка, радували своїми виробами майстрині декоративно-ужиткового мистецтва, автори-виконавці пісень та інші фахові митці та митці-аматори, яких нині вже і не перелічити.

За його задумом втілена у музеї така форма масових заходів, як камерна зустріч митців різних поколінь та напрямків діяльності із зацікавленою аудиторією, що одержала назву «Зустріч у (театральній, літературній, музичній) вітальні», що органічно поєдналась зі специфічним профілем меморіального музею. Щороку проходить 10–12 таких зустрічей, гостями яких бувають не тільки митці м. Кропивницького, а й творчі колективи з різних куточків області. Дуже у пригоді стала попередня діяльність Миколи Олександровича, з часів якої яка збереглась і набули розвитку зв'язки з творчою інтелігенцією. Він націлював свій колектив на плідну співпрацю з колективами обласних театрів, педагогами та студентами вишів, Кіровоградського музичного коледжу, музичних шкіл, інших навчальних закладів, митцями-аматорами.

Значну увагу Микола Олександрович приділяв організації вивчення творчого доробку корифеїв українського професійного театру, дослідної та науково-освітньої діяльності, займався організацією благоустрою території та приміщень меморіального музею М. Л. Кропивницького. Також він особисто займався популяризацією творчої спадщини видатних українських митців.

У 2010 р. завдяки Галицькому М. О. у місті було проведено науково-практичну конференцію «Історія українського театру: регіональні джерела вивчення» на базі меморіального музею М. Кропивницького спільно з факультетом історії і права КДПУ ім. В. Винниченка. Про дослідження у цій галузі розповідали як знані науковці, краєзнавці, так і студенти кіровоградських вишів.

Микола Галицький багато уваги приділяв особистій дослідницькій діяльності. Він є автором ряду статей про життя і діяльність корифеїв українського театру, а також відомих діячів театру сучасності, цінність яких актуальна і донині. Також Микола Олександрович підготував і за спонсорські кошти видав книгу «Золота скарбниця духовності Кіровоградщини» та фотоілюстративний альбом «Наукова і культурно-просвітницька робота колективу меморіального музею М. Кропивницького 2000–2016 рр.»

Інновацією у 2016–2017 роках став спільний проект меморіального музею М. Кропивницького і музичної школи № 2 імені Ю. Мейтуса «Коли талант єднають музи, благословенні ті союзи», до організації якого М. О. Галицький також доклав чималих зусиль. Він підтримував і популяризував мистецько-просвітницький проект молодого викладача музичної школи № 4 Любові Кардаш «Секрет успіху Соломії Крушельницької», здійснений на базі музею у 2019–2020 роках, а також організував низку заходів за участю громадської організації «Клуб авторської пісні та поезії «Байгород» у 2018–2020 роках.

Плідна діяльність Миколи Олександровича Галицького була неодноразово відзначена громадою міста. Зокрема він став лауреатом обласної премії у галузі культури «Духовний скарб Кіровоградщини за 2010 рік у номінації «За вагомий внесок у збереження та популяризацію культурної спадщини».

Добросовісне ставлення до своїх службових обов'язків, енергія, високий професіоналізм, цілеспрямованість у досягненні мети, безмежний патріотизм Галицького Миколи Олександровича залишився у серцях оточуючих взірцем самовідданого служіння справі збереження культурної спадщини та розвитку музейної справи на Кіровоградщині. Таким ми його пам'ятатимемо завжди!

Для рідних, для кого він був добрим і уважним чоловіком, батьком, дідусям, це велика втрата. Ми висловлюємо їм щире співчуття.

**Колектив Кіровоградського
обласного краєзнавчого музею**

Микола Галицький

«НАЙВИЩОЮ НАГОРОДОЮ ДЛЯ МЕНЕ Є ВДЯЧНІСТЬ ЛЮДЕЙ»*

Кіровоград, вулиця Кропивницького, 172. В цьому будинку понад двадцять років прожив фундатор українського професійного реалістичного театру Марко Лукич Кропивницький. Тут він написав свої знамениті п'єси «Глитай, або ж Павук», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть...», «Дві сім'ї» та інші, тут на початку 1880-х років сформував уславлену українську трупу, якої, за словами Івана Франка, — «Україна не бачила ані перед тим, ані потому, котра збуджувала ентузіазм не тільки в українських містах, а й у Москві і Петербурзі, де публіка часто має нагоду бачити найкращих артистів світової слави».

Нині тут розташовано меморіальний музей драматурга, актора, режисера, що відкрився напередодні відзначення 100-річчя театру корифеїв 2 жовтня 1982 року. У день його відкриття народний артист СРСР Дмитро Гнатюк написав у книзі почесних гостей музею: «Спасибі вам, дорогі друзі, що шануєте пам'ять видатного актора, режисера драматурга, людину, яка залишила для поколінь майбутніх митців театру неоціненний скарб. Хай вічно живе слава наших корифеїв українського театру! Вам низький уклін і глибока шана».

В експозиції представлені портрет Марка Лукича роботи видатного українського художника Василя Касіяна, який подарувала музею Наталія Ужвій, картина члена-кореспондента академії мистецтв СРСР Леоніда Гигоращенка, який перші мистецькі уроки отримав від нашого земляка Олександра Фойницького у Тираспольській художній школі. Тут можна побачити особисті речі драматурга, перші видання його п'єс і здійснити екскурсію шляхами історії українського театру від його заснування до сьогодення.

У музеї побували сотні тисяч шанувальників Кропивницького. А один мешканець Кіровограда приходить сюди щоранку, часто й у вихідні, ось уже протягом шістнадцяти років. Це — завідувач музею Микола Олександрович Галицький, якого Міністерство культури України за багаторічну плідну працю в галузі культури нагородило Почесним знаком, а журі об-

* Записано зі слів М.О. Галицького заступником директора з науково-методичної роботи Кіровоградського обласного краєзнавчого музею Колесник С.Е. у серпні 2016 року.

ласної премії в галузі культури «Духовний скарб Кіровоградщини» Дипломом і знаком цієї премії. Сьогодні йому виповнюється вісімдесят.

Не зважаючи на свій поважний вік, він і зараз живе за принципом Піфагора: «Уранці, коли проснешся, запитай себе: «Що я маю зробити?». Увечері, перш ніж заснути: «Що я зробив?». У школі він про цього грека знав хіба те, що «Піфагоровы штаны на все стороны равны», але з часом став, образно кажучи, піфагорійцем. А ще послідовником заповіту нашого мудрого філософа Григорія Сковороди: «Роби те, для чого народжений». І хоча в юності, як і в кожного з нас, було чимало спокус, він таки знайшов свою дорогу і прийшов саме до професії працівника культури. Щоправда, не відразу.

Мріялося про військову службу — хто із хлопчаків його віку, тоді, недовзі після війни, не бачив себе у лейтенантських погонах чи, принаймні, курсантських. Часом уявляв себе лікарем у білому халаті. А після чергового футбольного матчу з ровесниками із сусіднього села — вчителем фізкультури (що є ще й така професія, як тренер, тоді бовтиські школярі ще й не здогадувалися).

Микола ріс лідером. Не тому, що на його долю випало важке повоєнне дитинство — тоді цього не оминув ніхто з його ровесників. А ще ріс більш цілеспрямованим і наполегливішим за них. Характер йому передали батьки — Олександр Порфірович та Юхимія Семенівна, котрі на очах у сина боролися за виживання у важкі роки. Його батькові, як старшому, ще у молодому віці довелося стати годувальником у великій сім'ї після смерті Миколиного діда Порфірія. Був майстром на всі руки. Шанував свого зятя й інший Миколин дід — Семен Мартинович, до речі, кавалер Георгіївського хреста. (Під час війни його розстріляли німці). Дід купив у селі Івангороді Олександрівського району хату для дочки і зятя, де і минуло страшне воєнне, потім повоєнне дитинство і напівбоса, напівголодна юність нашого ювіляра. Тут, в Івангороді, Микола пішов у перший клас.

Як і кожна вдячна людина, до сих пір згадує свою першу вчительку Ольгу Арсенівну Чернявську.

Про ті роки сам Микола Олександрович написав так: «Війна пройшла нашим краєм двічі: спочатку на схід, потім на захід. Окупація розпочалася в серпні 1941-го року. Більшість населення, яке залишилося в селі, становили старики, жінки та діти. Пам'ятаю про той період багато і в першу чергу найстрашніші епізоди. Ось один із них. Ми жили на центральній вулиці села, навпроти нас у так званій куркульській хаті розміщувався штаб окупантів. Одного вечора, коли мій батько повернувся з господарських робіт, якомусь штабісту не сподобався його зовнішній вигляд — був неголений. Він вирішив, що батько партизан і поставив його навпроти две-

рей рідної хати й націлився наганом у голову. Ще мить — і батька б не було. Мама хапає мене малого на руки й стає попереду батька й каже фашистові, щоб стріляв нас усіх. Напевне, він так би й зробив, але нагодилася бабуся Зіна, котра, побачивши це, побігла за німецьким офіцером. Той розібрався в ситуації, і батько був порятований».

Після того Олександр Порфірович подався в бік радянських військ, що наступали, перейшов лінію фронту і влився в діючу армію. Про все це сьогоднішній ювіляр розповів у виданій два роки тому книзі «Золота духовна скарбниця Кіровоградщини», про яку ми ще згадаємо.

А поки що — дитинство і юність Галицького минає в селі Івангороді, почасти у Бовтищі, бо з восьмого класу саме туди, долаючи щодня по дванадцять кілометрів, йому доводиться ходити на уроки. Попри навчання в школі, Микола облаштовує разом з однолітками футбольне поле, купує за гроші колгоспу «Прогрес» футбольну форму (довелося їхати за нею в сусідню область), бере участь у художній самодіяльності, виступає в оглядах, часом покладає на себе обов'язки художнього керівника (оскільки таких тоді в клубах не було), їздить з концертною бригадою до сусідів, заміняє завідуючого клубом на час, коли той їде у відпустку. Йому, як авторитетному у селі гармоністу доручають купити для клубу баян, на що видають, знову ж таки з колгоспної каси, гроші. Школяр Микола дорослішає на очах, проявляє свої організаторські-та творчі здібності. А його гармошка лунає на весіллях, сімейних і громадянських святах.

Після випускного вечора для нього відкрилися ще незнані обрії — шляхи, один з яких мав стати саме його. Очевидно, Галицький міг бути гарним офіцером, що підтверджує його успішна і нелегка служба на далекому Сахаліні, де люди проходять школу мужності і витривалості, а військово-службовці нелегкі армійські випробування. Він пройшов їх з честю, що засвідчує відзнака «Відмінний розвідник». Галицький міг би стати лікарем, про що теж мріяв у шкільні роки. Загострене почуття відповідальності, працьовитість і повага до людей допомогли б бути успішним лікарем. Міг би вчителювати, виховувати молодь, і це підтверджують роки його навчання в Олександрійському культосвітньому технікумі, коли довелося виконувати обов'язки старости гуртожитку, в якому мешканці мали його за авторитет, а тому не дозволяли собі якихось порушень. Міг би, міг би, міг би... Та перемогла гармошка. І не тільки перемогла, а ще й виручила.

Ще під час служби в армії Микола Галицький написав листа в Олександрію, директору культосвітнього технікуму Григорію Півняку і отримав обнадійливу відповідь. Та коли демобілізований солдат, зустрівшись із батьками, зібрався їхати на навчання, на перепоні став тодішній закон про прописку — Івангород був селом не паспортизованим. Потрібні для

виїзду довідки видавалися неохоче. Але Миколу в селі знали як гарного гармоніста, тож його гармошка зламала бюрократичні мури. Відтепер вона перемогла остаточно — Галицький став учнем технікуму, з якого й розпочався його шлях у царину культури. Що цілком логічно. Попри всі його захоплення, саме вона домінувала у його свідомості і відгукувалася в душі рідною піснею.

Звичайно, «гармошка» в даному випадку — це образ, який увібрав у себе такі поняття, як інтереси, захоплення, життєва мета. Спочатку й справді була «трирядка» і сільська сцена, а потім — технікум, далі — державний університет імені Івана Франка у Львові. Та задовго перед тим — переддипломна практика у Бобринецькому районному будинку культури, де Галицький із сформованою ним невеличкою студентською бригадою провів більше десятка аншлагових концертів у селах району, поставив водевіль Дмитренка «Кум-мірошник, або Чорт у кухні», показав звітний концерт за участю жителів Бобринця і ... отримав запрошення від місцевого керівництва на роботу в районі. Та земляки правдами і неправдами перехопили молодого спеціаліста, і Микола Олександрович поринає в культурницьке життя рідного Олександрівського району майже на двадцять років: директор районного будинку культури, вчитель сільської школи, завуч і викладач по класу баяна дитячої музичної школи, нарешті — завідуючий районним відділом культури. Одинадцять літ, відданих організації роботи закладів культури району, — то справді подвижницький труд. Це добре знають ті, хто працював чи працює на культурницькій ниві, розуміють ті, хто якоюсь мірою до неї причетний.

За час, коли Микола Галицький очолював районний відділ культури, в кожному колгоспі району заспівав хор, майже в кожному клубі діяли драматичні колективи, щороку проводилися огляди і фестивалі художньої самодіяльності, «Театральні весни». Широкої слави набув народний аматорський хор районного Будинку культури «Тясмин», де баритонову партію виконував сьогоднішній ювіляр. Хор побував із творчими поїздками в Білорусії, на ВДНГ, у парках культури і відпочинку столиці України, на Полтавщині, а в Ризі представляв Україну на Співочому полі. Хор став золотим лауреатом республіканських і всесоюзних фестивалів народної творчості, він єдиний в області отримав Грамоту Президії Верховної Ради України. Багато років ним керував чудовий музикант і друг Миколи Олександровича В'ячеслав Савустянченко.

Запрацювала в Єлисаветградівці друга в області (після Кіровограда) кіно-фотостудія. З'явилося більше музеїв порівняно з іншими районами. Безпосередню участь у їх творенні взяв і Микола Галицький. Зокрема, він їздив до Ленінграда на зустріч із земляком, Героєм Радянського Союзу

контр-адміралом Віктором Корнером і привіз звідти цінні матеріали. Згодом Віктор Дмитрович й сам приїздив до земляків, Микола Олександрович супроводжував його у поїздках до Івангорода, де народився майбутній Герой, до Златополя, де той свого часу навчався, у Розумівку і Бовтишку, в якій знаходився командний пункт командуючого Другим Українським фронтом І. Конєва, у музей Корсунь-Шевченківської битви.

Успішно працювали бібліотеки.

1978 рік вивів нашого ювіляра на нову орбіту: йому запропонували посаду заступника начальника управління культури, відповідальним за роботу близько двох тисяч клубних і бібліотечних закладів області, за народну творчість, музейну справу та все інше, що робиться на громадських засадах. Галицький почав згуртовувати навколо себе ініціативних, грамотних спеціалістів і керівників. Одним із його сподвижників став директор обласного Будинку народної творчості Василь Селін. Це за його активної участі географія фестивалю аматорських драматичних колективів «Театральні весни» поширилася на всю область. Організацію фестивалю, методичну допомогу колективам надавав незмінний на своїй роботі методист із драматичного жанру Гарій Войченко. Методист із вокально-хорового мистецтва Валентина Пращур на основі досвіду проведення пісенних свят, започаткувала свято хорового мистецтва «Калиновий спів», яке з роками переросло у Всеукраїнський фестиваль-конкурс вокально-хорового мистецтва. В області лунали свята духової музики, фольклорне свято «Невичерпні джерела», у населених пунктах започаткувалися відзначення кращої вулиці, кращої садиби на інші. Запрацювало більше двохсот музеїв на громадських засадах. На жаль, багато з них серйозно постраждали під час процесів у політиці і державному будівництві — але це тема іншої розмови. Що ж до масштабів досягнень у роки, коли Микола Олександрович опікувався народною творчістю, то про них може свідчити співставлення двох показників: на час приходу Галицького на посаду заступника начальника управління в області налічувалося двадцять народних колективів, виходячи на пенсію він залишив по собі таких сто двадцять. Йому є що розповісти про свою роботу на ниві рідної культури, є що пригадати.

В одному з інтерв'ю на запитання, чи є у нього державні нагороди, Микола Галицький відповів: «Найвищою для мене нагородою була вдячність людей, з якими доводилося і доводиться працювати. А про своїх керівників і колег по роботі відгукнувся так: «Доля подарувала мені щастя працювати з такими мудрими й відданими справі керівниками і колегами, як Микола Іванович Сиченко, Євгенія Михайлівна Чабаненко, Василь Андрійович Селін, Лідія Іванівна Демещенко, Юрій Іванович Компанієць,

Наталія Юріївна Овчаренко (Агапеева), Валентина Максимівна Дигало, Олена Феодосіївна Коваленко, Світлана Петрівна Михальова та багато інших».

Ось уже шістнадцять років Микола Галицький очолює невеличкий колектив меморіального музею Марка Лукича Кропивницького. Експозиція розташована в шести кімнатах і поетапно вводить відвідувача у життя. Кропивницького та історію українського національного реалістичного театру: дитячі та юнацькі роки; становлення як актора і драматурга; початок акторської діяльності; на чолі української трупи; батько українського театру; майстер художнього слова; пам'ять про митця на сцені сучасних театрів. До створення музею доклали руки: письменник Микола Смоленчук — автор книг про видатного земляка «Ой літав орел» та «Марко Кропивницький і його рідний край» — ініціатор створення й перший завідувач на громадських засадах, журналіст і дослідник творчості корифея Віктор Ярош — упорядник збірки «Спогади про Марка Кропивницького» і перший штатний завідувач музею, наступниця на посаді завідувача Віктора Петровича Валентина Онисимівна Сердюк (Остапенко), яка свого часу, працюючи на посаді директора обласного краєзнавчого музею, опікувалася створенням його відділу — Меморіального музею М. Л. Кропивницького.

На долю Галицького випало продовжувати їхню справу у розбудові закладу. Якщо говорити про безпосередню відповідність слову «розбудова», то завдяки зусиллям Миколи Олександровича для музею зроблено чимало — від впорядкування території і встановлення пам'ятника Кропивницькому на подвір'ї садиби до ремонтів приміщення, опалювальної та водопровідної мереж, нарешті, покриття асфальтом вулиці, що пролягає повз музей. Але є ще одне значення слова «розбудова» — це організація науково-просвітницької роботи на такому рівні, щоб його колекція постійно поповнювалася, а двері були завжди відкриті для людей. І в цьому розумінні прихід на посаду завідувача Миколи Галицького визначив новий етап у житті музею. Він привніс у його роботу те, що характеризувало Галицького упродовж усіх попередніх років — потужність організаційних заходів і тісний зв'язок із людьми.

У музеї постійними стали зустрічі у театральній, літературній і музичній вітальнях, на них запрошувалися відомі в місті люди — актори і режисери, науковці, лауреати обласних премій: краєзнавчої імені Ястребова, літературної імені Маланюка, журналістської.

Популяризуючи творчість Марка Кропивницького та його соратників, історію українського театру, Галицький постійно виступає в пресі і на телебаченні. На основі своїх публікацій він уклав та видав книгу «Золота духов-

на скарбниці Кіровоградщини (Слово про корифеїв українського театру)». В ній зібрані статті як про самого Марка Лукича, так і про Старицького, братів Тобілевичів, Соленика, акторів недавнього часу тощо. Не забув автор і першого штатного завідувача музею Віктора Петровича Яроша.

Традиційними в музеї стали відзначення днів народження Кропивницького, котрі щороку проходять у травні за участю театральної громадськості міста.

Микола Олександрович планує зробити Дні народження Кропивницького набагато масовішими, ніж це є сьогодні, коли вони проходять у тісному приміщенні музею. Для цього він мріє звести Театральне поле — відкритий театральний майданчик на садибі музею. Тут мають щотравня проходити «Театральні весни».

Людина почувається щасливою тоді, коли вона вранці з радістю іде на роботу, а ввечері так само з радістю повертається додому, до сім'ї.

У Миколи Олександровича — чудова родина: дружина Емма Андріївна, з якою виростили доньку Світлану, нині медика, внучка Катя, а та, в свою чергу, дідусю та бабусі подарувала правнучку Марійку.

Микола Галицький

ГІДНІ ПОСЛІДОВНИКИ М.Л. КРОПИВНИЦЬКОГО

І. ЯК НЕ ДИВНО, ВІН НЕ МРІЯВ ПРО ТЕАТР З ДИТИНСТВА...

(заслужений артист УРСР І. В. Терент'єв)

Йому притаманні риси вдумливості, відмінного володіння мовою, пластикою, хорошою акторською інтуїцією, темпераментом, утворенням прекрасного образу. Актор щедрої задушевності, гострого, яскравого малюнку. І. В. Терент'єв близько п'ятдесяти років дарував глядачам свій щедрий талант. А що він справді щедрий, свідчать усі двісті п'ятдесят ролей актора зіграні ним за цей час. Хто такий актор, яке його місце в суспільному житті — про це піде мова у розповіді про життєвий і творчий шлях одного з провідних акторів Кіровоградського обласного музично-драматичного театру імені М. Л. Кропивницького заслуженого артиста Української РСР Івана Васильовича Терент'єва. Вивчаючи матеріали обласного державного архіву щодо видатних постатей театального мистецтва нашого краю я зупинився на персоні І. В. Терент'єва, заслуженого артиста УРСР. Чому?..

Тому що із списку чотирьох народних і восьми заслужених артистів УРСР нашого театру архівні матеріали, на превеликий жаль, зберігаються тільки про І. В. Терентьєва. Тож про нього і піде мова.

Сторінки життєвого і творчого шляху І. В. Терентьєва свідчать про його широкий кругозір, захоплення не тільки театральною справою а й іншими напрямками суспільного життя. Він мав активну життєву позицію, любив писати у ЗМІ про своє бачення життя свого міста, культури, освіти, виховання молоді, проблеми театру і не тільки творчі а й господарчі. За звичай підписував свої статті псевдонімом І. Васильєв.

А якщо конкретно, то хто ж він такий Іван Терентьєв-Васильєв?

У своїй власноручно написаній автобіографії, наявній в архівах, він пише так: «... народився 23 червня 1919 року у м.Кіровограді (Єлисаветграді — авт.) в сім'ї робітника». Цікаво про своє місце народження розповідає Іван Васильович в газеті «Кіровоградська правда» за 27 лютого 1988 року. «Трапилось так, що за якихось п'ятнадцять років місто кілька разів міняло назву. Народився я в Єлисаветграді, у школу пішов у Зінов'євську, закінчив її у Кіровому, а приїхав після війни у Кіровоград. Останню назву дано, коли було створено Кіровоградську область, тобто, у 1939 році. Як корінний житель міста, вважаю, що нинішні його мешканці повинні знати всі колишні назви, в тім числі й те, що з 1924 по 1934 рік воно було Зінов'євськом. А правильно то чи ні — це справа істориків». Все це робилося без референдумів. Перейменували і все.

У 1937 році юний Іван відмінно закінчив десятирічку і доля його поехала до технічного вузу проте не надовго. У 1938 році поступив навчатися на літературний факультет Одеського педагогічного інституту.

Так склалося, що у 1938 році в Москві Іван Васильович знайомиться з мистецтвом Ігоря Ільїнського, тоді й зрозумів: його покликання — театр. Та шлях на сцену для майбутнього актора виявився довгим і не простим. Чому? Тому, що у жовтні 1940 року будучи студентом третього курсу, не відомо з яких мотивів, він добровільно пішов служити у Червону Армію. Служив рядовим, потім молодшим командиром у 12-й танковій дивізії. З 22 червня 1941 року і до кінця Другої Світової війни воював на Південно-Західному, Брянському, Західному і Першому Українському фронтах.

З 15 серпня 1945 року Іван Васильович звільнений в запас у званні старшого лейтенанта. Тяжкі фронтові дороги не пройшли для нього даремно і були високо оцінені. Він нагороджений орденом «Отечественной войны 11 степени», двома орденами «Красная Звезда», медалями «За отвагу» і «За победу над Германией в великой Отечественной войне 1941–1945 г.г.».

Минули страхіття війни для воїна Івана Терентьєва і потрібно знайти себе у мирному житті. Як він сам пише у тій же «Кіровоградській прав-

ді» під рубрикою «Погляньмо на себе збоку»: «...Не буду заглиблюватися в історію, нагадаю лише, що наше місто (Кіровоград — авт.) було не тільки військовим поселенням, а й одним з центрів культурного життя краю. Тут постійно виступали гастролюючи трупи, видатні російські і зарубіжні діячі культури. Народження саме тут українського професійного театру не стало випадковим».

Спеціальної театральної освіти він не мав, про це в архівах відсутні будь-які свідчення. Але він мав талант і любов до театру. Тож після демобілізації в жовтні 1945 року, як він сам пише у своїй автобіографії, поступив на службу до Кіровоградського обласного театру російської драми імені С. М. Кірова на посаду артиста. Відомо, що з вересня 1959 року цей театр був переведений до м. Жданова і функціонував як Сталінський обласний російський драматичний театр. В ньому і залишився працювати І. В. Терентєв.

В цей же період, а саме в 1952 році Іван Васильович одружився. Дружина Надія Семенівна працювала на бухгалтерських посадах. Донька Катерина Іванівна закінчила музично-педагогічний факультет Кіровоградського педагогічного інституту і довгий час працювала художнім керівником обласного Будинку вчителя. Про батьків будь-які дані відсутні.

Отже, актор?

Корінь цього слова означає, в перекладі, дію. А саме слово перекладається з латинської приблизно так: людина, котра діє. В одному з інтерв'ю газеті «Кіровоградська правда» Іван Васильович говорить так: «Актор — не лицедій. Він людина чітко визначеної громадянської позиції. Тож коли дещо вийти за межі суто професійної мірки і поглянути на наше призначення у всій його повноті, слід сказати: актор — це людина, яка з допомогою мистецтва покликана нести глядачам передові ідеї, утверджувати добро. ...Кожен спектакль має відповідати масштабам наших справ, ставати святом зустрічі з прекрасним джерелом наснаги для розуму і серця людей».

У кожного свій шлях до Мельпомени. Був він і в Івана Васильовича. Як не дивно, він не мріяв про театр з дитинства, хоч в шкільному драмгуртку був першим. Як сам він говорив: «...Що правда, як і багато моїх колег, не думав, що стану професійним артистом». Проте став. Із захопленням згадував І. В. Терентєв перші зустрічі з мистецтвом в театрі російської драми. «... Хочу сказати, що колектив тут був дружній і по-справжньому творчий. Тоді ми, молоді мали і підтримку і допомогу від старших товаришів, особливо від головного режисера П. С. Ветрова». Актор і педагог, людина безмежно закохана в свою справу — саме його І. В. Терентєв вважав своїм першим вчителем, а театр — доброю школою яку він пройшов.

Свій перший вихід на сцену у виставі К. Гольдоні «Слуга двох панів» Іван Васильович згадував з посмішкою: «Що грав не пам'ятаю. Так хвилювався, що не вистачало повітря, плавали куліси, перед очима суцільний туман, а в душі радість: я актор!». Минали десятиріччя та кожного разу перед початком вистави його завжди охоплювало все таке ж радісне і неповторне хвилювання. Такий стан завжди притаманний талановитим акторам.

Багатий життєвий досвід був неоцінимою скарбницею, джерелом творчості актора. Ролі злились з його урожайним на події життям: веселий Степан Казанець з вистави «Куховарка виходить заміж» за п'єсою А. Сафронова, гордий Віктор з «Іркутської трагедії» О. Арбузова, голова колгоспу Коровай з вистави «Таблетку під язик» за п'єсою А. Макайонка, романтичний Андронаті з інсценованої повісті О. Кобилянської «У неділю рано зілля копала», смішний у своїй безпорадності Прокіп Сірко з вистави «За двома зайцями» за М. Старицьким, п'яничка Князь («Витівки Хануми» А. Цегарелі), в'дливий Крячко («Дикий Ангел» О. Коломійця), безтурботний жартівник Пилип Дорофійович («Гріх та покаєння» І. Карпенка-Карого), сільський філософ і мрійник Іван Сірошапка («Зачарований вітряк» М. Стельмаха)...

Є серед зіграних Іваном Васильовичем ролі особливо дорогі його серцю. А надто Ніл з «Міщан» М. Горького.

В. Литвиненко заслужена артистка України, будучи ще студенткою театрального інституту, писала в «Кіровоградській правді» за 5 лютого 1984 року так: «... Коли Іван Васильович з'являється на сцені незалежно в якій ролі, навколо нього створюється своєрідне магнітне поле, яке впливає на атмосферу вистави взагалі. Йому особливо близькі герої, які здатні взяти на себе відповідальність за все, що відбувається навколо, вбирати біль інших — люди далеко не героїчні, на яких, однак, тримається світ».

Відомо, що з вересня 1961 року І. В. Терент'єв за власним бажанням залишив російський театр і був зарахований у творчу трупі Кіровоградського обласного українського музично-драматичного театру ім. М. Л. Кропивницького в якому працював до кінця свого життя. Любов до рідного краю мабуть таки взяла верх.

Більше двохсот ролей зіграно І. В. Терент'євим в театрі, а це значить, скільки ж людських долей пройшло через його душу і серце. А вони такі різні... І тільки талановитому акторові під силу правдиво передати глядачеві ці різні долі і характери через відповідні ролі. Назвемо тільки деякі з них. Лавров («Погода на завтра» М. Шатрова), Федот («Катерина» В. Лемелько за Т. Шевченком), Лопух («Лиха доля» М. Старицького), Гай («Недоспівана пісня» О. Підсухи), Іван («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Шпак («Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка), і інші.

Ось що повідомляла газета «Знам'я» за 12 червня 1963 року про гастролі нашого театру. «Театр розпочав гастролі інсценізацією повісті українського письменника І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря». Виконавець головної ролі артист М. Стороженко — артист великої драматичної сили. Поруч з головним героєм на сцені живуть його друзі по боротьбі.... Якою життєвою правдою наділений старий Кавун в яскравому виконанні артиста І. В. Терентьєва. Скільки в нього благородної простоти і скритої сили. Цей образ взятий із самого життя з такими правдоподібними особливостями українського характеру, що артист і його герой зливаються в одне ціле. В традиційній, майже водевільній сцені з Кавунихом він, — невтомний весельчак і мудрий філософ житейських справ, але відкривається занавіс останньої його сцени, і бачимо другого Кавуна — достеменно трагічного героя. Вміння перевтілюватися, наповнювати сценічний образ життєвою правдою і суворо індивідуальними рисами характеру притаманні І. В. Терентьєву».

А ось «Пора любові і ненависті» А. Крима. «Одна з найцікавіших і найглибших ролей (як виписаних драматургом так і зіграних) — роль Франка Когана (заслужений артист республіки І. Терентьєв). Колишній в'язень фашистського концтабору Коган — совість, але безсила совість свого народу. Він пробує боротися з сіонізмом словом (написав книгу «Уроки єврейського народу»), але слово його залишилося не почутим. Актор тонко і переконливо передає психологію свого героя, викликає не тільки співчуття, а й гнів до тих, хто призводить таких людей, як Франк Коган до загибелі». Л. Куценко «Кіровоградська правда» 7 квітня 1984 року.

Театр любить працюючих. Можна мати богом даний талант, але без праці він згасне. Тільки повсякденна копітка праця може принести плоди радості і здобутки. У І. В. Терентьєва вони були. Головне любов і повага колег і глядачів. Багато його ролей стали історією Кіровоградського обласного українського музично-драматичного театру ім. М. Л. Кропивницького.

В одному з інтерв'ю ЗМІ на запитання про вдалі ролі і які з них Іван Васильович вважає етапними, він відповідав так: «я не прагнув грати тільки головні ролі, чи тільки людей певного типу. В списку зіграних мною ролей є різні. Скажімо, парторга Большакова у «Синові віку» і Казанця у виставі «Кухарка виходить заміж». Були у мене герої і гострохарактерні ролі, негативні персонажі. Із задоволенням грав епізоди, як скажімо, у водевілі Кропивницького «Помирилися». Кожного разу прагнув шукати нові штрихи, нові фарби. І коли говорити про ролі, які особливо позначилися на моєму шляху творчого становлення, я б не викинув, напевно жодної. В тім числі і тих, що не вдалися. Творчість не може складатися з одних лише перемог.

Трапляються й невдачі. Головне — критично оцінити зроблене тобою і не піддатися обставинам. Наполеглива праця, зрештою, обов'язково приведе до успіху». І успіхи були. А відповідно були і нагороди. За кращі виконання ролей І. В. Терент'єв неодноразово нагороджувався Почесними грамотами місцевих органів влади, управління культури облвиконкому, Міністерства культури УРСР. У 1970 році нагороджений ювілейною медаллю «За доблестный труд», в 1971 році медаллю «За трудовое отличие», в 1980 році медаллю «Ветеран праці». У 1979 році Іван Васильович виходить на заслужений відпочинок але продовжує працювати і в 1982 році йому присвоєно почесне звання заслуженого артиста УРСР.

Багато ролей було ще зіграно ветераном театру в ранзі заслуженого, але... 6 липня 1991 року його не стало.

Світла пам'ять про талановитого земляка заслуженого артиста УРСР І. В. Терент'єва назавжди збережеться в серцях рідних, друзів, колег і вірних поціновувачів його таланту.

Використані джерела та література:

1. Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО). – Ф.7735. – Оп. 1. – Спр.2, 5, 6, 8, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 34, 37, 39, 46, 47, 49, 50, 53.

ІІ. ТЕАТР НЕ БУВ ВИПАДКОВИМ В ЇЇ ЖИТТІ (заслужена артистка УРСР Н.С. Ігнат'єва)

Кожному, хто знайомиться з нею, обов'язково хочеться зустрітись іще раз. Особливо тоді коли це знайомство відбулося в театрі, коли побачив її на сцені, якій вона щедро віддавала тепло свого серця понад чотири десятиліття. Є в ній м'яка жіночність, елегантна чарівність, невимушеність і скромність без яких багато втрачає найталановитіший актор. Внутрішнє світло, таке виразне і таке відчутне, випромінюють героїні, сценічне життя яким давала заслужена артистка УРСР Н. С. Ігнат'єва. Почесне звання їй присвоєно в 1971 році.

Про те, що театр не був несподіваним в її житті вона у свій час з усмішкою говорила, що він зародився в її душі разом з власним народженням. Тож з цього і розпочнемо розмову про життєвий і творчий шлях заслуженої артистки УРСР Надії Семенівни Ігнат'євої.

У фондах обласного державного архіву мені пощастивилося ознайомитись з її короткою автобіографією. В ній власноручно Надія Семенівна засвідчує, що народилася 10 жовтня 1924 року в м. Зінов'євську в робочій сім'ї. Батько, Ігнат'єв Семен Федорович 1888 року народження працював слюсарем. Мати, Єлизавета Іванівна була домогосподаркою.

В тяжкому для українського народу 1932 році маленька Надійка пішла в школу і паралельно займалася в балетній школі при Палаці піонерів. Десятирічку не закінчила, а всього лише дев'ять класів. Це був 1941 рік... дали була Друга світова війна. У травні цього ж року у сім'ю Надійки прийшло велике горе — помер батько. В роки окупації проживала в м. Кіровограді працюючи на примусових роботах по будівництву доріг, очищенню доріг і тротуарів від снігу і навіть у пральні.

За декілька місяців до звільнення міста від фашистів за сприяння працівника театру Федора Малюка Надія була прийнята на роботу в театр, де працювала в допоміжному складі. В цей час окупанти, відчуваючи свій відступ, вивозили громадян, особливо молодь, до Німеччини на примусові тяжкі роботи. Не минула цієї участі і частина працівників театру. Надія Семенівна до цього складу не попала. Тому, як свідчить вона в своїй автобіографії їй прийшлося переховуватися, щоб залишитися в Кіровограді. Будемо вважати, що їй дуже повезло. Тому що то були жакливі сторінки життя для нашої молоді.

Після звільнення міста Кіровограда від фашистів Надія Семенівна працювала секретарем обласного Будинку Народної творчості. Але потім прийшло щасливе літо 1944 року, коли обласний музично-драматичний театр ім. М. Л. Кропивницького повернувся додому. Щасливим літо було не тільки для колективу театру а й особисто для Н. С. Ігнат'євої. Цього ж літа 1944 року Надія Семенівна була зарахована артисткою в балетну групу театру ім. М. Л. Кропивницького. Та з часом, поступово їй режисери стали довіряти грати епізодичні невеликі ролі, а згодом вона була переведена до акторського складу. Ось як говорила про цей період сама Надія Семенівна: «Я прийшла в театр ім. М. Л. Кропивницького дівчинкою... Тут пройшло моє життя, в якому були труднощі й радощі, болі і щастя. Починала з ролей хлопчиків і дівчаток у різних виставах. Перша велика роль була в 1949 році — Софія в «Безталанній» І. Карпенка-Карого. Пам'ятною і значною для мене стала роль Василици в «Каса маре» І. Друце. І зараз у репертуарі театру є вистава, для мене особливо дорога. В ній я пройшла від молодості до себе сьогоднішньої, зігравши всі жіночі ролі (кожну в свій час). Швидко летить час. Зроблено ніби й багато, а все ж мало... Тому й далі — праця і праця. Хотілося б залишитися в пам'яті глядачів сповненою енергії, творчого горіння». («Кіровоградська правда», редактор Ю. Моторний).

Яскраву позитивну оцінку гри Надії Семенівни в ролі Софійки в «Безталанній» І. Карпенка-Карого висловлював М. Лопатін в газеті «Грозненський нефтяник» за 11 червня 1951 р. «Привабливий образ чистої доброї Софійки створила артистка Н Ігнат'єва. Чарівною юною жінкою, яка пе-

реповнена своїм щастям, пишається любов'ю чоловіка, бачимо ми її в перших актах спектаклю. Артистка зуміла передати життєрадісність, легкий світлий характер, простодушність Софії. Зовсім іншою вона з'являється в четвертому і особливо в п'ятому актах. Не лишилися і сліду від веселої і щасливої дівчини».

Прихід у трупу став давно очікуваною подією. Сценічну посвяту Надія одержала в неповні 20 років. Спочатку танцювала, як уже було сказано, в балетній групі, та кожного разу перед оголошенням наказу про розподіл ролей до нових вистав серце її завмирало, билося гучно і тривожно, ніби ось-ось мало статися у її житті щось особливе. Театральний світ, до якого тепер належала і вона, продовжував бути сповненим таємничості, загадок, високої поезії і чистоти.

І ось, нарешті, перша крихітна роль, всього декілька фраз, але для юної тоді ще Надії то були почуття радості, захвату, трепетної муки, пережите в роботі над нею. І ці почуття будуть завжди жити теплою згадкою.

Як часто бракує цього трепету деяким молодим акторам навіть у великих, відповідальних роботах. Та повернімося до юної Надії Семенівни. В юності Н. Ігнат'євій подобалися ролі з яскравою комедійною основою, ролі енергійних, веселих дівчат. Дівчатка і хлопчики, підлітки, школярки, молоді робітничі, студентки — скільки їх випало на долю молодой артистки Надії Ігнат'євої. Світлана Колесова («Студент третього курсу» А. Борозіна і А. Давидсона), Настя («Іван Рибак» В. Гусева), Славко («Лікар» Б. Нушича), Марта («Король Пузан та веселий кухар»), Валентина Довгер («Сильні духом» Д. Медведєва, А. Гребньова), Клотильда де Морель («Пан Дюруа» І. Пруша) та десятки інших.

У 1945 році у сімейному стані Надії Ігнат'євої відбулися вагомі зміни. Вона вийшла заміж, пов'язавши надовго свою життєву долю з Георгієм Семеновим, артистом українського музично-драматичного театру ім. М. Л. Кропивницького, майбутнім народним артистом УРСР. Згодом в сім'ї народилася донька Людмила, яка закінчила Кіровоградський педагогічний інститут, працювала учителем в школі. Як стверджують колишні працівники театру, Людмила у свій час виїхала до Російської Федерації і на цьому зв'язок з Батьківщиною обірвався.

До 1952 року сімейне подружжя Надія Ігнат'єва і Георгій Семенов працювали в українському музично-драматичному театрі ім. М. Л. Кропивницького. У цьому ж році не відомо з яких мотивів Надія і Георгій перевелися працювати в діючий в той час в м. Кіровограді російський театр, який проіснував у нашому місті до 1959 року. У цьому ж році російський театр був переведений на постійне місце свого функціонування у м. Жданів. У зв'язку з цим талановите подружжя повертається до своєї альма-матер

музично-драматичного театру ім. М. Л. Кропивницького, де вони припи-
салися до кінця свого життя.

Цікаві спогади про артистку Надію Ігнат'єву залишила нам кореспон-
дент газети «Кіровоградська правда» Тетяна Кальчинська: «Біля пам'ят-
ника Слави сиділо двоє літніх людей. Вони мовчали, а в очах — потаємне,
вистраждане... Враз почувлися слова пісні: Степом, степом йшли у бій сол-
дати... — Встань, Антонію, це наш реквієм, — тихо сказала жінка. І встав
не тільки чоловік на сцені, а й усі глядачі в залі. Якщо ви бачили у кро-
пивничан виставу «Пам'ять серця» О. Корнійчука, то напевно, не забули
цього епізоду. Понад сто разів зіграла в ній Катерину заслужена артистка
УРСР Надія Ігнат'єва. Вона створила цікавий, змістовний образ мужньої
і красивої душею жінки».

Більш глибоко і ширше розкрити творчий талант Надії Ігнат'євої до-
помогли нам архівні світлини. Ось на фото — дівчинка з туго заплетеними
тоненькими косичками. Такою була її героїня у виставі «Щастя» П. Пав-
ленка. Актрисі довелося чимало потрудитися щоб Олена вийшла такою ж
зворушливою, як у творі талановитого письменника.

На тривалий час, коли працювала в російському драматичному театрі
і в українському музично-драматичному театрі ім. М. Л. Кропивницького,
за Н. Ігнат'євою міцно закріпилося амплуа «бідових дівчаток і хлопчиків».
Немало переграла вона їх. «Далеко від Сталінграда», «Червоний галстук»,
«Загибель ескадри», «Мій хлопчик», «Плем'я нескорених», «Твоя особиста
справа» — перелік вистав з такими її персонажами можна продовжити.
Героїв своїх артистка зображала по-різному, та шлях до серця глядачів
вони знаходили однаковий. Хіба можна було не полюбити Ваню Солнцева
з вистави «Син полку» В. Катаєва, чи французького хлопчика Жана Етьєна
в її виконанні.

Природа наділила Надію привабливою зовнішністю і м'якою жіночні-
стю, милозвучним голосом. Ще в молодших класах школи Надю називали
артисткою. Вона дуже любила танцювати, співати, декламувати. Знаходи-
ла час для участі в кількох гуртках художньої самодіяльності. Мати ледве
встигала шити донці костюми для виступів.

Учитись Надії в спеціальному мистецькому закладі не довелося. Тож
вона жадібно вчилася всього в театрі. Надія Семенівна так пояснює своє
акторське завдання: «Кожна роль — частка життя. Я живу життям своїх
героїнь. Приймаю на себе їхні переживання, помилки й радощі. Живучи
їхніми пристрастями, болем, роздумами, я прагну зрозуміти кожному серцем.
Мені завжди хочеться виконувати такі ролі, які б не тільки розчулювали
чи розважали глядачів, а й по-справжньому вчили їх, служили прикладом
активної позиції в житті».

Мою увагу приваблювало фото з архіву, на якому — дівчинка із сумними очима. Це — Софійка з «Безталанної» І. Карпенка-Карого. Цікаві епізоди про зустрічі із сім'єю Надії Ігнат'євої повідомляє кореспондент Т. Кальчинська. «Надія Семенівна і Георгій Гнатович розказали, що прем'єра «Безталанної» у кропивничан відбулася під час гастролей. Глядачі Баку, Грозного, Орджонікідзе здебільшого не знали української мови, але трагедію української дівчини близько сприйняли до серця».

Розповіли вони і про такий випадок. «Безталанну» показували вони і в російському місті Володимирі (тоді це було за звичай). Вдруге туди приїхали через п'ятнадцять років. Одного разу до групи артистів підійшла жінка. Привітавшись звернулася до Надії Семенівни: «А я вас пізнала. Мене дуже схвилювала ваша Софійка. І досі її пам'ятаю...»

А ось на фото — літня жінка в молдавському вбранні, Василюца. Серед усього розмаїття характерів у творчій долі заслуженої артистки УРСР Н. С. Ігнат'євої є ролі, які западають у саме серце, зростаються з її власною долею, стають частиною її самої. Василюца... В житті кожного актора пізно чи рано настає час, коли він має прощатися з молодістю, зі вчорашніми героями і стрічати свою зрілу пору. Часто хворобливо проходить це в актрис, які багато грають молодих, запальних героїнь. З молодістю прощатися важко кожній жінці — вдвічі важче актрисі. У Надії Семенівни цей перехід відбувся на диво легко. Їй поталанило, бо зустрілася в цю мить з щедрим характером Василюци у виставі «Каса маре» за п'єсою І. Друце. то була перша роль дорослої жінки. Коли режисер і актор К. Паракон'єв запропонував зіграти Василюцу, вона розгубилася. І справді було чого хвилюватись. Адже Василюца — жінка далеко не юна, а Надія Семенівна на той час на сцені все ще залишалась дівчинкою. Довго К. Паракон'єв умовляв її дати згоду на репетиції. «Він так щиро, з такою вірою запевняв мене, що це моя роль, і я нарешті здалася, — згадувала Надія Семенівна. — Яке то чудо, коли в тебе вірять. Певно, це є те, що називають творчим щастям. Я закохалася у свою героїню з першої репетиції. Крок за кроком відкривала для себе такий великий, такий неповторний світ чудової молдавської жінки». Драма Василюци в трактовці Н. Ігнат'євої виходила із життєвих обставин, які не завжди піддаються простому виміру. Актриса довго роздумувала над звичайною долею жінки. На п'єдестал шани вона підняла кохання і працю. В цьому Н. Ігнат'єва бачила високий зміст життя своєї героїні. Шанувальники таланту Н. Ігнат'євої щиро раділи за її успіх у спектаклі «Каса маре» Іона Друце. Адже кожен розумів, як нелегко артистці переступити віковий рубіж. Створювала образи юних і враз — така зміна. В той час, коли йшла вистава, в «Кіровоградській правді» було вміщено замітку, присвячену цій роботі артистки, називалась вона «За Василюцу — п'ятірка». І в такій оцінці

немає перебільшення. Відтоді в сценічній біографії артистки чимало образів уже старшого покоління. Серед них і дружина пана Шпака з вистави «Шельменко — денщик» Г. Квітки-Основ'яненка. До речі, в цьому спектаклі Н. Ігнат'єва грала у свій час і дочку Шпака, її подругу, служницю. А тепер вона разом з Г. Семеновим створила чудовий дует Шпаків.

Не можна не сказати про високу оцінку таланту Надії Ігнат'євої яку дав їй головний режисер театру заслужений діяч мистецтв УРСР І. В. Казнадій. «Вона не вміє любити роль наполовину. Коли у неї щось не виходить, то в цьому винен передусім режисер, який не зумів захохати її в сценічний образ — говорив він. Бо все актриса робить своєрідно, глибоко. І наскільки вона прицеплива в роботі, наскільки щедра й барвиста на сцені». Та було б неправильним робити висновок, що сценічне життя Н. Ігнат'євої легке й усипане трояндами. Ось тримаємо в руках ще одну фото-світлину, де Надія Семенівна зображена в ролі Наталі з вистави «На дні» М. Горького. Як сама вона в свій час говорила: «Нагорювалася я при роботі над нею. Не виходило як треба. І лише тоді, коли вдруге відновили виставу, виносила цей образ. Подібне було і з роллю доброї, розумної дівчини в «Білій акації». І взагалі над кожною роллю можна працювати без кінця».

Уже відзначалося, що з роками у Надії Семенівни стали ближче образи драматичні, повні глибокого психологічного початку. Як свідчить колега по театру Валентина Литвиненко: «Надія Семенівна завжди боялася бути на сцені фальшивою і завжди боляче переживала, коли в якій-небудь ролі чи фразі ловила себе на почутті, що не може до кінця передати природу героїні. Тоді починались муки творчості, безсонні ночі, роздуми, розчарування, і знову і знову робота. «Лінивим в театрі робити нічого» — це глибоке переконання Надії Семенівни. Театр — це любов, помножена на працю. Тільки при таких умовах приходить справжнє творче задоволення і щастя».

Скільки вдячних аплодисментів пам'ятають її Валя із «Іркутської історії» А. Арбузова, Клавдія із «Цигана» І. Провоторова, Софія із «Безталанної» І. Карпенка-Карого, Катерина із «Пам'яті серця» О. Корнійчука і багато, багато інших образів. Зокрема, хто бачив її в ролі ніжної і глибоко люблячої матері нещасної дівчини Насті, що загубила своє молоде життя, напевно за пам'ятали цей образ. З особливою любов'ю працювала актриса над роллю Ганни в спектаклі «Вечір» О. Дударєва. Щиро відверта, безпосередня Надія Семенівна в цій ролі. Ганна вражає широтою натури, глибокою життєвою мудрістю, необмеженою любов'ю до рідної землі.

Знімалась Надія Семенівна і в кіно. Нажаль, фільм «Якщо ти любиш» режисера М. Мащенка (кіностудія ім. О. Довженка) виявився єдиним в її житті, але він дуже пам'ятний був як для неї так і для шанувальників її таланту.

Більше 200 ролей — 200 жіночих характерів торкнулись власного життя актриси. І всі вони зіграні на сцені українського музично-драматичного театру ім. М. Л. Кропивницького, з якої несла вона глядачам свою радість і біль. Вона жила майбутнім, завтрашніми ролями, завтрашніми труднощами і радощами. Розповідаючи кореспонденту про свою акторську долю Надія Семенівна стверджувала, що вона у неї склалась щасливою.

Та, нажаль, неблаганна смерть перервала цю щасливу долю Надії Семенівни. 15.01.2009 року вона пішла від нас у потойбічний світ. Проте, віддане служіння Мельпомені і світла пам'ять про заслужену артистку УРСР Надію Семенівну Ігнатєву навечно збережеться в серцях щирх земляків і поціновувачів її високого таланту.

Використані джерела та література:

2. Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО). – Ф.7754. – Оп. 1. – Спр.1, 2, 4, 6, 7, 8, 10, 12, 13, 14, 20, 21, 22, 23, 35, 37, 55, 56, 59, 60, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 71, 74-77.

ІІІ. «Я ВИРІШИВ ПРИСВЯТИТИ СВОЄ ЖИТТЯ ТЕАТРУ» (народний артист УРСР Г.Г. Семенов)

Самобутня, неповторна творчість народного артиста УРСР Г. Г. Семенова це цілком видатне явище в історії української театральної культури, якій він присвятив усе своє життя. Це найдосконаліша сторінка в історії театру ім. М. Л. Кропивницького, як актора, режисера, громадського діяча і талановитого педагога мистецької молоді.

... Щоранку в один і той же час, по дорозі до театру, можна зустріти статечну людину, що йде не кваплячись, про щось розмірковує. Вона простує до службового ходу театру ім. М. Л. Кропивницького, на репетицію. Кожного вечора, ще задовго до початку вистави, по цій же самій дорозі ви зустрінете Г. Семенова вдруге.

«Сцена — мій кумир, каже Георгій Гнатович словами І. Карпенка-Карого. Я люблю приходити в театр, коли тут ще нікого немає. Коли навколо — тиша. Мені тоді легше настроїтися на гру, приготуватись до перевтілення, зжитись з думками свого героя», — розповідав у свій час сам Георгій Гнатович. Про це свідчать тоді ще молоді артисти театру Марина Яриш, Валентина Дронова, Іван Сташків, Леонід Гава.

Знайомство з архівними документами щодо життєвого і творчого шляху Г. Г. Семенова, засвідчило строкатість і часті зміни його робочого місця. Проте, що характерно, перевага віддається роботі в театрі і що приємно на землі корифеїв театрального мистецтва.

Географія його діяльності дійсно достатньо широка. Це Донецька, Миколаївська, Хмельницька області і навіть Російська Федерація. Але доля прив'язала Георгія Гнатовича до землі знаменитих корифеїв. Все це було потім. А до цього кожен крок у своєму житті він чітко і поетапно розповів у своїй автобіографії. Тож народився Георгій Гнатович Семенов, як він пише власноручно, у 1912 році 24 серпня в Донецькій області, Макіївському районі шахта 6/14 в сім'ї робітника. Закінчивши у 1926 році семирічку влаштувався у вугільно-розвідкову базу учнем слюсаря, а потім і слюсарем. Працюючи поступив на модний в той час вечірній робочий факультет (роб. фак.) на 4-й курс і в 1928 році отримав спеціальність десятника-прохідника.

Але його захоплювала сцена і він вирішив присвятити своє життя театру. І ось як все це починалось. У 1928 році юний Георгій поступив до Ленінградського технікуму сценічних мистецтв, але не попав на бажане акторське відділення і залишив навчання з 1-го курсу. Попрацювавши вантажником в порту і на інших базах він повертається на Донбас. Дякуючи активній участі в гуртках художньої самодіяльності, а від так, маючи уже певний досвід, у 1929 році стає актором III категорії театру російської драми. Як стверджує особисто Георгій Гнатович звідси і розпочалась його акторська діяльність.

У 1931 році перейшов в український театр, який прибув на Донбас для обслуговування гірників. Проте це був короткий період часу. У 1934 році, як і всі юні громадяни, Георгій Гнатович був призваний на службу в ряди Червоної Армії. Незадовго, у 1936 році повертається із армії і знову продовжує роботу в театрах України і Сибіру. Ще в той час Георгій Гнатович займав активну громадську позицію. «Працюючи в театрі, говорить він, я завжди приймав активну участь в шефському обслуговуванні концертами бійців Радянської Армії, робітників і колгоспників за що неодноразово нагороджувався Грамотами».

Друга світова війна застала Г. Г. Семенова у колективі Кіровоградського (тоді Олександрійського) обласного музично-драматичного театру ім. М. Кропивницького. Цей творчий колектив вписав гідну сторінку у сценічний літопис війни.

Театр був евакуйований і наприкінці 1941 року опинився в Туркменській РСР у м. Красноводську. Вісімнадцять вистав привезли кіровоградці на землю Туркменії. Серед них — «Платон Кречет» і «В степах України» О. Корнійчука, «Весілля в Малинівці» Л. Юхвіда та інші. А потім на афіші театру з'явилися нові патріотичні вистави: «Партизани в степах України» і «Місія містера Перкінса у країні більшовиків» О. Корнійчука, «Земля» Ю. Дольд-Михайлика, «Інженер Сергєєв» О. Крона та інші.

Значне місце у репертуарі театру посідала українська класична драматургія. До таких постановок належали «Украдене щастя» Ів. Франка, «Мартин Боруля», «Лиха іскра» І. Карпенка-Карого, «Глитай або ж павук», «Вій» та «Пошились у дурні» М. Кропивницького, «Маруся Богуславка», «Майська ніч» і «Циганка Аза» М. Старицького, «Сватання на Гончарівці» та «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка. Я недаремно назвав такий широкий перелік вистав і їх різноманіття. Це були справді яскраві постановки і до більшості з них своїм талантом причетний Георгій Семенов. Ось як актор говорив у спогадах про ті далекі тяжкі роки: «Багато ролей я виконав за той час. Але найбільше запам'яталися дві з них — роль Устима Кармелюка і інженера Сергєєва (однойменні п'єси В. Суходольського та О. Крона). Обидва ці герої — вірні сини свого народу, своєї Вітчизни, сміливі і мужні їх захисники, їхні почуття близькі й зрозумілі кожній людині».

Роки евакуації не пройшли даремно. Праця акторів була високо оцінена. Поряд з іншими Георгій Семенов отримав Почесну грамоту Президії Верховної Ради ТРСР. Слідом за високою оцінкою творчості театру прийшла нова радість — звістка про визволення Кіровоградщини від фашистів і реевакуацію театру. У 1944 році театр повертається на Україну у м. Кіровоград. Разом з ним повертається і наш славний Георгій Семенов. Він, як актор, виріс і відповідно був тарифікований актором вищої категорії, який грав багато головних ролей які за оцінкою обласних і республіканських ЗМІ вважались вдалимими.

У 1952 році Георгій Гнатович перейшов працювати на сцену Кіровоградського російського театру ім. Кірова, був і такий у нашому місті. Та у 1959 році російський театр було розформовано і Г. Семенов знову повертається в український музично-драматичний театр ім. М. Кропивницького де і працював до останніх днів свого життя. У цьому колективі Георгій Гнатович знайшов собі супутницю по життю, якою стала Надія Семенівна Ігнат'єва — згодом майбутня народна артистка УРСР.

В колективі театру ім. М. Кропивницького цей талановитий актор працював з 1940 року, створивши галерею яскравих образів у виставах класичного та сучасного репертуару. В творчому доробку артиста понад 400 високохудожніх образів, які вражають глибокою життєвою правдою.

Його художньо довершені сценічні відкриття здобули славу театрові завдяки таким його творінням як: Тарас Бульба (в однойменній повісті М. В. Гоголя), Юсов («Дохідне місце» О. Островського), Лір («Король Лір» В. Шекспіра), Кошкін («Любов Ярова» К. Треньова), Сердюк («Іркутська історія» О. Арбузова), Галушка («В степах України» О. Корнійчука), Таран («Фараони» О. Коломійця), Кряж («Веселка» М. Зарудного), Боцман («Севастопольський вальс» муз. К. Лісова), Малинін («Гра без правил» О. Штейна), Цокуль («Наймичка» І. Тобілевича).

За свою творчу діяльність артист Г. Семенов вміло передавав акторській молоді цінну школу акторської майстерності в ролях: Шпака («Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка), Борулі («Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого), Безбородька («Правда і кривда» М. Стельмаха). працюючи в російському драматичному театрі м. Кіровограда народний артист УРСР Г. Г. Семенов вирішально вплинув своїм творчим доробком і на якість цього колективу створивши образи: Гранде («Євгенія Гранде» О. Бальзака), Цвйовича («Доктор філософії» Б. Нушича) і багато інших.

Ось як оцінює роль Г. Г. Семенова у виставі «Євгенія Гранде» кандидат філософських наук К. Ровда. «Семенов з великою виразністю й художнім тактом веде роль Гранде. В багатьох місцях вистави він досягає справжнього пафосу, наприклад, у сцені першого акта, де він милується золотом, або тоді, коли Гранде говорить про щастя бути багатим, коли проклинає дочку, або в сцені смерті пані Гранде. Добре вдаються йому ті місця, де він прикидається простачком, удавано заїкається, щоб спантеличити своїх противників. Гранде, то задумливий, тихий, то ласкавий, і на фоні цього ще сильніше проявляється його жорстокість, в його поведінці з дружиною, дочкою. Семенову вдалося створити цільний і закінчений образ, який надовго запам'ятовується. Перед глядачем — хижак і лицемір. Недаремно Бальзак порівнює його з тигром і одночасно із змією...».

Колоритна, насичена народною мудрістю гра артиста зацікавила й кіномитців. Г. Г. Семенов знявся у фільмах «Сон», «Солдатка».

За вагомі успіхи і особистий внесок у справу розвитку театрального мистецтва Г. Г. Семенов був удостоєний: орденом «Знак пошани» (27.10.1967), ювілейною медаллю «За доблесний труд на відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна» (27.03.1970), почесного звання «Заслужений артист УРСР» (16.11.1968), почесного звання «Народний артист УРСР» (12.10.1973), нагрудним знаком Міністерства культури СРСР «За отличную работу» (23.10.1967).

У 1973 році колектив українського музично-драматичного театру ім. М. Кропивницького, громадськість міста урочисто відзначали 60-річчя від дня народження заслуженого артиста УРСР Г. Г. Семенова та 40 років творчої діяльності актора.

В архівах республіканського та обласного радіо і телебачення, українського кіно зберігається частина зробленого Георгієм Гнатовичем, в архівах театру і області — десятки рецензій і статей, і все ж вони далеко не повно показують народного артиста УРСР Г. Г. Семенова.

Найглибшу ж, найвичерпнішу уяву про силу його таланту, творчість зберігає людська пам'ять — пам'ять колег, яким пощастило працювати

з ним поруч і глядачів, які з захопленням чекали зустрічей з улюбленим актором. І ось їх відгуки: «Коли ми молоді, спостерігаємо гру Георгія Гнатовича, скажімо в ролі Мартина Борулі чи пана Шпака, нам здається, що І. Тобілевич і Г. Квітка-Основяненко писали ці образи саме для цього артиста. І це тому, що Георгій Гнатович вірно продовжував школу М. Л. Кропивницького, школу корифеїв».

Валентина Литвиненко, тоді ще молода артистка театру, а нині заслужена артистка України писала в ЗМІ так: «Г. Г. Семенов відчував і цінував все що допомагало конкретності у відтворенні своїх героїв. Він легко відмовлявся від дрібниць, відкидав частковості, але був дуже уважним до суттєвих для характеру подробиць. Ніж, яким він стругав дошки у виставі «Дикий ангел» О. Коломійця, виглядів у його руках так, ніби актор десятиліттями займався столярною справою, крісло-гойдалка, в якому сидів у виставі Мартин Боруля, здавалось, зроблене саме для нього. Бутафорські речі в руках Георгія Гнатовича ставали живими. Будь який театральний костюм видавався повсякденним, звичним одягом. Його пластиці були однаково чужі скованість і показна оригінальність. Прийоми гри ніколи не повторювались, як не повторюються особливості однієї людини в іншій.

Головна ж сила таланту Г. Г. Семенова полягає в повному і невичерпному внутрішньому перевтіленні. В однаковій мірі були доступні йому серйозна драма, веселий водевіль, висока трагедія. Розумний, проникливий, пильний Семенов добре розумів і те, як треба сказати, щоб його почули».

«Шлях на Україну» О. Левади. «Артист Г. Г. Семенов, виконуючи роль Ориліна прекрасно відчуває і веде свій образ. Бойовий, хоробрий, виключної енергії солдат Радянської Армії, в той же час хороший друг, який користується загальною повагою і любов'ю товаришів. Всі ці характерні риси образу в повній мірі розкриває артист Семенов».

П. Ганночка.

«Кіровоградська правда»,
25 травня 1947 р.

«В степах України» О. Корнійчука. (Гастролі Кіровоградського драм. театру ім. М. Кропивницького в м. Іваново Р. Ф.). «В степях Украины» (постановщик заслуженный артист УССР Г. В. Воловик, режисер Л. Б. Савицкий) — высокопрофессиональная творческая работа коллектива. Спектакль свидетельствует о наличии в театре опытной режиссуры, способных актёров, в игре которых чувствуется ансамбль.

Из числа актёров прежде всего хочется отметить Г. И. Семёнова (Галушка). Правдивость, отсутствие нажима, природный юмор — вот основные

качества, выгодно отличавшие этого актёра. Созданный им Галушка — интересный самобытный образ».

В. Зимовец. «Рабочий край»,
7 июня 1950 г., г. Иваново.

А ось як сприймається глядачем Тарас Бульба за однойменною повістю М. В. Гоголя.

«Найповніше втілення цих рис маємо в образі Тараса Бульби, роль якого виконує артист Г. Семенов. Глядач бачить старого Бульбу і в домашній обстановці, і в колі запорожців, і в бою з польською шляхтою і скрізь перед нами загартована в боях, хоробра, відважна і розумна людина у якої не може бути інших інтересів, крім інтересів народу, інтересів Батьківщини. Г. Семенов осмислив образ Тараса у всіх деталях, зумів перевтілитись у нього і тому в найрізноманітнішому оточенні різними сценічними засобами він з кожним новим виходом на сцену поглиблює і доповнює образ. Є такі сцени у виставі, де глядач бачить не гру артиста, а справжнє життя образу. Передаючи внутрішній стан Тараса Бульби, артист досягає високого драматизму і справляє сильне враження на глядача».

В. Монастирська.
Л. Стеценко.
«Кіровоградська правда»,
червень 1951 р.

«Доктор філософії» Б. Нушича. «Найбільшою вдачею вистави є вирішення артистом Г. Семеновим образу Живота Цвйовича. Актор гостро й майстерно розкриває перед нами пустоту цього славолюбця і дурисвіта у якого не лише в голові, але й на голові не лишилося нічого путнього, крім клаптика минулої чуприни. Соковито, з надзвичайною тонкістю артист проводить сцену «філософствування» про те, що «філософія — це, коли ти, не розумієш того, що кажу я, а я не розумію того, що кажеш ти». Костюм актора допомагає завершеності образу».

І. Казнадій — дипломант
Київського театрального інституту
ім. І. Карпенка-Карого.
«Кіровоградська правда»,
березень 1955 р.

«Артист і ролі». (До 25-річчя театру ім. М. Л. Кропивницького). «... Виходець із шахтарської сім'ї, що жила в селищі поблизу Донецька, двадцятирічний прохідник Георгій після аматорських драмгуртків виступає в пересувному професійному театрі. Виставу «Інженери», де Семенов грав

роль директора заводу, дивився Гнат Юра, відомий майстер української сцени. «Що ж, козаче, сказав він тоді Семенову — у тебе є божя іскра. Але стежка актора терниста. Працєю скільки сил вистачить. Шматки життя перенось на сцену».

Назавжди закарбувалася в його пам'яті порада митця. Тридцять три роки минуло у творчій праці. За цей час Георгій Гнатович зіграв близько 350 ролей, виступаючи в п'єсах українських, російських, зарубіжних класиків. Створені ним образи насичені глибоким соціальним змістом, примушують думати, зіставляти. Їм віриш».

В. Монастирська. Т. Кальчинська.
«Кіровоградська правда»,
21 грудня 1963 р.

«Музи родом з Кіровограда». (Нарис). «... «Король лір» — безумовно одна з найсильніших вистав, створених цим колективом. ... з неослабленою увагою, з такою відвертою симпатією і любов'ю стежить зал за шекспірівським героєм. Роль Ліра виконує Георгій Семенов. Правдивий і органічний, блискучий актор старшого покоління він грав у театрі мало не всі провідні ролі. Був незламним Тарасом Бульбою і славнозвісним Мартином Борулею, хитруном дідом сливкою з трилогії про Павлину і хвацьким моряком Кошкіним у «Любові Яровій». Тож скількох молодих, які потрапили на сцену за його участю, він зумів запалити любов'ю до прекрасного мистецтва».

Таїра Суярко — спец.
кореспондент журналу «Україна»,
серпень 1967 р.

Ось така широка але далеко не повна палітра відгуків про великий талант Г. Г. Семенова.

Навіть перебуваючи на пенсії Георгій Гнатович працював у театрі. В кінці серпня 1982 року вся театральна громадськість, колектив театру урочисто відзначили 70-річчя від дня народження та 50-річчя творчої діяльності Г. Г. Семенова — народного артиста УРСР. А в листопаді цього ж року народний артист УРСР Семенов Г. Г. раптово помер.

Світла пам'ять про нього назавжди залишиться в пам'яті колег по мистецтву і театральній громадськості.

Використані джерела та література:

3. Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО). – Ф.Р-7735. – Оп. 1. – Спр. 3, 4, 5, 6, 46, 49, 58, 59, 60, 61, 62.
4. І.Казнадій. Дошкульна сатира. – Кіровоградська правда. – 1955. – 27 березня.
5. Л.Федченко. Правда йде від серця. – Кіровоградська правда. – 1982. – 29 серпня.

ДОКУМЕНТУМ

І. ЗІ СТОРІНОК ГАЗЕТИ «КІРОВОГРАДСЬКА ПРАВДА»:

**Дні української радянської літератури на Кіровоградщині
та святкування 125-річчя від дня народження
І.Тобілевича(Карпенка-Карого)***

І. КАРПЕНКО-КАРИЙ І РІДНИЙ КРАЙ¹

29 вересня цього року минає 125 років з дня народження видатного українського драматурга, актора, режисера і театрального діяча, нашого земляка Івана Карповича Тобілевича (Карпенка-Карого). Це знаменна подія в культурному житті області, яку широко відзначатиме вся громадськість.

Кілька днів тому група літераторів і краєзнавців області побувала на Новомиргородщині, в селі Арсенівці, де народився класик української літератури І. К. Карпенко-Карий. Приїжджі записали спогади місцевих жителів, виступили в сільському клубі перед молоддю. Найближчим часом тут на кошти колгоспу і обласної організації Українського товариства по охороні пам'яток історії та культури буде споруджено історико-меморіальний музей імені прославленого земляка.

* Публікацію підготували Тетяна Гончарова та Олег Бабенко.

¹ Державний Архів Кіровоградської області (ДАКО). ДІФ. Інв. №: 4398. Кіровоградська правда, – 1970, 02 вересня, – С. 3.

Старожили Карпо Лисенко, Ганна Юрченко, Настя Лисенко добре пам'ятають страшні злидні й безпросвітну темряву, які панували на селі до революції. А Федосій Губа (1888 року народження) може розповісти дещо і про самих Тобілевичів. Адже його батько колись служив у Карпа Адамовича, навіть деякі речі Тобілевичів зберіг. Та й живе Губа на території колишньої садиби батька драматурга. Тут у нього, Тобілевича, понад Висю ріс сад. Руїни садиби стояли донедавна. У музеї місцевої восьмирічної школи, де директором чверть віку працює невістка старого Губи — Марія Антонівна, зберігаються окремі предмети хатнього вжитку з садиби Тобілевичів. Про Карпа Адамовича в селян лишилися добрі спогади, Євдокію Зінов'ївну, матір драматурга, люди вже не пам'ятають.

Саме в цій родині в кінці вересня 1845 року і народився Іван Тобілевич (Карпенко-Карий), майбутня окраса і гордість України.

З глухою Арсенівкою пов'язані його перші радощі й тривоги. Задушевні пісні лагідної, доброї матері, її захоплюючі розповіді про бачені українські вистави, ще коли слугувала панам Золотницьким, гіркі розповіді батька, управителя поміщицького маєтку, про підневільну долю народу, жорстокі повсякденні страждання закріпачених селян — все це полишило глибокий слід у вразливій душі малого Івасика.

В БОБРИНЦІ

Коло життєвих спостережень майбутнього драматурга значно розширюється, коли батько 1856 року відвозить його на навчання до трикласної школи в закутній повітовий Бобринець.

Навчатись допитливому і розумному підлітку було нелегко. Довелось довгенько бідувати по квартирах, доки батьки не придбали хату на Рутині. Поряд з навчанням він повинен був виконувати всю домашню роботу, а коли батьки прислали в Бобринець ще й менших братів — Миколу, Панаса та сестру Марію, згодом знаменитих українських акторів М.К. Садовського, П.К. Саксаганського, М.К. Садовську-Баріолотті, Тобілевич змушений був виконувати ще й роль няньки.

Незважаючи на щоденні турботи, а часто й матеріальні нестатки, І.К.-Тобілевич 1859 року з успіхом закінчує повітову школу і одержує в нагороду «Собрание литературных статей Н.И. Пирогова».

Так закінчилась його офіційна освіта. 14-річним хлопчиком він змушений був перейти на власний хліб, стати писарчуком ратуші, а згодом — службовцем місцевого повітового суду, саме приміщення якого викликало обурення у вразливого юнака. Тут згруппувалися земський і повітовий суди, дворянська опіка, поліція, тюрма. Підкуп і хабарництво, визиск і узаконені злочини, злидні і дворянський блиск немов навмисне зібрались в одне місце. До речі, це приміщення збереглося.

Єдиною втіхою для молодого Тобілевича був аматорський гурток, організований його приятелем М. Кропивницьким.

Аматорський рух у Бобринці почався ще з часів Кримської війни, коли до містечка на півтора місяця прибула невелика провінційальна російська трупа Млотковського, яка свято зберігала традиції знаменитих Щепкіна і Солепика. В її репертуарі були твори Гоголя і Островського. Відтоді в Бобринці всі захопились театром, аматори давали спектаклі в клунях, у садках, а міщанин Фізов організував їх навіть у зруйнованій олійниці.

У провідному в містечку гуртку Кропивницького, куди вливається згодом і І-Тобілевич, грають колишній актор Голубовської, пізніше заїждже подружжя акторів Соболевих, багато місцевих аматорів з чиновників і міщан. Гурток за кілька років поставив близько 20 п'єс російської та української класики.

Карпенко-Карий в цей час всім єством захоплюється театром. Він співає в хорі, виконує роль Русанова («Не в своя сани не садись»), виступає в жіночих ролях (грав Цвіркунку в «Чорноморському побуті»), бере участь у постановці першої п'єси М.Л. Кропивницького «Микита, Старостенко, або не зчуєшся, як лихо спобіжить», згодом переробленій автором на загальновідому драму «Дай серцю волю...»

Майбутній драматург-реаліст, талановитий актор і режисер, І.К. Карпенко-Карий вийшов з народу, знав його болі, сподівання, мрії і вже в цей період глибоко уболіває за дальший розвиток українського мистецтва, за його зв'язки з російською і зарубіжною класикою. «Справа українського театру не переставала хвилювати серце молодого чиновника, писала С.В. Тобілевич. — З Бобринця Іван Тобілевич ішов до Єлисаветграда пішки шістдесят верст, щоб побачити знаменитого англійського трагіка Олдріджа, який грав того вечора в трагедії Шекспіра «Отелло». Так само не боявся вій ні труднощів дороги, ні інших незгод, коли в Єлисаветграді гастролювали столичні російські трупи з участю першорядних артистів. У російських театрах ще з молодих років його найбільше захоплювали герої творів Островського і Грибоєдова. Взагалі він дуже рано почав цікавитись тим впливом, який театр робить на людські серця».

Карпенко-Карий все глибше знайомиться з життям народу, усною народною творчістю, багато працює над самоосвітою. Його спільні вечори з Кропивницьким проходили в гарячих диспутах про твори Шевченка і Островського, Белінського і Чернишевського. Влітку друзі їздили до Арсенівки ловити рибу та послухати в Євдокії Зінов'їни чудових українських народних пісень, п'єсу «Нагалка Полтавка», яку мати драматурга, колишня кріпачка, що не знала жодної букви, вивчила напам'ять. Друзі часто їздили і в Живанову під Компаніївку, де працював батько Кропивницького.

Успіхи гуртка вирости настільки, що аматори починають давати вистави в повіті. Під вечір помандрує веселе товариство безкраїм степом, балками та яругами до села і зупиняється в якому-небудь сараї або клуні. Селяни радо приймають цей воістину народний театр. Вночі, завітчані буркун-травою, волошка, ми та звіробоем, повертаються додому.

Аматорська діяльність Карпенка-Карого в бобринецький період була плідною і великою мірою допомогла його становленню як актора і драматурга.

1865 року, коли повіт у Бобринці було ліквідовано, разом з повітовими установами до Єлисаветграда переїздить і родина Тобілевичів.

**Микола Смоленчук,
голова секції обласної організації
Українського товариства охорони
пам'ятників історії та культури**

ПО МІСЦЯХ УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ КАРПЕНКА-КАРОГО²

Напередодні 125-літнього ювілею класика української літератури, одного з найвидатніших фундаторів дожовтневого реалістичного театру І. Карпенка-Карого (І. К. Тобілевича) ми зробили поїздку по тих місцях у нашому краї, де народився, жив, працював і виступав як актор, режисер і громадський діяч наш славетний земляк. Ознайомились з меморіальними знаками і спорудами, що увічнюють його пам'ять.

Село Арсенівка... Нині воно називається Веселівкою. Селянська хата на дві половини. За хатою — вишневий садок, а далі за ним срібною смужкою виблискує на сонці річка Вись. Навкруг села скільки оком кинеш — поле. Лиш далеко на виднокрузі — у голубій димці лісок.

29 вересня 1845 р. в сім'ї управителя поміщицьких маєтків села Арсенівки Карпа Адамовича Тобілевича народився син Іван. Тут пройшли його ранні дитячі роки, тут вперше в його душу запали картини чудової природи українського степового краю, тут він збагатив свою пам'ять враженнями про жадливий кріпацький побут. Безпросвітна нужда, темрява тулилися в обідраних хатах під очеретяними стріхами, що витягає в ряд понад Виссю. У дитинстві малому Іванові довелося бути свідком сваволі кріпосників, їх насильств і жорстокості. Юне серце майбутнього драматурга глибоко вражали жадливі картини кріпосницької дійсності, яку пізніше він талановито відтворив у своїх творах. Його чутливість до знедолених була тим більш підвищеною, що й мати драматурга була кріпачкою. Звідси, з села Арсенівки, Тобілевич виніс свої перші враження про нужденне

² ДАКО. ДІФ. Інв. №: 4398. Кіровоградська правда. – 1970, 23 вересня. – С. 3.

життя селян.

Багато часу минуло відтоді. Немає зараз тієї хати, де народився драматург. Заможно й культурно живуть колгоспники колишньої Арсенівки. Вдячні нащадки-земляки свято бережуть пам'ять про талановитого драматурга. На меморіальній дошці, що на будинку місцевої школи, викарбувано:

*«В цьому селі 29 вересня 1845 р. народився і жив до 1855 р.
видатний український письменник-драматург, корифей
українського театру Іван Карпович Тобілевич
(Карпенко-Карий)».*

У шкільному музеї любовно зберігаються експонати, фотографії, театральні афіші й деякі речі сім'ї Тобілевичів. Колектив учителів та учнів на чолі з директором місцевої школи Марією Антонівною Губою дбає про поповнення музею новими експонатами — книгами, ілюстраціями. Вони збирають перекази про письменника, пропагують його творчість серед місцевого населення.

Шанують пам'ять свого земляка і жителі районного центру. У Новомиргородському краєзнавчому музеї обладнані стенди, присвячені життю і діяльності драматурга, влаштовуються літературні вечори, читачькі конференції, лекції, присвячені його ювілею. Обласна організація Товариства охорони пам'яток історії і культури виділила кошти на спорудження бюста драматурга для встановлення в селі Веселівці. Місцевий колгосп імені 40-річчя Жовтня планує найближчим часом почати будівництво літературно-меморіального музею І. Карпенка-Карого.

...Осінь 1855 року, десятирічним хлопчаком Іван Тобілевич вступає до Бобринецької трирічної повітової школи і з успіхом її закінчує. Тут вперше він почерпнув премудрості шкільної науки.

У місті Бобринці є чимало місць, зв'язаних з іменем видатного українського драматурга. Про це промовляють меморіальні знаки на будинках, де вчився, жив і працював І. К. Тобілевич. Вулиця Леніна... На будинку, в якому зараз знаходиться 8-річна школа, — меморіальна дошка:

*«У цьому будинку в 50-х рр. XIX століття навчалися
у повітовій школі корифеї українського театру М. Л. Кропівницький та І. К. Тобілевич (Карпенко-Карий)».*

Старий будинок трикласної школи не зберігся, тут у 1898 році збудоване нове приміщення чотирикласного училища. Але місце, де знаходилась повітова школа, бобринчани свято оберігають.

Після закінчення Бобринецької повітової школи майбутній драматург робить перші кроки на казенній службі. Протягом п'яти років працює писарем, а потім — столоначальником кримінальної частини. У цей період

він знайомиться з М. Кропивницьким, разом з ним бере участь у місцевому аматорському драматичному гуртку. Саме тут прозрівають перші зерна любові до театру, до акторської і режисерської діяльності. Саме тут в душу юнака глибоко западає бажання відобразити тяжке сільське життя у власних драматичних творах.

На вулиці Жовтневій (колишня Дворянська) в чепурному будиночку знаходиться контора Бобринецького маслозаводу. Колись тут був трактир Медового. Меморіальна дошка на ньому повідомляє:

«Тут у 60-х роках XIX сторіччя починали в аматорському гуртку свою театральну діяльність Марко Лукич Кропивницький та Іван Карпович Карпенко-Карий (І. Тобілевич)».

На стіні кінотеатру, що по вулиці Леніна, золотом виблискують слова:

«Тут, у приміщенні колишньої ратуші, а 60–70 роках XIX ст. працювали видатні діячі української культури М. Л. Кропивницький та І. К. Тобілевич (Карпенко-Карий)».

Районній бібліотеці, що знаходиться в центрі Бобринця, за клопотанням місцевих громадян присвоєно ім'я Карпенка-Карого. У її музейних кімнатах широко представлені документи і експонати, що висвітлюють життєвий і творчий шлях письменника.

У червні 1865 р. Іван Карпович разом з братами та сестрою Марією переїжджає з Бобринця до Єлисаветграда. Батько драматурга згодом продає будинок у Бобринці і купує за 2500 карбованців садибу в Єлисаветграді по Зіам'янській вулиці (тепер вулиця І. Тобілевича) з цегляним будинком та флігелем у саду. В ньому пізніше вирувала культурна і громадська діяльність передової інтелігенції міста. Тут збирались однодумці І. Тобілевича. Цегляний дім, що зберігся донині, — свідок тієї епохи, коли жив і творив у нашому місті Карпенко-Карий. Проходячи по тихій вулиці імені

І. Тобілевича, люди зупиняються перед цим будинком. Меморіальна дошка засвідчує, що тут жив з 1871 по 1883 рік корифей українського театру, видатний письменник-драматург. Тут він написав свою першу п'єсу «Бурлаки».

З глибокою пошаною і трепетним почуттям стоїть перехожий перед фасадом будинку, і в його уяві зринає постать славетного земляка і образи безсмертної драми, що тут зародилися й вийшли звідси в далеку театральну мандрівку.

Майбутній драматург знайомиться з єлисаветградськими аматорами сцени, бере активну участь у виставах, а згодом очолює аматорський театральний гурток, який, давши першу виставу «Вечорниць» П. І. Ніщин-

ського, вписує славу сторінку в історію української культури. Цю подію засвідчує меморіальна дошка на стіні Палацу культури імені Жовтня:

«У цьому будинку з 1869 до 1883 року виступав аматорський театральний гурток, заснований І. К. Карпенком-Карим та М. Л. Кропивницьким.

У 1875 році тут було вперше поставлено «Вечорниці» П. І. Ніщинського. У виставі взяли участь П. І. Ніщинський, М. Л. Кропивницький, І. К. Карпенко-Карий, М. К. Садовська Барілотті, М. К. Садовський».

Інша меморіальна дошка, прикріплена на будинку обласного музично-драматичного театру імені М. Л. Кропивницького, також нагадує про акторську і режисерську діяльність в Єлисаветграді І. К. Карпенка-Карого:

«Цей театр збудований у 1867 році. Тут починав свою діяльність перший український професійний реалістично-побутовий театр, організований М. Л. Кропивницьким. У ньому працювали І. К. Карпенко-Карий, М. П. Старицький), М. К. Заньковецька, М. К. Садовський, П. А. Саксаганський, М. К. Садовська-Барілотті, Г. П. Затиркевич-Карпінська».

Про діяльність одного із фундаторів реалістично-побутового театру і найвидатнішого українського драматурга другої половини XIX ст. розповідають стенди і експонати Кіровоградського обласного краєзнавчого музею.

Проте найбільшим знаком увічнення пам'яті корифея українського театру є хутір «Надія». До схилу своїх літ Карпенко-Карий вважав «Надію» своєю домівкою. Він став пристанищем для всієї родини Тобілевичів і їх друзів по театру.

Біля головної брами меморіальна дошка знайомить відвідувача про зв'язок І. Карпенка-Карого з цим степовим оазисом:

«На хуторі «Надія» з 1886 по 1907 рік жив видатний український письменник, драматург, корифей українського театру Іван Карпович Тобілевич (Карпенко-Карий). Тут ним були написані п'єси «Сто тисяч», «Батькова казка» («Гріх і покаєння»), «Паливода XVIII століття», «Сава Чалий», «Понад Дніпром», «Гандзя», «Хазяїн», «Суєта», «Житейське море».

Тут збереглася стара хата з маленькими віконцями, побудована ще батьком драматурга Карпом Адамовичем. Над дверима — меморіальна дошка: «Ця хата збудована в 1871 році батьком драматурга. Тут Іван Карпович Тобілевич в 1889 році написав комедію «Сто тисяч».

Усе, що є на хуторі, нагадує ім'я великого драматурга: і статечні дуби та старі верби, які він посадив своїми руками над ставком, і викопана ним криниця, і тіністі алеї і навіть ті квіти, що були колись так милі його серцю.

Край садиби, на оточений тополями зеленій галявині височіє зі скла й бетону музей І. Карпенка-Карого. який відкрито в червні минулого року. Демонстрацією великої народної любові й шани було урочисте відкриття в той же день пам'ятника І. К. Карпенку-Карому, авторами якого є народний художник УРСР, скульптор О. Ковальов та архітектор В. Костін. На гранітному п'єдесталі — величний бронзовий бюст корифея українського театру. На моноліті — напис: «І. К. Карпенко-Карий (Тобілевич)».

У світлому фойє та експозиційних залах музею представлено багато рідкісних документів і фотознімків, різні видання творів Карпенка-Карого, літературно-критичні праці про них, особисті речі сім'ї Тобілевичів, картини та ін. Музей систематично поповнюється новими цікавими експонатами. У зв'язку з його відкриттям на хутір почали прибувати безліч екскурсантів з усіх-усюд, які із затамованим подихом віддають шану нашому славетному землякові.

По той бік хутора, на сільському кладовищі, знаходиться могила І. Карпенка-Карого. У 1958 р. на ній споруджено пам'ятник з чорного мармуру.

Велика бронзова дошка, яка була колись прикріплена до дубового хреста, що стояв над могилою драматурга, служить зараз надгробною плитою. На ній написано віщі слова про безсмертя нашого земляка:

«Люди вмирають — ідеї вічні. Серце твоє, налите правдою і любов'ю до рідного темного люду, полягло помезим, а дух величний твій витатиме над ним вовіки. Коли ж незрячі тепер прозріють — тебе в сім'ї своїй вільній, новій спом'януть».

Ці слова збулися. Твори письменника нині вивчають у школах і вузах, його п'єси незмінно йдуть на сценах усіх українських театрів. Вони вчать ненавидіти експлуататорів і любити трудовий народ.

Письменник С. Плачинда назвав хутір «храмом української культури серед степу широкого».

Напередодні ювілею І. Карпенка-Карого шанувальники його таланту особливий інтерес проявляють до місць, зв'язаних з життєвим і творчим шляхом великого драматурга. Стежка до них ніколи не заростає.

Володимир Чернецький,
голова правління обласної організації товариства охорони
пам'яток історії культури, кандидат філологічних наук, доцент
Кіровоградського педінституту.

НЕ ЗРОСТАЄ НАРОДНА СТЕЖИНА³

На хуторі «Надія»

У тихій задумі стоїть хутір «Надія». Могутніх крон дерев ледь торкнулася позолота. Довкола — чарівна тиша. Не порушив її і спокійний шелест машин, що рухалися вздовж щойно заасфальтованої дороги. Мимоволі спадають на думку слова: «Я люблю працювати, коли тихо навколо, як от в «Надії». Бонн належать І. Карпенку-Карому (Тобілевичу).

26 вересня сюди прибула велика група учасників науково-творчої конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження І. К. Тобілевича, на чолі з головою республіканської ювілейної комісії Героєм Соціалістичної Праці, академіком-драматургом Олександром Корнійчуком. У складі делегації: член-кореспондент Академії наук УРСР, літературознавець Л. Новиченко, драматургії М. Зарудний та О. Коломієць, театрознавці і науковці Москви, Києва, Кіровограда, Білорусії, Молдавії. Серед присутніх — секретар обкому КП України Д. С. Сиволап.

Гостей привітно зустрічає онук драматурга А. Ю. Тобілевич. У лекційному залі нового будинку меморіального музею І. Карпенка-Карого продовжувала свою роботу науково-творча конференція.

З інтересом зустріли присутні змістовні та глибоко аргументовані доповіді кандидатів мистецтвознавства О. А. Казимірова про п'єси Тобілевича на самодіяльній сцені, Л. К. Білецької на тему «Гнат Юра в п'єсах І. Карпенка-Карого».

Письменник М. К. Смоленчук докладно розповів про громадсько-політичну діяльність Карпенка-Карого у Єлисаветграді.

— Творчість Івана Карповича Карпенка-Карого, — сказав у заключному слові на конференції О. Є. Корнійчук, — це справжнє джерело народної мудрості. Саме завдяки його бурхливій діяльності змогли розкритися таланти М. Садовського, П. Саксаганського, М. Заньковецької, творчість яких так високо цінували Л. Толстой і А. Чехов, В. Немирович-Данченко і К. Станіславський.

Голова Кіровоградської міської Ради депутатів трудящих Б. Г. Токовий вручив великій групі гостей пам'ятні медалі. Потім усі учасники конференції пішли на могилу І. К. Карпенка-Карого. Після хвилини мовчання О. С. Корнійчук покладає на могилу вінок живих квітів з написом «Корифею українського театру — 125 — від республіканського ювілейного комітету». Покладається також вінок від Українського театального товариства. Виростає гірка живих квітів, принесених сюди як данину свого серця представниками трудящих обласного центру. О. Є. Корнійчук, Л. М. Новиченко,

³ ДАКО. ДІФ. Інв. №: 4398. Кіровоградська правда – 1970, 29 вересня. – С. 3.

М. Я. Зарудний. О. Ф. Коломієць посадили па хуторі «Надія» молоді дубки. У залі меморіального музею було показано кольоровий озвучений фільм хутір «Надія», який підготували «аматори кіностудії Будинку народної творчості».

В театрі імені Кропивницького

Святкового вигляду набрав минулої неділі театр імені М. Л. Кропивницького. На балконі — напис: «Сцена — він кумир, театр — священний храм для мене. І. Карпенко-Карий».

За столом президії займають місця члени республіканської ювілейної комісії на чолі з

О. Є. Корнійчуком, учасники Тижня української радянської літератури на Кіровоградщині на чолі з О. Г. Гончаром, гості з Москви, Києва, братніх республік, представники трудящих міста Кіровограда, онуки драматурга А. Ю. Тобілевич, Н. Ю. Тобілевич та Г. Ю. Тобілевич, члени обласної ювілейної комісії, секретарі обкому КП України Д. П. Максименко, Д. С. Сиволап, завідуючий відділом пропаганди н агітації обкому партії О. К. Піскунов, секретарі міськкому КП України А. Д. Сухачов, З. І. Власова, голова міськвиконкому Б. Г. Токовий. Зал встає, коли юнаки і дівчата в національному вбранні проносять корзини квітів і встановлюють їх під великим портретом І. К. Карпенка-Карого.

Урочистий вечір відкриває голова обласної ювілейної комісії, проктор педінституту, доцент В. к. Чернецький. З доповіддю про життя та творчість І. Карпенка-Карого виступає головний режисер театру імені М. Л. Кропивницького заслужений діяч мистецтв УРСР І. В. Казнадій.

Поеднуючи в собі талант драматурга, актора, режисера і громадського діяча, говорить доповідач, він відіграв видатну роль у боротьбі за реалізм і народність української літератури та театрального мистецтва. Поряд з п'єсами М. Кропивницького та М. Старицького драми та комедії І. Карпенка-Карого становили міцну основу репертуару дореволюційного реалістичного українського театру і сприяли розвитку таких самобутніх акторських талантів, як Микола Садовський, Панас Саксаганський, Марія Садовська-Барілотті, Марія Заньковецька та багато інших. Йдучи до прекрасних, берегів комуністичного суспільства, ми з гордістю несемо кращі здобутки минулого, отже несемо і творчість великого драматурга.

Схвильовані промови проголосили на урочистому вечорі земляки класика української драматургії — робітник заводу «Червона зірка» А. В. Поркуян, колгоспниця колгоспу імені XXII з'їзду КПРС Л. П. Щуцька, студентка педагогічного інституту Тетяна Вірченко. Велике враження на всіх присутніх глибиною Думки, емоціональністю справило щире вітання від

трудящих синьоокої сестри України — Білорусії, з яким виступив заслужений діяч мистецтв Білоруської РСР професор Мінського театального інституту В. М. Стельмах.

Присутні тепло зустріли промову О. Є. Корнійчука. Він передає сердечне вітання від республіканської ювілейної комісії, від своїх колег-письменників, учасників Тижня.

— Мене глибоко схвилювали наші зустрічі, наше перебування на хуторі «Надія», Хтось із нас сказав, що хутір «Надія» — це столиця української драматургії. І це справді так. Ми всі вдячні і зворушені тим, як ви бережете що реліквію української національної культури, з якою повагою ставитесь до творчості Карпенка-Карого. Перед ним ми все ще у великому боргу. Вкрай необхідно створити фундаментальні книги про його спадщину. Я завжди з великою гордістю говорив, що я вчусь і буду вчитись у Карпенка-Карого майстерності, великої тайни глибоко розкривати характери з народу, життя.

Після урочистої частини відбулася вистава театру імені Л. М. Кропивницького «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого. Глядачі не раз оплесками, щирим сміхом відзначали і нагороджували акторів, які своїм мистецтвом відродили на сцені безсмертні образи.

**В. Ярош, заступник голови
обласної ювілейної комісії по відзначенню
125-річчя, з дня народження І. К. Тобілевича**

ПОДАРУНОК КОРИФЕЙ⁴

Іван Нечуй-Левицький підтримував творчі зв'язки з корифеями українського театру — І. Тобілевичем (Карпенком-Карим), М. Старицьким, М. Кропивницьким. Нещодавно працівники Стеблівського будинку-музею імені І. С. Нечуя-Левицького виявили у фондах Київського державного музею Т. Г. Шевченка срібний вінок і портрет Кобзаря у срібній рамі, подаровані Нечуєві-Левицькому артистами українського театру. На вінку сяє напис: «Івану Семеновичу Левпцькому (Нечую). славному українському письменникові, романісту й повістяру, в день його 35-літньої праці па рідній ниві — від артистів українського театру Карпенка-Карого, Садовського. Саксаганського. Слава і честь!».

Ці унікальні речі, а також срібний чорнильний прилад з чотирьох предметів, подарований Івану Семеновичу в день ювілею, довгий час зберігалися в академіка О.О. Богомольця.

⁴ ДАКО. ДІФ. Інв. №: 4398. Кіровоградська правда – 1970, 29 вересня. – С. 3.

У 1944 році Олександр Олександрович передав експонати аспірантці Академії наук УРСР Катерині Петрівні Дорошенко, яка вповодовж 20 років зберігала їх, працюючи директором Київського музею Т. І. Шевченка. Нині вони будуть представлені в експозиції

**С. Хаврусь, директор Стеблівського
літературно-меморіального будинку-музею
І. С. Нечуя Левицького**

УРОКИ НЕЗАБУТНІХ ВРАЖЕНЬ⁵

Мабуть, кожен вчитель зацікавлений у тому, щоб творчість І. К. Тобілевича, нашого славного земляка, стала надбанням школярів. Що ж зробити, щоб учні зрозуміли художню силу не лише «Ста тисяч», «Хазяїна», а й «Саву Чалого», «Мартина Борулі», «Бурлаки» та інших його творів?

У п'єсі «Суєта» устами, героя Карпенко-Карий сказав: «Сцена ж — мій кумир, театр — священний храм для мене. В театрі грати повинні тільки справжню літературну Драму, де страждання душі людської тривожить кам'яні серця і, кору ледяну байдужості на них розбивши, проводять Б душу слухача жадання правди, жадання загального добра».

Як розкрити учням тривожне серце письменника, що билося для правди, для людей, для того, щоб на його батьківщині засяяло сонце?

Вивчати творчість І. К. Тобілевича в школі можна двома методами. Перший з них традиційний — уроки вести в класі. У нас є портрети письменника, ілюстровані плакати, різні видання його творів. Однак треба відверто сказати, що особливого задоволення, а тим більше користі таке вивчення не принесе ні учням, ні вчителю.

І є другий шлях — значно складніший, але набагато цікавіший. Тому й обрали ми саме його.

Ми вважаємо, що передусім необхідно глибоко і ґрунтовно вивчити біографію письменника, його міцні і нерозривні зв'язки з рідним краєм. Це допоможе учням глибше пізнати життя, прожитися любов'ю до свого народу, до його культурних надбань, до діячів минулого. Хто не знає свого минулого, писав М. Т. Рильський, той не вартий свого майбутнього.

Отож, навесні, коли зазеленіють дерева і густі трави вкриють береги Висі, наш шлях стелиться до Веселівки, яка колись звалась Арсенівкою, де народився письменник. Тут, серед розлогих верб, зелених левад, що межують з безмежними полями, серед пахучих степів пролетіло дитинство Івана Карповича. Тут він слухав пісні своєї доброї матері, простої селянки, пізнав і на все життя полюбив свій рідний трудовий народ, його барвісту,

⁵ ДАКО. ДІФ. Інв. №: 4398. Кіровоградська правда – 1970, 29 вересня. – С. 3.

веселкову мову, звичаї. На одній з вулиць стоїть будинок. На ньому — меморіальна дошка. У дітей у руках зошити та блокноти, вони нотують усе бачене й почуте. Починається для них цілий світ відкритий.

Заходимо у невеличкий музей. Тут портрет і бюст І. Карпенка-Карого, його книги, багато речей з тогочасного побуту.

Можна багато разів розповідати про кріпацтво, про катів-поміщиків, але інша справа, коли діти побачать канчук, що гуляв по селянських спинах, і постоли, в яких колись ходили бідні люди, і ціп, і мотовило, і прядку, і полотняний цупкий одяг, — тоді й твори письменників стають ближчими, зрозумілішими, ясніше вимальовується тяжке, нестерпне життя народу до Жовтня.

Так, великого значення набуває вивчення місцевого краєзнавчого матеріалу. Відомо, що Тобілевич жив у Ларіному (тепер — Оситній), Мар'янівці, Андріївні, у Малій Висці. Ніде немає відомостей, що він відвідував Панчеве (колишнє велике військове поселення Дев'ята Рота), та тут раз на тиждень збиралися базари, а на свята і ярмарки. Сюди прямували селяни, чумаки, пани, торговці. Можливо, тут бував і Тобілевич. Відомо ж бо, що матеріали для своїх п'єс драматург черпав з життя. А спитайте у старих людей — вони вам розкажуть і про наших Копачів — шукачів скарбів, і про наших Омельків. Подорожі по шляхах письменника оживляють вивчення, роблять його цікавішим, змістовнішим.

Від Веселівки, Оситньої, Мар'янівки наш шлях в'ється між пшеницями до хутора «Надії». Там нас ласкаво й привітно приймає онук драматурга Андрій Юрійович Тобілевич. Ми вже не тільки рості, ми — його друзі. Для нас дорогий хутір, святиня українського радянського народу. Діти привозять вінки із весняних квітів, з тюльпанів та барвінку несуть їх на могилу І. Карпенка-Карого...

І знову діти з блокнотами, в них десятки несподіваних і хвилюючих запитань. Андрій Юрійович на все відповідає ґрунтовно.

Із села Карлужене стежка веде до невеличкого, обсадженого плакучими вербами, ставка. Він ніколи не міліє, у його верхів'ї б'ють джерела. Чисті, незамулені. Тут після важкої артистичної праці, після гастролей по Росії, Україні, Молдавії, після безсонних ночей над новими творами любив відпочивати Іван Карпович. Між вербами витьохкують солов'ї, і в повітрі ніби чути добрий голос Івана Карповича.

Спиняємось біля джерела, яке відкрив І. Карпенко-Карий. Недалеко від яблуні — криниця. Її викопав сам драматург. Діти припадають до кухликів, п'ють воду, і я певен, що її прохолоди вони не забудуть ніколи.

Де, на якому, навіть найкраще унаочненому, уроці в класі знайдуть вони оце? Де нап'ються не води, а знань, вражень?

Ці наші подорожі — не веселі прогулянки, а глибоке вивчення творчості драматурга, і разом з тим велика підготовча робота до уроків. Після подорожей, коли все ще свіже в пам'яті дітей, я даю їм письмові роботи про відвідані місця. Теми визначаємо разом. Ось, наприклад, деякі з них: «Подорож у село Веселівку». «На хуторі «Надія», «Кіровоград, музей і театр», «Мої враження від вистави», «Любов І. Карпенка-Карого до рідної землі і рідного народу», «Як радянський народ вшановує пам'ять великих письменників минулого». Як правило, всі роботи, виконані учнями, цікаві.

Перед вивченням творів Тобілевича ми влаштовуємо читання його драм, комедій. Художнє читання допомагає зрозуміти суть п'єси, її образів. І все-таки воно не може замінити постановки п'єси.

Ми дуже вдячні артистам столичного театру імені І. Г. Франка і артистам кіно, Що здійснили екранізацію безсмертних дворів І. Карпенка-Карого. Ми заздалегідь замовляємо кінофільми за його п'єсами і влаштовуємо перегляди з наступним обговоренням.

Відзначу ще одну важливу річ. Тобілевич ніколи не був самотній. Він мав попередників і наступників. І ми висвітлюємо цей взаємозв'язок творчості драматурга з іншими письменниками, з великою російською літературою, з драматургією Островського.

Ще змістовнішими стають уроки в класі по вивченню п'єс «Сто тисяч» і «Хазяїн». Як їх вивчати?

Якихось особливих секретів тут нема. Давно відомо, що коли учні добре знають зміст твору, то зможуть дати глибоку характеристику і епохи, і сюжету, і образів. Література є могутнім засобом виховання молодого покоління. Треба, щоб діти наші ставали кращими, благороднішими. І не треба ніякого спрощення, ніякого навмисного соціологізму.

Не маю сумніву, що мої колеги-словесники завжди у вивченні творчості І. К. Тобілевича йдуть таким шляхом. Він нелегкий, потребує багато турбот, доброї підготовки. Зате плідний.

М. Стоян,
учитель української мови і літератури
Панчівської середньої школи Новомиргородського району

КАРПЕНКІВСЬКИЙ РЕПЕРТУАР КРОПИВЧАН⁶

Свого часу, коли п'єси Івана Карпенка-Карого ще не мали заслуженого епітета класичні, всі його вісімнадцять драм і комедій були показані на сцені нашого театру, який нещодавно відзначив століття свого існування.

⁶ ДАКО. ДІФ. Інв. №: 4398. Кіровоградська правда – 1970, 29 вересня. – С. 3.

Мешканці нашого міста мали змогу побачити вистави з участю самого Івана Карповича, який часто приїздив на гастролі до Єлисаветграда. Це були «Сава Чалий», «Суєта», «Житейське море», «Понад Дніпром», «Батькова казка», («Гріх і покарання»), «Розумний і дурень», «Підпанки», «Бурлака», «Гандзя», «Бондарівна».

Я нагадую саме цей десяток п'єс і. Карпенка-Карого, оскільки ще вісім його творів були поставлені уже за радянський 33-річний період творчості театру імені М. Кропивницького.

Не було такого року, щоб наш театр не розкривав перед глядачем того чи іншого самобутнього твору І. Карпенка-Карого.

Так, у театральному сезоні 1938–39 рр. колектив театру ставить його п'єсу «Наймичка» (режисер — засл. діяч мистецтв УРСР Данило Бондаренко, художник — П. Паламарчук).

1940 року ці ж майстри показали на нашій сцені (вперше в пореволюційний час) «Безталанну».

Режисер І. Городецький створює в 1942 році виставу за п'єсою І. Карпенка-Карого «Лиха іскра поле спалить і сама щезне», а його колега режисер Д. Василенко «Мартина Борулю».

Треба зазначити, що останню виставу зовсім в іншому плані, поставив відомий актор театру імені М. Заньковецької, що працював тоді у нас режисером, Лесь Олесь. У 1967 році П. втретє повторює заслужений артист УРСР, лауреат державної премії імені Т. Г. Шевченка Костянтин Параконьєв із заслуженим артистом УРСР Георгієм Семеновим у головній ролі. Ця вистава живе в нашому репертуарі і була показана в ювілейний вечір 27 вересня.

1950 року заслужений артист УРСР Г. Семенов успішно здійснює постановку вистави «Сто тисяч».

Але найбільша слава випала на долю театру після постановки комедії «Чумаки» (режисер заслужений артист УРСР М. Донець, художник — В. Єременко). Особливо відзначилися виконавці головних ролей артисти А. Мартинов та К. Параконьєв.

Мені особисто випала честь здійснити на сцені театру виставу «Хазяїн», яку ми створювали разом з художником В. Єременком та артистом А. Мартиновим в ролі Пузиря. Вона витримала сто аншлагов.

За створення цих двох вистав голова Українського театального товариства народна артистка СРСР Наталя Ужвій в урочистій обстановці на прийомі колективу столичною театальною громадськістю вручила кропивничанам спеціально виготовлені вази з написом «Талановитому колективу театру імені М. Л. Кропивницького від Українського театального товариства за високохудожнє виконання п'єс І. К. Карпенка-Карого

«Хазяїн» та «Чумаки», присвячених 50-річчю з дня смерті великого українського драматурга. Київ. 15 вересня 1957 року».

Минулого театрального сезону режисером Алімом Ситником та художником В. Єременком втретє було поставлено «Безталанну», поставлено самобутньо і майстерно. Великий успіх цієї прем'єри разом з постановником поділили виконавці ролей — народна артистка УРСР Лідія Тимош, артисти Владлен Попудренко, Марина Ярош, Світлана Мартинова, Іван Терентьев.

У найближчих планах колективу театру — показати глядачеві трагедію «Сава Чалий».

І. Казнадій,
головний режисер театру імені М. Л. Кропивницького,
заслужений діяч мистецтв УРСР

ТИЖДЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ НА КІРОВОГРАДЩИНІ

Долинська⁷

Як з добрими знайомими зустрілися трудівники Долинського району з літераторами Д. Павличком, Д. Бедзиком, В. Земляком, Г. Чубач, В. Близнацем, В. Коротичем, В. Логвиненком, членами обласного літоб'єднання В. Гончаренком, В. Чабаненком, Г. Шевченком. Дівчата піднесли їм хліб-сіль на вигаптованому рушникові. З словом-привітом до гостей звернувся перший секретар райкому партії П. Л. Гідулянов. Дмитро Павличко сказав, що Тиждень української радянської літератури на Кіровоградщині став святом єднання майстрів художнього слова і людей праці.

Тепло зустріли письменників Трудівники місцевого колгоспу «Дружба». Вони розповіли гостям про свої трудові здобутки, про подарунки, які готують на честь XXIV з'їзду КПРС.

Побували гості також у колгоспі імені Фрунзе на індичій фермі, в Долинській середній школі № 1. З роботою Долинського цукроза-воду ознайомив їх головний інженер підприємства В. М. Російський. А ввечері відбулася незабутня зустріч з робітниками заводу.

— Не один цукровий завод мені довелося бачити, — сказав у своєму виступі Дмитро Бедзик, — але такий гігант оглянув уперше. Ми пишаємося вашим підприємством і вашими людьми.

Перед присутніми виступили всі гості, читали свої твори, розповідали про творчі плани на майбутнє.

⁷ ДАКО. ДІФ. Інв. №: 4399. Кіровоградська правда – 1970, 01 жовтня. – С. 3.

Другого дня гості зустрілися з працівниками районної газети «Шляхом Леніна», побували в Долинській середній школі № 2, де свого часу працював видатний педагог А. С. Макаренко, оглянули дендропарк, ферму колгоспу імені Леніна.

А ввечері в районному Будинку культури відбулася зустріч літераторів з громадськістю м. Долинської.

М. Ярошенко, кор. «Кіровоградської правди»

Новоукраїнка

Хлібосольні господарі — трудівники Новоукраїнського району радо зустріли групу письменників — учасників Тижня української радянської літератури на Кіровоградщині.. Секретар райкому партії М. В. Яценко привітав дорогих гостей О. Підсуху, В. Карнівця. С. Плачинду. Ю. Мокрієва. І. Немировича.

Теплі зустрічі відбулися в Новоукраїнській середній школі № 4 та районному Будинку культури. Літератори вели щирі розмови з школярами, педагогами і трудящими району про свої творчі досягнення і нові задуми.

На знак глибокої шани учасники Тижня поклали вінки та букети живих квітів до обелісків Адабаського військового кладовища та пам'ятника загиблим воїнам-новоукраїнцям.

Увечері гості рушили в Комишувате — на батьківщину двічі Героя Соціалістичної Праці Олександра Васильовича Гіталова. Тут у прославленій бригаді вони зустрілися з механізаторами. Письменники ознайомилися з селом, з перспективним планом його забудови, відвідали місцевий історико-краєзнавчий музей.

Г. Душейко

Знам'янка

У Знам'янському міськкомі КП України відбулася тепла зустріч письменників з членами бюро. Перший секретар міськкому В. Г. Кузнецов ознайомив гостей з досягненнями трудівників міста, з їх шефською допомогою хліборобам і тваринникам, з проблемами, над якими працюють знам'янчани. Літератори поклали корзини з живими квітами до пам'ятника В. І. Леніна, до постаменту Слави і на братську могилу загиблих.

У другій половині дня в залі кінотеатру «Україна» письменники І. Цюпа, А. Хорунжий, О. Чуча, В. Соколов, Д. Луценко та І. Манжара зустрілися з читачами. Гості відвідали підприємство комуністичної праці — локомотивне депо. Тут вони оглянули цехи, ознайомилися з процесом виробництва, організацією праці, відвідали музейну кімнату. Локомотивники вручили учасникам Тижня пам'ятні сувеніри, виготовлені умільцями підприємства.

Наступного дня письменники відвідали пам'ятні місця Чорного лісу, побували у сільській музейній кімнаті Т. Г. Шевченка, в колгоспі імені Дзержинського.

В. Проценко, кор. «Кіровоградської правди».

Петрове⁸

Тепло зустріли трудящі Петрівського району групу письменників, яка прибула сюди з нагоди Тижня. На центральній площі селища відбувся мітинг, а в райкомі партії його перший секретар І. П. Кравченко розповів письменникам про трудові здобутки й плани петрівчан.

І ось — поля радгоспу «Маріампільський». Директор господарства І.Г. Міщанин показує гостям зелені килими озимих, бурякові та кукурудзяні плантації, тваринницькі ферми, побутові приміщення. Гості відвідали середню школу, де побували в літературній кімнаті, залишили свої записи. Потім вони поклали вінки живих квітів на братську могилу.

У Будинку культури робітничого селища Луганка відбулась зустріч літераторів з робітниками радгоспу. Письменники Г. Донець, В. Минко, В. Лагода, В. Іванович, В. Юр'єв, артист О. Кищенко розповіли присутнім. про творчі задуми, читали свої твори.

Вільшанка

Передова доярка району Віра Кірова та слюсар-раціоналізатор районного об'єднання «Сільгосптехніка» Василь Пилипенко піднесли учасникам Тижня В Козаченку, С. Олійнику, Б. Чалому, Б. Олійнику, М. Сингаївському хліб-сіль. У просторому залі Будинку культури відбулася зустріч письменників з учнями та вчителями шкіл районного центру а увечері — з трудящими Вільшанки.

Вчора письменника зустріли з трудівниками колгоспів імені Димитрова імені 40-річчя Жовтня та «Аврора».

Зустріч у Кіровограді

Вчора учасники Тижня української радянської літератури на Кіровоградщині на чолі з головою Спілки письменників УРСР Олесем Терентійовичем Гончарем зустрілися з трудівниками ордена Трудового Червоного Прапора заводу «Червона зірка», заводу тракторних гідроагрегатів, зі студентами і викладачами інституту сільськогосподарського машинобудування, з учителями міста Кіровограда.

Наші гості взяли участь у відкритті меморіальної дошки видатному українському поетові Володимирі Миколайовичу Сосюрі.

⁸ ДАКО. ДІФ. Інв. №: 4399. Кіровоградська правда – 1970, 02 жовтня. – С. 4

Керівники Спілки письменників України О. Т. Гончар, В. П. Козаченко, учасники Тижня Степан і Олійник, Іван Драч, Віктор Соколов, Сергій Плачинда, Олег Черногуз, Борис Олійник, Олександр і Підсуха, Микола Смоленчук, кореспондент «Литературной газеты» Григорій Грингор'єв зустрілися з членами обласного літературного об'єднання. Відбулася ділова розмова про творчий доробок молодих літераторів області, про рукописи, над якими вони працюють, про численні зустрічі з читачами і допомогу в роботі літературних студій при редакціях районних газет.

Товариші Гончар, Козаченко, Олійник, Плачинда, Соколов цікавились творчістю кіровоградських літераторів, їх запитали, допомогою, котра потрібна їм від письменників Спілки. Про роботу літературного об'єднання і творчі завдання, які воно розв'язує, розповіли його голова В. О. Погрібний і відповідальний секретар В. О. Базилевський. Добрі побажання і напутнє слово О. Т. Гончара прислужаться кіровоградцям у їх подальшій роботі.

У зустрічі письменників з членами літературного об'єднання взяли участь завідуючий відділом пропаганди і агітації обкому КП України О. К. Піскунов і заступник завідуючого цим відділом І. П. Оліфіренко.

Олександрівка

На оспіваних поетами берегах і Тясмина побували учасники Тижня Р. Братунь, С. Голованівський, І. Драч, В. П'янов, М. Смоленчук, члени обласного літоб'єднання В. Базилевський і В. Погрібний. Їх тепло привітав перший секретар райкому партії В. Я. Маслюченко. Перед численною аудиторією своїх читачів і шанувальників письменники звітували про свою творчу Роботу, штамі нові твори.

Гостям щиро дякували за цікаві розповіді, натхненну поезію в колгоспах «Іскра», «Шляхом Леніна».

У селі Розумінні учасники Тижня побували а краєзнавчому музеї, на родинній усипальні Раєвських і посадили пам'ятні дубки.

Учора відбулися зустрічі в Олександрійській середній школі-інтернаті, а також у колгоспі «Дружба». А ввечері в клубі цукрового комбінату послухати письменників прийшло багато мешканців райцентру.

Тут вручили пам'ятні сувеніри для Спілки письменників України і всім учасникам Тижня.

У селі Єлизаветградці народився поет Сава Голованівський. Він прочитав своїм землякам нові поезії, побував разом зі своїми колегами у хліборобів. Письменники відвідали й сусідній Чигиринський район Черкаської області. Тут поклали вінки біля пам'ятника Богдану Хмельницькому, побували в селі Суботові, біля трьох криниць, викопаних за наказом Богдана Хмельницького на честь спільної боротьби трьох братніх народів проти польської шляхти.

Гайворон

Перебування групи українських радянських письменників у Гайворонському районі викликало великий інтерес у трудівників. Про це свідчать численні зустрічі, котрі відбулися в районному центрі, в бібліотеках, клубах, колгоспі «Зоря конізму» тощо.

На літературному вечорі в залі кінотеатру імені Юрія Гагаріна керівник групи письменник О. О. Сизоненко наголосив на тому, що ці зустрічі з читачами, шанувальниками художнього слова — звіт літераторів перед партією і народом про зроблене, розмова про творчі плани на майбутнє.

А. Ф. Хижняк — автор багатьох книг. Один примірник свого роману «Данило Галицький» письменник передав у Дарунок районній бібліотеці.

Хоч пишу я прозою, — сказав Антон Федорович, — та сьогодні прочитаю вам кілька віршів. Один з них — «Якщо тобі вісімнадцять». Поет з Волині Олександр Богачук прочитав свої нові вірші, а письменник Дмитро Ткач розповів про роботу над романом «Крута хвиля», трилогією

«Плем'я дужих». Натхненно читав свої поезії Харків'янин Роберт Третьяков. Літературний критик Микола Равлюк розповів про твори українських письменників, які здобули визнання не тільки в нашій країні а й за рубежом. Микола Вінграновський — поет, режисер, актор — розповів, як створювався фільм «Повість полум'яних літ», про новий Фільм «Дума про Британку» за мотивами творів Юри Яновського. В цьому фільмі він грає разом зі своїм сином Андрійком. Читав свої вірші і член обласного літоб'єднання Леонід Народовий.

М.Сівак

ЗАКЛЮЧНИЙ ТВОРЧИЙ ЗВІТ⁹

Останній вечір Тижня української радянської літератури на Кіровоградщині. В пам'яті гостей — письменників республіки, в пам'яті трудівників заводів і фабрик, ланів і ферм він надовго залишиться як світле святоєднання творців матеріальних і духовних скарбів нашої соціалістичної вітчизни.

Фіналом цієї незабутньої події став день 1 жовтня. Майстри художнього слова, що з'їхалися після численних виступів у районах області до Кіровограда, прийшли в парк, культури й відпочинку обласного центру до пам'ятника В. І. Леніну і поклали багряні осінні квіти.

Хвилююче торжество відбулося біля приміщення Кіровоградської школи № 7 — тут відкрито меморіальну дошку, яка засвідчує, що в роки громадянської війни тут учився на курсах червоних командирів видатний

⁹ ДАКО. ДІФ. Інв. №: 4399. Кіровоградська правда – 1970, 02 жовтня. – С. 4

поет Володимир Миколайович Сосюра. Участь в цій церемонії письменники, слідом за вшануванням корифея-драматурга І. К. Карпенка-Карого (Тобілевича), склали данину любові і поваги солов'єві української поезії...

У приміщенні обласної філармонії відбувся заключний вечір трудящих власті з учасниками Тижня.

16 година. Місця в президії займають голова правління Спілки письменників України О.Т. Гончар, заступник голови правління СПУ В.П. Козаченко, літератори, що брали участь у Тижні. Разом з ними — голова облвиконкому П.С. Кошевський, другий секретар обкому КП України Д.П. Максименко, секретар обкому партії І.С. Іваненко, голова облпрофради Д. Т. Жмак, завідуючий відділом пропаганди і агітації обкому КП України О. К. Піскунов, секретар міськкому КП України А. Д. Сухачов.

Вечір відкрив секретар обкому КП України Д. С. Сиволап. Він сказав:

— Сьогодні закінчується Тиждень української радянської літератури на Кіровоградщині, присвячений XXIV з'їздові КПРС. Численні зустрічі письменників з трудящими яскраво засвідчили, як радянський народ шанує працю своїх літераторів, як уважно стежить він за їхньою творчістю, радіє з їхніх успіхів.

Навівши численні приклади з багатой історії області і самовідданої праці трудящих по виконанню накреслень Комуністичної партії, т. Сиволап на закінчення сказав:

— Ми сподіваємося, що приїзд письменників на нашу орденоносну Кіровоградщину не мине безслідно. Він обізветься новими творами, яскравими образами наших сучасників, прототипами яких стануть трудящі степової Кіровоградщини. Ми також сподіваємося, що наше спілкування стане традиційним. Тому не кажемо «прощайте», а промовляємо: «До побачення! До нових зустрічей!»

На трибуні — голово правління Спілки письменників України, лауреат Ленінської премії Олесь Гончар.

— От і закінчились для нас ці напружені й перенапружені кіровоградські дні, — каже він. — Спасибі, що запросили, спасибі, що добре зустріли. Сьогодні ми хочемо подякувати всім трудящим, обласному комітетові партії, облвиконкомові за те, що вони запросили нас провести цей Тиждень, робили все, щоб він пройшов якнайкраще.

Ми не забудемо цих днів, ваших чудових людей, не забудемо виявів любові до нашої творчості, до літератури. Все це так чи інакше западе в душу, наснажить на нові задуми, на нові звершення. Цей край — степова Кіровоградщина — дорогий усьому українському народові. Вклад, що його одержала українська література від нього, — неоціненний. Цей

край живив творчість Карпенка-Карого, Юрія Яновського... Нам було приємно помічати, що й сьогодні ця земля не виснажилась, вона рясніє новими талантами.

Думається, що ті хвилювання, те творче горіння будуть добрим стимулом для всіх нас, учасників Тижня. Нинішня подія була справжнім єднанням творців матеріальних благ і творців слова. Ми сподіваємося, що це єднання принесе добрі плоди. Бо це єднання освітлене інтересами нашого народу. Хоч ми й розстаємося, але на полишаємо думки, що ця зустріч не остання.

Потім заступник голови правління Спілки письменників України В. П. Козаченко надав слово поетам.

Виступає поет Микола Сингаївський. Він читає щирі рядки нового вірша, написаного на кіровоградській землі. Дружними оплесками зал зустрічає його слова:

*Ми вас назвали степовиками,
Наш родовід хлібосільний віками.
Нам до вподоби степів далина.
Кіровоградицино — сила земна!*

Пристрасні рядки своїх поезій читають з трибуни поети О. Богачук, Г. Донець, О. Підсуха, В. Коротич, Р. Третьяков, Б. Олійник, Д. Павличко, І. Драч, М. Вінграновський, В. Соколов, С. Олійник, В. Лагода, Г. Чубач, І. Немирович.

Урочисто звучали привітання піонерів і жовтенят Кіровограда. Один за одним на трибуні виступають з промовами робітник заводу «Червона зірка» М. Бичко, колгоспниця колгоспу імені Леніна Кіровоградського району Г. Смутко, вчитель середньої школи № 3 м. Кіровограда Я. І. Козуля.

Під бурхливі оплески учасників вечора Д. С. Сиволап від імені трудящих області вручив Олесю Гончару подарунок для Спілки письменників України — портрет Володимира Ілліча Леніна, а від обкому партії та облвиконкому — вітальний адрес.

У свою чергу В. П. Козаченко вручив обкомові партії подарунок від письменницької організації республіки — тритомник найкращих творів про великого вождя трудящих Володимира Ілліча Леніна.

Великий літературний вечір закінчився концертом самодіяльного за- служеного ансамблю танцю УРСР «Ятрань».

Г. Щербина

II. 3 ІМЕНЕМ ДРАМАТУРГА:

краєзнавці про І.Тобілевича (Карпенка-Карого),
людей та місця, пов'язані з ним*

Віктор БИКОВ**

I. В ОБМІН НА СТАЛІНСЬКИЙ ТОМ¹⁰

В архіві онука драматурга І. К. Карпенка-Карого А. Ю. Тобілевича знайдено два цікаві листи з Одеси, адресовані А. Ю. Тобілевичу й датовані 1962 роком. П. П. Сікорський повідомляв про досі невідоме видання «Драм і комедій» 1903 року з автографом одеському бібліографові М. Ф. Комарову: «ЛЮБОМУ МИХАЙЛОВІ ФЕДОРОВИЧУ КОМАРОВУ ВІД ЩИРО ВДЯЧНОГО І ЛЮБЛЯЧОГО АВТОРА ІВАНА ТОБІЛЕВИЧА. 20 МАРТА 1903 Р., М. ХЕРСОН». Хто ж такий Комаров, якому Іван Карпович подарував своє видання «Драм і комедій»? У енциклопедичному словнику Брокгауза І Єфрона сказано, що Комаров Михайло Федорович — «малоросійський етнограф, закінчив курс в Харківському університеті, юридичний факультет, у 1867 році, буз присяжним повіреним з Острогоську І Києві, потім — нотаріусом в Умані й Одесі». Комаров збирав народні пісні, видав у 1891 році з Одесі збірник прислів'їв і замовлянь «Нова збірка»; у 1882 році надрукував у першій частині альманаху «Рада» (і окремо) бібліографічний довідник нової української літератури «Покажчик»; 1882 року публікував у галицькій газеті «Зоря» російсько-український словник; невеличкі статті Комарова з Історії української літератури були надруковані в «Київській старовині» і в галицьких виданнях «Діло», «Зоря», «Правда». У 1874–1875 роках видав декілька книжечок для народного читання українською мовою...

* Публікацію підготували Олег Бабенко та Тетяна Гончарова.

** Биков Віктор Іванович (1950 – 2000), лауреат обласної краєзнавчої премії імені Володимира Ястребова (1998). На початку 1990-х один з найактивніших краєзнавців-популяризаторів імені й творчості І.Тобілевича-Карпенка-Карого), дописувач до місцевої періодики. У 1989 – 2000 рр. працював на посаді молодшого, а згодом старшого наукового співробітника державного музею-заповідника І.К. Тобілевича (Карпенка-Карого) «Хутір Надія» – філії Кіровоградського обласного краєзнавчого музею. В.Б. був одержимим бажанням уточнити, виправити, а часом і спростувати відомості про життя і творчість драматурга, уведени в науковий обіг передусім Софією Тобілевич й Ольгою Цибаньовою (Цибаньова, Ольга Семенівна. Літопис життя і творчості І. Карпенка-Карого (І. К. Тобілевича) / О.С. Цибаньова. – К.: Дніпро, 1967).

¹⁰ Державний архів Кіровоградської області (ДАКО). ДіФ. Інв. №: 6153 Молодий комунар – 1990, 28 липня. – С. 23.

За яких же обставин потрапило це видання «Драм і комедій» І. К. Тобілевича на Хутір Надію?

Ось як про це повідомляє П. П. Сікорський у своєму листі до Андрія Юрійовича Тобілевича: «... Посилаю вам книжку. Я вже не пригадую точно, як вона потрапила до моїх рук. Здається, справа була така. В одній із наших бібліотек я побачив купу книжок, які були зібрані для списання. Розглядаючи їх, я взяв оцю дорогу книжку, а для рахунку дав їм (працівникам бібліотеки — В. Б.) перший том творів Сталіна. Як бачите, твори колишнього «бога» теж пригодились до благородної справи...».

Віднайдене видання творів І. К. Карпенка-Карого заавтографом займе належне йому достойне місце в літературно-меморіальному музеї І. К. Тобілевича на Хуторі Надія.

II. ХОЧУ УТОЧНИТИ¹¹

У цій невеликій науковій розвідці в хотів би поділитися своїми роздумами про єлисаветградський період життя І. Тобілевича (Карпенка-Карого) та особливо про його сімейне становище, яке, мабуть, не до кінця відоме його шанувальникам.

Про родинне життя Івана Карповича цього періоду розповіли знайдені метричні книги Знам'янської церкви, які зберігаються в обласному архіві.

Відомо, що Іван Карпович поселився у Єлисаветграді по Знам'янській вулиці (тепер вул. І. Тобілевича) у будинку, який за 1000 карбованців купив його батько Карпо Адамович Тобілевич.

Згодом тут оселилася і вся родина Тобілевичів. У Єлисаветграді Іван Карпович познайомився з дочкою поміщика давнього шляхетського роду Надією Тарковською, з якою незабаром одружився — в 1869 році.

Як відомо, першою в сім'ї Івана Карповича народилася дочка Галя, потім Назарій, Юрій, Орися. Так стверджують у своїх дослідженнях біографи драматурга.

У своїй монографії «І. Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич)», виданій в 50-х роках Л. Стеценком, біограф драматурга пише: «Перший їх син Віссаріон помер незабаром після народження». Якщо вірити Л. Стеценкові, то виходить, що Віссаріон був першим сином. Але це зовсім не так. Потрібно було знайти архівні джерела, які б спростували це твердження. Зайнявшись пошуками в обласному архіві, я натрапив на метричні книги Знам'янської церкви тих років. При їх уважному вивченні натрапив на згадку про Віссаріона, і не тільки про нього.

Так от, першим сином драматурга був не Віссаріон, а Микола, який народився в 1873 році, у травні, про що говорить запис у метричній книзі

¹¹ ДАКО. ДІФ. Інв. №: 6153. Молодий комунар – 1990, 28 липня. – С. 23.

цієї ж церкви. Про народження Миколи ні у Л. Стеценка, ні у дослідниці О. Цибальової згадки немає. У 1874 році, як свідчить запис, зроблений у метричній книзі цієї ж церкви, народився син Назарій. У цьому ж році сталася ще одна важлива по дія, яка стосується дружини Івана Карповича, Надії Карлівни, її рідна сестра Віра в січні місяці одружилася з корнетом «8-го Уманського Вознесенського Його Величності принца Олександра Гесенського полку Володимиром Дмитровичем Ільїним».

Наступного 1875 року номера, як сказано у метричній книзі, Настасія Тобілевич, бабуся драматурга, а не в 1882 році, як стверджує Л. Стеценко.

У 1876 році, не в травні місяці (як подає Цибальова в своєму «Літописі життя і творчості І. К. Тобілевича», виданому у 60-х роках), а в червні народився син Георгій, свідоцтво про народження якого було видане «1879 сентября 30 дня за № 84». Ім'я Юрій було одержане при видачі свідоцтва.

Через рік, тобто 1877 року, 19 березня народилася, а 25 березня була охрещена дочка Катерина, хрещеним батьком якої став рідний брат Івана Карповича Михайло Тобілевич. Про це немає ніякої згадки ні у Л. Стеценка, ні у О. Цибальової.

Через два роки після народження Катерини, тобто у 1879 році в квітні місяці (а не в березні, як стверджують Л. Стеценко та О. Цибальова) померла люба, дорога мама Євдокія Зінов'ївна, на 59-му році життя.

5 квітня народилася, 6 була охрещена дочка Ірина, а не в лютому, як стверджує О. Цибальова у своєму «Літописі життя»...

Біограф драматурга Стеценко пише: «Наступного, тобто (1880 року) зовсім молодого померла від туберкульозу легенів Надія Карлівна», а О. Цибальова йде далі, і подає іншу дату «весна 1881 року». Заглянемо знову у метричні книги. Запису смерті Надії Карлівни за ці роки немає, а натомість виявилось, «що 25-го травня 1880 року народився, а 25 червня був охрещений син Віссаріон, колезького секретаря Івана Карпова Тобілевича та його законної дружини Надії Карлової, обоє православні». Хрещеними батьками якого були «дворянин Марко Лукич Кропивницький і дівиця Єлисаветградського міщанина Наталія Тимофіївна Шевченко». Іван Карпович назвав сина Віссаріоном, на честь В Белінського, ідеями якого захоплювався в свій час.

Недовго прожив Віссаріон і 18 лютого 1881 року помер «во младенческом возрасте» як свідчить запис, зроблений у метричній книзі. А тепер щодо смерті Надії Карлівни. Встановити цю дату було дуже нелегко. У фондах нашого музею зберігається оригінал фото Надії Карлівни Тобілевич. На зворотному боці його зберігся вже трохи стертий напис «умерла 11 мая 1882 г.». Щоб перевірити цю дату, я звернувся до метричної книги Знамянської церкви за 1882 рік. У розділі «померлих» читаю, що у «колезького

секретаря Івана Карповича Тобілевича дружина Надія померла 11 травня, а похована 13.05.1882 р.». Свідцтво про смерть було видане у 1883 квітня 22 дня за № 23. Ось яро що розповіли метричні книги Знам'янської церкви м. Єлисаветграда.

Так склалось родинне життя Івана Карповича Тобілевича єлисаветградського періоду. А з 1883 року почалося акторське життя у трупі М. Старицького.

ІІІ. УНІВЕРСИТЕТ ДЛЯ ІВАНА ТОБІЛЕВИЧА¹²

Для тих, хто цікавиться життєвим та творчим шляхом видатного українського драматурга Івана Карпенка-Карого, прізвище Дмитра Пильчикова, мабуть, відоме не тільки зі спогадів дружини драматурга Софії Тобілевич. Дмитро Павлович належав до Кирило-Мефодіївського товариства, був особисто знайомий з видатними діячами української культури, зокрема з Т. Шевченком. М. Костомаровим. О. Кониським, П. Кулішем.

Чому постать Дмитра Пильчикова привернула до себе мою особливу увагу? У «Спогадах про І. Карпенка-Карого» С. Тобілевич писала: «Треба сказати, що ще до знайомства з ним. Тобілевич багато чув про Пильчикова як про незвичайного вчителя». А знайомство Івана Карповича з Пильчиковим відбулося в Бобринці, в будинку знайомого учителя історії Гордова. Якого року це сталося — авторка спогадів не зазначає. Швидше всього 1868 року, коли Івана Тобілевича було тимчасово переведено на службу до Херсона, для впорядкування міського поліцейського архіву, а Дмитро Пильчиков тоді працював учителем історії в одній із херсонських гімназій.

Далі авторка спогадів пише: «З цим знайомством для Івана Карповича прийшла нова ера його духовного розвитку. Під впливом Пильчикова прочитав він багато корисних книжок з історії, а також класичної літератури, серед якої Островський та Шекспір зайняли перше місце. Дуже часто у Пильчикова збиралась молодь, щоб послухати розумної та натхненної проповіді освіченого вчителя. Оці зібрання стали Івану Карповичу за університет...»

Пильчиков мав дар слова, чудесну пам'ять, логічне мислення, всебічну освіту і любов до молоді. Слава про нього розійшлась далеко поза стінами херсонської гімназії. Мало тоді бую таких учителів, і тому пам'ять про нього збереглась у серці його вдячного учня аж до самої смерті».

Працюючи в обласному архіві, я випадково натрапив на прізвище Дмитра Пильчикова. Він мав зв'язки з нашим краєм. Та найбільш цікавим виявилось те, що «статский советник Дмитрий Павлович Пильчиков имел 116 десятин земли в деревне Николаевке Елисаветградского уезда».

¹² ДАКО. ДІФ. Інв. №: 6405. Вечірня газета – 1992, 1 травня. – С. 5.

Ці 116 десятин він одержав за духовним заповітом від прапорщика Петра Ларія. Заповіт був засвідчений у Херсонській Палаті цивільного суду 6 квітня 1856 року за № 31. А вступив у володіння землею Д. Пильчиков, як розповідає документ, 22 червня 1868 року.

Зацікавила мене і особа Петра Ларія. Він жив у Єлисаветграді, а в селі Єлисаветівка цього ж повіту мав 400 десятин землі. Що єднало статського радника Дмитра Пильчикова та землевласника Петра Ларія, на жаль, поки що невідомо.

Про зв'язки Д. Пильчикова з нашим краєм розповів львівський журнал «Зоря» за 1894 рік, в якому була надрукована «Посмертна оповістка про Дмитра Пильчикова» відомого українського письменника Олександра Кониського.

До речі, цікавим, мабуть, є і той факт, що Олександр Кониський теж мав деякий зв'язок з нашим краєм. 1866 року Олександр Кониський мешкав у Бобринці на засланні за Полтавський політичний процес української громади, яка носила українофільський характер своєї діяльності.

Пропоную читачам, зберігаючи правопис автора, передрук про нашого славного земляка.

IV. ПОВЕНЧАЛСЯ ВТОРЫМ БРАКОМ С ДЕВИЦЕЮ ДВОРЯНСКОЮ¹³

Перечитуючи «Спогади про І. Карпенка-Карого Софії Тобілевич, я звернув увагу на деякі моменти з біографії Іван Тобілевича не зовсім чітко виписані, а то і опущені очевидно, за браком матеріалу. У спогадах про батьків драматурга Софія Віталіївна не розповідає нам, де і коли одружився Карпо Адамович Тобілевич з Євдокією Зіновіївною Садовською, матір'ю майбутнього драматурга. Про це теж згадує і М. Смоленчук у своїй публікації «Я взяв життя».

Як стало відомо Карпо Адамович одружився в селі Олександрівському яке на той час відносилось до Бобринецького повіту Херсонської губернії. У метричній книзі Сергіївської церкви села Олександрівського за 1844 рік під № 11 зроблено запис:

«Октября 27 числа дворянин Карп Адамов Тобилевич повенчался первым браком, православного вероисповедания с девицею Евдокиєю Зиновиевною Садовскою в чем с приложением державной печати свидетельствуем, духовник Павел Нетунский стихарный паламарь Павел Литвиненков.

Поручители были по жениху и невесте: дворянин Адам Семенов Тобилевич и купеческий сын Илия Семенов Ковалев».

¹³ ДАКО. ДІФ. Інв. №: 6405. Вечірня газета – 1992, 1 травня. – С. 5.

А через рік, тобто 1845 року в слободі Арсенівка, у родині управителя поміщицьких маєтків Карпа Тобілевича народився майбутній драматург — Іван Карпович Тобілевич. Наступна сторінка спогадів про Єлисаветградський період життя І. Карпенка Карого.

Цей розділ спогадів зацікавив мене тим, що в дослідницькій літературі немає єдиної думки, коли і за які кошти купив будинок батько драматурга на Биковій в Єлисаветграді. Так, в своєму «Літописі життя та творчості І. Карпенка-Карого» дослідниця О. С. Цибаньова подає дату купівлі будинку 1871 роком, при цьому посилаючись на спогади П. Саксаганського, що «цей будинок купив для синів батько драматурга за 2 500 крб.» Авторка спогадів пише, що Карпо Тобілевич купив цей будинок за 1 000 крб. М. Смоленчук же пише, що «у фондах міської управи зберігається документ, який засвідчує що дворянин Карпо Адамович Тобілевич десь між 1871–1875 роками придбав на восьмому десятку Великої Биковської вулиці у вдови священника Тетяни Курлової дерев'яний !!! дом со службами и местом». Садиба коштувала 1 000 крб.»

Але ця теза теж викликає певний сумнів. В архіві потрібно було відшукати конкретний документ, який би засвідчив купівлю цього будинку. Такий документ автор цієї публікації знайшов. З нього видно, що «Тобілевич Карп Адамович доказывающий дворянство, жительство в Елисаветграде, в доме Курловых, дом со строениями и землею; мерой вдлину 36. ширину по улице 11 саженой и 1 аршин, среди двора 25 сажень, на две части на Быковой улице по продажной цене 2 000 рублей. Купчая от вдовы священника Татьяны Осиповны и дочери ея Евдокии Яковлевны Курловых совершена 25 мая утверждена 22 сентября 1872 года». А для купівлі цього будинку Карпо Тобілевич у 1871 році взяв позику у Єлисаветградському громадському будинку, яку потім згодом і повернув. З цього документа стало зрозуміло, що цей будинок все таки було куплено 1872 року, а не 1871. як твердять дослідники життя та творчості Івана Тобілевича. У цьому ж році і оселилася в цьому будинку сім'я Тобілевичів.

Далі авторка спогадів повідає, що «Після смерті тестя виявилось, що маєток його був у боргах, а справи настільки заплутані, що Іванові Карповичу, якого призначили за опікуна маєтку, довелось напружити всю свою енергію й адміністративні здібності, аби врятувати від продажу і впорядкувати всі справи». Але Софія Тобілевич тут трохи помиляється, говорячи про тестя. Не після смерті тестя, а Емілії Тарковської, дружини ротмістра, яка проживала в Єлисаветградського повіту селі Миколаївці мала 625 десятин землі, які дістались їй «по раздельному акту, заключенному Штабс-ротмистром Иваном Кардасевичем», який був «засвидетельствованный в Бобринецком уездном суде 25 февраля 1864 года.

Ця спадщина дісталася дітям після «смерти жєны штабс ротмистра Эмилии Тарковской определением Еписаветградского окружного суда, состоявшегося 27 сентября 1876 года». А дісталась Спадщина Надії Тобілевич, Вірі Ільїнінї та дворянинові Олександрѹ Тарковському. Про те, що маєток був у боргах, свідчить ось цей перелік позик, які брались у

херсонському губернському банку та у приватних осіб. 1869 року у Херсонському Земському банку бралась позика в розмірі 7500 крб., які не були виплачені, і згодом перейшли на спадкоємців маєтку, було взято кредит у цьому ж банку на суму 14400 крб., 1872 року 25 січня у штабс-ротмістра Костянтина Пантелеймонова Бурназова була взята позика в розмірі 4464 крб. та у титулярного радника Дмитра Івановича Чернявського позичено 6000 крб. Ці борги знову ж таки числились на спадкоємцях маєтку. Так що дійсно маєток був заборгований, і Іванові Карповичу довелося докласти чимало зусиль, щоб згодом виправити становище.

А тепер глянемо у II розділ спогадів Софії Тобілевич, який називається «Над берегами Аксаю і Тихого Дону».

У своїх, спогадах про подружнє життя з Іваном Карповичем Софія Тобілевич згадує тільки свій приїзд до Новочеркаська в липні 1884 року, де Іван Карпович відбував заслання, а ось дату свого одруження чомусь опустила. Дослідниця О. С. Цибаньова у своєму. вже вищезгадуваному «Літописі...» твердить, що «у 1884 році Софія стає дружиною Івана Карповича». Те твердження теж взяте зі спогадів самої Софії Тобілевич. Знову пошуки документів про це питання. І ось у фондах краєзнавчого музею, я натрапив на копію атестата І. К. Карпенка-Карого за № 1380 від 15 вересня 1893 року. В цей час Іван Карпович знаходився у місті Полтаві, в якому було знято цю копію на прохання його сина Юрія Івановича, який жив тоді у Катеринославлі /нині Дніпропетровськ/. Ось у цьому атестаті і був зроблений запис про одруження І. Карпенка-Карого з Софією Тобілевич.

Цитую цей документ мовою оригіналу:

«Означенный в сем аттестате коллежский секретарь Иван Карпов Тобилевич, сего 1885 года января 23 дня повенчался вторым браком с девицею дворянскою Софией Витальевной Дитковской 25 лет, католического вероисповедания в Александро-Невской церкви города Новочеркасска и брак сей в метрическую книгу этой же церкви под № 5 записан. Что удостоверяется подписями и приложением церковной печати. 1885 года января 30 дня. Новочеркасска Александро-Невской церкви. Священник Александр Мануйлов, псаломщик — диакон /подпись/».

Отже, уточнена і доповнена ще одна сторінка з біографії Івана Карповича. Пошуки документів про життя Тобілевичів тривають.

V. «МАТЕРІАЛ... ВЗЯТИЙ ІЗ ЖИТТЯ»¹⁴

У цій публікації мені знову хотілось би повернутись до «Спогадів про Івана Тобілевича» дружини драматурга Софії Тобілевич, і зупинити свою увагу на житті родини Тобілевичів у слободі Арсенівці, з деякими подробицями, що їх вдалося розшукати в обласному архіві.

Ні в спогадах дружини драматурга, ні в «Біографії Івана Карпенка-Карого», яку написав дослідник Леонід Стеценко, немає згадки про те, коли ж все-таки з'явився в Арсенівці батько драматурга Карпо Тобілевич. Як вже відомо, Карпо Тобілевич одружився з Євдокією Садовською, матір'ю майбутнього драматурга. 27 жовтня 1844 року в селі Олександрівському, яке на той час належало до Бобринецького повіту. Щоб все-таки з'ясувати час появи Карпа Тобілевича в Арсенівці, потрібно було звернутись до метричних книг Арсенівської церкви, які зберігаються в обласному архіві. Переглянувши метричну книгу за 1845 рік, в розділі «бракосочитавшіся» я знайшов запис, що «проживающий в слободе Арсеньевке дворянин 2-го разряда Карп Адамов Тобилевич» був поручителем при одруженні в січні того ж року відставного унтер-офіцера Петра Даниловича Литвинова. Цей запис і дає підставу стверджувати: в Арсенівці батько майбутнього драматурга з'явився все-таки наприкінці 1844 року. А через кілька місяців цього ж року і в родині Карпа Тобілевича народився син Іван — згодом відомий український драматург...

В Арсенівці, як відомо, народилися і брати Івана — Михайло та Петро. Прожила родина Тобілевичів у Арсенівці десь до початку 50-х років, а потім Карпо Тобілевич отримав місце управителя в маєтку поміщика Сагайдака в селі Камінно-Костоватому, де народилися Микола, Панас та сестра Марія.

Роки навчання Івана Тобілевича у Бобринецькій повітовій школі досить добре відомі. Під час навчання Іван тяжко захворів і мало не вмер; тоді Карпо Тобілевич купив хату на Рущині (куток Бобринця) — так пише біограф драматурга Леонід Стеценко та згадує Софія Тобілевич. В обласному архіві авторові вдалося розшукати документ, який свідчить, що Карпо Тобілевич побудував цей будинок «на плановом дворовом месте, под № 383, доставшемся ему, Тобилевичу, куплею по придаточной, данной от Губернского секретаря Михайла Герасимовича Юзицы и засведетельствованной в крепостных делах Бобринецкого уездного суда 7 декабря 1862 года за № 3681 согласно 4-го пункта к статье 396 У. Первого устава о пошлинах, и вводному листу Бобринецкой городской полиции от 11 августа 1863 года за № 3200, каковой дом оценен по налогу с недвижимых

¹⁴ ДАКО. ДІФ. Інв. № 6359: Народне слово – 1993, 21 жовтня. – С.4.

имуществ в 150 рублей серебром». З тексту цього документа стала відома одна важлива обста вина: те, що будинок все-таки було побудовано у 1862 році батьком майбутнього драматурга, а не куплено, як вважають дослідники, — зокрема, Леонід Стеценко та дружина драматурга Софія Тобілевич. Переїхавши в Єлисаветград, родина Тобілевичів наймає спочатку будинок померлого священика Якова Курлова на Биковій; як відомо, Карпо Тобілевич купує його у вдови Тетяни Курлової 21 травня 1872 року, а перед цим, тобто «1871 года февраля 20 дня явились к Антону Петровичу Корниенко, Бобринецкому нотариусу в контору, находящейся в городе Бобринце на углу Николаевской и Базарной улиц в доме Дмитрия, к совершению актов, законную правоспособность имеющие: поверенный Бобринецкого мещанина Карпа Адамовича Тобилевича, такой же мещанин Егор Григорьевич Мячиков, действующий по доверенностей, явленной у Елисаветградского нотариуса Гангбелова 6 февраля сего года под № 765, жительствующий в городе Бобринец в собственном доме, купец Дмитрий Васильевич Мурзин, жительствующий в городе Бобринец, в доме майора Заикина, в сопровождении лично известных ему и удостоверяющих самоличность и законную правоспособность к совершению актов Мячикова и Мурзина свидетелей с заявлением, что он, Мячиков, и Мурзин желают купить дом: я, Мячиков, на оснований доверенностей мещанина К. А. Тобилевича продал купцу Дмитрию Мурзину собственное недвижимое вверителя моего дом, состоящий в городе Бобринец, под которым числится в длину по улице 16, а внутри двора 32 сажени, в соседстве с домами шевраниста Яськова и квартирмейстера Григория Мячикова. Продажу эту я, Мячиков, учинил со всеми службами и постройками в оном дворе состоящими. А взял я, Егор Мячиков, с его, Дмитрия Мурзи на, за этот продажный дом денег серебром 250 рублей».

Отже, на мою думку, в науковий обіг потрапили документи, які суттєво доповнюють життя родини Тобілевичів бобринецького періоду. Так, згадуючи про життя Івана Тобілевича в Бобринці. Софія Тобілевич писала: «Тут Іван Тобілевич познайомився з давнім актором української трупи чиновником Голубовським, той зійшовся з Марком Кропивницьким, столоначальником ратуші, в карній частині, з яким пізніше засновано в Бобринці український театр». І більше ніякої згадки про Голубовського Софія Тобілевич не подає. Відомо тільки те, що Микола Голубовський, в минулому — актор відомої в 50-х роках минулого століття трупи Михайла Соленика. Які життєві дороги привели Голубовського в Бобринець — невідомо. Але нарешті вдалося розшукати деякі відомості про цю людину з метричних книг Миколаївського собору міста Бобринця. Стало відомо, що «у канцелярського 3 разряда Николая Григорьева Голубовского и жены Веры Васи-

льевой, оба православные, 6 февраля 1863 года родился, а 7 марта крещен сын Захарий». Хрещеною матір'ю хлопчика була Капітоліна Іванівна Кропивницька — мати М. Л. Кропивницького. У Голубовського була ще дочка Оля; доля склалась у них так, що 21 січня 1864 року діти разом померли від астми, а сам Микола Григорович помер 24 січня від сухот (було йому тоді 23 роки). Так обірвалося життя одного із засновників драматичного гуртка в місті Бобринці (самому ж гурткові, як ми тепер знаємо, судилася неабияка доля). Розповідаючи в своїх спогадах про меншого брата Карпа Тобілевича. Степана, який жив на той час у Бобринці. Софія Тобілевич пише: «Він обіймав тоді доволі значну посаду при повітовому суді і, не маючи дітей, жив собі як пан». Але все-таки у Степана був син Володимир, який народився 13 квітня 1863 року, і цього ж року 6 липня помер. А 28 серпня померла і його дружина Марія Феодосьева, як записано у метричній книзі Миколаївського собору міста Бобринця.

У спогадах про Єлисаветградський період життя родини Тобілевичів Софія Тобілевич писала: «Якось так трапилось, що незабаром після того, як сім'я оселилась в Єлисаветграді... почали переїжджати всі родичі батька і матері з Бобринця, з Саксаганії та з інших міст, і осідали тут на стале помешкання. Сім'я дядька Степана, дядька Гаврила, дядька Миколи, материні брати і племінники з Саксаганії, люди різного майстерства».

Коли повіт з Бобринця перемістився у Єлисаветград (1865 рік), прийшов сюди Степан Тобілевич; він отримав місце столоначальника повітового суду, й у Єлисаветі одружився з Вінцентією Гилярієвою Невярович, батько якої теж був із «доказуючих» дворян, як і Карпо Тобілевич. А вже наступного 1866 року у родині Степана Тобілевича народилася дочка Ганна, хрещеною матір'ю якої була дружина приватного пристава Гаврила Тобілевича — Михайлина Купріянівна. У 1867 році, 17 серпня, у Степана померла дочка Валентина. А в 1869 році, 10 червня, у Степана Тобілевича та його дружини народилася дочка Ольга: як склалась її подальша доля, поки що невідомо. 24 травня 1870 року, як свідчать метричні книги Успенського собору міста Єлисаветграда, у Степана та його дружини народився син Георгій, але 5 серпня цього року він помер. 26 травня 1871 року народилася дочка Олімпіада, хрещеною матір'ю якої була дружина дворянина Євдокія Зіновіївна Тобілевич — мати Івана Карповича. А наступного 1872 року, 26 листопада, від запалення шлунку помер тридцятидев'ятирічний Степан Адамович Тобілевич, і похований на Петро-Павлівському цвинтарі. Дружина Степана Вінцентія Тобілевич (уроджена Невярович) через рік, тобто, 9 листопада 1873 року, одружується з єлисаветградським дворянином Климентієм Єгоровичем Шелергом, якому на той час виповнилося 30 років. Про це все розповіли метричні книги Успенського собору міста Єли-

савета. Згадує Софія Тобілевич і про родину дядька Миколи, який жив так, «як часто буває з тими, що від мужиків відбилися, а до панів не пристали». На жаль, Софія Тобілевич не називає його прізвища. Звернувшись знову до метричних книг Миколаївського собору м. Бобринця, я це прізвище з'ясував. То був син губернського канцеляриста Івана Козлова — Микола Козлов. Та, як виявилось, в Бобринці проживали дві рідні сестри Карпа Тобілевича, а не одна, як свідчить Софія Тобілевич у своїх спогадах. Одна із сестер Карпа Тобілевича, Ганна, в сімнадцятилітньому віці 2 листопада 1858 року одружилася в Бобринці з єлисаветградським міщанином Семеном Олексійовичем Осадчим, переїхала в Єлисавет і оселилась на Биковій. Тут 1861 року, 22 червня, народилася і 24 липня була охрещена дочка Марія, а 18 січня 1865 року народилась дочка Ксенія. 15 червня 1867 року у родині Осадчих народилася дочка Агрипина. На превеликий жаль, доля цих дітей поки що невідома. Померла Ганна Осадча (уроджена Тобілевич), як вдалося з'ясувати, 28 квітня 1868 року, і похована була на Биківському цвинтарі. Друга сестра батька драматурга, Євдокія Адамівна Тобілевич, одружилася теж в Бобринці з вище згадуваним Миколою Козловим, 31 січня 1860 року. Коли родина Козлових переїхала в Єлисавет — невідомо. Знаємо тільки, що родина Козлових знову переїхала в Бобринець, де 5 квітня 1876 року Микола Козлов помер, коли йому виповнилося 45 років. В тому ж році, 23 вересня, у «померлого бобринецького міщанина Миколи Іванова Козлова і законної дружини його Євдокії Адамової народилася дочка Фекла, доля якої невідома, як і доля Євдокії Адамової Козлової (Тобілевич). Як свідчать всі ці архівні документи, родина Степана Тобілевича переїхала в Єлисавет задовго до появи родини Карпа Тобілевича, а сестри — тим паче.

Отже, ці матеріали є. на мій погляд, ще одним суттєвим доповненням до сторінок біографи родини Тобілевичів. Тепер на хвилину зазирнемо в творчу лабораторію драматурга і, зокрема, в його комедію «Мартин Боруля». У ній найповніше відбилося життя Івана Тобілевича в Бобринці. У комедії розповідається добре всім відома історія клопотань батька драматурга Карпа Тобілевича про дворянство роду Тобілевичів. Але чомусь ніхто з дослідників творчості Івана Карпенка-Карого не звернув увагу на інших прототипів героїв комедії. Як слушно, на мою думку, зауважив у своїй публікації «Я взяв життя...» Микола Смоленчук: «Матеріал, як бачимо, взятий з життя, навіть не переінакшено факти, залишено географічні назви, а, може, й прізвище та імена прототипів». Серед дійових осіб п'єси мене зацікавило прізвище Націєвського, реєстратора з ратуші, та постать багатого шляхтича чиновника Гервасія Гуляницького. Потрібно було знову звертатись до архівів. Вивчаючи метричні книги Благовіщенської церкви с. Миколаївки за тридцяті й сорокові роки минулого століття,

я натрапив у них на прізвище Гервасія Опанасовича Гуляницького. Що ж єдало його з Миколаївкою? А ось що: «15 лютого 1840 року колезький реєстратор Гервасій Опанасович Гуляницький» одружився з «дворянкою Павлиною Івановою Кардасевич». До речі, в цих же роках жив у Миколаївці й Карл Тарковський, одружений на Марії Кастановій Кардасевич, — батько Надії Карлівни Тарковської. Дід Марії та Павлини Кардасевич. Колезький реєстратор Микола Іванович Кардасевич і був власником цього села, яке дісталось йому при генеральному межуванні наприкінці XVIII століття, 16 вересня 1799 року. А чи мав земельні угіддя в Миколаївці — поки що невідомо. На яких життєвих дорогах зустрівся Іван Карпович з Гервасієм Гуляницьким — неясно, але цікаво вже те, що така особа дійсно існувала і була пов'язана з батьківщиною родини Тарковських. Не менш цікавою є в комедії постать Націєвського — реєстратора з ратуші. Із метричних книг Миколаївського собору м. Бобринця я довідався, що у місті проживало кілька чоловік на прізвище Націєвський — канцелярський третього розряду Платон Націєвський, юнкер Григорій Націєвський та губернський секретар Олександр Націєвський. Який же із них став прототипом комедії? Тут нам допоможе текст п'єси. Звернімо свою увагу на розмову Степана і Мартина (дія перша ява третя): «Мартин: А він же сам має який чин, чи так, ще канцелярський? Степан: Ні, він уже губернський секретар...» Губернським секретарем був якраз Олександр Олександрович Націєвський. який через багато років і став, очевидно, прототипом одного з героїв комедії Карпенка-Карого «Мартин Боруля».

ПЕРСОНАЖ ІЗ «ЖИТТЄВОЇ П'ЄСИ» ІВАНА ТОБІЛЕВИЧА¹⁵

«Цей «комічний елемент» у життєвій п'єсі Тобілевича не раз мало до плачу не доводив. Складались на нього три «достойні фігури», які хоча й промайнули швидко, як метеори, але пам'ять про них смішила ще довго після того, як і слід їх вітром замело: це були дядько Микола, кухар Торбанов і майстер Сорока».

Софія Тобілевич

Серед багатьох людей, які оточували Івана Карповича Тобілевича елисаветградського періоду, був і «майстер Сорока». Про нього дружина драматурга Софія Тобілевич у своїх спогадах писала, що він «частенько навідувався до цього двору, завжди шукав роботи, яка чомусь ніяк не давалась йому в руки, тікаючи, як заєць перед хортами, від майстерних рук майстра Сороки».

¹⁵ ДАКО. ДІФ. Інв. №: 6544. Народне слово – 1996, 27 лютого. –С. 3

Ця комічна постать майстра чомусь зацікавила мене, але, на жаль, свідчень про нього в місцевому архіві виявити не вдалося.

Отож як часто трапляється в житті, щасливий випадок звів мене з рідною племінницею майстра — Стороженко Олександрою Матвіївною, яка і розповіла деякі подробиці з життя «майстра Сороки» — насправді Стороженка Івана Гнатовича. Певно, прізвисько «майстер Сорока» він отримав за непосидючість та балакучість.

Як з'ясувалося з розповіді племінниці, рід Стороженків на Чечорі (передмістя Єлисавета. — В. Б.) мешкав по Верхньо-Биківській вулиці, на якій у 1872 році купив будинок батько майбутнього драматурга — Карпо Адамович Тобілевич. Дружина Івана Гнатовича — Євдокія Іванівна — жила в Єлисаветі по вулиці Нижньо-Пермській. Як розповіла племінниця за фахом Іван Гнатович був шевцем. Це був відомий на весь Єлисаветмайстер, який шив взуття не тільки Івану Карповичу Тобілевичу, а і «Тодішньому міському голові О. М. Пашутіну та іншим відомим людям нашого міста.

Помер «майстер Сорока» у 1932 році.

КОМУ НАЛЕЖАВ БУДИНОК ПО ЗНАМ'ЯНСЬКІЙ?¹⁶

Цікавою сторінкою в житті родини Тобілевичів Єлисаветградського періоду є питання про те, хто ж все-таки був власником будинку по вулиці Знам'янській в м. Єлисаветі.

В своїх спогадах «Театр і життя», виданих на початку 30-х років, Панас Саксаганський писав, що «Будинок цей після смерті батька перейшов у рід сестрин, є він і досі на Биковій...» Так стверджує в своїх мемуарах Панас Саксаганський, а в публікації «Я взяв життя», надрукованій в «Кіровоградській правді», М. Смоленчук свідчить, що «Дім перейшов у рід сестрин» (мається на увазі — Марія Садовська — В.Б.) не після смерті Карпа Адамовича (1904), а значно раніше, батько переписав його на доччині ім'я ще коли та вдовувала з двома дітьми». Але, щоб підтвердити цю думку, автор не приводить ніяких архівних документів, які б чи підтвердили чи спростували її. Документів про те, що батько драматурга переписав будинок на доччині ім'я, в архіві виявити не вдалось. Зате з архівних джерел стало відомо, що чоловік Марії Садовської — Денис Петров дійсно проживав у будинку по Знам'янській в 1896 році. Цікаво відмітити те, що в будинку жила ще одна родичка Тобілевичів — Катерина Миколаївна Козлова, дочка однієї із сестер Карпа Адамовича, доля якої поки що невідома. Але ж на питання, хто все-таки був власником будинку, ні в спо-гадах Саксаганського, ні в публікації М.Смоленчука не знаходимо. Відповідь на це питання дав список дворян, які володіли

16 ДАКО. ДІФ. Інв. №: 6558. Вечірня газета – 1995, 2 червня. – С. 6.

нерухомим майном в м.Єлисаветі за 1898 рік, в якому серед власників майна знаходимо і прізвище Карпа Тобілевича. Цей документ і дав підставу стверджувати, що в 1898 році власником будинку був все-таки батько драматурга, який в той час жив на хуторі Надія.

Мабуть, цікавим буде і прохання Карпа Тобілевича, яке автор цієї публікації віднайшов у місцевому архіві, в міську управу від 11 травня 1902 року. Текст прохання приведу мовою оригіналу: «Вследствии прошения домовладельца К.А.Тобилевича и согласия члена управы Келлера и согласия городских архитекторов и техника, разрешить просителю исправить железную крышу на сарай во дворе по улице Знаменской».

Текст цього прохання підтверджує думку, що все-таки власником будинку був Карпо Тобілевич, а не Марія Садовська чи Денис Петров.

Свідчення про те, що будинок дійсно перейшов у рід сестри вже після смерті Карпа Тобілевича, знаходимо в духовному заповіті від 26 січня 1903 року, текст якого автор розшукав в обласному архіві. Цей документ цитую мовою оригіналу.

«Карп Адамович Тобилевич, дворянин, жительствующий в селе Николаевка Єлисаветградского уезда совершил в месте жительства духовное завещание, коим он свой дом, состоящий в III части г. Єлисаветграда. оцененный в 3000 рублей, завещает внукам своим Елене Денисовне по мужу Петляшенко и Ольге, и Сергею Денисовым (Петровым)». Копію духовного заповіту Карпу Тобілевичу підтверджують селяни: Василь Миколів Флоренко, Полікарп Василів Грабенко та Григорій Іванович Богун.

Закінчуючи цю невеличку за своїм обсягом публікацію, зазначу, що внуки Карпа Тобілевича так і не скористалися спадщиною, бо роз'їхались у різні кінці. Олена грала в театрі Садовського в Києві, Сергій Петров співав в оперному театрі в Петербурзі, Ольга працювала акушеркою в Одесі. До 1920 року в цьому будинку жив син драматурга Юрій Іванович, який працював в той час міським агрономом. Пошуки документів про життя родини Тобілевичів тривають.

ДОНЬКА ДРАМАТУРГА¹⁷

Про життя родини І. К. Тобілевича написано безліч статей, спогадів, а про дальшу долю доньки драматурга Ярини та її чоловіка Мілоша Студнічки відомо зовсім небагато.

Долею Ярини Іванівни та її родини зацікавився і автор цих рядків, який у місцевому архіві розшукав деякі документи, що стосуються життя доньки драматурга в м. Єлисаветі, а не на хуторі, як стверджує у науковій розвідці «Я взяв життя» краєзнавець М. Смоленчук. В ній він зокрема писав, що:

¹⁷ ДАКО. ДІФ. Інв. №: 6558. Вечірня газета – 1995, 30 червня. –С. 7.

«За словами А. Ю. Тобілевича, з 1904 по 1922 рр. Ярина та Мілош Студнічки проживали на хуторі, а потім виїхали до Чехословаччини».

Як стало відомо з архівних джерел, вищу освіту Ярина одержала в полтавському інституті шляхетних панянок у 1896 році, про що свідчить праця П. Мазанова «Полтавський інститут шляхетних панянок за 1818–1898 рр.». Цікаво те, що ще до свого навчання у Франції, серед дітей Івана Карповича, тільки донька Ярина деякий час грала в об'єднаній групі корифеїв літнього та зимового сезону 1900–1901 рр. під театральним псевдонімом Русановська. Згодом, як відомо, навчалась в Парижі, на курсах французької мови, де і познайомилася з чехом Мілошем Студнічкою, з яким і одружилась у 1904 році. Де жила родина Студнічків після повернення з Франції поки що невідомо. Але з архівних джерел вдалося з'ясувати, що Ярина та Мілош вже у 1910 році жили у Єлисаветі, по вулиці Гоголя, в будинку Костіна. Цікаво, що по цій же вулиці жила у власному будинку і рідна сестра О. Тарковського Віра Ільїна. Де ж працював Мілош у Єлисаветі? На це питання дав відповідь архів приватного комерційного училища В. Бонч-Бруєвича. Виявилося, що Студнічка працював в училищі на посаді викладача німецької мови з 1 серпня 1910 року по 20 січня 1911 року, про що свідчить посвідчення, яке зберігається в архіві цього училища.

Згодом Студнічка подає прохання від 27 серпня 1911 року директору Єлисаветградського земського реального училища, в якому він прохає призначити його на посаду викладача французької мови. До свого прохання Студнічка додав диплом про закінчення математичного факультету Віденського університету та атестат «Alliance Franaise».

15 вересня 1911 року розпорядженням попечителя Одеського учбового округу Студнічка був допущений на посаду викладача французької мови з умовою, що: «Если же г. Студничка по своим педагогическим качествам ока-жется на своем месте и пожелает занимать эту должность в дальнейшем после 1 июля 1912 г., то ему надлежит к этому времени приобрести звание учителя гимназии по французскому языку».

Як свідчать архіви цього училища, працював Мілош в ньому весь 1912–13 рр.

У вищезгаданому училищі навчались і діти Ярини та Мілоша — Іван та Юрій. Але постійно хворіючи, Мілош залишив посаду викладача французької мови в училищі, і це негативно позначилось на матеріальному становищі родини. За навчання дітей потрібно платити, і тому Студнічка подає прохання до Педагогічної Ради Єлисаветградського З. Р.У., що «Находясь в настоящее время в затруднительном материальном положении, имею честь просить Педагогический Совет Елисаветградского В. Р.У. освободить от платы за обучение детей моих Юрия и Ивана, учеников I и II классов».

Щоб поліпшити матеріальне становище родини, Ярина Іванівна заложила свої 60 десятин землі в селі Миколаївці Єлисаветградського повіту, згодом зайняла у Віри Ільїної 1800 крб., а через деякий час і продала 60 десятин землі, які дісталися їй по роздільному акту між дітьми Івана Карповича Тобілевича.

У 1918 році у Єлисаветі Мілош Студнічка організував загальноосвітні курси по вивченню іноземних мов, про що свідчить витяг з газети «Голос Юга» за 4 січня цього ж року. До 1922 року родина Студнічків жила у Єлисаветі, а потім виїхала на батьківщину Мілоша.

Як склалася доля родини цього періоду, майже невідомо, а відомо тільки те, що донька драматурга Ярина померла в 1955 році в місті Брно.

Отже, підсумовуючи свою розповідь про родину Студнічків, зазначу, що прочитана ще одна сторінка з життя великої родини І. К. Карпенка-Карого.

Микола ХОМАНДЮК*

«ШАНУЙ ВІТЦЯ ТВОГО І МАТІР...»

(Четверта заповідь)¹⁸

Кілька років тому, працюючи науковим співробітником музею-заповідника Хутір Надія, я натрапив на лист Андрія Тобілевича до Максима Рильського, який знаходиться у фондах Київського меморіального музею видатного, українського «поета (№ А-4688). Знайдений лист датований 20-м січня 1962 року. Він зацікавив. Почалися пошуки епістолярної спадщини Андрія Тобілевича. На щастя, вона існує, завдячуючи його братові Назару.

Назар Юрійович зберіг ці дорогі для нього й родини реліквії. Забігаючи наперед, скажемо, що в тих листах мова йде не тільки про родинні стосунки. В них скоріше відчувається трепетне вболівання за долю Хутора Надії — пам'ятки української культури, яку в післявоєнні роки необхідно було рятувати від остаточного знищення. І Андрій Тобілевич робив це як міг. Понад три десятки років, до кінця життя свого, і листи — тому найяскравіше свідчення.

* Хомандюк Микола Васильович (1945 – 2005), лауреат обласної краєзнавчої премії імені Володимира Ястребова (2003); театральний режисер, член Спілки театральних діячів України; з 1988 року протягом п'яти років був завідувачем державного музею-заповідника І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого) «Хутір Надія» – філії Кіровоградського обласного краєзнавчого музею; журналіст, режисер, редактор Кіровоградської державної телерадіокомпанії.

¹⁸ ДАКО. ДІФ. Інв. №: 6531 Народне слово – 1995, 16 вересня. – С. 5

Ним написано стільки різноманітних довідок та клопотань у різні офіційні державні установи, стільки листів окремим впливовим особам та друзям і витрачено стільки паперу, що можна упевнено стверджувати: отого паперу, отих листів, мабуть, вистачило б, аби обклеїти стіни тих будівель, заради врятування та спорудження котрих вони були написані.

Листування Андрія Тобілевича — це своєрідний щоденник (життєпис) про долю патріота-українця, який безмежно любив свою Батьківщину. Це живі штрихи до не ви гаданої історії його життя та життя його сучасників.

Отже: рік 1962. Січень.

«Вельмишановний і дорогий Максиме Тадейовичу!

...Нам гуртом пощастило зберегти оті знамениті дуби! – «Маркові», «Вартові», «Панас», «Садовський», «Маріїн», «Соловейко».. берести «Чумаки» й не менш знамениту «Калинову алею» – посажену власноручно Іваном Карповичем і все інше...

Але не можна забувати того, що не у війну (війна – війною!) а перед нею (1937-1940 рр.) безжально вирубано дуби – «Іван», «Михайло» (Старицький – М. Х.) «Фотій» (Красицький художник – М. Х.) та інші, чудові товстелезні білокорі осоки з автографами на корі – Кропивницького, Саксаганського, Заньковецької, Старицького, Затинкевич-Карпінської, Садовського, Мик. Вороного, Ліницької та інших діячів української культури – гостей Івана Карповича і його батька. Тоді ж було вирубано багатьох верб біля ставка, а вони ж посаджені руками Карпенка-Карого. На могилі знищені каштани, які Софія Віталіївна привезла з Києва і посадила власноручно в 1908 році, знято (повалено) з п'єдесталу надгробок могили М. Садовської, а огорожу перенесено до с/Ради.

Правда, тепер немає такої прямої небезпеки. Садиба оголошена заповідником, і дещо зроблено по упорядкуванню (й оте «дещо» іноді й на гірше: ним спекулюють і очі замилюють, а по суті то мильні бульки!), але ми аж ніяк не гарантовані від всяких нових «прожектів» і авантур доти, доки в Надії не буде створено державного літ.-меморіального музею...

Доки я живий, то мушу відстоювати це. Але і я вже не такий молодий, й мене турбує, що ж воно буде після нас, бо тим часом на обрії щодо відбудови нічого втішного не має і навіть не визирає. І от мимо волі починаю зневірятись... Та воно й не дивно – п'ятнадцять літ минуло у борні, а й діла не завершив і, як кажуть, без штанів ходжу.

Даруйте, що завдаю клопоту.
З щирою пошаною і привітом
Ваш Андрій Тобілевич».

У січні Андрій Юрійович пише статтю «Там де жив і творив Іван Тобілевич». 9 лютого разом з листом на ім'я головного редактора П. Загребельного відсилає її до Києва.

«Шановний Павле Архиповичу!

Надсилаю статтю для літературної газети» – «Там, де жив і творив Іван Тобілевич».

Добре розумію усі недоліки її, але краще й більш стисло написати – на віку, як на довгій ниві.

Звичайно, велику поміч справі зробили б Ви, надрукувавши отой матеріал, принаймні громадськість була б проінформована як слід, а це і є головна мета статті. А якщо і «Літ. газета» відмовить, то: «Кому ж тоді повім печаль мою?»

З пошаною й привітом
Ваш Андрій Тобілевич».

Подаємо цю статтю із незначними скороченнями:

«... Після остаточного встановлення Радянської влади на Україні уряд український з метою дальшого збереження садиби І. Карпенка-Карого закріпив за родиною драматурга Хутір Надію в довічне й даремне користування. Садиба, збережена в шані й недоторканості селянами-земляками письменника під час революційних подій, пізніше була дуже пошарпана бандами махновців григор'євців і вимагала ремонту та реставрації. Саме тоді ж уряд Радянської України продовжив спадкоємцям І. Карпенка-Карого користування авторським правом ще на десять років, і родина драматурга вирішила покласти більшу частину авторського гонорару на реставрацію та упорядкування Надії та могили письменника. З того часу садиба стає, так би мовити, неофіційним музеєм-садибою та дачею удови письменника С. В. Тобілевич й усіх інших членів родини. Все, що було зв'язане з пам'яттю І. Карпенка-Карого й інших діячів українського театру, свято зберігалось.

До речі. Коли в с. с. Кардашевій і Карлюжній заснувався колгосп, то люди, шануючи пам'ять свого земляка, назвали артіль ім'ям Карпенка-Карого і під цим ім'ям вона проіснувала до 1938 року, поки якийсь впливовий місцевий невіглас не визнав Карпенка-Карого «буржуазним», «націоналістичним» письменником. Незважаючи на опір колгоспників, назва артілі була змінена. Ця несправедливість й, по суті, наруга над пам'яттю великого народолюбця досі чомусь не виправлена.

Фашистська навала не минула й Хутора Надії. Злодії осквернили могилу Івана Тобілевича та могилу М. Садовської, зруйнували дім драматурга, пошарпали оту стару батьківську хату, запаскудили садибу. Але

ворога переможено, Україна почала підніматися з руїн. І уже в 1945 році громадськість України, відзначаючи 100-річчя з дня народження свого великого драматурга, порушила клопотання про оголошення садиби Хутір Надія державним літературно-меморіальним заповідником.

... Але протягом багатьох літ ці майже безперервні клопотання громадськості розбивалися об страшний мур бюрократизму й нігілізму, активизації і живучості яких так сприяв культ особи Сталіна. Тільки цим можна пояснити оту довголітню тяганину навколо цього питання. Десять років витрачено лише на те, щоб домогтись визнання Хутора Надії заповідною територією. А втручання Держави й закону були вкрай необхідні: за ці роки тут було й «підсобне господарство» облуправління культурно-освітніх установ, яке під машкарою розчистки винищувало дерева і заготовляло в Надії дрова для управління й квартир, а що було, скажіть на милість, розчищати в садибі після варварського господарювання фашистських окупантів?! І з якими ще тільки «прожектами» не сунулися сюди, кому було не лінь, – ігноруючи історичне минуле садиби. Запобігливі уповноважені кружляли навколо садиби з сокирами, мріючи збудувати колгоспні балагани за рахунок історії нашої культури, а іншим не подобалась «халупа», як презирливо вони називали хату, в якій створено було «Сто тисяч», і проектували знести її. Усього було... і на воловій шкурі того не спишеш.

Зрештою ті причини, які так гальмували нормальне життя країни, були усунуті.

В 1956 році уряд України на клопотання громадськості прийняв рішення про оголошення садиби. І. Карпенка-Карого Державним заповідником та про створення в Надії Державного літературно-меморіального музу уряд зобов'язав Кіровоградський облвиконком та Міністерство культури упорядкувати могилу драматурга, відбудувати в Надії дім, реставрувати хату, парк і всі зелені насадження, капітально відремонтувати ставок й електрифікувати заповідник. Зокрема, Міністерство культури зобов'язане було забезпечити музей експонатами й відкрити його до 1 травня 1957 року.

На перших порах було поставлено надмогильний пам'ятник, знято генеральний план садиби, складено проекти реставраційно-відбудовчих робіт й кошториси, розроблено тематико-експозиційний план. Садибу обсаджено живоplotом, встановлено меморіальні і охоронні дошки. Міністерство культури виділило для Надії десять штатних одиниць. Родина письменника передала виключно для музею в Надії неоціненні меморіальні речі й матеріали.

А далі..., а далі – «З великої хмари випав малий дощ!»

Відбудовчі роботи в Надії законсервували на невідомий час (правда, будівництво, власне, й не починали), з десяти штатних одиниць в Надію потрапили лише дві, а решта опинилася в обласному краєзнавчому музеї, якому Державний заповідник Хутір Надія підпорядкували як філіал. Передані родиною драматурга виключно для Надії (що й було обумовлено в акті передачі) меморіальні речі й матеріали силоміць забрані до краєзнавчого музею, а в Надії, в одній з двох кімнаток отієї старої хати, яка ось-ось завалиться, було створено жалюгідну меморіальну кімнату, де про людське око побудували «експозицію» із фоторепродукцій.

Секрет такої перетрубації невідомий. Кажуть: немає грошей. Але ж де брались вони для виплати зарплатні отим вісьмом штатним одиницям, які перекочували з Надії до краєзнавчого музею? За шість літ, з 1956 по 1961 рік, на краєзнавчий музей витрачено два мільйони старих карбованців, а на Хутір Надію – тільки 100 тисяч крб. За кошторисом на відбудову будинку письменника о Надії потрібно було 120 тисяч старих карбованців.

Автор цих рядків не один раз за останні роки звертався з відповідними клопотаннями й скаргами і до обласних організацій, і до Києва, але із столиці їх повертали на розгляд до області, а відтіль була завжди стандартна відповідь: «На відбудову зруйнованого будинку в цьому році виділити коштів немає можливостей».

І так само стоїть в Надії одна, самотня ота хатина на дві половини з комірчиною. Обшарпана, похилена набік, підперта з усіх боків дрючками. А на ній охоронна дошка: «Пам'ятка культури і старовини. Хата І. К. Тобілевича. Перша будівля в Надії, 1871 р. Охороняється державою, пошкодження карається законом». А в тій хаті – жалюгідна меморіальна кімната, в яку сором людей заводять. Та й в ту кімнату вже не зайдеш – складено аварійний акт. Хата не сьогодні-завтра завалиться.

Правда, неповторно гарно влітку в цій славнозвісній садибі. Чудова природа, могутні дуби своєю красою приховують мізерію зробленого для упорядкування Надії, і відвідувач покидає садибу з незабутнім прекрасним враженням... Але то не в нашу дяку. Ту оазу створив і ті дуби садив Карпенко-Карий та його славні соратники.

Отак благородне, конкретне рішення уряду України, на яке покладали стільки надії усі ті, кому дорога пам'ять І. Карпенка-Карого, зведене нанівець. А на чий совісті цей гріх, нам без громадськості розібратися важко.

Зате народ не байдужий до світлої пам'яті Івана Тобілевича. Широкий, битий шлях проліг до садиби Івана Тобілевича, втоптаний шанувальниками його таланту. Тільки за останні п'ять літ в забуту серед

широкого степу байдужими чиновниками Надію знайшли шлях більше тридцяти тисяч відвідувачів. А це знаменно. Воістину безсмертний радянський народ з особливою любов'ю й шаною ставиться до пам'яті свого великого драматурга й прагне зберегти його дорогоцінну спадщину. А в народі треба вчитись.

А. Ю. Тобілевич
Січень 1962 року.
Хутір Надія».

Того ж 9 лютого Андрій Тобілевич надсилає листа М. Рильському.

«Вельмишановний і дорогий Максиме Тадейовичу!

Даруйте, що знову турбую Вас. Павло Загребельний пообіцяв мені надрукувати в «Літ. газеті» статтю про Надію. Ту статтю я написав й сьогодні йому надіслав. Один примірник надсилаю Вам...

Якби «Літ. газета» той матеріал надрукувала, то принаймні громадськість була б поінформована як слід. Це для справи, за яку ми усі вболіваємо, на мою думку, була б значна поміч? Дуже прошу Вас, якщо маєте змогу, переговоріть із Загребельним, а то, боюся, він передумає, й стаття не побачить світу».

Ніби й передчував це Андрій Юрійович. Стаття так і не була надрукована. Вона була передана..., але наведемо краще лист-відповідь редакції (за № 2082/М від 18 травня 1962 р.):

«Шановний тов. Тобілевич!

Поділяємо Вашу тривогу за долю пам'ятки української культури Хутора Надії. Для вжиття заходів по упорядкуванню музею-садиби ми надіслали Ваш матеріал «Там, де жив і творив Іван Тобілевич» Міністру культури УРСР тов. Р. В. Бабійчуку.

З повагою редактор відділу мистецтва
О. Воложенінов».

Через два місяці після цього Тобілевич знову пише Загребельному:

«Шановний Павле Архиповичу!

Що ж то воно сталося? Ви обіцяли надрукувати мій матеріал «Там, де жив і творив Іван Тобілевич», а натомість він опинився у міністра, а від нього потрапив до Кіровоградщини, до нач. управління культури т. Жеребцова – замкнулося звичайнісіньке бюрократичне коло... В Надії нічого путнього не робиться, до мене, в результаті враженого самолюбства, починають застосовувати різні «санкції» аж до відселення з Надії. Та не про мене мова. Але ж громадськість так і не знає і не буде знати про справжнє жалюгідне становище садиби Надія. Ніяк я не сподівався, що

орган Спілки письменників України піде уторованою бюрократичною стежкою! Чи все це зроблено без Вашого відома? Такі речі без відома головного редактора не робляться! А Надію все ж таки треба рятувати. Ми всі за неї будем в одвіті і перед своєю совістю, й перед громадою, перед майбутніми поколіннями. Щоб часом не сталося, не дай Боже, того, що із «Затишком» Марка Кропивницького – і сліду немає! А чого? Ані родина Маркова, ані громадськість своєчасно й настійно не потурбувалася. А тепер чухаємо потилиці... та пізно.

Даруйте за гострий лист, але правда є правда, а слова з лісні не викидають!

З повагою Ваш Андрій Тобілевич».

Лист до Максима Тадейовича більш відвертий (аналогічний лист був надісланий й Тереню Масенку, з яким Андрій Юрійович був у щирих і приятельських стосунках):

«Вельмишановний, дорогий Максиме Тадейовичу!

Так трапилось, що отой мій матеріал – «Там, де жив і творив Іван Тобілевич», який П. А. Загребельний обіцяв помістити в «Літературний Україні» не прорвався на люди. Редакція газети надіслала мою статтю Міністрові культури т. Р. В. Бабійчуку, а той в свою чергу – Кіровоградському обласному управлінню – т. Жеребцову. Громадськість так і залишилась непоінформованою як слід про садибу Карпенка-Карого, а я мав силу неприємностей – до мене, тут на місці, почали застосовувати, так би мовити, санкції – виживати правдою і неправдою з Надії. Позбавлений фактично прав хранителя заповідника-музею, я живу в ролі екскурсовода. В садибі господарюють через мою голову – глумляться над усім священним для нас... Такі священні для нашої культури реліквії, як письмовий стіл Івана Карповича, за яким написано 13 драм і комедій, його ліжко, крісло, стілець мені запропоновано передати на збереження в колгоспну контору... Відмовлено працювати в Надії, навіть на сезонній роботі (робітниками по догляду за садибою) – сину й моїй дружині (привід – близькі родичі). І от тепер дійшла (здається) черга й до мене – треба кидати Надію напризволяще. А ці людиці сплюндрують її – для них немає нічого святого.

Я ще не скидаю стяги на груди, ще тримаюся, але, дорогий Максиме Тадейовичу, чи надовго мене вистачить у цій нерівній борні? Доки йшлося за принципові питання про долю Надії, я писав сміливо, а от тепер йдеться особисто про мене, й немає тієї відваги й гидко мені все це.

Чи маєте Ви змогу підтримати мене в цей дуже скрутний для мене час?

З глибокою пошаною Ваш Андрій Тобілевич».

Справді, невеселим видалось літо 1962-го для Андрія Тобілевича, судячи з наведених нам листів. Але справжньою бомбою, яка вибухнула 31 серпня і яка надала нової сили і снаги в боротьбі за заповідник Тобілевичу і його прихильникам, була публікація статті Сергія Плачинди «Навколо заповідника Надія» в газеті «Літературна Україна». Аналізуючи стан речей, з якими зіткнувся, автор запитує: «... В чому ж справа? Байдужість? Нема ініціативи? Вказівки потрібні? Адже Кіровоградському музеєві держава відпускає великі кошти. На діорами, на планетарій, на нові експонати. Невже не можна викроїти на ремонт хати драматурга і відбудову меморіального музею невеличку частину з щорічних і, треба сказати, щедрих асигнувань? Звичайно, можна. Справа, очевидно, не в грошах, а в ставленні кіровоградських діячів культури до дорогоцінної пам'ятки в рідних степах, до славної історії нашого народу.

Людина, від якої найбільше залежить упорядкування заповідника, – начальник обласного управління культури тов. Жеребцов – безапеляційним тоном висловив міркування: – Відбудовувати будинок немає рації. Не бачу в цьому потреби. Там нікого не буває. Щодо хати, то поставимо над нею скляний ковпак. Тобілевича відселимо в інший населений пункт. Що б я там зробив? Поставив би лави. Оце і все. Чистити ставок? Навряд, чи варто його чистити!

Коли ми нагадали, що Карпенко-Карий – безсмертний і є гордістю нашого народу, то й після цієї нашої відчайдушної спроби вплинути на тов. Жеребцова, він, мовби недочувши, весело і упевнено повторив: «Ні-ні, не варто...»

... Тов. Жеребцов усіляко доводив нам, що всі оті записи (в книзі відгуків – Ред.) і підписи – підробка Андрія Тобілевича і, взагалі, кожен, хто пише до редакції про необхідність впорядкування заповідника, – «агент» Андрія Тобілевича. Ні, товаришу Жеребцов, патріотичні почуття не підробляються. Любов мільйонів до Карпенка-Карого – не «агітація» Андрія Тобілевича, а наслідок високої культури народу і глибокої його обізнаності з творчістю нашого видатного земляка. Про це свідчать записи великих груп людей – вчителів, чи не з усіх областей України, студентів, лікарів, геологів, будівельників, офіцерів, колгоспників, які прийшли вклонитися і шанувати пам'ять українського митця...

Тов. Ноземцева (директор краєзнавчого музею – Ред.) сказала нам відверто: «Якби не ця людина, ніякого Хутора Надії вже не було б». Це правда. Та, на жаль, інші керівники — протилежної думки. Які ж «гріхи» у Андрія Тобілевича?... Окрім того, що він добивається впорядкування садиби, Андрій Юрійович не дозволяє спускати ставок для поливання капусти (тієї води вистачило б на половину левади), а найголовніше, що особли-

во розлютило керівництво, заборонив місцевому начальству наїжджати і влаштовувати у тіні затишних Маркових дубів п'яні бенкети... »

Першим, хто відгукнувся на публікацію С. Плачинди і написав про це Андрію Тобілевичу, був Максим Рильський. З листа від 7 вересня:

«Дорогий Андрію Юрійовичу!

... Статтю С. Плачинди в «Літературній Україні» Ви, напевно, маєте – а проте посилаю її Вам на всяк випадок.

Я збираюсь тепер виступити в «Радянській Україні» чи в іншому органі республіканського значення про музеї-заповідники взагалі, отже, поговорю знову і про Надію.

Думаю, що оця стаття Плачинди дійшла і до місцевого начальства – цікаво, як воно реагувало. Напишіть мені про це. Взагалі, не думайте, що я став байдужим до Надії і до Вашої за неї боротьби.

Думаю, що стаття Плачинди багато допоможе. Покладаю деякі сподівання і на свою майбутню статтю. З пошаною М. Рильський. Посилаю музеєві свою книжку «Пре людину, для людини», де на стор.309 вміщена стаття «Брати Тобілевичі». Ця «звідна» стаття починається з Івана Карповича. М. Р... »

21 вересня «Літературна Україна» друкує добірку листів-відгуків на статтю від 31 серпня. Позицію газети підтримують трудові колективи, творчі організації, окремі громадяни. Серед них — Київський академічний український драмтеатр ім. І. Франка:

«... Нас дивує нерозуміння деякими «діячами» культури значення цього заповідника для виховання молодого покоління в дусі любові й глибокої пошани до класичної спадщини українського народу, до основоположника українського народного театру»,

– обурюються автори колективного листа, відомі всій Україні, і не лише Україні, митці

– Н. Ужвій, Д. Мілютенко, О. Омельчук, В. Добровольський, П. Сергієнко, О. Кусенко, Є. Пономаренко, М. Задніпровський, П. Куманченко, М. Покотило, В. Дальський, Ю. Ткаченко, Г. Яблонська.

24 вересня. Лист з Павлиша.

«Шановний Андрію Юрійовичу!

Ми послали до «Літературної України» листа, поділяємо обурення всіх чесних людей. Хутір Надія — це святиня українського народу, і на цьому місці все мусить бути так, як було за життя Карпенка-Карого.

Якщо коли будете в нашому селищі, завітайте, будь ласка, до нас в школу. Будемо раді вітати Вас, внука дорогого для нас письменника;

людину, яка стійко зберігає для нас куточок рідної землі, перлину нашої культури. Ми гордимось Вашою наполегливістю, відданістю справі.

З повагою, за дорученням педколективу, директор Павлівської середньої школи, член-кореспондент Академії педагогічних наук В. Сухомлинський».

Андрію Тобілевичу писали: «Тобі преса наша, громада дали силу, тож скористайся з неї з цілковитою, повнотою і назавжди!»

«Стаття Плачинди – це іде один пеніциліновий укол в одне місце «керівникам» з Кіровограда. Які вже там «спростування»! Я думаю, що адмін. висновків щодо Жеребцова робити не будуть, але він затихне» (Петро Нестеровський, театрознавець).

«Мабуть, Жеребцов має не тільки кінське прізвище, а й голову. Адже яким кретином треба бути, щоб не розуміти, що своїм зневажанням української культури він грає на руку нашим недругам із-за океан. Яка-небудь жовто-блакитна посмітюха із злорадством може спитати: «Яка різниця між російським великодержавним шовіністом дореволюційного зразка і нинішнім Жеребцевим?...» (Микола Ганнич, журналіст, Черкаси).

«... Нехай знає тов. Жеребцов, нехай знає тов. Ноземцева, що наступного піонерського літа приїде ще більше учнів нашої школи в заповідник вклонитися великому драматургу, якого в свій час в дожовтневій газеті «Нева» (Петербург) було названо «патріархом малорусской драми»... » (Марія Мирончук, вчителька, м. Кривий Ріг).

«... Я висловлюю свою впевненість, що Міністерство культури УРСР вживе всіх заходів не тільки до збереження музею-садиби творця українського театру Івана Тобілевича, а й очистить наші органи культури від таких «культурних» діячів, як тов. Жеребцов» (Іван Гель, робітник, студент в 1962 р., нині відомий правозахисник, громадський та релігійний діяч).

Зазначу, що не в Жеребцові – корінь зла. Не він один винен, що для хутора та його хранителя справи, складались так драматично. Місцева партійна верхівка, чий вказівки він виконував, використала його як громовідвід.

У багатоголосі тих, хто разом з газетою підтримував ідею збереження заповідника, прозвучали й слова славетного українця, соліста Великого театру Івана Козловського:

«Вельмишановний товаришу Тобілевич! Вибачте, але мені справді легше вибачитись, аніж узнавати Ваші ім'я та по батькові. Бо на Ваших конвертах стоять тільки ініціали. Це моя провина, давно її визнаю. Зовнішній вираз – пам'ятаю, справи – пам'ятаю, а ім'я та по батькові, виба-

чайте, не завжди.

Ваша праця, послідовна, важлива і цінна, не може не хвилювати патріотичних почуттів людей, які хочуть знати минуле, теперішнє та майбутнє своєї Батьківщини. Ваша праця варта поваги, і якщо можуть Вас звинувачувати, що Вами керують родинні почуття, – це не недолік, а велика гідність, тому що є люди, котрі відмовляються від родинних зв'язків, аби жити спокійно.

Байдужість – страшний недолік, Ваша праця – свідцтво того, що його у Вас нема. Тепер щодо Вашого листа.

В «Літературну Україну» надіслано короткого листа за підписами: тт. Хреннікова, Ю. Шапорина, Е. Пешкової, І. Ільїнського, І. Козловського, В. Кубацького, Ю. Завадського, В. Мгрецької, М. Царьова, І. Шаляпіної, Р. Симонова, М. Астангова, Ю. Борисової, С. Коненкова. У цьому листі гаряче підтримано пропозицію про збереження і відродження Хутора Надії. В другому моєму листі куди чіткіше висловлено ставлення до тих питань, які Ви ставите, і, між іншим, є пропозиція організувати виставами, концертами фонд для таких заходів, і будь-який артист, будь-який театр відгукнеться на це.

Вибачайте за несвоєчасну відповідь, але до редакції газети я відповів відразу.

І. Козловський».

Завершувався 1962. Для Андрія Тобілевича один з багатьох років його боротьби за Надію. Здавалось, ось-ось настане перемога, але... М. Рильський – Тобілевичу.

«Дорогий Андрію Юрійовичу!

Спасибі Вам за новорічний лист і за зворушливий дубовий листок братів Тобілевичів. Прийміть і від мене щире поздоровлення. Засіваю Вас, приказуючи: «Роди, Боже, жито, пшеницю і всяку пашницю!»

Недавно в Москві, в одній господі зустрівся з поетом Арсенієм Олександровичем Тарковським. Він раптом заговорив з великою теплотою про Надію, про родину Тобілевичів. Виявляється, він – Ваш родич чи то «своєстивенник». Неодмінно згадує про Надію при кожній розмові і Ів. Сем. Козловський. Ви, напевне, читали його статтю «Бережімо наші священні реліквії (в «Літературній Україні»). Словом, доброзичливців багато...

Може, це, врешті-решт, дасть і якісь конкретні наслідки. А тим часом, як Ви знаєте, до музеїв у нас загалом якесь насторожене (з точки зору «ощадності») ставлення. Ну, поживемо, побачимо...

Сердечно тисну руку – М. РИЛЬСЬКИЙ.
28/XII-1962.»

Мабуть, мав рацію великий і мудрий поет, коли говорив: «Ну, поживемо, побачимо». За Хутір Надію Андрію Тобілевичу довелося боротися до кінця свого життя.

В 1979 році його не стало. Він закінчив свій земний шлях, як справжній лицар, на полі битви, на бойовому посту. Як пригадують ті, хто працював з ним в останні роки, інсульт зупинив життя після однієї з бурхливих телефонних розмов, що стосувалися справ музейних...

У грудні нинішнього року виповнюється 90 літ від дня народження Андрія Тобілевича. І нехай пам'ятником його благородних діянь буде славетна Надія.

Леонід КУЦЕНКО

У ПРОВУЛКУ ІМЕНІ ДРАМАТУРГА

У недалекому минулому, в епоху перебудови і гласності, газета «Аргументы и факты» друкувала серію таблиць-рейтингів, у яких визначалося місце СРСР серед країн світового співтовариства. Сказати, що вони тоді стали для нас цілковитою несподіванкою — це не сказати нічого. Адже після десятиліттями тиражованого міфу про нашу виняткову першість у всьому і вся раптом виявилось, що ми замикаємо сьомий, восьмий десяток майже з усіх показників. Навіть у сфері духовного життя тодішній СРСР ледь не дістався дев'яностої позиції, пропустивши вперед кілька африканських країн, про існування яких частина читачів газети дізналася уперше з наведеної таблиці. Редакційний коментар трохи розсекретив зарубіжну методику визначення рейтингу, назвавши кілька критеріїв. Окрім іншого, йшлося про кількість симфонічних оркестрів на сто тисяч населення, кількість письменників, музеїв тощо. Здавалося б, чи й не критерії...

Пригадалося ж це з приводу скромного ювілею — другої річниці діяльності у місті літературно-меморіального музею І. Карпенка-Карого. Скільки списів було зламано протягом довгої історії його постання! І для чого це ще один музей І. Карпенка-Карого, коли є Хутір Надія? І для чого містові ще один музей? А практика його діяльності переконливо відповіла не лише на згадані запитання, але й на скепсис обивателя щодо важливості музеїв як критерію духовного життя держави. Сьогодні беззастережно можна говорити, що місто і наш край загалом з музеєм І. Карпенка-Карого отримали ще один потужний осередок духовності.

Аби переконатися в тому, завітаймо у затишний будиночок у провулку Тобілевича та спільно з творчим колективом у складі директора музею Катерини Лісняк, наукового співробітника Лесі Глушаєвої і завідуючої фондами Лариси Хосяїнової погортаймо сторінки його короткої історії.

Та спершу одне застереження стосовно специфіки цього музею. Свого часу будинок Івана Тобілевича був літературним і мистецьким центром старого Єлизавета. Тож, коли створювався музей, малося на меті, що він повинен продовжити традиції минулого і, окрім експозиції, присвяченої господареві, віддзеркалювати літературне життя минулого нашого міста та сьогодення. Власне, музей та його співробітники брали на себе функцію літературного музею краю. Саме цим і пояснюється багатогранність творчої діяльності колективу музейників.

Розпочнемо із прописної істини — музей вважається таким, що відбувся, лише за наявності поважних фондів, коли у його запасниках зберігаються матеріали, принаймні, на кілька самостійних експозицій. Ось саме зі створення фондів і розпочали роботу працівники музею. Їхні здобутки просто вражають, навіть без згадки про те, що живемо у скрутний час і коштів для поповнення запасників, як мовиться, мов кіт наплакав. Найперше було налагоджено листування із письменниками-земляками сущими та з родинами тих, хто вже відійшов за межу. По можливості співробітники музею зустрічалися з ними. Таким чином було встановлено більше сотні зв'язків, організовано, за підтримки міського відділу культури, три творчі експедиції — до Києва, Москви та Одеси. Результати перевершили усі сподівання. Так, дружина Сави Голованівського передала музеєві бібліотеку письменника. Донька Юрія Мокрієва збагатила фонди нашого музею рукописами письменника, багатим іконографічним матеріалом, альбомами, добіркою усіх прижиттєвих видань свого батька, навіть живописним полотном його роботи, адже Юрій Олександрович захоплювався і мистецтвом пензля. Дружина письменника Григорія Карєва передала на збереження музеєві увесь його творчий архів.

А нещодавно заклад поповнився унікальними матеріалами, які стосуються життя і творчості Олександра, Арсена та Андрія Тарковських. З-поміж іншого повернулася до будинку І. Тобілевича книга, що належала Олександрові Тарковському, життя якого протягом майже двох десятиліть було пов'язане з хатою Івана Карповича. Передані безцінні експонати донькою Арсена Тарковського Мариною.

Майже одночасно музей збагатився вічним пером Євгена Маланюка та оригіналами його листів, які з далекого Нью-Йорка після смерті поета перебралися до Праги, де мешкає його син Богдан, а в дні святкування 100-річчя від дня народження письменника подаровані сином місту поетового дитинства.

Я навів лише кілька прикладів. Надбано ж музеєм значно більше, і йдеться лише про початок надходжень, підготовлений копіткою працею творчих працівників. А окрім налагодження зв'язків з письменниками,

ними встановлені контакти з десятками музеїв, з архівами, обмінними фондами бібліотек, з театрами тощо. Словом, фонди формуються, і невдовзі постане потреба зреалізувати початковий задум музею з добудовою-реконструкцією флігеля.

Тим часом, фонди не відволікали колектив музейників від, скажімо, буденної і традиційної роботи закладу. За два роки працівники музею підготували близько десяти нових експозицій. Це, зокрема, виставки, присвячені Ю. Мокрієву, В. Бровченку, М. Садовському, В. Гончаренку, Є. Маланюкові, А. Тарковському. За переліком прізвищ — велика праця, яку від ескізів майбутньої експозиції до її втілення виконував колектив музею. І не експозиції заради. Кожна виставка ставала подією, збираючи на відкриття солідну аудиторію інтелігенції міста, гостей нашого краю, школярів.

Вже згадувалося, що будинок І. Тобілевича був у минулому столітті духовним центром міста. Музей, що прижився в ньому, робить все для відродження тієї доброї традиції. Свідчення тому не лише часті зустрічі з письменниками, а й презентації їхніх творів, котрі відбуваються в гостинних залах будинку. Петро Селецький зустрічався тут із шанувальниками свого таланту з приводу виходу в світ нової збірки поезій «Заклання ночі»; книгу фантастики «Повернення в Едем» представляв читачам Олексій Корепанов; зі своєю читацькою аудиторією спілкувалася редколегія журналу «Вежа». З успіхом пройшло в стінах музею кілька зустрічей із серії літературних вечорів «Історія автографа». Ось що може зробити один музей зусиллями трьох творчих працівників. Ось вам і місце музею в духовному житті краю. А ще які резерви! Бо ж «сплять» наші школи і не поспішають зустрітися з чудовим музеєм, «дрімає» студентство, котрому доконечно потрібно з головою впірнути в минуле нашого краю та глибше пізнати мистецьке життя сьогодення. Я вже не згадую про потужну армію інтелігенції міста.

Святкуючи першу річницю музею, його працівники минулої осені підготували експозицію «Цікаві музейні знахідки». Не зрадили традиції, що народжується, і цього року. Другу річницю 24 вересня з 14 години музей відзначає експозицією, присвяченою письменникові Миколі Смоленчуку, якому щойно виповнилося 670 років. Микола Кузьмович не дожив до відкриття музею, хоч доклав чимало зусиль для збереження будинку, для передачі його під музей. Відвідувачі ознайомляться з унікальними матеріалами з особистого архіву письменника, переданими музеєві його дружиною. На відкритті виступлять друзі митця, колеги — письменники та науковці, вчителі, дослідники його творчості. Отже, музей запрошує на гостину. Мені ж хочеться щиро побажати його працівникам творчих успіхів.

Іван КАЗНАДІЙ*

СТЕЖИНА ДО КАРПЕНКОВОГО ДЖЕРЕЛА¹⁹

Ось уже понад півстоліття принагідно я приходжу до цього славного, легендарного, животворного джерела, що скільки світу і сонця вистроплює воно з-під крилатої верби, в степу під Кардашевою та Шевченковим — на карпенковім хуторі Надія. Багато писано і співано про нього: у віршах, піснях та прозі, а воно собі дзвенить, дзюркоче, як міріади собі подібних по всій Таврії, по всій Україні. Тьма-тьмуца таких джерел уже навіки замулено, а ще, карпенківське, знай собі дзюркотить кришталевою прохолодою, долаючи спрагу та омиваючи обличчя геть усіх: кінних і піших, чи то тих, які завітали до нього велосипедам, мопедами, авто.

Сиджу я на березі карпенкового ставу, та й думаю (ви помічали, що над джерелом чи біля нього так легко і солодко думається?). Думаю-гадаю: яка ж то сила — земна чи небесна — уже протягом цілого століття магнітить серця нескінченного люду, який кожної осені лине сюди залюбки?

Може воно кимось заворожено? А й справді — подекують люди про нього чимало легенд. Ось одна з них... Найчарівніша!

Коли степовий багатій-землевласник Тарковський (ще тоді невідомий нікому, окрім своєї челяді) віддавав до шлюбу свою красуню-доньку Надію «за якогось там письменника Івана Тобілевича», то (хоч і супроти своєї волі!) милостиво подарував у придане щасливим молодятим двісті десятин землі, якраз поблизу цього невгамовного джерела. І, нібито, справляючи (як і годиться за весільним обрядом) свого «медового місяця», високий, статечний, буйнокучерявий та молодий козарлюга, отой молодик Іван, син Карпа Адамового, на радощах щасливого фіналу, їхнього з Надією взаємного, кохання підхопив свою Надію, усю у вінках та биндах, і носив її отут, у високих травах, обіймаючи, голублячи та цілуючи її солодкі вуста, аж поки не опустил її саме отут, під вербою, що струмила самим джерелом. Вирвав пару лапастих лопухових листів, скрутив їх у келихи, набрав цілощой прохолоди для обох, і випивши її до краю, до краплини, проникливо і зачаровано задивившись у її очі — прошептав: «Да освятиться ім'я твоє, Надійко!».

Так чи не так усе це було, однаке люди подекують, що вже згодом, віддаючи до шлюбу своїх численних синів і дочок, тепер уже батько Іван,

* Казнадій Іван, заслужений діяч мистецтв України.

¹⁹ ДАКО. ДІФ. Інв. №: 6717 Кіровоградська правда – 1999, 28 вересня. – С. 3

запрошував їх, ще до весілля, сюди до джерельного витоку: стати на рушник, омити свої обличчя, відволжитись лопуховими келихами «на брудершафт» і, почоломкавшись, проказати: «На щастя! На долю! На вік довгий і вічне кохання!!!»

Про це розповідав мені його рідний онука Андрій Юркович Тобілевич, який немовлям сидів на колінах свого кремезного діда Івана і спостерігав ці видовища на власні очі. (При цьому Андрій Юркович показував ще й фото «у діда на колінах»).

А коли на цьому хуторі могутньо заструмило (тепер уже відоме усьому світові) — самобутнє драматургічне джерело карпенківського генія, заповнивши його яскравими п'єсами усі підмостки сцени в Україні, та й по багатьох сценах Великої Росії, — то вже не в легендах, а й справді очевидячки, сюди, на хутір, пролягла не одна, а мільйони благословенних стежок тепер уже до карпенківського витоку, і не заростала влітку, не засніжувалася взимку. Завше хлібосільно і щедро тут накривалися столи і по всьому хутору (як і в Яснополянській садибі М. Толстого), видзвонюючи, скликав господар своїх гостей до сімейної трапези.

Андрій Юркович, неодноразово зітхаючи на повні груди, захоплено вигукував: «Боженьку ж ти мій! Якого людю отут у нас не перебувало! З усіх усяд і усяких професій. Найпаче, звісно: акторів, письменників, вченого людю та шанувальників усіх Тобілевичів. На згадку для господаря усі садили щось: дуби, осоки та високі тополі. Он, бачите, біля воріт вам кланяються дуби Марії (Заньковецької) та Миколи (Садовського), а ото шумують листом Маркові (Кропивницького) дуби... а ото... та хіба про всі згадаєш. Тут і дня не стаче. Садили тут і поет М. Вороний, і сам Максим Горький, і Чаговець, і... Нема... нема... Стільки війн промайнуло... Прорубано та спалено чимало... Тепер багато хто хотів би посадити щось, але... Я дозволяю іменем усіх Тобілевичів — щоби проростала тут згадка про найдостойніших, хто продовжив хоч якось карпенківську драматичну стежину: Максиму Рильському, Олесю Гончару, Олександрі Корнійчуку, Миколі Зарудному, Олексі Коломійцю...

А скільки людю всякого побувало у нас на хуторі лише за моєї пам'яті! Щодня. А, особно, під час всенародного свята Карпенківської осені (його іменинного дня). І, хоч це свято люди звеличали «Вересневими самоцвітами» — а всі, до малечі, знають уже впродовж останнього сторіччя, що день 29-го вересня — Карпенків день! І на всі голоси та вихилися — шумить-струмить, виспівує та витанцьовує на всіх алеях хутора тисячоголосе, празникуюче, вдячне йому, істинно народне джерело пошани, поваги та уклінної любові до Генія таврійських степів: незрівнянного укоханого сина світової Мельпомени — Івана Тобілевича!

Приїздили з усіх усюд, цілими колективами театрів: України, Росії, Молдови, Білорусії, Грузії. Яких тільки мов, пісень, уклінних тостів, не наслухалися (тепер уже могутні патріархи хутора) — фамільні дуби, тополи, яблуні та осокори. Актори нашого столичного театру, франківці, високоповажні народні артисти Н. Ужвій, В. Добровольський, Д. Милютенко, А. Гашинський, В. Дальський, Н. Копержинська, М. Покотило, М. Яковченко, О. Панасьєв, М. Задніпровський — усі, як оті маленькі діти, шмигали алеями поміж дубів і яблунь: жартували, сміялися, виспівуючи найулюбленіших пісень ще наших корифеїв, аж до пізньої ночі. Хтось басовито зачинав улюблену Амвросієм Бучмою пісню: «Побреду, побреду, по коліна в лободу, До тієї дівчини, що хороша на виду...». І луна, знаєте, котилася вночі ген далеко за карпенковим ставом.

Андрій Юркович іноді згадував і таке. Одного разу, поволі собі гомонячи, пішли отою алеєю, що від будинку Івана Карповича та до його ставка: Остап Вишня, Дмитро Суптеля (автор п'єси «Шумить Дніпро»),

Юрко (отой, що автор «Королеви тюльпанів»), наш земляк Василь Козаченко, славнозвісний Юрій Яновський, Олександр Підсуха, який написав свою «Недоспівану пісню». Йшли-йшли та й присіли в «зеленому кабінеті» Івана Карповича (він любив тут писати в гушавині дзвінкої тиші та під акомпанемент солов'їного співу)... Так-от... Бог його святий знає, про що вони стиха гомоніли, бо я супроводжував туристів. А вони, письменники, уже не молоді люди, так чемно, стиха витирали свої очі хусточками. Чогось їм сумно стало — заплакали...

Бо це таки святе місце, на котрім десь сто літ назад вирувало натхнення Генія і таких же погожих годин тут народжувалося геніальне видання — «Безталанної», «Хазяїна», «Суєти», «Мартина Борулі» і ще півтора десятка золотих злитків світової драматичної літератури... Не вірите, що вони плакали? Не вірте. А воно — було! Було!

Адже «ніхто не віда, як хто обіда» — казав мій дід. Люди з різних причин так несамовито стріляють до карпенківського джерела: одні — концерт подивитись, інші — себе показати, а хтось — вклонитися святим могилам карлужинського цвинтаря. А ще? А ще гірко посумувати, що загубилося десь у війнах та революціях святе смертне ложе отої ж таки Надії... Де воно?

Та й зажурився старий онука Генія.

Додам від себе — ота остаточна, вичерпна книга про нашого з вами земляка-Генія, що так багатотомно розпочала писатися докторами мистецтвознавства — Йосипенком та Кисельовим, а осібно Сергієм Дуриліним (з Москви) «М. Заньковецька», пізніше кандидатом Леонідом Федосійовичем Стеценком та його дружиною Цибаньовою, і старанням М. Смо-

ленчуком, — ще далеко не дописана. А мусить бути дописана. Ким? А от послухайте, ще й про таке.

Я сам (даруй, читачу, мою нескромність) протягом останнього півсторіччя збігаю чого ХХ віку, возив на хутір десятки делегацій, що прибували до нашого театру ім. М. Кропивницького, мав високу честь виступати 1970 року з доповіддю на урочистому засіданні з нагороди 125-річчя від дня народження І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого), здавалося, перелопатив гори свідчень про нього, знав, на той час так багато і глибоко творчість Івана Карповича, що отримав схвальні слова і від Олеса Гончара, і від Олександра Корнійчука, однак, прослухавши талановиту доповідь добродія Володимира Євгеновича Панченка уже на святі 150-річчя І. К. Тобілевича, я дійшов до висновку, що мої пізнання, м'яко кажучи, були далекі від вичерпних. А очевидячки ознайомившись з титанічною діяльністю добродія Віктора Олексійовича Погрібного, який оживив у селі Арсенівці першоджерело народження нашого Генія, встановивши там довічні моноліту пам'яті про великого драматурга, я був просто ошелешеним. Думаю, що автору відродження В. О. Погрібному судилося отримувати довічну народну дяку за цей синовній подвиг! І ще...

От уже впродовж десятиліть, кожного року ви можете спостерігати десь на хуторі, під час святкувань, та під крислатим дубом чи біля ставу — одинокую, струнку, посивілу людину, яка стиха димить сигареткою та ревно переживає, хвилюється, журиться... Це буде Віктор Іванович Биков, колишній науковий працівник музею-садиби. Правда, сьогодні він — «за штатом» науковець — без портфеля, без посади, без пошани. А майже все своє свідоме життя наукове поклав на те, щоб відшукати у всіх, доступних йому архівах України, в часописах, церковних книгах, спогадах — сотні і тисячі «білих плям» у святій біографії могіканина національної драматургії І. К. Тобілевича. І не лише його, а велетенських двох кланів Тобілевичів-Тарковських.

Назбиралося Віктором Івановичем добродієм Биковим аж на великого розміру — цілу книгу. Віктор Іванович Биков — якщо оцінити надруковане ним у часописах, окремих новелах, оповідках та статтях — людина дуже обдарована. Дарована талантом шукача-старателя золотих зернин історії з життя Тобілевичів-Тарковських. Я певен: якщо опублікувати, бодай стисло, усе ним знайдене життя і творча лабораторія І. К. Тобілевича віддзеркалиться найвиразніше достовірно.

Запевняю всіх — ми маємо щасливу нагороду подарувати нащадкам художньо-документальну збірку (повість, роман) про найпотаємніші відомості цілого роду Тобілевичів-Тарковських.

Смію звернутися до всіх високих можновладців Кіровоградщини — святкуючи чергові іменини Генія, зверніть увагу на труди і подвиги до-

бродіїв Володимира Панченка, Віктора Погрібного, Віктора Бикова, які, не на словах та теревенях, а на очах у всіх, власним талантом тортують святу стежину до карпенкового джерела правди і мудрості.

Б. КУМАНСЬКИЙ

«ЛЮДИ ВМИРАЮТЬ – ІДЕЇ ВІЧНІ»²⁰

До 160-річчя від дня народження І. К. Карпенка-Карого

У скарбницю української культури величезний внесок зробив драматург і талановитий актор Іван Карпович Карпенко-Карий (Тобілевич), 160-річний ювілей якого відзначає 29 вересня громадськість України. Створивши високі художні зразки в усіх класичних жанрах — драмі, комедії, трагедії — Карпенко-Карий у кожному творі порушував серйозні проблеми свого часу — політичні, соціальні, морально-етичні, вправним і впевненим пензлем малював картини суспільного життя в їх найсуттєвіших проявах.

Як і більшість тогочасної передової інтелігенції, Іван Карпович свято плекав прагнення вірно служити народові, відображати правду його життя у своїй творчості літератора й актора, сприяти подальшому прогресу української культури.

Митець постійно зазнавав переслідувань і звинувачень у політичній неблагонадійності з боку уряду. Під час гастролей трупи у Ростові-на-Дону його заарештували і відправили до м. Новочеркаська під гласний нагляд поліції. Опинившись на засланні, він зумів знайти час для завершення розпочатої раніше драми «Хто винен?» (1884), що була дозволена цензурою у 1886 р. під назвою «Безталанна», створення історичної драми «Бондарівна» (1884), драми «Наймичка» (1885), комедії «Мартин Боруля» (1886).

Заявивши про себе як про творця соціальної драми, письменник виявив щедрий талант сатирика гоголівсько-щедрінського типу в комедіях «Сто тисяч» (1890) і «Хазяїн» (1900). Жадоба збагачення хитрого і спритного мужика, який за нових суспільних умов вийшов на історичну арену, є визначальною для головних персонажів цих творів. Перед глядачем постає процес «розполовинення» людини, орієнтація її на задоволення егоїстичних прагнень.

У 1897 р. Іван Карпович виступив з доповіддю на I Всеросійському з'їзді сценічних діячів у Москві. Він захищав прогресивне театральне мистецтво, від імені акторів вимагав усунення ганебних цензурних обмежень і полегшення стану українського театру. Рішення з'їзду мали позитивний вплив на політику російського уряду стосовно цього питання. Зокрема, стали відчутними деякі цензурні послаблення щодо історичної тематики.

²⁰ ДАКО. ДІФ. Інв. №: 6878 Народне слово – 2005, 27 вересня. – С. 3

Це надихнуло І. Карпенка-Карого узятися за українську історичну тему з часів Гайдамаччини першої половини XVIII ст. й реалізувати її в трагедії «Сава Чалий» (1899), що стала справжнім шедевром, вершиною української драматургії.

На схилі віку драматург повертається до свого улюбленого жанру: працює над соціальними комедіями на тему «батьки і діти», що мали скласти трилогію. Але написав він тільки дві п'єси — «Суєта» (1903) і «Житейське море» (1904). Обидві вони свідчили про те, що письменник шукав нових Шляхів у творчості, виходив на нові рубежі української драматургії, позначені віяннями ХХ ст.

За двадцять років своєї літературної діяльності письменник створив 18 п'єс, що увійшли до золотого фонду класичного репертуару сучасного українського театру.

Надзвичайно багатогранна його акторська палітра: від яскраво-комедійних ролей — Мартина Борулі, Терешка Сурми («Мартин Боруля», «Суєта» І. Карпенка-Карого), Шила («Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка» М. Старицького), Сторожа («По ревізії» М. Кропивницького), Возного («Наталка Полтавка» І. Котляревського) — до героїчно-романтичного образу Назара Стодолі («Назар Стодоля» Т. Шевченка).

Помер І. Карпенко-Карий 15 вересня 1907 р. у Берліні, де перебував на лікуванні. Тіло митця було перевезене в Україну і за його заповітом поховане на кладовищі с. Карлюжине, що поблизу Хутора Надія, поруч із могилою батька. На кам'яній плиті під високим дубовим хрестом напис: «Люди вмирають — ідеї вічні. Серце твоє, налите правдою і любов'ю до рідного темного люду, полягло поміж ним, і дух величний твій витатиме над ним вовіки. Коли ж незрячі тепер прозріють, тебе в сім'ї своїй вільній, новій спом'януть».

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

УДК 908(477)

**Вдовиченко Ашот, Гачан Юлія,
Резнік Марія, Тягній Данило, Чарута Юрій***

м. Світловодськ

ЖИТТЄВИЙ НАРИС МЕШКАНЦІВ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНИНИ (КРИЛІВЩИНА)

Темою даного дослідження є життєвий нарис про мешканців Середньої Наддніпрянини, починаючи з XVII сторіччя. Саме на цих територіях перебували вихідці з різних країн: поляки, серби, литовці, нагайці та інші. Засновувалися слободи, хутори, поселення. Важливе значення мав Крилів, який перейменували на Новогеоргіївськ. Він входив до п'ятірки ключових міст Херсонської губернії. У середині XX сторіччя місто зникло під водами Кременчуцького водосховища.

Ключові слова: Середня Наддніпрянина, Новогеоргіївськ, культурна спадщина, археологічні пам'ятки, Кременчуцьке водосховище.

* Вихованці гуртка фольклорно-етнографічного краєзнавства «Тясмин»: Вдовиченко Ашот – учень ЗШ №2 Світловодської міської ради. Гачан Юлія – учениця ЗШ №2 Світловодської міської ради. Резнік Марія – студентка ЦДПУ ім. В. Винниченка. Тягній Данило – учень ЗШ №2 Світловодської міської ради. Чарута Юрій – учень ЗШ №2 Світловодської міської ради

Сьогодні стрімко зростає інтерес до фольклорно-етнографічного краєзнавства. Сучасна людина прагне до глибинного самоусвідомлення, до осмислення свого минулого й місця свого роду в історичній перспективі. Зазначені чинники зумовили тему дослідницької роботи вихованців гуртка фольклорно-етнографічного краєзнавства «Тясмин».

Середня Наддніпрянщина з давніх-давен була заселена людьми [2, 1]. Територія нашого краю містила унікальні цивілізаційні пам'ятки загальносвітового масштабу. Природне середовище, що його облюбували не тільки первісні люди, а й практично представники всіх історичних епох, починаючи з давньої кам'яної доби (палеоліту) і до середини ХХ ст., а це період протяжністю в десятки тисяч років тривалого проживання, виявилось надзвичайно сприятливим для людини. Береги Дніпра вкривалися листяними та хвойними лісами, які були багаті на звірів. Поля давали щедрі врожаї. Долини рік та плавні, розкішні на рибу та пашу, доповнювали природні багатства краю. Тож практично весь правий та лівий берег Дніпра мав велику кількість археологічних пам'яток — від стоянок первісної людини до міст доби Київської Русі та періоду козаччини [4, 327].

Культурна спадщина. На території Наддніпрянщини, особливо між Топилівкою і Тіньками, було багато курганів. Археологи дослідили декілька — біля Адамівки, Вітового, Шабельників, Великої Андрусівки. Нині більшість з них розорані і практично невидимі, деякі знаходяться в зоні берегоруйнування [4, 328].

Перед затопленням чаші Кременчуцького водосховища археологи встигли дослідити лише низовинну частину Тясмину — від с. Стецівка до Новогеоргіївська. Тут містилися унікальні археологічні пам'ятки різних епох і культур. Найцікавіші з них датуються IV–VIII ст. н.е. Знахідки археологів біля нині затопленого села Пеньківка дали назву великій землеробській культурі, відомій в археології як «пеньківська» (VII–VIII ст. н.е.). Носії цієї культури належали до ранніх слов'ян, ходили з сусідніми племенами військовими походами на Візантію. Село Пеньківка, що знаходилося на берегах Тясмину неподалік від місця його впадання в Дніпро, нині хоч і не існує, адже затоплене (його жителів переселили до нового села Подорожнє), зате добре відоме в середовищі істориків багатьох країн. Причина цьому — знахідки археологом Д. Березовцем чотирьох ранньослов'янських селищ та їх розкопки в 1956–1959 роках. Ранні слов'яни поблизу Пеньківки проживали у невеликих селищах розміром від 1,5 га до 3 га, що тяглися смугою в 7 кілометрів завдовжки від Пеньківки до Великої Андрусівки. Деякі дослідники носіїв пеньківської культури називають «русами».

Біля сіл Калантаїв, Велика Андрусівка і Тясминка в 1956–1957 рр. знайдені й досліджені декілька поселень скіфського й сарматського часу.

На лівому березі Дніпра, при впадінні в нього річки Сули, знаходилася надзвичайно цінна археологічна пам'ятка, що потрапляла до зони затоплення водами Кременчуцького водосховища — давньоруське місто-фортеця Войнь XI–XII ст., засноване князем Володимиром Святославовичем. Ця фортеця вперше згадується в літописі за 1055 рік. Розкопки здійснили в 1956–1959 рр. У них брали участь археологи В. Довженок, В. Гончаров, Р. Юра.

«Досліджуючи історію Середньої Наддніпрянщини, я був вражений масивом археологічних пам'яток на цих землях, — зауважив доктор історичних наук, професор Анатолій Чабан. — Це і знахідки часів пізнього палеоліту (села Більки, Бузьки, Мутихи, Пищіки, Домантове, Коробівка), і доби міді і бронзи (Домантове, Липівське), які підтверджують, що саме нині затоплені землі здавна широко заселялися нашими предками» [3, 330].

Ремесла. Землеробство. Полювання. За спогадами будівельників ГЕС, які працювали на земснарядах і землерийних механізмах, велетенські могильники з кістяків гігантських доісторичних тварин та залишки скам'янілих дерев були перемішані з ґрунтом екскаваторами й бульдозерами та переміщені самоскидами й грейдерами у невідомому напрямку. Швидше за все, вони навіки сховані у тілі греблі чи дамб [4, 331].

У цілому факти дозволяють стверджувати, що наприкінці XIII ст. на півдні України співіснували в основному дві системи обробки землі — перелогова та трипільна. У південних районах, де ще знаходилася достатня кількість нерозораних земель, переважала перелогова система обробки ґрунту; в північних, більш освоєних — трипільна.

Для збирання врожаю використовували серп та косу. Серпом збирали жито, пшеницю і просо, косою — ячмінь і овес. Гречку також збирали переважно серпами, а низькорослу — косою.

Зібраний урожай у різних місцях зберігали по-різному. Одновірці переважно складали його біля клунь у стоги, що мали форму урізаних конусів в окружності до 10 сажнів. На відміну від одновірців, українські поселенці сушили хліб у полі, вимолочували його і зберігали у спеціально викопаних у землі ямах.

Наведені факти свідчать, що агрокультура півдня України формувалася в основному на базі більш пристосованої до місцевих умов землеробської культури українців, які складали більшість населення регіону, з урахуванням позитивного досвіду землеробської культури представників інших етнічних груп, у тому числі й татар [2, 13].

Переважно причинами неврожаїв на півдні України були посухи, що періодично повторювалися, та нальоти сарани.

Розвиток народних ремесел та художніх промислів обумовлений, зокрема, природно-географічними умовами певної території. Наприклад, наявність покладів відповідної глини зумовлювала розвиток гончарства, гарні природні умови для вирощування конопель та льону — ткацтва і т.д. На їх розвиток також впливали інтенсивність торговельних та етнокультурних зв'язків. Далеко не останнє місце в цьому посідали війни і релігія, а конкретніше — конфесійна приналежність населення [2, 15].

Мисливство та рибальство з давніх-давен були допоміжними заняттями населення, але в деяких регіонах — основним засобом для існування. Мисливство не тільки забезпечувало додатковими доходами, а й їжею (м'ясом), хутром.

На землях України до XII ст. водилися лосі, олені, ведмеді, козулі, дикі свині, вовки, дикі коні, сайгаки.

Найдавніший спосіб підваблювання полягав у вмінні імітувати звуки звірів і птахів голосом і свистом. До способів мисливства належать і різні форми маскування мисливця. В минулі часи з цією метою застосовували звірячі шкури, зелені гілки дерев, трави тощо [2, 16].

Поляки. 1732-го року, за наказом генерала-губернатора фон-Вейзбаха, проводився обмір польсько-російського кордону в степовій Україні. Робила обмір комісія, яка задля цього збирала давні мапи і розпитувала місцевих старожилів.

За давніми планами, свідченнями Миргородської старшини і, головне, старожилів, кордон мав йти так: від гирла Тясмина цією річкою до гирла ріки Їрклії, що впадає у Тясмин, далі цією річкою вгору до урочища, що його звуть Провороття, яке поділяє ліси — праворуч Мотронинський, ліворуч — Чуту, далі шляхом, що йде цим урочищем до Круглого Боярака й Чорного Лісу [1, 211].

Як виявляється, всі ці землі, аж до самого Дніпра, захопили поляки.

Навіть проти самого Кременчука ми бачимо володіння польської шляхти, що підбила собі задніпровські села Миргородського полку. Ось що виявила Комісія, коли 12-го вересня 1732-го року переправилася через Дніпро коло Кременчука й провела слідство на цих землях:

1) Тут-же, напроти Кременчука, жив польський шляхтич Чайковський, що збирав мито з приїжджих і тримав шинок. Він захопив собі на власність старі українські села Миргородського полку, а саме: Табурище, Кам'янку, Золотарівку, Обламівку, Конотіп, Свиначню, Білецьківку, Пицківку і Крюків та підбив у підданство їх мешканців-посполитих та козаків. Комісія наказала будівлі Чайковського розламати, а села з мешканцями відібрати; самого Чайковського заарештовано, а майно й гроші його секвестровано.

2) Вище від гирла Тясмина лежить слобода Походіївка, що її заселили поляки.

3) На правому боці Тясмина, себ-то в границях Росії, слободи — Крилівська, колишнє місто Крилів, і Красно-Перичеська, за мостом, що на р. Тясмині. При ній млин на 2 кола. На цю слободу зараз-же заявив претенсію Апостол, зазначивши, що її дано йому разом з лісом Асаульським.

4) Тут-же на р. Тясмині ще 2 млини (Попівський й Булаївський), кожний на 2 мучних кола й одну ступу; на Булаївський млин претенсію так само заявив Апостол. Тут-же село заселили поляки, — Воробцівка.

5) Далі с. Андрусівка, що існувало й раніше, пізніше-ж було зруйноване. Й знову його заселили поляки. Тут-же і млин (так званий Дорошенківський) на два кола (одне мучне й одне ступне).

6) Далі слобода Колонтаївка, що її заселили поляки, і при ній млин (т. зв. Жаїмівський) на три кола (два мучні, одне ступне)

7) с. Войтове. Й при ньому пустий млин (т. зв. Панівський), а в трьох верствах від нього другий, недобудований.

8) Далі по р. Ірклію млин Чигиринського мешканця. Потім с. Нестерівка і при ньому млин (т.з. Лишнятчина) на два кола (одне мучне й одне ступне).

9) Між лісами Чутою й Мотронинським під Чорним лісом слобода Цибулів, що її заселили знов поляки; коло неї млин на р. Малий Інгuleць на 2 кола. Й хутір так зв. Тонконогий (вже наприкінці цього-ж року згадується як слобода).

10) Та в середині цієї території, серед лісів (Чути, Чорного та інше) села, які заснували поляки: Ковалівка (Григорія Фревенка), Биківка (Юска Головача), хутір коло Щербининоного бояраку, деревня Глинська і при ній млин Якова Колесника на два кола і хутір т. зв. Федірки.

11) На гирлі Цибульника (назва річки, скоріш за все, виникла від того, що на її березі росло багато цибулі [3, 120]) хутір старопоселений Скубіївка та на річці Чуті млин на два кола [1, 212].

Місто Крилов не випадково було вибрано штабним містечком. Саме тут, згідно Сенатського Указу від 30 жовтня 1743 року була споруджена «от неприятельских набегов крепость в пристойном месте по тамошнему обычаю». Виконання цього указу було покладено на Миргородського полковника Капніста, котрий разом з французьким інженером де-Боксетом оглянув всі задніпровські степи, склав їх план і карту. У перелік «пристойних місць» потрапили і землі, де в Дніпро впадав Тясмин і де вже стояло село Крилов. Від цього села шанець і отримав назву Криловський шанець.

Так з'явилися і в наших придніпровських місцях, замість сіл, шанці («Елисаветградский вестник» № 3121. VI. 1877), обнесені земляним валом

і укріплені відповідно до місцевих зручностей і ступенів небезпеки. Серед таких шансів були: Глинськ, Крилів, Табурище, Іванівка, Велика Андрусівка, Миронівка [5, 310].

Ново-Сербія. Новою Сербією, як відомо, названо в указі імператриці Єлизавети Петрівни від грудня 1751 року простір малонаселеної до того часу землі, так званого «Дикого поля». Воно призначене було для поселення сербських вихідців з Угорщини, які жили там на турецькому прикордонні, із зобов'язанням військової служби, але вже з 1740 років поступово перетворилися в мирних поселенців [6, 276]. Прямий зв'язок в історії наших народів не простежується. Однак уважне вивчення дає підставу для логічних висновків про дивовижні паралелі і схожості в їхніх долях [7, 2].

Сербських колоністів заселяли в задніпровських місцях, а саме в таких межах: від гирла річки Кагарлик прямою лінією до р. Турії, від останньої до гирла Кам'янки, а потім на верхів'я Березівки, нарешті до витоків Омельника і вниз по річці до впадання її в Дніпро; на цих місцях поселили один гусарський і один пандурський полк і назвали місце Новою Сербією [5, 310].

Хронологічні рамки Нової Сербії досить невеликі (1752–1764 рр.) та про перебування сербів в Андрусівці згадали, коли в теперішні часи розробляли символи населеного пункту. Провідному науковому співробітнику обласного Кіровоградського музею Костянтину Васильовичу Шляховому вдалося знайти зображення історичного герба міста Чонград в Угорщині. Сьогоднішній герб Андрусівки — це геральдичний щит, де в червоному полі дві срібні балки. Опис герба подається в книзі «Символіка Кіровоградщини: Альбом-каталог» [5, 314].

Шанець Чонград (тепер це село Андрусівка) — місце, де квартирувала 16 рота Сербського пандурського полку. Місто Світловодськ об'єднало в собі с. Табурище (шанець Табуриште) і переселений із зони затоплення водосховищем Кременчуцької ГЕС Новогеоргіївськ (до 1822 року — Крилів). У Крилові містився штаб Сербського пандурського полку і стояла його перша рота, в Табурищі стояла друга рота. А ще, розростаючись, місто Світловодськ ввібрало в себе село Ревівку (сьогодні це Заводський мікрорайон міста), яке, на основі архівних документів, було засноване в середині XVIII ст. вихідцями із Сербії [5, 309].

Затоплення Новогеоргіївська. Як можна побачити, у цих територіях давня історія і цікава культура. Новогеоргіївськ входив у п'ятірку кращих міст Херсонської губернії.

З весни 1954 року розпочався підготовчий етап у спорудженні Кременчуцького гідровузла. Все дно водосховища потрібно було очистити до 1 серпня 1959 року. Територія, що підлягала затопленню, в основному використовувалася в сільському господарстві. 104,4 тис. га земель вва-

жалися продуктивними. За проектом, розробленим у післявоєнні роки, у зону затоплення потрапляли чотири міста: частково Черкаси і Сміла, повністю — Чигирин і Новогеоргіївськ. Для збереження Черкас, Сміли та Чигирини вирішили збудувати водозахисні греблі. Також виводилися із зони затоплення Золотоніський та Оболонський масиви і долина річки Тясмин. Повністю жертвували Новогеоргіївськом [4, 25].

З 1960 року місто було затоплене, усі його мешканці переселені. На водах нового моря збудували місто, що зараз називається Світловодськом (населення близько 46 тис. людей на 2013 рік). Коли рівень води у чаші Кременчуцького водосховища опускається, світловодчани можуть побачити залишки культури і архітектури затопленого міста. Деякі родини пам'ятають про своїх пращурів, що народилися і виросли у Новогеоргіївську.

Дослідницька робота гуртківців нагадує про багату історію земель краю, назавжди поглинутих штучним морем, і намагається ознайомити з нею якомога більшу кількість людей.

Використані джерела та література:

1. Шамрай С. До історії залюднення Степової України в XVIII ст. (Крилівщина й Лизаветчина) / С. Шамрай // Записки історично-філологічного відділу. – К., 1929. – Кн.24.
2. Зленко А., Бутко А. Історичний нарис Придніпровських населених пунктів Власівки та Табурища [Текст] : [іст.-краєзнав. нарис] / Олександр Зленко, Андрій Бутко. - Горішні Плавні : Олексієнко В.В., 2019. - 166 с.
3. Зленко А. От Крылова до Новогеоргиевска: очерки из истории // А. Зленко. - Горішні Плавні: Олексієнко В.В., 2017.
4. Бабенко О., Петренко І. Нове наше море. – Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2016. – 380 с. (Серія «Архівні документи свідчать»).
5. Аболмасова О. П. Переселення сербів в російське царство в другій половині XVIII століття [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.rastko.rs/rastko-ukr/istorija/2003-ns/oabolmasova.pdf>
6. Софроний Добрашевич, архимандрит Новой Сербии / Арсений, архимандрит // Киевская старина. – 1884. – № 10. – 304 с.
7. Онищенко А. С. Центр украинско-сербского культурного сотрудничества: аспекты создания, перспективы исследований / А.С. Онищенко, Н.Г. Солонская, Д.В. Айдачич // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. - 2005. - вып. 3. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnan_2005_3_34.

The topic of this study is a life essay about the inhabitants of the Middle Dnieper region since the XVII century. It was in these territories that people from different countries lived: Poles, Serbs, Lithuanians, Nagai and others. Settlements, hamlets, settlements were founded. Important was Kryliv, which was renamed Novogeorgriyivsk. It was one of the five

key cities of the Kherson province. In the middle of the XX century the city disappeared under the waters of the Kremenchug reservoir.

Keywords: Middle Dnieper region, Novogeorgievsk, cultural heritage, archeological monuments, Kremenchug reservoir.

УДК 908(477)

Маляренко Олександр, Маляренко Маргарита*

м. Світловодськ

ІСТОРИЧНІ НЕТОЧНОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТОПОНІМІВ І ГІДРОНІМІВ СУЧАСНОЇ КІРОВОГРАДСЬКОЇ

Дослідження присвячене аналізу топонімів і гідронімів Кіровоградської області. Чинне (пропоноване тлумачними словниками) розуміння семантики окремих лексичних одиниць має частково хибне трактування і є результатом довготривалої історичної асиміляції, що сьогодні призводить до повної втрати національної самоідентичності.

Метою цієї дослідницької роботи є спроба встановлення історично достеменних назв міст, селищ і річок.

Ключові слова: топоніми, гідроніми, семантика, асиміляція, самоідентичність.

***«Пізнати Божу Суть – ось справжнє
і найвище нагорода для душі людської,
що відправлена Творцем на Землю!»***

Піфагор (Pythagoras)

Однією з важливих складових семантичного аналізу є спостереження за тими явищами, які поступово змінювали значення слів. На прикладах видатних українців, ми бачимо, як змінювалися прізвища. Іншомовні слова, які «наклалися» на первісні слов'янські (українські) змінили не лише словоутворення. Відбулась зміна свідомості, самоіндефікації українського етносу.

* Маляренко Олександр Олександрович, керівник гуртка фольклорно-етнографічного краєзнавства «Тясмин» Світловодського Центру дитячої та юнацької творчості. Маляренко Маргарита Олександрівна, вихованка гуртка фольклорно-етнографічного краєзнавства «Тясмин» Світловодського Центру дитячої та юнацької творчості.

Українська мова є однією з найпоширеніших мов у світі. Фахівці розрізняють близько 7000 мов і діалектів на планеті Земля. За кількістю носіїв наша мова займає 26-те місце. Перший друкований буквар, виданий українським автором, мав назву «Наука до читання й розуміння слов'янського письма». Він побачив світ у Вільні (сучасне місто Вільнюс) в 1596 р. стараннями Лаврентія Зизанія. До книжки було додано словник, який містив 1061 слово.

Аналіз публікацій щодо спорідненості російської мови з українською показує, що в сучасній українській мові, на відміну від російської, збереглися давньослов'янські назви місяців: січень (час вирубки лісу), лютий (люті морози), березень (тут існує кілька тлумачень: починає цвісти береза; брали березовий сік; палили березу на вугілля), квітень (початок цвітіння берези), травень (зеленіє трава), червень (червоніють вишні), липень (початок цвітіння липи), серпень (від слова «серп», що вказує на час жнив), вересень (цвітіння вересу), жовтень (жовтіють листя), листопад (опадає листя з дерев), грудень (від слова «груда» — мерзла колія на дорозі).

Метою цієї дослідницької роботи є спроба встановлення історично-досемантичних назв міст, селищ і річок. Нехтування семантикою цих лексичних одиниць призвело до виникнення проблемних питань їхнього правопису. Наприклад, сьогодні ми маємо сумніви, як писати: Ново-Георгієвськ, чи Новогеоргіївськ? Тясьмін, чи Тясмин? Назви річок і міст втрачають сенс свого побутування через зайві літери, чи, навпаки, за їх відсутності виникає втрата самоідентифікації.

Більше ста років тому, під час чергової русифікації російськими чиновниками було спотворено безліч українських прізвищ. Так, український рід Чехів у XIX столітті став Чеховими. Дід Антона Павловича Чехова ще був Чехом, і сам А. П. Чехов писав, що дід його — українець. Деяке перетворились на Денікіних. Козаки Розуми стали Розумовськими, Чайки стають Чайковськими. Дід Петра Чайковського, великого композитора — Петро Чайка — закінчив Києво-Могилянську Академію і його як медика російський уряд відрядив штаб-лікарем у В'ятку.

За довгі часи українці зіткнулися з таким явищем як асиміляція (от лат. *assimilation* — у широкому сенсі під асиміляцією розуміється процес, у ході якого дві або більше групи, що різнилися раніше внутрішньою організацією, ціннісними орієнтаціями, культурою, створюють нову спільність, в якій відбувається зміна групової самоідентифікації, втрачається відчуття своєї самотності, специфічності). Найбільш часто цей термін вживається для означення міжетнічних процесів, під час яких сформований етнос зазнає вплив з боку представників інших націй. Це позначається на мові, культурі, звичаях. З одного боку, цей процес несе певне оновлення, що є

позитивним явищем. Однак, здебільшого, асиміляція позначається негативно, оскільки призводить до повної втрати національної самоідентифікації. Академік Борис Греков поширив свою думку, що якби ми знали життя слів, то вся історія розкрилася б перед нами...

Останні декілька років, ми працюємо над створенням сценарію фільму про Світловодськ, Ново-Георгієвськ, Крилів. Вивчаємо мову наших пращурів. Збираємо слова у свій словничок, намагаємося зацікавити давніми звичаями і традиціями наших пращурів сучасну молодь. Наприкінці 2019 року, вихованці гуртка «Тясмин» були учасниками краєзнавчих конференцій у Миколаєві й Косові. Матеріали заходів засвідчили, що з кожним роком кількість дітей-краєзнавців збільшується, а тематика пошукової діяльності учнів вітчизняних шкіл стає більш конкретною. Привертає увагу дослідницька робота вихованки гуртка «Юний журналіст» Світловодського Центру дитячої та юнацької творчості Анастасії Ільченко «Словотворення в українській мові деяких прізвищ, назв річок і міст», у якій наведені приклади давно знайомих нам слів та їх історичне значення. Так, прізвище **Лазаревич** походить від переселенців-сербів і має свою історичну ознаку «той, що розповідає казки». Поширене в Світловодську російське прізвище **Каліта** походить від запоясного гаманця з грошима. Відоме українське прізвище **Кварцяний** має польське коріння — від назви найманого війська польських королів XVI–XVIII ст., на утримання якого витрачалася чверть — («кварця») доходів короля.

Цікаво, що перша дружина Марка Кропивницького Олександра до заміжжя носила сербське прізвище — Вукотич. Сербського походження була мама нашого видатного поета Євгена Маланюка — Гликерія Стоянова [1, 317].

Тривалий час наші пращури мешкали на «Великому кордоні» збігу декількох держав: Речі Посполитої, Османської Порти, Буджаських і Ногайських татар, Московії. Можливо тому в сучасній українській мові дуже багато запозичених слів. Українське слово «ДАХ» (Крыша) — має німецьке коріння: «Dach». А до цього було звичайне наше слов'янське слово СТРІХА.

Наддніпрянина. Кіровоградська область. Місто Світловодськ. Свій відлік новостворене місто бере з 1954 року. Поселення гідробудівників декілька разів змінювало свою назву: Хрущов, Кремгес, Світловодськ. А що було до створення Кременчуцького водосховища і поселення гідробудівників біля села Табурища? Які села і міста поглинуло в себе «рукотворне море» країни Рад? Які назви річок, озер, урочищ зникли з сучасної мапи України? Найбільшим і головним містом, зниклим під водами Кременчуцького водосховища, був Ново-Георгієвськ. На жаль, ми, сучасні мешканці Наддніпрянини, не знаємо, як правильно написати його назву. Є декілька

варіантів написання, а який з них більш правильний? Як треба писати назви міст і річок з нашого далекого минулого?

Видатний вчений А. Ф. Лосев зазначав: «Слово є < ... > деякий легкий і невидимий, повітряний організм, наділений магічною силою щось особливе означати, в якісь особливі глибини проникати і невидимо творити великі події. Ці невагомі і невидимі для безпосереднього відчуття організми літають майже миттєво; для них (з точки зору безпосереднього сприйняття) як би зовсім не існує простору. Вони пробиваються в глибини нашого мозку, виробляють там небувалі реакції, і вже тільки через це є щось магічне в природі слова ...» [3, 14].

Отже, спробуємо зрозуміти походження і правопис деяких топонімів, гідронімів тощо. Топоніми — це географічні назви. Гідроніми — назви морів, річок та озер. Наприклад, головна річка Наддніпрянщини — Дніпро — має декілька назв: Славутич, Борисфен, Озу. Другою, проте не менш важливою річкою є Тясмин. І ось тут виникають питання правопису. На сучасних мапах України і в словниках зазначається — Тясмин. Топонімічний словник-довідник Української СРСР пояснює, чому ця річка отримала таку назву: «**Тясмин** — річка, права притока Дніпра. Назва від тюркської ТАШ «КАМЕНЬ» [5, 151]. Що стосується саме цього тлумачення — є протиріччя у цьому ж словникові. Читаємо: «**Великий Куяльник** — р., впадає в Куяльницький лим. Чорного моря. Назва від тюркської КАЯ «КАМІНЬ» [5, 33]. Тюркські слова ТАШ і КАЯ в українській (слов'янській) мові мають однакове значення «КАМІНЬ». Чи можливо таке насправді?

А яке написання цієї річки було ще раніше? Звернемося до «Військового статистичного огляду Російської імперії. Том XI. Частина I. Херсонська губернія» (1849). На с. 27 бачимо: «**Тясминъ**».

Втрата фонем [ѣ] дається взнаки появою у текстах помилок в їх написанні: вухо переписувачів більше не чуло їх в слабкій позиції, а в сильній чуло вже інші звуки. Орфографічна реформа прибрала з правопису також і літеру [ѣ], і твердий знак [ѣ] у кінці слів. Все це приписується більшовикам. Проте, насправді комісія з реформи правопису була створена рішенням царя Миколи II відразу після революції 1905–1907 рр. До її складу входили провідні лінгвісти (Ф. Ф. Фортунатов, О. О. Шахматов та інші.). Саме вони створили наукове підґрунтя, пояснюючи необхідність цієї реформи. Рішення про проведення орфографічної реформи було прийнято в травні-червні 1917 року тимчасовим урядом Керенського, проте, залишилось лише на папері. Всі наукові філологічні напрацювання перейшли як «спадок» ленінському Раднаркому. Саме більшовики видали Декрет про орфографічну реформу 10 жовтня 1918 року, який рішуче почав виправляти-перекладати на новий лад освітянські процеси та книгодрукарство [4].

Наступна назва топонімічна: Ново-Георгієвськ. Існує ще декілька варіантів правопису цього міста: Новогеоргієвськ та Новогеоргіївськ. У вищезазначеному «Військовому статистичному огляді Російської Імперії. Том XI. Частина I. Херсонська губернія» за 1849 рік. на с. 216 читаємо: «Новогеоргієвськ, (Крилів) — військове місто, яке знаходиться в Першому окрузі Новоросійського військового поселення, підпорядковане Олександрійському повіту; воно збудоване біля гирла річки Тясмин і Дніпра. В долині утвореною цими річками оточений майже з усіх сторін горами, на відстані до С. Петербурга тисяча чотириста сорок вісім, від Москви 979 та від Херсона 356 верст» [2, 216].

Бачимо у цій цитаті, що Тясмин у цьому контексті без літери [Ь]. Можливо, тут у назві річки Тясмин закралася помилка? 27 рядками нижче читаємо: «Головні предмети торгівлі складають велика рогата худоба, деревина, яку плотами сплавляють Дніпром з верхів'я та якісне крупчасте борошно, яке відправляється Тясмином і Дніпром до Кременчука» [2, 216].

Що стосується редукованих літер в українській, російській (слов'янській) мовах, усі кінцеві склади стали відкритими. Такі слова, як **плід** або **склад**, закінчувались не на приголосний, а на редукований: у кінці цих слів були дуже стислі голосні, редуковані «**ер**» [ѣ] та «**ерь**» [ь] (тобто звуковий вигляд цих слів мав такий вигляд: плі-дѣ, скла-дѣ).

Проте, саме після Декрету про орфографічну реформу від 10 жовтня 1918 року, літери (фонеми) «ер» [ѣ], «ерь» [ь], «ятъ» [ѣ], V (ижица), Ѳ (фита) та І («и десятеричное») зникли з правопису, залишивши філологам і лінгвістам на власний розсуд вирішувати питання не лише відкритих і закритих складів, а ще й тлумачення багатьох слів й правопису того часу. Доречним є вислів Олександра Потебні про словоформу взагалі: «У слові внутрішня форма проявляє себе найбільш наочно. Усяка мова в кожному випадку обирає той чи інший власний образ, через який “подає” предмет або поняття. Так, “стіл” у нас “прослане”, а ось французькою une table (стіл) вже “дошате”, від un tableau (дошка) — зовсім інша внутрішня форма! У нас слово “вікно” переломлює образ “те, через що око дивиться”, а англійське window (вікно) — “те, через що вітер дме”. В інших мовах образна картина досить строката. Наприклад, албанською вікно — “те, через що небо видно”» [3, 30]. А далі вчений дотепно додає: «День може носити назву, тільки відповідну його значенню, і якщо він називається так — то це дарма. Іноземне походження і випадковість календарних назв не визнається. Звуки цих незрозумілих назв нагадують слова рідної мови, найбільш пов'язані з панівним змістом думки, і таким чином є посередниками (tertium comparationis) між пояснюваним й пояснюючим. Коли звуки календарних назв інші, то і слова і образи, що викликаються ними, хоча б й належали б

до того ж кола думок землероба і ін., проте були б іншими. Це — вплив форми мови. Буває й таке, що спочатку певні звуки календарних назв не викликають в пам'яті відповідних іншомовних слів; в такому разі ці звуки несвідомо видозмінюються і пристосовуються до пануючої змістом думки. Це і є — вплив на мову» [3, 32].

Головним завданням цієї праці є спроба виправити «історичні недогляди» перекладу поспіхом назв і міст і річок сучасної Кіровоградщини: міста Новогеорґієвськ (Ново-Георґієвськ) та річки Тясмин (Тясьмін). Тому що мешканці Середньої Наддніпрянщини, які жили задовго до нашої появи, мали іншу вимову загальновідомих сучасних слів — дуже пом'якшену вимову голосних. Можливо, сучасні українці взагалі та світловодці зокрема, казатимуть, що чергове перейменування не є доречним і доцільним. Усі ми пам'ятаємо доречний вислів одного з персонажів мультфільму нашого дитинства. Згадайте: «Яку назву матиме яхта, то відповідно, до цього, вона і рухатиметься...» А ще: «Життя — це ланцюжок, а дрібниці у ньому (житті) — це ланки, і не можна окремі ланці не надавати шанобливого значення!».

«Слово виражає не весь зміст розуміння, а одну з ознак, саме ту, яка здається в народній думці найвагомішою. Приймавши за дане відоме число коренів, що дорівнює кількості основних уявлень в відомій родині мов, ми можемо припустити, що хід лексичного розвитку складається приблизно наступним чином. Нові поняття, входячи в думки і мову народу, позначалися звуками, які вже мали сенс, і підставою до цього була єдність основних ознак у нових раніше відомих поняттях. Так як в природі немає повного збігу, то відома ознака в кожному новому слові отримувала особливі відтінки, незалежні від внесених суфіксом, і звук, вживаючись з новим поняттям, теж змінював первісне значення. Нові слова споріднювалися зі словами не первинного, а пізнішого створення і, в свою чергу, віддалялися від первинного значення ознаки. Так, разом з лексичним зростанням мови відбувалось затемнення початкового враження вираженого словом, подібно до того як втрачали і втрачають сенс граматичні форми по мірі віддалення від часу повного свого розвитку. Проте життя мови полягає не в одній лише втраті образотворчості і граматичної струнності: мова в цьому своєму вигляді є такою, що руйнує твір, й скільки ж відновлюючою. Відповідно, заміна застарілих звуків і форм новими власними сенсами слова підтримується в пам'яті народній зіставленням цього слова з іншим, що має схоже з ним основне значення» [5, 5].

Хочемо ще раз нагадати вислів видатного Піфагора: «Пізнати Божу Суть — ось справжнє і найвище нагорода для душі людської, що відправлена Творцем на Землю!». Давайте разом хоча б спробуємо пізнати суть свого буття та тих слів, які протягом свого життя промовляємо.

Використані джерела та література:

1. Аболмасова О. П. Переселення сербів в російське царство в другій половині XVIII століття [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.rastko.rs/rastko-ukr/istorija/2003-ns/oabolmasova.pdf>
2. Военно статистическое обозрѣніе Російской имперіи. Томъ XI. Часть I. Херсонская Губернія . - Санктпетербургъ: Въ типографіи Департамента Генеральнаго Штаба, 1849.
3. Минералов Ю.И. Введение в славянскую филологию. - М.: Высшая школа, 2009.
4. Потебня А.А. Символ и миф в народной культуре . - М.: Лабиринт, 2000.
5. Янко М.Т. Топонімічний словник-довідник Української РСР. - К.: Радянська школа.
6. Чи знали ви це про Україну? Неймовірно цікаві факти, про які майже ніхто не знає [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://ukrainianpeople.us/%D1%87%D0%B8-%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8-%D0%B2%D0%B8-%D1%86%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%83-%D0%BD%D0%B5%D0%B9%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%BE-%D1%86/?fbclid=IwAR3WoXux8hJDWg28872gpeSDXsYrjheGZMZYjp5cZDTEypq62K K18Y9Im7A>

The study is devoted to the analysis of toponyms and hydronyms of the Kirovohrad region. The current (proposed by explanatory dictionaries) understanding of the semantics of individual lexical items has a partially erroneous interpretation and is the result of long-term historical assimilation, which today leads to a complete loss of national identity.

The purpose of this research is to try to establish historically accurate names of cities, towns and rivers.

Key words: toponyms, hydronyms, semantics, assimilation, self-identity.

CONFERENCE

Лариса Гайда*

м. Кропивницький

МАРКО ЛУКИЧ КРОПИВНИЦЬКИЙ: ПАМ'ЯТНІ МІСЦЯ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ЖИТТЯМ ТА ДІЯЛЬНІСТЮ

(матеріали до віртуальної мандрівки)

У розвідці презентовано інформацію щодо історичних місць, пов'язаних із життєвим і творчим шляхом Марка Кропивницького; пам'яток щодо увічнення його пам'яті на Кіровоградщині та в Україні. Наявні матеріали представлено у вигляді так званої віртуальної мандрівки.

Означена публікація має на меті популяризувати відомості про дитинство та юність Марка Кропивницького на теренах нашого краю, цікаві факти з його біографії, маловідомі широкому загалу.

Пропоновані матеріали мають практичну цінність та можуть бути використані для проведення екскурсій містом (як заочних, так і на місцевості), стануть у нагоді педагогам у процесі підготовки виховних заходів з учнями впродовж навчального року.

Мандрівка побудована у формі п'яти тематичних зупинок, що пов'язані з певними етапами життя Марка Кропивницького.

* Гайда Лариса Анатоліївна – членкиня НСКУ, почесна краснавиця України.

Ключові слова: Марко Кропивницький, біографія, театр корифеїв, Єлисаветград, Бобринець, Одеса, Петербург, гастролі, віртуальна мандрівка.

14 липня 2016 року згідно із законом про декомунізацію Верховна Рада України перейменувала місто Кіровоград на Кропивницький.

Постаттю гідною уваги і пошани є наш видатний земляк Марко Лукич Кропивницький — український драматург, театральний актор, режисер, засновник театру корифеїв. На жаль, у шкільних курсах української літератури та історії України життя й творчість Марка Кропивницького не вивчається. Для багатьох учнів, студентів і педагогів інформація про дитинство, юність на теренах нашого краю, цікаві факти його біографії маловідомі. Ці відомості в основному представлені у фаховій літературі, деяких музеях та засобах масової інформації.

Метою нашої віртуальної мандрівки є презентація історичних місць, пов'язаних із життєвим і творчим шляхом Марка Кропивницького; пам'яток щодо увічнення його пам'яті на Кіровоградщині та в Україні. Серед провідних завдань — сприяння у зацікавленості творчими здобутками земляка, спонукання бажання більше дізнатись, відвідати вказані місця; формування в учнів патріотичних почуттів та загальнокультурної компетентності.

Пропоновані матеріали можуть бути використані як для реальної екскурсії на місцевості, так і у формі заочної мандрівки. Рекомендуємо педагогам використати краєзнавчі матеріали у процесі підготовки виховних заходів з учнями впродовж навчального року. Форми можуть бути різноманітні — наприклад, презентація тематичного проекту «Його іменем названо місто», міні-квест «Наші земляки», історико-краєзнавчі години, проект-дослідження «Наш край у родинних історіях», пізнавально-ігрова вікторина «Нові (старі) імена: у пошуках істини», проект «Актуальне минуле» (зустрічі з істориками, музейниками, громадськими активістами), урок у музеї, екскурсія-гра, театральнo-музейна зустріч «Міфи музейних експонатів», тощо.

Діти емоційно і значимо сприймають регіональну історію, на власні очі побачивши місця, з якими пов'язана та чи інша подія. Так закладаються основи почуття гордості за наших земляків, пробуджується глибокий інтерес до власної історії та культури, вибудовуються своєрідні паралелі між минулим і сучасністю.

Мандрівка побудована у формі п'яти тематичних зупинок, що пов'язані з певними етапами життя Марка Кропивницького.

ЗУПИНКА ПЕРША

Місце народження, дитинство

Народився Марко 22 (10) травня 1840 року в селі Бежбайраки Єлисаветградського повіту Херсонської губернії — нині село Кропивницьке Новоукраїнського району Кіровоградської області: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Кропивницьке_\(Новоукраїнський_район\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Кропивницьке_(Новоукраїнський_район)).

Учням завжди цікаві дитячі історії. Неодноразові спроби опису дитинства Марка Кропивницького здійснили декілька письменників та публіцистів. Зокрема, цьому періоду його життя присвячені книги: М. Смоленчука «Степи полинові» та «Ой літав орел»; М. Петрова «Маркове дитинство»; В. Шурапова «Марко Кропивницький та його спадкоємці». Аби дійсно відчувати дух часу, життя родини, стосунки, особливості середовища, де формувалась особистість — варто «почути» самого Марка Лукича, який детально й емоційно описав своє дитинство в «Автобіографії (за 65 років)» (Кропивницький М. Л. Збірник статей, спогадів і матеріалів. — К.: Мистецтво, 1955. — 530 с.).

Отже, дід Марка — Іван Кропивницький — служив економіком у поміщика-полковника Живанова у селі Семикосовці, там він помер і похований.

Батько, Лука Іванович, походив зі шляхетного роду, незважаючи на походження і посаду управителя поміщицьких маєтків, був людиною «труда мозольного». Коли вчився в Єлисаветграді в повітовій школі, під час екзаменів, дійшла до нього чутка про смерть батька. Оскільки усе майно забрала мачуха, тож Луці довелось із сімнадцятирічного віку йти на свій хліб, піклуючись ще й молодшу сестру, яку він віддав на навчання до швачки в Єлисаветграді. Своє положення й статус він заробив тяжкою працею. 9 років працював у Живанівці, а далі перейшов на службу до сенатора Івана Фундуклія в село Бежбайраки, де у 26 років одружився.

Мати — Капітоліна Дубровинська — з родини капельмейстера, проживала у селі Комишувате (Татарка). Вона мала чудовий голос, грала на скрипці, фортепіано, флейті, гусях, гітарі та багатьох інших музичних інструментах. Саме у Бежбайраках і народився Марко. Мати не любила свого чоловіка Луку Кропивницького, вийшла за нього заміж із вдячності, оскільки саме він захистив її від батька, який знущався над домашніми. Коли Маркові було п'ять років, Капітоліна Іванівна покинула сім'ю, зустрівши своє кохання.

У Марка було непросте дитинство, що надалі позначилось на його житті. Він залишився у батька; специфіка служби управителя маєтків не дозволяла Луці Івановичу приділяти достатньо уваги вихованню дітей. Проте він усіляко піклувався про сім'ю, як тільки міг, і з усіх сил намагався

дати сину та доньці можливу на той час освіту. Почалися Маркові «університети» на восьмому році життя з навчання у приватній школі шляхтича М. Рудковського в сусідньому селі Олександрівці, де учні мали не тільки навчатися, а й виконувати всю роботу по господарству. Притому за навіть незначну провину Рудковський повчав свою дармову робочу силу нагайкою. Не раз довелося скуштувати такої вчительської «ласки» й малому Маркові. Скінчилося це «навчання» тим, що розгніваний Лука Іванович забрав сина додому. Урешті-решт батько відправив малого Марка до Бобринця, де проживали його бубуся і мати.

У 1965 році село Бежбайраки було перейменовано у Кропивницьке. [https://uk.wikipedia.org/wiki/Кропивницьке_\(Новоукраїнський_район\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Кропивницьке_(Новоукраїнський_район)). Тут встановлено пам'ятний знак на честь Марка Кропивницького. Нині у селі працює Кропивницька філія Рівнянської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 2: http://kropyvnytske-school.edukit.kr.ua/informaciya_pro_zaklad/istoriya/, де у шкільній бібліотеці зібрані матеріали й відомості про родину Кропивницьких та діє тематична виставка.

ЗУПИНКА ДРУГА

Бобринецькими стежками

Більш-менш системну освіту Маркові вдалося здобути в Бобринецькій повітовій школі, де він навчався з 1853 по 1856 рік. У цей час хлопчина жив у сім'ї своєї бабусі по матері Уляни Василівни Дубровинської, сини якої (дядьки Марка — Олексій, Єгор, Микола і Федір) були музично обдарованими людьми, добре грали на різних музичних інструментах, любили літературу. Вони співали народні пісні, серед яких були й українські. Марко Іванович пригадував: «...Не проходило вечора, щоб у нашій господі не лунала музика або спів. Увечері до дядьків збирались товариші, найпаче в неділю, частувалися, співали (усі дядьки були в церковнім хорі) духовні концерти і світські пісні, а іноді і читали гуртом, найчастіше Гоголя і «Енеїду» Котляревського». Ставлення до малого Марка було доброзичливим, як він вказував, що «дядьки дуже панькались зі мною...».

Живучи в Бобринці, Марко часто бачився з матір'ю, яка розучувала з ним вокальні партії, навчала грі на фортепіано, скрипці, гусях. Марко був багатогранно обдарований від природи і розвитком своїх талантів завдячував своїм рідним. Бабуся, як і мати, утримувала невеличку школу, де вчила учнів молитись Богові, читати «церковне й гражданське», писати, три правила арифметики, а також танцювати. Коли Марко був у першому класі, то допомагав бабусі навчати її учнів...

Декілька разів Марко покидав містечко, намагаючись продовжити освіту (кілька років жив в маєтку князя Кантакузена в селі Катеринівці,

то в садибі генерала Бутовського, то в домі офіцера Бракера, то в оселі священика Нестеровського, далі у Вознесеньську), але з часом знову повертався до Бобринця.

Саме тут почалася його творча діяльність. Величезний вплив на вирішення подальшої долі Марка мало знайомство в підлітковому віці з театром. Сталося це завдяки приїзду до Бобринця влітку 1854 року драматичної трупи Л. Млотковського. Після цього бажання виступати на сцені в нього було таким, що «ані перспектива службової кар'єри, ані рішучі протести батька вже не змогли приглушити той потяг». Через деякий час дядько Кропивницького — Микола Дубровинський — організував у Бобринці театральний гурток, до якого залучив і небожа.

Після закінчення у 1856 році з похвальним листом повітової школи і невдалої спроби продовжити навчання в Другій Київській гімназії Марко відвідує заняття на юридичному факультеті Київського університету як вільний слухач. Провчившись три семестри, він повертається до Бобринця, де з лютого 1864 року служить у повітовому суді на посаді «столоначальника по гражданській часті». Але основною причиною повернення був створений тут акторами Соболевими (братом і сестрою) театральний гурток, активну участь у роботі якого брав, до речі, і молодий Іван Тобілевич. Цей аматорський колектив ставив п'єси українських та російських драматургів. Після від'їзду з міста акторів Соболевих Кропивницький фактично стає керівником гуртка. Він пробує свої сили як актор, режисер, співак, композитор, таким чином торуючи свій шлях до професійної сцени. Гурток, заснований у Бобринці, діяв під орудою М. Кропивницького і після переведення повітових установ до Єлисаветграда, тільки у 1864–1865рр. тут було поставлено не менше сорока вистав!

Марко Лукич був закоханий у місто Бобринець, воно для нього було надто дорогим, адже саме тут, як він казав: «... я пережив найгарячіші молоді задуми і найпалкіші поривання». До речі, і востаннє побував він у Бобринці, у березні 1910 року, перед гастрольями в Одесі. Детально цю зустріч із земляками описав його син Володимир у «Сімейних хроніках...».

На сьогодні в місті Бобринці: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Бобринець> збережені практично всі пам'ятні місця, що пов'язані з життям видатного земляка, зокрема, це будівлі: будинок бабусі У. Дубровинської (де він жив у дитячі роки), колишньої ратуші (тут працював), колишнього трактиру (де організовувались аматорські вистави), повітової школи (де навчався). У місті є сквер Кропивницького, де у 1972 році було відкрито пам'ятник-погруддя та посаджено 125 дубів.

Матеріали про життя Марка Кропивницького та його родини на Бобринеччині, зокрема і про діяльність аматорського театального гуртка

як провісника українського професійного театру, представлені у місцевого районному музеї імені Миколи Смоленчука: <http://ridna.ua/museums/bobrynetskyj-rajonnyj-muzej-imeni-m-smolenchuka/>.

ЗУПИНКА ТРЕТЯ

У Єлисаветграді

У 1865 році центр повіту було переведено із Бобринця до Єлисаветграда. М. Кропивницький був призначений письмоводителем у Єлисаветградський сирітський суд, поселився в родині Тобілевичів (хаті Карпа Тобілевича) — нині Літературно-меморіальний музей І. Карпенка-Карого: http://www.karpenkokarymuseum.kr.ua/muz_kar_u.html.

Живучи в Єлисаветграді, разом із місцевими аматорами та у складі заїжджих професійних труп, Кропивницький виступає у приватному театрі Трамбіцького, На казенній службі майбутній засновник театру корифеїв не просувався, а незрідка й зовсім втрачав заробіток через захоплення мистецтвом та участь в аматорських виставах.

Карта гастролей, а фактично його мандрівного життя, що була укладена Віктором Ярошем, указує на перебування Кропивницького в Єлисаветграді у 1875, 1877, 1880, 1881, 1882, 1883, 1885, 1887, 1888, 1889, 1890, 1895, 1900, 1909, 1910 роках.

Найбільш повно про перебування Марка Кропивницького в нашому місті можна дізнатися у Меморіальному музеї М. Кропивницького, що був відкритий 2 жовтня 1982 року.

Музей розташований у будинку, де мешкав видатний український драматург і театральний діяч: http://www.kokm.kr.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=47&Itemid=161&lang=ua, що на вулиці Болотняній-Пролетарській, а нині — Миколи Смоленчука. На приміщенні музею встановлено меморіальну дошку, яка інформує, що тут проживав у різні часи Марко Кропивницький. Будинок належав Марфі Зайковській, яка доводилась тіткою Олександрі Вукотич, першій дружині Марка Лукича. Подружжя мало двох дітей, це: Костя Вукотич (приймний син) та Марія Кропивницька. Оскільки Олександра померла рано, коли їй було близько 30 років, то діти жили у будинку, у родині Зайковських, і сюди часто приїздив Марко Лукич. Пізніше він придбав для дочки Марії помешкання у Харкові, а будинок Зайковських у 1910 році був проданий (тут розміщувались спочатку різні підприємства, а далі житлові квартири аж до 1882 року).

Значну роль у створенні Меморіального музею М. Кропивницького відіграли наші земляки Андрій Тобілевич, Микола Смоленчук, Віктор Ярош та Євгенія Чабаненко. У 1982 році було відремонтовано приміщення, почав діяти музей на громадських засадах, а у 1983 році він отримав

юридичний статус філії обласного краєзнавчого музею. У вказаному музеї можна замовити як оглядову, так і декілька тематичних екскурсій, що презентують особливості життя й діяльності видатного земляка — Марка Кропивницького. Експозиція музею складається з декількох розділів, що розповідають про сім'ю драматурга й актора, про його дитинство і навчання в гімназії та університеті, про його творчий шлях у мистецтві як засновника першого професійного українського театру.

Неодноразово до цього будинку приїздив Марко Лукич у більш пізні часи. Як згадує його син Володимир, «...у березні 1888 року після закінчення спектаклів в Одесі Марко Лукич розстався з товариством корифеїв. Весною і літом він живе разом з Надією Василівною в Єлисаветграді, оселившись у тітки свої першої дружини — Марфи Петрівни Зайковської. 20 травня в Надії Василівни народилась дочка. За бажанням батька, дівчинку назвали Олександра на пам'ять про першу дружину Марка Лукича. В Єлисаветграді Марко Лукич не сидів без діла. Він написав п'єсу «Де зерно, там і полова», яка зразу не була дозволена цензурою, а тільки після переробки її і вже під іншою назвою «Дві сім'ї» через кілька років побачила світло рампи».

ЗУПИНКА ЧЕТВЕРТА

Творчо-мандрівне життя (1871–1910 рр.)

У вересні 1871 року, після смерті батька, Марко Лукич назавжди покидає казенну службу, розпродує отримане у спадок господарство і разом з дружиною Олександрою Вукотич іде до Одеси, де отримує запрошення зіграти на сцені Народного театру графів Моркових і Чернишова роль Стецька у «Сватанні на Гончарівці». Успіх був грандіозним. «Дебютант у ролі Стецька Кропивницький привернув загальну увагу своєю грою; під час виходу його на сцену регіт глядачів майже не змовкав. Деякі куплети примушували його повторювати двічі, а то й тричі, оплескам не було кінця», — зазначалось у газеті «Одесский вестник». Від цієї події розпочинається нова сторінка не лише в біографії Кропивницького, а й в історії національного театру.

Більш сприятливе середовище для розвитку українського театрального мистецтва знаходить Кропивницький у Харкові, куди переїздить восени 1873 р. Тут, у групі А. Колюпанова-Александрова, йому вперше пощастило здійснити постановки таких українських п'єс, як «Не ходи, Грицю, на вечорниці» і «За Немань іду» Володимира Александрова, а також виставити власну драму «Дай серцеві волю, заведе у неволю». Слава Кропивницького як актора й режисера сягає далеко за межі України.

У 1886 році М. Кропивницький гастролював у Петербурзі. Як згадує його син Володимир, «...театральні хвилювання поглиблювались прикro-стями його невлаштованого, невдалого особистого життя. Будучи кілька років удівцем, Марко Лукич повинен був нести моральну й матеріальну відповідальність за своїх маленьких дітей, які жили до того ж окремо від нього, оскільки сам він переїжджав з трупoю з міста в місто. Багато всіляких турбот завдавав йому прийомний син Кость, якого ніяк не вдавалось офіційно всиновити. Хвилювала його також доля дочки Марусі, яка жила в тітці першої дружини М. Зайковської. Але найуразливішим місцем була доля його дворічного сина Павлуші, який залишився у матері — артистки Л. Квітки (Тимковської) після розриву її з Марком Лукичем. Під час одного із спектаклів Марко Лукич познайомився з молодою жінкою лікарем Надією Василівною Гладушенко. У травні 1886 р. в Новочеркаську вони одружились». Цей шлюб був щасливим для обох, у них народились троє дітей: син Володимир та дочки — Олександра та Ольга.

Юрій Меженко здійснив унікальне дослідження «Хронологія артистичної діяльності М. Кропивницького (матеріали до біографії)», де зібрано якнайповніші відомості про його виступи як артиста і відгуки на них у пресі з 1871 року по 1910 рік. Лідерами за кількістю й тривалістю гастролей та виступів, безперечно є два міста — це Одеса та Харків! Далі йдуть Єлисаветград, Київ, Полтава, Петербург, Москва, Катеринослав, Ростов, Миколаїв, Новочеркаськ, Чернігів, Кременчук, Житомир, Таганрог, Воронеж, Кишинів, Херсон, Катеринодар, Ставрополь, Владикавказ, Сімферополь, Тифліс, Батум, Кутаїсі, Баку, Маріуполь, Керч, Ялта, Варшава, Вільно, Мінськ, Курськ, Орел, Гомель, Бобруйськ, Саратов тощо...

Найбільш повно і цікаво описує постійну творчу, складну й виснажливу працю Марка Лукича його син Володимир у книзі «Із сімейної хроніки Марка Кропивницького». Також творчо-мандрівне життя візуально презентує карта «Місця виступів М. Кропивницького з 1871 р. по 1910 р.», яка є у Меморіальному музеї М. Кропивницького та книзі В. Шурапова Марко Кропивницький та його спадкоємці. Історичний нарис. — Кіровоград: «КОД», 2010.

ЗУПИНКА П'ЯТА

Хутір Затишок

Улітку 1889 року Марко Лукич купує в поміщика Березовського хутір Сашине за 120 верст від Харкова і за 20 верст від повітового міста Куп'янська (недалеко від села Сподобівки, нині Шевченківського району Харківської області). Садиба була розташована в дуже мальовничій місцевості, серед степових рівнин попадались невеликі горби. Тут було і чимало гаїв

Місця виступів

М. Л. КРОПИВНИЦЬКОГО

з 1871 р. до 1910 р.

та лісів із поетичними галявинами, і ставок з красунями-вербами, посадженими господарем, і великий сад з різноманітними фруктовими та декоративними деревами, котрі також посадив сам Кропивницький, і багато чого іншого, що робило хутір дуже привітним, майже казковим. Навесні 1890 році сюди переїхала уся сім'я: Надія Василівна з Сашою і мати Марка Лукича Капітоліна Іванівна.

Марко Лукич використовував найменшу можливість, щоб вирватись до себе і трохи відпочити в Затишку, так він незабаром назвав свій хутірець. У садибі постійно гостювали друзі і знайомі митця. На особливу увагу заслуговує приїзд до Затишка ушавлених майстрів української сцени І. Карпенка-Карого й М. Садовського. Сталася ця подія навесні 1900 р., і пов'язана вона була з майбутньою спільною роботою Кропивницького і братів Тобілевичів в об'єднаній трупі корифеїв.

Хутір був для М. Кропивницького був своєрідною оазою. Тут він і відпочивав душею, і набирався натхнення для творчості, написав понад двадцять п'єс, серед яких «Олеся», «Замулені джерела», «Титарівна» (за Шевченком), «Супротивні течії», «Конон Блискавиченко», «Мамаша», «Розгартіяш», «Скрутна доба», «Старі сучки й молоді парості», «Зерно і полова», «Страчена сила», працював над своїми мемуарами. Живучи в Затишку, Кропивницький досить часто виїздив на гастролі. Тому господарство вели в основному його дружина і прикажчик. Проте в ті дні, коли драматург перебував у садибі, він з великим задоволенням поринав у сільське життя. Значно більше уваги господарству починає приділяти митець після 1902 р., коли після погіршення здоров'я перестає постійно виступати на професійній сцені і живе здебільшого у Затишку. Одним із його найулюбленіших занять було садівництво. Кропивницький вирощував найкращі сорти яблунь, груш, черешень, винограду. Чимало фруктових дерев ним було привезено з ушавленого Каразинського садівництва, що знаходилось у Богодухівському повіті Харківської губернії, а окремі сорти винограду виписувались навіть із Франції. 1909 р. на виставці в повітовому місті Куп'янську за зразкове ведення господарства драматурга було нагороджено бронзовою медаллю Харківського товариства сільських господарів.

Марко Лукич відкрив у себе на хуторі початкову школу з українською мовою навчання. Однією з маловідомих сторінок діяльності М. Кропивницького в останні роки життя є організація ним першого на теренах Російської імперії дитячого театру, акторами в якому були самі діти. На вистави у Затишок з великим задоволенням приходили діти й дорослі. У січні 1910 р. у столичному журналі «Театр и искусство» було надруковано нотатку про успішні виступи малолітніх аматорів. «Дитячий театр Марка Кропивницького явище безпрецедентне, оскільки акторами у його дитячому теа-

трі, як уже йшлося, були діти. Нічого подібного ніколи не було в історії не тільки української, а й європейської культури. Разом із невеличкою школою з українською мовою навчання, яку в ці роки драматург започатковує у своїй садибі, його дитячий театр стає справжнім промінчиком світла у «царстві пітьми», що панувала в тогочасному українському селі».

УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ МАРКА КРОПИВНИЦЬКОГО

Пам'ятники:

- У Харкові, на місці поховання Марка Кропивницького: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Файл: Пам%27ятник_на_могилі_М._Кропивницького_в_Харкові.jpg](https://uk.wikipedia.org/wiki/Файл:Пам%27ятник_на_могилі_М._Кропивницького_в_Харкові.jpg). У 1914 році було встановлено погруддя (скульп. Ф. Балавенський) в середині Театрального скверу.

- У місті Кропивницькому, на території Меморіального музею за адресою: вул. М. Кропивницького, 172. Є відомості про те, що цей бюст був створений скульптором Іваном Гончарем на початку 90-х років. Однак довгий час його не встановлювали, був привезений до музею і зберігався у ньому. Лише у 2003 році, до ювілею українського професійного театру, було виготовлено постамент і урочисто відкрито.

- У місті Кропивницькому, біля приміщення Кіровоградського академічного обласного українського музично-драматичного театру імені Марка Кропивницького: <http://teatr-koryfeiv.com.ua/istorija-teatru.html>. Встановлено у 1968–1969 році, автори — скульптор Е. Кунцевич, архітектор Ю. Кисличенко. Пам'ятник М. Кропивницькому являє собою гранітну вертикальну стелу, нижня частина якої відполірована, а у верхній — необроблений — у техніці високого рельєфу виконаний портрет Кропивницького. На фасадній стороні напис: «Марко Лукич Кропивницький. 1840–1910 роки». Пам'ятник переносився у зв'язку з ремонтом і створенням Театральної площі, і нині розташований у сквері біля театру.

- У місті Бобринці, у сквері, якому до 125-річчя з дня народження М. Кропивницького присвоєно його ім'я. Тут у 1972 році було споруджено погруддя Марку Кропивницькому та посаджено 125 дубів.

- У селі Кропивницькому (Бежбайраки) Новоукраїнського району Кіровоградської області.

Присвоєння імені Марка Кропивницького:

- 14 липня 2016 року згідно із законом про декомунізацію Верховна Рада України перейменувала місто Кіровоград на Кропивницький.

- Ім'я Марка Кропивницького присвоєно Кіровоградському академічному обласному українському музично-драматичному театру, Цен-

тральний бібліотеці в м. Миколаєві, Сподобівській школі Шевченківського району Харківської області, що знаходиться поблизу хутора Затишок, де драматург мешкав останні двадцять років свого життя.

- Його ім'ям названі вулиці у селі Сподобівці, смт Шевченковому (Харківська обл.), а також у Києві, Харкові, Одесі, Кропивницькому.
- На честь засновника уславленого театру корифеїв перейменовано село, в якому він народився.
- На фасаді театру ім. Лесі Українки в Києві є меморіальна дошка з силуетом Кропивницького і словами: «У цьому будинку 10 січня 1882 року під керівництвом великого артиста і драматурга М. Л. Кропивницького відбувся перший виступ українського професійного театру».

Використані джерела та література:

1. Кропивницький Марко Лукич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кропивницький_Марко_Лукич.
2. Кропивницький В.М. Із сімейної хроніки Марка Кропивницького (Спогади про батька) / В.М. Кропивницький. – К.: Мистецтво, 1968. – 214с.
3. Кропивницький М.Л. Збірник статей, спогадів і матеріалів / М.Л. Кропивницький. – К.: Мистецтво, 1955. – 530с.
4. Марко Кропивницький у фотографіях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.kr.ua/kray/kropivnickiy/kropuphoto/>.
5. Меморіальний музей М.Л. Кропивницького [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kokm.kr.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=47&Itemid=161&lang=ua
6. Смоленчук М. Марко Кропивницький і його рідний край / М. Смоленчук. – К., 1971.
7. Степанова О. Харьковские дороги Марка Лукича [Електронний ресурс] / О. Степанова. – Режим доступу: <http://uc.kr.ua/2018/06/12/harkovskye-dorogy-marka-lukycha/>.
8. Шурапов В. Марко Кропивницький та його спадкоємці. Історичний нарис / В. Шурапов. – Кіровоград: «КОД», 2010. – 392 с.

Larysa Gaida

MARKO KROPYVNYTSKYI: MEMORIAL PLACES RELATED TO LIFE AND ACTIVITIES

(materials for the virtual journey)

The published work presents information on historical places related to the life and career of Marko Kropyvnytskyi: monuments to perpetuate his memory in the Kirovohrad region and in Ukraine. Available materials are presented in the form of a so-called virtual journey.

This publication aims to promote information about the childhood and youth of Marko Kropyvnytskyi in our region, interesting facts from his biography, little-known to the general public.

The offered materials have practical value and can be used for city tours (both in absentia and bodily), it will be useful to teachers in the process of preparing educational activities with students during the school year.

The journey is built in the form of five thematic stops, which are connected with certain stages of Marko Kropyvnytskyi's life.

Key words: Marko Kropyvnytskyi, biography, theater of luminaries, Yelisavetgrad, Bobrynets, Odesa, St. Petersburg, tour, virtual journey.

Олена Грицайова*

м. Кропивницький

ДО 50-РІЧЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО СВЯТА ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА «ВЕРЕСНЕВІ САМОЦВІТИ»

*Література кожного народу –
це найкраще джерело його життя.*

Іван Франко.

Заповідник-музей "Хутір Надія" є однією з найвизначніших історико-культурних пам'яток України.

1956 року Хутір Надія оголошено державним заповідником-музеєм. Його унікальність відзначена багатьма видатними діячами української культури, серед яких Юрій Яновський, Петро Панч, Олесь Гончар, Олександр Корнійчук...

У 1970 році під час святкування 125-річчя від дня народження Івана Карповича Тобілевича (Карпенка-Карого) за участі найвидатніших сучасних українських письменників та діячів театру започатковано щорічне свято театрального мистецтва "Вересневі самоцвіти", яке з 1988 року отримує статус Республіканського, а у наші дні — Всеукраїнського.

Сьогодні Хутір Надія — знаменитий заповідник, своєрідна «театральна Мекка». І свято театрального мистецтва «Вересневі самоцвіти» є його візитівкою, а також однією з найяскравіших знакових мистецьких подій України.

Культурно-мистецьке життя України насичене різноманітним проведенням фестивалів. Це і «Слов'янські театральні зустрічі» (Чернігів), «В го-

* Грицайова Олена Миколаївна – зберігач фондів відділу обласного краєзнавчого музею – меморіального музею М.Л. Кропивницького.

стях у Гоголя» (Полтава), «Мельпомена Таврії» (Херсон), «Фестиваль жіночої творчості імені Марії Заньковецької» (Ніжин) та інші, які виникли на мистецькій ниві незалежної України.

Одне із старіших свят театального мистецтва України — «Вересневі самоцвіти», було започатковане на Кіровоградщині, яка здавна славилася як колыска українського театального мистецтва.

Історію свята можна розпочати з 1969–1970 років. Саме у рішенні виконкому обласної ради депутатів трудящих № 351 від 5 серпня 1969 р. ми можемо побачити активну підготовку до святкування 125-річчя від дня народження І. Карпенка-Карого на Хуторі Надія: відкриття на Хуторі Надія меморіальної частини музею І. Карпенка-Карого, створення документальних та діапозитивних фільмів, виготовлення сувенірної продукції для продажу у кіосках на території Хутора, будівництва асфальтового шляху від автостради Кишинів-Полтава до заповідника, асфальтування дороги біля заповідника та інше.

За рішенням виконкому обласної ради депутатів трудящих № 388 від 15 вересня 1970 р., на відзначення 125-річчя дня від народження І. Карпенка-Карого (Тобілевича) з обласного бюджету виділяється 1.8 тис. крб.

Урочистості з нагоди відзначення 125-річчя від дня народження І. Карпенка-Карого широко відбулися по всій Україні.

Постановою бюро обкому КП України та виконкому обласної Ради депутатів трудящих № 81 від 21.08.1970 р. передбачалося: проведення у приміщенні музично-драматичного театру імені М. Кропивницького урочистого вечора, присвяченого пам'яті І. Карпенка-Карого, запрошення представників Українського театального товариства та Спілки письменників України, проведення в приміщенні педінституту імені О. С. Пушкіна наукової конференції «Карпенко-Карий — видатний драматург, режисер, актор і громадський діяч». На хуторі Надія мав пройти урочистий мітинг трудящих, присвячений 125-річчю від дня народження І. Карпенка-Карого.

Надаючи великого значення даній події бюро обкому КП України та виконком обласної Ради депутатів трудящих прийняли постанову № 97 від 11.09.1970 р. «Про проведення Тижня української радянської літератури в Кіровоградській області». В постанові було прийнято рішення про проведення разом з Спілкою письменників України з 25 вересня 1970 року тижня української радянської літератури. До створеного оргкомітету були залучені: Гончар О. Т. — голова управління Спілки письменників України, Козаченко В. П. — голова управління Київської організації Спілки письменників України, Погрібний В. О. — керівник Кіровоградського обласного літературного об'єднання «Степ» та інші.

В рамках заходів в районах області бібліотеками, будинками культури, клубами були створені виставки творів І. Карпенка-Карого, проведені читачькі конференції, тематичні вечори, вистави самодіяльних театральних колективів.

На урочистому вечорі, присвяченому ювілею корифея театру, відомий драматург Корнійчук О. Я. сказав, що хутір «Надія» має стати столицею української драматургії й що саме це священне місце заслуговує на проведення тут свята театального мистецтва.

Ці події і стали поштовхом до започаткування свята мистецтв.

Уже у проєкті постанови бюро обкому КП України та виконкому обласної Ради депутатів трудящих від 27 квітня 1971 року поставлено завдання провести 29 вересня 1971 року — в день народження видатного драматурга І. Карпенка-Карого — обласне свято театального мистецтва, як огляд досягнень української радянської драматургії, самодіяльних драматичних колективів і професійних майстрів Кіровоградщини.

Це перше обласне свято театального мистецтва, яке ґрунтувалося на міцних підвалинах, закладених нашими славетними земляками М. Кропивницьким, І. Карпенко-Карим, І. Мар'яненком, Г. Юрою, І. Микитенком, Ю. Яновським та іншими, в подальшому зробило вагомий внесок у культурний розвиток Кіровоградщини і всієї України.

Кожне наступне свято набирало ширшого розмаху. Тому знаковим стало завершення свята у 1972 році. На сцені театру імені М. Кропивницького гості з Полтавського музично-драматичного театру імені М. В. Гоголя показали виставу «Наталка Полтавка» І. Котляревського, з якої у 1882 році започаткувалася нова доба в історії українського класичного реалістичного театру.

У 1975 році обласне свято театального мистецтва святкувало свій перший 5-річний ювілей. Серед запрошених, гості з Києва — учителі столичних шкіл, письменники та артисти Московського обласного драматичного театру. У заповіднику-музеї І. Тобілевича (Карпенка-Карого) Хутір Надія, на імprovізованій естраді прозвучали пісні і уривки з творів І. Карпенка-Карого. На його могилу і до підніжжя пам'ятника учасники урочистостей поклали квіти шани і любові.

Кожне наступне обласне свято театального мистецтва розширювало свою географію. Серед гостей свята були: Київський державний орден Леніна академічний український драматичний театр імені І. Франка, Харківський театр музичної комедії, науковці Одеського відділення Українського театального товариства (1976 р.). Московський цирк «Райдуга», Київський театр оперети та Кіровоградський обласний театр ляльок (1978 р.).

В обласній газеті «Кіровоградська правда» за 28 вересня 1979 р. з'являється рубрика «Вересневі самоцвіти» з статтю «Свято крокує по області»

з оглядом основних подій в районах області. Серед гостей — Ярославський драматичний театр імені Ф. Волкова (РРФСР) та Київський драматичний театр імені І. Франка.

З 1980 року на афішах і програмах свята театрального мистецтва Кіровоградщини з'являється назва «Вересневі самоцвіти».

Почесними гостями ювілейного Х свята були: письменник, лауреат премії ім. Т. Шевченка Олесь Гончар та поет, перекладач Борис Олійник. В рамках свята на Хуторі Надія, педінституті імені О. Пушкіна, в селі Мар'янівка Бобринецького району відбувалася науково-практична конференція до 135-річчя І. Карпенка-Карого.

Свято театрального мистецтва «Вересневі самоцвіти» 1982 року стало яскравим дійством степового краю з особливим забарвленням. Воно проводилося в дні славної події розвитку культури і мистецтва України — 100-річчя українського професійного театру. Почесними гостями свята були письменник, драматург Олексій Коломієць; письменник, сценарист Микола Зарудний; оперний співак, народний артист України Дмитро Гнатюк та поет, громадський діяч Володимир Бровченко.

В подальшому, під час святкування на Хуторі Надія побували театральні діячі з різних міст Росії, прибалтійських республік, Грузії тощо. У рамках свята показували свої кращі вистави театр імені К. С. Станіславського (Москва), театр опери та балету, російський драматичний театр, театр юного глядача (Рига), а ще театри Одеси, Львова, Харкова, Черкас і багатьох інших міст.

XVIII свято «Вересневі самоцвіти» проходить одночасно з Республіканським святом рідної мови і їх відкриття відбувається на Хуторі Надія. «Вересневі самоцвіти» отримують статус республіканського свята про що свідчать програми та афіші за 1988 рік.

Ювілейні XX «Вересневі самоцвіти» проводилися в рамках тижня української класики і були присвячені 150-річчю від дня народження М. Л. Кропивницького та М. П. Старицького.

Політика гласності та послаблення цензури кінця 80-х років XX століття впливає на всі галузі культури. Рамки культурно-інформаційного простору розширюються. Театральний репертуар урізноманітнюється. З початку 90-х років розгортається процес розбудови української незалежної держави, формування нових інститутів влади.

Проголошення незалежності перетворило культурну політику на одну з важливих сфер діяльності держави. Культура розглядається як один із головних чинників національного відродження та збереження національної самобутності українців.

Культура звільнилася від диктату комуністичної ідеології, збільшилися різноманітність творчості, духовного життя суспільства, визнання новатор-

ських форм в мистецтві. З афіш та програм свята театрального мистецтва «Вересневі самоцвіти» 1992 та 1993 років зникає статус республіканського.

Знаменно, що XXIV свято театрального мистецтва «Вересневі самоцвіти» було присвячене 225-річниці від дня народження І. Котляревського, проходило під патронатом Міністерства культури і мистецтв України та мало статус Всеукраїнського свята.

1996 рік був знаковим у культурному житті незалежної України. Це і 5-та річниця від дня народження молодой держави, 125-та річниця від дня народження Лесі Українки, 140-річчя Івана Франка та 130-річчя Михайла Грушевського. Ці дати лягли в основу проведення «Вересневих самоцвітів». Відкриття свята відбулося на території Хутора Надія, а закриття — у приміщенні театру ім. М. Кропивницького. Головним режисером свята виступав заслужений діяч мистецтв України Іван Казнадій, режисером-постановником Валерій Дейнекін.

На кінець XX- початок XXI століття Всеукраїнське свято театрального мистецтва «Вересневі самоцвіти» набуло певної традиційної форми. У програму включалися: урочисте відкриття свята у заповіднику-музеї І. Тобілевича (Карпенка-Карого) Хутір Надія, підведення підсумків фестивалю самодіяльних театральних колективів Кіровоградщини, протягом тижня — йшли вистави професійних та самодіяльних театральних колективів, закриття — у Кіровоградському обласному українському музично-драматичному театрі ім. М. Л. Кропивницького.

За весь період свого існування свято «Вересневі самоцвіти» залишилося вірним настанові, яку отримало в 1971 році — свято на честь пам'яті видатних діячів українського мистецтва.

Фактично, «Вересневі самоцвіти» — це фестиваль друзів який має свою душу, це прекрасна можливість показати свої вистави, побачити чим живуть інші театри. Щороку, у 2000-х, акцент робиться на професійні театри країни, що привозять найкращі вистави для безпосереднього спілкування зі своїм глядачем, як це робили свого часу корифеї.

XXX ювілейні «Вересневі самоцвіти» ознаменувалися науково-практичною конференцією «Корифеї — предтечі українського театального авангарду?», проектом «Класика для майбутнього», Всеукраїнським фестивалем-оглядом молодіжних аматорських україномовних театральних колективів.

У 2009 році свято було присвячене 150-річчю від дня народження Пана Сакаганського.

XL свято «Вересневі самоцвіти» мало символічну назву «Золоте театральне сузір'я України» і присвячувалося чотирьом визначним датам: 165 років від дня народження І. Карпенка-Карого, 170 років — М. Кропивни-

цькому, 155 років — М. Садовській-Барілотті і Г. Затиркевич-Карпинській. Гостями свята стали творчі колективи Чернігова, Черкас, Кривого Рогу, Білої Церкви, Ніжина, Полтави. Задля розширення горизонтів театрального свята постійний учасник — Кіровоградський академічний обласний театр ляльок (з 2010 р. і співучасник Всеукраїнського свята театрального мистецтва «Вересневі самоцвіти») долучив і театри ляльок країни, надавши їм свою сцену.

У рамках свята завжди відбувалося нагородження переможців огляду-конкурсу аматорських театральних колективів «Театральна весна Кіровоградщини». Переможці представляли уривки конкурсних вистав на святковій сцені Хутора Надія.

За роки існування «Вересневих самоцвітів» обласне свято театрального мистецтва перетворилося на національну сцену України.

Вклонитися та вшанувати пам'ять велетнів української сцени на благодатну землю освячену корифеями, які вписали золоту сторінку не лише в історію українського, а й світового театру приїздили: народна артистка України Ніна Матвієнко; лауреат Шевченківської премії, народний артист України, Герой України Анатолій Паламаренко; народна артистка України, Герой України Ада Роговцева; поет, драматург Іван Драч; письменник, громадсько-політичний діяч Володимир Яворівський та багато інших діячів, які своєю працею примножують здобутки мистецтва України.

Цього року «Вересневі самоцвіти» святкують свій золотий ювілей. Для людини — це серйозний вік, а от для фестивалю — це юність. Яким він буде — важко сказати. Але надіємося, що він видасться жнивним, багатим на події, пройде на високому рівні і глядач буде мати справжню насолоду від зустрічі з високим мистецтвом.

УДК82.09

Зоя Грицайова*

м. Кропивницький

ФІЛОСОФСЬКІ НОТАТКИ ІВАНА ТОБІЛЕВИЧА

У публікації вводиться у науковий обіг текст документів, що знаходяться у фондовому зібранні музею, а саме – рукописні нотатки з думками та міркуваннями І.К. Тобілевича. Їх зміст відображає погляди письменника на життя суспільства, роль критики в творчості митця.

* Грицайова Зоя Миколаївна – завідувач відділу фондів Кіровоградського обласного краєзнавчого музею.

Опублікований матеріал може зацікавити дослідників творчості письменника, викладачів та студентів філологічних спеціальностей.

Ключові слова: нотатки, І. К. Тобілевич, суспільство, критика, митець.

У фондах обласного краєзнавчого музею поряд з листами та документами І. К. Тобілевича зберігається кілька аркушів його рукописних нотаток, зроблених на окремих аркушах без датування. Передані до музею вони у 1958 році за заповітом покійної дочки І. К. Тобілевича Марії Іванівни Тобілевич-Кресан її чоловіком Андрієм Андрійовичем Кресаном.

Листування письменника досліджувалося і вивчалось неодноразово, а нотатки довгий час залишалися без уваги. Вивчаючи це питання, ми виявили, що посилання на ці записи робив у свій час літературний критик О. Дорошкевич. У передньому слові до книги «І. Тобілевич (Карпенко-Карий). Вибрані твори» (Книгоспілка, 1925 р.) він пише: «В архіві Карпенка-Карого зберігся цікавий брульон¹ з його власними міркуваннями... (мабуть, чи не за подій 1905 р. складеними). Життя — це боротьба між розумними і дурними, де дурні — то “фанатичні і крайні”, розумні — “умірковані мислителі”. Карпенко-Карий ніколи не був “дурний”, а тільки “розумний, уміркований мислитель” »... [2, VII].

Далі ще кілька разів наводяться цитати із нотаток та дається посилання на «Додатки», які, на жаль, відсутні в наявному у фондах музею виданні книги. Це частково змінене перевидання 1925 року, яке вийшло, ймовірно, після 1930 року, так як є посилання на джерела 1928 та 1929 років, хоча в кінці передмови зазначено 1925 рік.

На жаль, за відсутності обкладинки та титульної сторінки ми не можемо визначити рік видання, але у змісті відсутній розділ «Додатки», тому робимо висновок, що це видання їх і не мало. Видання ж 1925 року з «Додатками» виявилось у фондовому зібранні Літературно-меморіального музею І. К. Карпенка-Карого міста Кропивницького.

Порівнявши «Додатки» з наявними оригіналами, ми можемо зробити висновок, що всі оригінали нотаток знаходяться у фондах музею. Сюди ж ми віднесли і замітку російською мовою, якої у виданні О. Дорошкевича немає.

У нотатках письменник розмірковує над питаннями, що хвилювали людей в усі часи, а саме: що таке щастя, рівність, фанатизм, байдужість; розглядає роль критики в творчості митця; намагається зрозуміти, хто ми є в цьому житті. Філософи, принаймні з часів Сократа, досліджують природу щастя і його досяжності. Щастя розглядається як психоемоційний

¹Брульон (застаріле) – чорновий список, чернетка

стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого задоволення та безмежної радості. Задоволення — позитивно забарвлена емоція, що супроводжує вдоволення однієї або кількох потреб. Поняття задоволення в І. Тобілевича ототоженне зі щастям, але неможливо досягти щастя, рухаючись шляхом бажань, адже повне їх задоволення неможливе.

Письменник розмірковує над поняттями «протиріччя», «впертість», «фанатизм», називаючи їх «хворобою багатьох людей», «найбільшим злом». Адже впертість — це необґрунтований, нічим не виправданий вияв волі, коли людина наполягає на своєму, часто недоцільному бажанні, незважаючи на обставини. Приймаючи рішення, вперта людина заперечує розумні докази, не зважає на інтереси інших, суспільні інтереси і своїми діями часто-густо завдає їм шкоди.

І. Тобілевич ділить суспільство на три категорії: фанатики, обломови і штольци. Найнебезпечнішими для суспільства він вважає фанатиків, які «все готові знищити, а на місто знищеного нічого поставити не уміють». Одне із значень слова «фанатик» — людина, яка сліпо слідує чому-небудь, не потребує доказів, які б обґрунтовували це слідування, закриває свій розум для сприйняття доказів. Фанатизм відкидає право за іншими бути не такими як вони, фанатизм базується на переконанні того, що інший є завжди ворогом, що унеможливорює здоровий діалог між фанатиком та не фанатиком. Тому вірно І. Тобілевич називає фанатиків «здобувачами нещасть», адже фанатизм до добра не доводить, він засліплює людину до втрати адекватності і часто стає причиною воєн. Та поряд з фанатизмом письменник засуджує і людську байдужість, яка теж гальмує прогрес. Байдужість — риса притаманна нашому народу здавна. Всім відомі приказки: «Моя хата з краю, нічого не знаю», «Хоч трава не рости», «Своя сорочка ближче до тіла» та інші. «Всі ми обломови, — говорить письменник, — ...сидимо і закохавшись в себе дивимось байдужо на все».

Критики часто дорікали Івану Карповичу за те, що він не був ні революціонером, ні прихильником кривавих громадянських воєн чи переворотів. «Я її — політики — терпіть не можу», — пише він в одному з листів до С. Єфремова. «Карпенко-Карий був культурним діячем, борцем за відродження свого народу, за його поступ і всебічний розвиток. Не прагнув зрусифікуватися, як це годилося б казенному чоловікові, а хотів розвивати українську літературу, не забував про свій селянський корінь», — пише Л. С. Дем'янівська [3, 13]. Мабуть, тому такий милий його серцю був Хутір Надія, де письменник відпочивав душею, працюючи на землі, тут він черпав сили і натхнення для своєї творчості. А боронити і відстоювати рідну мову, не менш важливо, ніж боронити і відстоювати свою територію.

Тож пропонуємо увазі дослідників записи І. К. Тобілевича під назвою «Різні думки та міркування», читаючи які розумієш, що автор багато працював над самоосвітою, вивчав світову літературу, а також філософські й економічні праці. Замислюючись над сенсом життя, письменник періодично оцінює і переоцінює свої справи, плани, відносини з навколишнім світом. І. К. Тобілевич відстоював справжні життєві цінності, що так актуальні для України і сьогодні.

У нотатках максимально збережено особливості авторської лексики. Відповідно до сучасних норм передано пунктуацію та пряму мову. Одна із нотаток, написана російською мовою, подається мовою оригіналу.

«Ідеали щастя у кожного свої, але певно є на світі загальний ідеал, потеряний людьми давно. Він, як величезний невидимий магніт, тягне хороших людей до себе, і вони його все життя шукають, але рідко коли, або й зовсім не знаходять. Химери сучасного життя і той громадський стрій, який оточує людей, одбирає у них самостійний характер, і вони мимоволі містяться в ту же життєву форму, яка вже готова і здається їм найкращою; а потім, коли вже потеряють коріння, яким держалися в землі, коли вже висять у повітрі і гойдаються по волі житейського моря — то сюди, то туди (трудно) неможливо (буває) найти певний ґрунт, де б чоловік тихо, спокійно, благородно і любовно до всього світа міг приносити посильну користь (працюючи...) і собі і всьому посполові ...»² [2, XXV]

Щастя-задоволення.

Люди ніколи не задовольняються, через те щастя нема. Можна говорити: я доволен, я счастлив, а через хвилину бажать того, чого нема, або хоч і химери якої бажать і вже задоволення і щастя нема.

Можна бути урівноваженим, поки тебе не виб'ють із твоєї рівноваги неудачі.

Краще мовчать і не заводять ніяких спорів, бо в спорах мимоволі чоловік може сказати (глупість) дурість. Люди, піднявшись на висоту, якого б не було становища (обороняють вход у таке становище других), не допускають всіма силами других, навіть достойних, щоб з ними порівнялись. Піднявшись на зайняту другими висоту можна тільки в бою, добровольно туди не пустять. (Дух протиріччя є в кожному чоловікові. Розумніший, противлячись чужим переконанням, йде шляхом логіки, а менше розумний противиться чужим думкам, щоб не показати, що він признає його розумнішим від себе)

Розумний, противлячись чужим переконанням йде шляхом логіки. Чим більше логіки, тим більше сердиться опонент і противиться тільки для того, щоб не признати другого розумнішим від себе.

² Поспіль, поспільство (застаріле) – суспільство

Противоріччя для противоріччя — єсть особистість деяких упрямих людей. Частина цього свойства природи живе в кожній експресивній натурі, не наділеній справжньою логікою.

Несогласіє в поглядах на один і той же предмет не може бути признано противоріччям для противоріччя.

Дух противоріччя — єсть хвороба (багатьох). Два однаково хворих цією болізню уникають один другого не помічаючи, що вони обидва однаково хворі. (Великий розум не старається доказувати своїх поглядів. Сказавши свою думку, він її не доказує. Як має силу, право — зробити так, як сказав, а не має, обійде мовчки.)

Межі людьми ніколи не буде рівності і задоволення. Хто має права — держитись за них як за життя і не уступить і крихти другому свого права. І так всі. З цього вічна боротьба, чвари, незадоволення, а поступу в бік кращого життя нема. Краще як ідея тільки манить людей надією, що ось-ось добудуть цього блага! А (воно) общє благо тільки в речах, на ділі його ніколи не було, нема і не буде через несовершенство природу людей, у котрих егоїзм єсть все.

Що таке боротьба і загальний рух.

Свобода слова — (необходима) потреба, щоб всі (сказали, що вони думають) висловились. Раз це станеться — ми побачим (всіх своїх) скільки у нас дурнів (і розумних). Тоді почнеться боротьба між дурними і розумними. Дурні взагалі фанатичні і крайні, розумні — умірковані мислителі. Фанатика нічим не переконаєш, аж поки він не сконає. Фанатики — це громадське нещастя: край нестями вони лякають всіх і тим завжди задержують прогрес.

Всі ми обломови³. На одну хвилину, під впливом чогось нового, світлого ми працюємо і дивуємо чужих силою своєї праці, своїми натуральними дарами; потім мало-помалу привикаємо до нового світлого і починаємо спокійніше працювати, а нарешті сидимо і, закохавшись в себе, дивимось байдужо на все.

Для громадського прогресу потрібні штольци⁴, які рівно ідуть до мечти (і не ухиляють до могили з раз прийнятого шляху) все своє життя і (рівноважно працюють) урівноважено працюють. Як капля за каплею пробиває камінь, так вони ступень за ступенем ідуть вперед і тим роблять не тільки собі, але й громадї благо.

Період, який переживаємо, дуже сумний: обломови дійшли до посліднього ступеня і фізичної і мозгової лінії; фанатики гвалтують і все готові зни-

³ Обломови – збірний образ бездіяльних, байдужих людей за прізвиськом головного героя роману І. А. Гончарова «Обломов».

⁴ Штольци – збірний образ послідовних, цілеспрямованих, практичних людей за прізвиськом одного з героїв цього ж роману.

щити, а на місто знищеного нічого поставити не уміють. Обломови, слухаючи фанатиків з переляку тільки очі витріщають, закутуються в свої халати і сплять, а штольців нема і нічого не виходить.

П'ятдесят літ назад, в мрачну епоху кріпосного права, фанатичних людей не було, були обломови (закохані в себе).

Якою сильною волею і якими могутчими нервами повинен володіти більш-менш даровитий письменник і, взагалі, художник, щоб вислуховувати звідусіль і від усяких верств і станів думки про свої твори, пострєєні на крові серця (на силі своїй) і на фантазії художника, сила котрого в мільон раз більша ніж сила тих, хто критикує. Нужно бути справді вибраним чоловіком, щоб не пошатнути в бік і не піти стежкою, яку показують (заурядної толпи) судді. Суть, де цю силу взяти? Тільки в певності своїх переконань, в твердій вірі в свій дар розуміння того, що твориш! Трудна задача. Тут легко і помилитися, бо всякий творець мислить про себе дуже гарно, а знову критик також вірить в безгрішність своїх думок. За цього то власне і виникає той колот⁵ між творцями з одного боку і критиками з другого. Ці два стани людей завжди (були, єсть і будуть у воюючих сторонах) воювали і будуть воювати між собою, тільки могутчий посередник між ними: загал, товпа можуть помирити і дати санкцію думкам і мислям тій чи іншій стороні воюючих. Що загал + поспільство прийме своїм безпосереднім чуттям, те тільки й матиме право в кінці кінців лічитися гарним, достойним. Однак не все поспільство може розуміти, йому доступне, тільки великі твори, які правдою своєю так впливають на поспільство, що критик (коли не хоче бути дурним перед очима загалу) волею-неволею мусить іти за всіма і признати зі свого боку гарним те, що всім таким здається.

Всі твори смакаються і шматуються і критикою і поспільством. Тут не знаєш кому вірити: чи собі, чи критику, чи толпі; а безмірне, як його виміряти? Кожний чоловік може тільки те розуміти, що він розуміє. Нема такого і не було, щоб все розумів. Все, що до цього часу в іскусстві зроблено, викликало спори, непогоду і тільки втомившись спорити заспокоювались і майстри і критики. Цему найбільше помагало те, що появлявся новий утвір, або новий художник і переводив на себе очі і мислі, як критиків так і поспільства, і починалася нова робота в тому ж напрямку.

В цей же час, критикуючи старий утвір, до нього привикали і вже тішилися тільки гарною стороною, прощаючи йому ті хиби, які викликали в свій час колот. Треба бути хоробрими, дуже хоробрими, щоб серед усих цих обставин не схибнути! Що б було з творця, коли б він кожний раз не вірив собі, а вірив тисячі «правдивих» критикуючих поглядів? Його б збили з пантелику і він мусив би покинути свою роботу, або раз у раз переживати

⁵ Колот – лайка, спір.

муки вагань та перероблюють свій утвір: сьогодні так, як одні говорять, а завтра так, як другі. І без краю сидить над одною своєю роботою, щоб довести її до совершенного виду, який би всіх задовольнив... Для цього не стане життя, бо ще ніхто не написав і не намалював нічого такого, щоб одні не хвалили, другі не гудили. Маючи на увазі, що і на сонці є п'ятна, а, проте, воно і світить і гріє, всякому творцеві треба мужественно переносить нападки і робить далі свою роботу, ухиляючись помилок, поскільки йому його власний хист в цьому допоможе.

Я ніколи не сердився на критиків і завжди їм вірив постільки, поскільки можна вірить, думав цілими ночами над тими увагами, які мені робили і коли бачив, що не сила моя зробить краще, а уваги з різних боків ідуть завжди, я заспокоювався такою думкою: їжак любе виноград, іде в виноградник і качається по землі, при цьому на його голки наколюються ягоди. Цим способом він візьме тільки ті ягоди, які наколються на голки, а решта... решта остається в винограднику, куда він вертається ще й ще, де і другі їжаки роблять те саме і всі так: ні один всього не візьме, а тільки те, що наколиться на голки...

Виноградник — життя, їжаки — ми. Що нам по силам взять із життя, те й візьмемо.

Єсть ще чудовий приклад. Один художник, живучи на дачі, намалював дерево, чабана з вівцями і бугая. Покликав він простого, зовсім не освіченого чоловіка і показав йому свою роботу. Глянувши на дерево чинар⁶ — чоловік сказав:

— Павич!

— Де? — спитав його художник.

— Де? Ось! Гляньте, як хвоста розпустив.

Художника мов кольнуло в серце, але він переміг себе і показав чоловікові чабана з вівцями.

— О, піп!

— Де? — спитав знову, розтерявшись, художник.

— Та ось! І камилавка⁷ на ньому, і палиця в руках. Піп і є!

Ображений художник не хотів більше показувати, але нечаянно одвернув лист, на якому намальовано бугая і вже хотів закрити альбом. Угледів чоловік і крикнув:

— А покажіть, покажіть — що то?

Мусив художник показати чоловікові і бугая. Не встиг чоловік оком кинуть на малюнок, як радісно крикнув:

⁶ Чинар (чинара) – дерево родини платанів, східний платан.

⁷ Камилавка – головний убір православного духовенства фіолетового або чорного кольору у вигляді дедалі ширшого догори циліндра.

— Бугай! Наш бугай!..

Тоді тільки художник зрозумів, що його критик, як їжак в винограднику, малював в своїм уявленні тільки бугая — і заспокоївся.

Так воно все. І творець намалює те, що знатиме, що доступно для його, що для нього ясно, зрозуміло. І критики часто чинар признають за хвіст павича, чабана за попа, а пізнають тільки Бугая!

Заметки

1) Есть случаи когда вол, привыкший ходить справа, запрягается слева. Не все ли равно волу везти воз — справа или слева? Кажется все равно! А между тем есть такие вола, что раз он ходил слева, а его запрягли справа — он не хочет везти, ложится на землю и ни с места. Тогда зажимают пучок соломы и жгут ему бок. Вол ревет, но упрямо лежит. И только когда дойдет до живого, моментально схватывается, везет и чувствует, что он напрасно упрямится, так как и справа и слева везти воз одинаково тяжело — обпаленный бок болит, страшно напоминая волу об его упрямстве. И думает тогда вол: и для чего я упрявился. Будто не все равно: хозяину хочется, чтобы я ходил справа — буду ходить справа! Одна беда, что теперь хозяин против него раздражен да и хлеснет кнутом...

2) То же самое бывает и с упрямыми людьми.

3) Никто из людей, желающих блага, не сопротивляется новым усовершенствованиям и стремлению к лучшему.

4) Только упрямы этого не понимают. Они не могут или не хотят совершенствоваться, не хотят лучшего, ибо понятие о лучшем у них затемнено упрямством: как было, так пусть и будет — вот их несчастный девиз. Поэтому каждый упрямец сам создает для себя каторгу и винит всех в своих страданиях.

5) Некий еврей музыкант страстно спорил о темпах в музыке и ни за что раз установленного понятия не хотел переменить, а религию отцов, установленную Моисеем, величайшим пророком, переменял для того чтобы жить в Киеве и столицах.

6) Тысяча солдат не сделает столько неприятностей человеку, сколько он сам себе делает.

Використані джерела та література:

1. Нотатки. Різні думки та міркування письменника Івана Карповича Карпенка-Карого. – 16 с. Кіровоградський обласний краєзнавчий музей (далі - КОКМ). КОМ - 4031, АІ - 571.
2. Тобілевич І. (Карпенко-Карий). Вибрані твори /З переднім словом, примітками за редакцією О. Дорошкевича. – Книгоспілка, 1929(?). – 280 с. КОКМ. КОМ - 49568, АІ - 22707.

3. Тобілевич І. (Карпенко-Карий). Вибрані твори /З переднім словом, примітками за редакцією О. Дорошкевича. – Х.- К.: Книгоспілка, 1925. – XLII, 190, XXIV с. Літературно-меморіальний музей І.К. Карпенка-Карого міста Кропивницького. КМЛІМ- 8719.
4. Дем'янівська Л.С. Іван Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич). Життя і творчість: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1995. – 144 с.
5. Бабенко О. На сторожі духовності. (Національний характер українців у творчості І. Тобілевича). – Кіровоград, 1998. – 50 с.
6. Невідомий Іван Тобілевич (Карпенко-Карий): листи, п'єси / Упорядкування і вступна стаття С. Бронза. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2010. –508 с.

The publication introduces into scientific circulation the text of documents in the stock collection of the museum, namely, handwritten notes with thoughts and considerations of I.K. Tobilevich. Their content reflects the views of the writer on the life of society, the role of criticism in the work of the artist.

The published material may be interesting to researchers of the writer's work, teacher and students of philological specialties

Key words: notes, I.K. Tobilevych, society, criticism, artist.

УДК 908(477.65—21)

Віктор Голобородько*

м. Олександрія

ТЕАТРАЛЬНИЙ ПРОЕКТ ОЛЕКСАНДРІЇ 1946 РОКУ: НЕЗДІЙСНЕННА МРІЯ СЕРЕД РУІН

У місті Олександрії місцева влада спробувала реалізувати грандіозний театральний проект по завершенню Другої Світової війни. У 1946 році була спроба побудувати нове приміщення театру. Він мав перевершити всі існуючі до нього мистецькі проекти. Для цього мали намір залучити мільйонні суми коштів. Проект залишився нереалізованим через низку обставин, серед яких переведення професійного театру до міста Кропивницький.

Публікація висвітлює діяльність театру у перші дні та місяці після окупації у 1944-1945 роках, зміст репертуару, особливості роботи театру та відношення влади до питання театрального мистецтва.

Ключові слова: театр, Олександрія, проект, 1946 рік, професійна трупа.

* Голобородько Віктор Валентинович – член НСКУ, директор Інформаційного агентства «Новий громадянин», ГО «Сучасні громадські ініціативи».

У 1946 році Олександрія, жителі якої відчували на собі всі страхи Другої світової війни, перетворилась на епіцентр місцевої мрії про високе – власний великий театр. У напівзруйнованому місті жевріла надія на відродження. Це підживлювала і історична пам'ять про театр, у якому виступали не тільки провінційні актори та самодіяльні групи, але й корифеї українського театру та відомі театральні діячі свого часу.

Театральний проект Олександрії 1946 року цікавий тим, що це була відчайдушна спроба відродження і професійного театру в місті із давніми мистецькими традиціями. Водночас це було спробою у повоєнній, голодній і холодній Олександрії затягти маси людей у гігантський за масштабами міста проект, який можна назвати авантюрою місцевого масштабу. Тільки десятки років потому місто отримає велику сцену, яка дорівнювала мріям театального проекту 1946 року.

Питання створення в Олександрії власного театру після війни широко висвітлено у спеціальних дослідженнях краєзнавців з історії театального мистецтва на Кіровоградщині. Окрема книга присвячена темі театру в Олександрії за авторством краєзнавця А. Кохана. Проте питання проекту побудови в Олександрії найбільшого театру Кіровоградщини нами не помічено у інших дослідженнях краєзнавців чи науковців. Однак, є чимала література про повоєнне життя театральних труп Кіровоградщини, серед яких був і Олександрійський театр. Це допомагає з'ясувати окремі питання історії театру, проте під час верифікації інформації про театральні колективи та їх назви, ми виявили цікаві подробиці, які можуть викликати зацікавлення у дослідників театального мистецтва краю.

Отже, знаємо напевне, що ще з 22 грудня 1944 року (трохи більше двох тижнів після визволення міста від нацистів) у частково відновленому приміщенні по вулиці Першотравневій (у колишній єврейській синагозі “Бесмедриш”) розташували міський кінотеатр та театр [1, 234].

«Колектив театру власними силами відремонтував приміщення колишнього клубу педшколи. За короткий час тут уже дано 5 концертів», — зазначає у першому числі місцевого часопису режисер театру С. Коцарев. Він же пише фактично покаяння за те, що театр працював під час окупації: «Німецькі тирани майстерністю катування перевершили казкові образи людоджерів... Особливо витонченою була система моральної інквізиції... За 290 грамів просяного хліба нас примушували говорити чужі слова, криватися, висловлювати погляди, протилежні нашим переконанням» [9, 2].

Але цікавим є і те, як місцева преса подавала тоді назву театру. 21 лютого в «Олександрійському театрі імені Дімітрова» відбулися збори, присвячені підсумкам X сесії Верховної Ради СРСР, де зібралось понад 500 учасників» [8, 2].

Так само — імені Дімітрова — називають локацію, де відбувається вечірнє урочисте засідання виконкому міської ради з партійними і громадськими організаціями міста, конкретизуючи, що це є приміщення «міського театру» [13, 2].

Атмосфера у повоєнному, переміщеному до тимчасового приміщення театрі була не завжди мистецька. У своєму фейлетоні письменник і журналіст Сергій Гончаров (псевдонім цієї непересічної постаті письменництва та журналістики 1920–30-х років — Тасін) [7, 232] іронічно описує пригоди у міському театрі того часу: «Дійсно, з обома трапилася пригода, Іван Іванович напередодні ходив в кіно, як говориться, з самими райдужними намірами спочити, а повернувся з райдужним синцем на оці. Йому довелося витримати сутичку з хуліганом. І Петро Петрович ходив напередодні у театр, заздалегідь смакуючи насолоду. Але все враження було отруєно, бо у нього украли чудовий електричний ліхтарик. Побачивши у приятеля синець на оці, Петро Петрович з властивим йому гумором: — От бачите, я втратив свій засіб освітлення, а ви його придбали» [17, 2].

Репертуар місцевого театру був українським і, схоже, відповідав вимогам глядачів, адже скаржились не на вистави, а на те, що вимикалось світло і не завжди повертали гроші за придбані квитки. У переліку вистав, які пропонували актори театру у 1945 році, класика: «Безталанна», «Шельменко-денщик», «Майська ніч» [10, 2].

Крім звичайних театральних п'єс, міський театр пропонував і оперні постановки, зокрема кращий зразок українського оперного мистецтва — твір Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм» [16, 2].

Театральний колектив відіграв роль у громадському житті міста. Наприклад, працівники Олександрійського театру двомісячний заробіток витратили на придбання державних облігацій. Варто зауважити, що всю свою зарплатню театральні колективи тоді заробляли самостійно, бо були госпрозрахунковими підприємствами [2, 2].

У квітні 1945 року голова виконкому міськради І. Погрібний зауважує у статті-відгуку на ініціативи Раднаркому щодо активізації відбудовчих робіт, про необхідність відбудови театру. Але називає його вже по-іншому: «В Олександрії в цьому році треба відбудувати і відремонтувати 2147 кв. метрів житлової площі... відбудувати міський театр ім. Кропивницького» [15, 2].

Однак справа відбудови театру не просувалась далі заяв та бажань. «Міськрада та райрада недостатньо займаються цією справою. З області не одержаний проект будівництва театру, і це затримує основні роботи. Досі не відведені кошти, і це теж призводить до затримки у доставці лісу та інших будівельних матеріалів», — констатується у офіційному виданні [3, 2].

Не дивлячись на те, що театр жив «у прийомах», він продовжував активно працювати, а серед подій тодішнього культурного життя мала місце зустріч письменника-драматурга Юрія Мокрієва із колективом Олександрійського музично-драматичного театру [14, 2].

Щоб спробувати повернути минулу славу театральному колективу, зруйновані під час війни приміщення театру та кінотеатру вирішили відновити. Відповідні рішення місцева влада ухвалила у 1946 році. Як констатується у документі, приміщення театру під час війни було спалено, а кінотеатру – знищено внаслідок вибуху. Нині ж вони розміщувались у малих, непристосованих приміщеннях.

У об'єднаній постанові районного комітету партії надається розгорнута відповідь на те, чому вирішено відновити повноцінні приміщення театру та кінотеатру в місті. Влада запланувала у поточному році збільшити населення міста вдвічі, а у найближчий час — 3–4 роки — у зв'язку із розвитком вугільної галузі, досягти рівня населення в Олександрії не менше 50 тисяч [4, 1]. Тобто разом із містом мало зростати і театральне осереддя Олександрії.

Новий театр мав бути на 700 місць, новий кінотеатр — на 1000 місць. Історичну ж будівлю вирішили остаточно знести.

Місце будівництва запланували відмінне від локації, де була історична театральна будівля. Замість відновлення перетвореного на руїни театального приміщення, на сцені якого виступали корифеї українського театру, влада підшукувала інше місце. Імовірно тому, що для реалізації амбітного плану нового театру було замало місця.

Нову локацію окреслили територією по вулиці Леніна від електропідстанції до вулиці Першотравневої. У сучасній Олександрії це заведне не цілий квартал від приміщення нинішнього представництва обленерго (вул. Діброви, 1) до перетину з вулицею Першотравневою, тобто до початкової межі нинішньої вулиці 6-го Грудня.

У свою чергу новий кінотеатр мав з'явитись на перехресті вулиці Жовтневої (нині — проспект Соборний) та вулиці Діброви. Сьогодні — це територія приміщення головпоштамту, або дві забудови багатоквартирних приміщень (на першому поверсі яких нині ательє «Оксана» чи колишній гастроном № 1, або споруда, що належить Олександрійському політехнічному коледжу (колишній індустріальний технікум).

Свою ідею місцеві чиновники взяли активно реалізовувати. Вони йдуть по всім щаблям влади і звернулись із пропозицією виділити на це будівництво з обласного бюджету півтора мільйона: 1 мільйон рублів для міського театру та 500 тисяч — для кінотеатру.

Необхідність масштабного будівництва викликала до життя заснування у Олександрії посади головного архітектора. Тому цілком можливо вважати

дату 23 січня днем створення окремої архітектурної служби міста Олександрії. Цей же документ зафіксував імена тих, хто тоді був керівником театру — Коврига Н. Г. та очільник районного кіноуправління — Савченко Б. С.

Однак гігантські плани не стали реальністю, не дивлячись на те, що питання максимально педалювалось компартійним керівництвом місцевого рівня. Наприклад, у квітні цього ж року спеціальним рішенням було урегульовано питання кредиту для відновлення міськтеатру [5, 1]. А наприкінці квітня питання спорудження «Державного українського робітничо-колгоспного театру», як стали називати цей «проект», продовжували активізувати [6,1]. Втім відомо, що і в 1947 році театр розміщувався у колишній синагозі по вулиці 1 Травня, № 41.

Переглядаючи матеріали архівних справ у пошуках інформації про історію місцевих книгозбірень, автор рядків випадково знайшов цікавий документ, фотокопію якого передав Анатолію Кохану, досліднику театрального життя міста. Анатолієм Іллічем він так і не був використаний, тому ми його процитуємо. Це — «Итоги деятельности театра за 1947 год». Автор документу — начальник сектору культури і охорони здоров'я Хорунжа. Відповідно до звіту, Олександрійський міський український музично-драматичний театр у 1947 році провів 266 вистав з запланованих 286 дених, вечірніх, стаціонарних та виїзних спектаклів, які відвідало 29094 жителя краю. Всього у театрі працювало 55 співробітників, з яких 6 художніх керівників, 23 актори, 11 художньо-технічних, 11 господарсько-технічних та 4 адміністративно-управлінських співробітника.

Цікаво зазначити, що на початковому етапі існувало два паралельних театральних колективи — Олександрійський український театр імені Кропивницького, який після повернення з евакуації у 1944 році об'єднався з Кіровоградським українським театром імені Кропивницького, та театр російської драми імені Кірова, який пізніше отримав прописку у Маріуполі [12, 5].

Ще у 1944 році Кіровоградському обласному державному українському музично-драматичному театру ім. М. Л. Кропивницького передано одне з театральних приміщень тодішнього Кіровограда. Проте лише у 1947–1948 роках почались роботи з проекту реконструкції приміщення, а реальна реконструкція почалась у 1950 році [20, 188].

Імовірно, що саме спрямування коштів на реконструкцію приміщення у обласному центрі поставило крапку на ідеї олександрійських чиновників реалізувати власний масштабний театральний проект.

Цікаво, що у тому ж 1950 році місцева преса публікує розгромну рецензію на чергову виставу в «Олександрійському Українському театрі імені Саксаганського». П'єса, постановка якої так не сподобалась рецензенту,

була за твором М. Старицького «Не судилося». З характеру публікації помітно, що рецензенту більше не подобається твір Старицького, ніж гра акторів. Одна з провин театру та автора і акторів — обрання виправдальної позиції автора щодо «путнього» панича, тобто класового ворога: «Автор намагається виправдати свого героя Михайла солодкими словами довгих монологів, змовницькими підступами інших дійових осіб, слабкістю його характеру. Трохи і артист Волошанович (в ролі Михайла), він же і постановщик цього спектаклю вслід за автором прикрашує свого “героя”. Проте наш глядач настільки політично і культурно виріс, що він по-своєму, правдиво сприймає події», — впевнено заявляє автор замітки-рецензії. Дісталось на горіхи у рецензії і заслуженій артистці УРСР Н. Байковій за «перебільшення», «висміювання» образу [19, 4].

Розгромна рецензія завершується висновком, що «всупереч намірам автора, всупереч театру, який в дечому погодився з автором, наш глядач по-новому, глибоко і вірно сприймає цю стару мелодраму». Але найцікавіші останні рядки публікації, в яких автор несподівано вказує на те, що «вистава користується успіхом і свідчить про великі творчі можливості театру». Однак розуміючи хибність таких слів, автор все ж зауважує, що варто звертатись не до українського класика, а до ідеологічно правильних авторів. І це не даремно, бо «найкраще і найповніше може виявити в радянській, сучасній п'єсі».

Схоже на те, що натяк зрозуміли. Вже у березні з'являється коротенька замітка про нову п'єсу «Життя починається знову», яка почала ставитись з 10 березня. Автор п'єси — Вадим Собко, а розповідає вона вже про повоєнне життя в Німеччині після Другої світової. Характерно, що замітка говорить як про успіх п'єси, так і про те, що «спектакль присвячується дню виборів до Верховної Ради СРСР, старанно підготовлений колективом». Серед акторів згадується і «пропісочений» Волошинович, і Байкова [18, 4].

Не дивлячись на те, що ідея місцевого театру все більше зазнавала фіаско, думка про відновлення власного театру та кінотеатру навіть попри відверту неспроможність місцевої еліти відстояти цей проект і пролобіювати його, все одно постійно впливала.

«Олександрії — хороший театр». Такий красномовний заголовок у місцевій публікації 1952 року. Вона передає не тільки емоційне бажання отримати в місті сучасний храм театрального мистецтва, але й про реальний стан справ із діяльністю театральної трупі: «В час зимового сезону 1951–1952 року часто виступав з не досить підготовленими спектаклями і тому ставив їх на низькому рівні». Автор статті пояснює у чому він вбачав занепад театру – «іноді допускались перекручення ідейного змісту деяких п'єс». Стаття, яка мабуть була редакційною, бо автора її не зазначено, гово-

рить про те, що погано працює директор, а ще гірше режисер, що «не відповідав своєму призначенню». І біди театру через те, що крім неідейного керівництва, забракло молоді.

Стаття стає закликком відновити роботу місцевого театру. «Після довгого літнього пустування, приміщення театру знову поставлено на консервацію... Працівники вугільної промисловості, учителі і лікарі — читачі нашої газети з тривогою пишуть: Нам стало відомо, що Олександрійський міський театр імені Саксаганського взятий на консервацію. Ми вважаємо, що старий театр, безумовно не задовільняє зрослих культурних запитів трудящих міста. Сподіваємось, що міські організації подбають про створення в Олександрії нового музично-драматичного театру. Справді, крупніший промисловий центр Кіровоградської області — Олександрія — повинен мати свій хороший театр» [11, 4].

Врешті, приміщення театру в Олександрії було відновлено, хоча і не в повному обсязі та із значними змінами первісного фасаду і інтер'єрів. А на центральній площі Олександрії споруджують кінотеатр «Жовтень». В середині 70-х років XX століття в місті з'являється найбільша культурно-масова споруда — Палац культури шахти «Світлопільської» (нині — Палац культури «Світлопільський»). За масштабністю цей Палац віддзеркалив намагання очільників післявоєнної Олександрії у 1946 році мати власне грандіозне театральне приміщення. Проте, всі ці споруди використовувались вже аматорськими театральними трупамі, в яких працювали відомі театральні діячі Кіровоградщини. Професійний театр до цього часу так і не повернувся до Олександрії як господар сцени.

Використані джерела та література:

1. Анатолій Кохан. Лікар, краєзнавець, журналіст: книги, поезії, статті, біографічні матеріали / Упоряд. В.В. Голобородько. – Олександрія, 2015. – 717 с.
2. Від інтелігенції // Більшовицька правда. – 1945. – 5 травня. – С. 2.
3. Громак В. Використаємо кожну годину будівельного сезону // Більшовицька правда. – 1945. – 7 червня. – С. 2.
4. «Протокол № 3. Об'єднана постанова виконкому райради і бюро райкому КП(б)У Олександрійського району “О строительстве в городе Александрии здания гортеатра и кинотеатра” від 23 січня 1946 року». – Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО). Фонд Р-1302, опис 2, справа 10.
5. «Протокол № 10. Постанова виконкому райради Олександрійського району “Про розпорядження кредитів по рахунку № 156043” від 13 квітня 1946 року». – ДАКО. Фонд Р-1302, опис 2, справа 10.
6. «Протокол № 11 від 23 квітня 1946 року». – ДАКО. Фонд Р-1302, опис 2, справа 10.
7. Задоя І. Зашпори серця. Розповіді про незабутнє. – Одеса: Астропринт, 2007. – 232 с.

8. Збори трудящих міста // Більшовицька правда. - 1944. - 23 лютого. - С. 2.
9. Коцарев С. І. На свою сцену вийшли актори // Більшовицька правда. - 1944. - 1 січня. - С. 2.
10. Л. С. Біля віконця каси // Більшовицька правда. - 1945. - 18 січня. - С. 2.
11. Олександрії – хороший театр // Більшовицька правда. - 1952. - 26 жовтня. - С. 4.
12. Пасічник Л. Тоді відновили і зараз відновимо // Вечірня газета. - 2014. - 12 вересня. - № 37(1381). - С. 5.
13. Першотравневе свято у місті // Більшовицька правда. - 1944. - 2 травня. - С. 2.
14. Письменник Юрій Мокрієв в Олександрії // Більшовицька правда. - 1945. - 11 листопада. - С. 2.
15. Погрибний І. Відбудуємо рідне місто // Більшовицька правда. - 1945. - 8 квітня. - С. 2.
16. Тасін С. «Лине серце в рідний край». До постановки опери «Запорожець за Дунаєм» // Більшовицька правда. - 1945. - 25 березня. - С. 2.
17. Тасін С. Погана новина // Більшовицька правда. - 1944. - 17 грудня. - С. 2.
18. Успіх вистави «Життя починається знову» // Більшовицька правда. - 12 березня. - С. 4.
19. Шамета Л. Наш глядач і стара п'єса. (П'єса М. Старицького «Не судилося» в Олександрійському Українському театрі ім. Сакаганського) // Більшовицька правда. - 1950. - 9 квітня. - С. 4.
20. Шамраєва А. «Храму Мельпомени» 150 років // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка Карого: Збірник наукових праць / Київський нац. ун-т театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка Карого; редкол.: О. І. Безгін (голова) та ін. - К., 2017. - Вип. 21. - С. 188.

In the city of Alexandria, local authorities tried to realize a grand theatrical project after the end of World War II. In 1946, an attempt was made to build a new theater. It had to outperform all other existing art projects. They intended to use millions of funds for doing this. The project remained unrealized due to a number of circumstances, including the transfer of a professional theater to the city of Kropyvnytskyi.

The publication shows the activities of the theater in the first days and months after the occupation in 1944-1945, the content of the repertoire, the features of the theater and the attitude of the authorities to the issue of theatrical art.

Key words: theater, Alexandria, project, 1946, professional troupe.

Богдан Волошинський*

м. Івано-Франківськ

РІДКІСНА СВІТЛИНА БАТЬКА УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ

Метою статті є дослідження творчих стосунків Марка Кропивницького з театральними діячами і акторами українського театру в Галичині в останній чверті XIX століття.

Джерелами для дослідження є спогади і листи Марка Кропивницького, статті про його життя і творчість, публікації в українських періодичних виданнях 1880-х років, а також текстові та фотодокументи з архівів і музейних фондів.

У статті аналізуються мистецькі контакти Марка Кропивницького з галицькими драматичними артистами, а також окремі аспекти постановки його драматичних творів на галицькій сцені. Описано історію фотопортрету Марка Кропивницького, який був подарований українській артистці Іванні Біберович. Здійснено аналіз іконографічних матеріалів – фотопортретів Марка Кропивницького, які були виконані у фотоательє Н. Ануфрієва у Санкт-Петербурзі у 1887 році.

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненому аналізі творчих стосунків Марка Кропивницького з керівниками і акторами Руського народного театру протягом 1875 – 1887 років.

Спираючись на досліджені факти, автор приходить до висновку про важливість внеску Марка Кропивницького у справу українського національно-культурного відродження у Галичині у сфері театрального мистецтва.

Ключові слова: театр, актор, режисер, світлина, Марко Кропивницький, Іванна Біберович.

Засновник українського професійного театру, режисер, драматург і актор Марко Кропивницький, 180-річчя від дня народження якого відзначається у 2020 році, спричинив величезний вплив на розвиток галицько-українського драматичного театру. Він особисто був знайомий з багатьма галицькими акторами і театральними діячами, з якими запізнався у часі свого кількомісячного перебування у Галичині у 1875 році, а також підтримував творчі контакти протягом свого життя. Засвідчують це його листи і подаровані світлини, одна з яких зберігається серед документів збереженої частини

* Волошинський Богдан – магістр державного управління, викладач Івано-Франківського обласного центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій, член Національної спілки краєзнавців України, м. Івано-Франківськ.

архіву артистичного подружжя Івана та Іванни Біберовичів⁸. Як показало наше дослідження, цей фотопортрет видатного українського театрального діяча дійсно є рідкісним (ймовірно, уцілілим у єдиному примірнику).

Портрет М. Кропивницького виконаний у петербурзькому фотоательє Н. Ануфрієва. На звороті — дарчий автограф корифея української сцени: «Шановній пані Біберовичовій видъ Марка Кропивницького. СПб [Санкт-Петербург], 16 генваря 1887 р.» Пошкоджена поверхня і пошматований цвяшками (для кріплення на стіні) верх світлини засвідчують її довголітні гастрольні мандри з примадонною Руського народного театру, для котрої портрет «батька українського театру» був майже іконою.

Познайомилася юна актриса Ляновська (ранній сценічний псевдонім Іванни Біберович, уроджені Коралевич) з Марком Кропивницьким у 1875 році під час його піврічної роботи режисером у трупі Руського народного театру, очолюваного тоді Теофілою Романович. Властиво, нам невідомо чи й привернула чимось до себе Іванна його увагу, оскільки на театральному кону вона у тому році робила ще лише перші кроки, залучаючись переважно до масових сцен і до виконання дрібних ролей у виставах. Описуючи у своїх мемуарах «За тридцять п'ять літ» враження від короткочасної праці у галицькому театрі, Марко Кропивницький зі симпатією згадує лише її старшого брата — актора Михайла Коралевича: «межи тамтешніми артистами зустрів я кількохсь академіків, які ради діла ладні були навіть самі поміст на кону замітати...Гродський, Коралевич, Витушинський...» [1].

Пізніше засновники і керівники Руського народного театру ще кілька разів ініціювали приїзд М. Кропивницького до Галичини й провадили з ним із цього приводу переговори, однак більше він на Наддністрянщину прибути не зміг. Натомість прийшли на галицьку сцену його драматичні шедеври. Першим твором М. Кропивницького, поставленим на сцені Руського народного театру, стала драма «Глитай, або ж Павук» (йшла під назвою «Глитай»), прем'єра якої відбулася у Станиславові (тепер Івано-Франківськ) 3 жовтня (н. ст.) 1885 року на бенефіс Іванни Біберович, котра виконала роль Олени. Дякуючи галицьким артистам за виставу його п'єси у листі до режисера театру І. Гриневецького з Ростова-на-Дону від 9 (21 н. ст.) жовтня 1885 року, автор адресував бенефісантиці такі слова: «(...) ще більш я вдячний пані Біберовичовій за те, що вона зволила оказати таку любу честь мойї творі, що занотувала перше представлення «Глитая» у Галичині своїм бенефісом» [2]. Зауважимо також, що керівники Руського

⁸ Іван Біберович (1854–1920) – український театральний діяч, актор і режисер, директор Руського народного театру у 1882–92 рр. Іванна Біберович (1858 – 1937) – українська драматична актриса. Документи з архіву Івана та Іванни Біберовичів зберігаються в архіві автора статті

народного театру І. Біберович та І. Гриневецький, готуючи прем'єру драми «Глитай», мали намір запросити М. Кропивницького, М. Заньковецьку та М. Садовського на гостинні виступи до свого театру під час осінніх гастролей у Львові. Цю новину навіть поширили галицькі часописи [3], однак візит високих гостей не відбувся.

Другою на сцену Руського народного театру вступила «шутка-оперетка» «Пошились у дурні», яка уперше і з добрим прийняттям публікою була відіграна у Львові 29 листопада (11 грудня н. ст.) 1886 року, в один вечір з «Назаром Стодолею» Т. Шевченка і знову ж на бенефіс І. Біберович. Дата «16 січня 1887 року» (за старим стилем) на світліні дозволяє нам з'ясувати обставини, за яких вона була подарована артистці. Очевидно, отримавши звістку про успіх у Галичині вистави другої своєї п'єси, М. Кропивницький також надіслав свою подяку театрові, а для Іванни Біберович, яка власним мистецьким авторитетом сприяла популярності його драматичних творів на галицькій сцені, переслав на знак вдячності і поваги свій фотопортрет з дарчим надписом.

Січневі дні 1887 року були часом тріумфу українського театру у Петербурзі. 13 січня столична публіка уперше дивилася «Пошились у дурні», 14 січня відбулася вистава «Наталки Полтавки» І. Котляревського, від 15 до 17 січня вистав не було, а 18 січня⁹ повторювалася вистава «Наталки Полтавки» [4]. Саме у ті дні короткого перепочинку у напруженій режисерській, акторській та організаторській роботі М. Кропивницький відшукав час подякувати своїм галицьким побратимам за постановку його твору, роботу над яким він розпочав якраз під час свого короточасного побуту у Галичині. Про існування супровідного листа до світліни можемо здогадуватися зі змісту поміщеної у львівському часописі «Діло» за 24 січня (5 лютого н. ст.) 1887 року новини: «Український театр М. Кропивницького відіграє сими днями в Петербурзі мелодраму Гушалевича «Підгоряни» з прекрасною музикою М. Вербицького» [5]. Інформацію про намір М. Кропивницького у столиці Російської імперії здійснити виставу переробленої ним для своєї сцени галицької мелодрами¹⁰ редакція часопису, мабуть, узяла з його листа. Слід відзначити, що про листування М. Кропивницького з галицькими колегами у тому часі мусимо говорити лише у припущеннях, оскільки цю безцінну творчу кореспонденцію не пощадило воєнне і революційне лихоліття: у роки першої світової війни у Львові згоріла більша частина театральної бібліотеки товариства «Руська бесіда» (засновника

⁹ Дати тут подано за старим стилем

¹⁰ Мелодрама І. Гушалевича «Підгоряни» (у переробці М. Кропивницького) справді була у репертуарі трупи, однак під час зимових гастролей 1887 р. у Петербурзі її вистава не відбулася через заборону царської цензури.

Руського народного театру), серед документів якої зберігалось й листування з драматургами, а у грудні 1917 року пожежа знищила разом із садибою на хуторі Затишок на Харківщині увесь театральний архів самого М. Кропивницького.

Зауважимо ще, що дослідникам історії українського театру відомі схожі зі збереженням у альбомі І. Біберович фотопортрети М. Кропивницького, виконані тоді ж і у тому самому інтер'єрі в ательє Н. Ануфрієва, проте в інших ракурсах. Серед них — широко znana і часто публікована світлина з портретом у повний зріст, подарована М. Заньковецькій із датою 16 лютого 1887 року [6], а також опублікований на другій сторінці книги А. Суворіна «Хохлы и хохлушки» фотопортрет М. Кропивницького (із газетою «Новое время», яку видавав А. Суворін, у правій руці) [7]. Відзначимо також, що проведені дослідження іконографічних матеріалів у фондах Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України та Музею театального, музичного та кіномистецтва України у Києві дублікатів цього фотопортрету М. Кропивницького не виявили.

Унікальна світлина-портрет видатного майстра української сцени є для нас промовистим свідченням діалогу театральних діячів Наддніпрянщини і Галичини в кінці XIX століття.

Використані джерела та література:

1. Кропивницький М. За тридцять п'ять літ. // Кропивницький М. Твори в шести томах – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1960. – Т. 6. – С. 114.
2. Кропивницький М. Лист до І. Гриневецького від 9 жовтня 1885р. // Кропивницький М. Твори в шести томах. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1960. – Т. 6. – С. 344.
3. Руський народний театр // Діло – Львів, 1885. – Ч. 96. – 31 серпня (12 вересня) – С. 3; Рубр.: Новинки.
4. Меженко Ю. Хронологія артистичної діяльності М.Л. Кропивницького (Матеріали до біографії). // Марко Лукич Кропивницький. Збірник статей, спогадів і матеріалів. – К., 1955. – С. 408.
5. Діло – Львів, 1887. – Ч. 9 – 24 січня (5 лютого) – С. 4; Рубр.: Наука, штука і література.
6. Меморіальний музей М.Л. Кропивницького в Кіровограді. Фотоальбом. – К.: Мистецтво, 1986. – С. 3.
7. Суворинъ А.С. Хохлы и хохлушки. – СПб., 1907. – С. 2.

Voloshynskyi B. I. Master on Public Administration, lecturer of Ivano-Frankivsk Regional Centre for Training of Workers of State Power Institutions, Institutions of Local Government, state enterprises, institutions and organizations, member of National Union of Local Lore Researchers of Ukraine.

The article aims to study the creative relations of Mark Kropyvnytskyi with theatrical figures and actors of the Ukrainian theater in Galicia in the last quarter of the XIX century.

Sources for the study are memoirs and letters of Mark Kropyvnytskyi, articles about his life and work, publications in Ukrainian periodicals of the 1880s, as well as text and photo documents from archives and museum collections.

The article analyzes Mark Kropyvnytskyi's artistic contacts with Galician dramatic artists, as well as some aspects of staging his dramatic works on the Galician stage. The investigation also contains the description of the history of the presented to the Ukrainian artist Ivana Biberovych photo portrait of Marko Kropyvnytskyi and the analysis of iconographic materials – photo portraits of Mark Kropyvnytskyi, which was made in the photo studio of N. Anufriev in St. Petersburg in 1887.

The scientific novelty of the study consists in the analysis of the creative relations of Mark Kropyvnytskyi with the leaders and actors of the Rus people's theater during 1875–1887.

Based on the researched facts, the author concludes the importance of Mark Kropyvnytskyi's contribution to the cause of Ukrainian national and cultural revival in Galicia in the field of theatrical art.

Key words: theater, actor, stage-director, photo, Marko Kropyvnytskyi, Ivanna Biberovych.

УДК 782.071.2(477.65)"19/20"(093.3)

Марина Долгіх*

м. Кропивницький

СПІВАЧКА ОЛЕКСАНДРА МАРКІВНА КРОПИВНИЦЬКА (1888–1969): СТОРІНКАМИ КОНЦЕРТНО- ТЕАТРАЛЬНОГО ЖИТТЯ

У статті розглянуто стадії формування україно-російської співачки Олександри Кропивницької (1888 –1969), дочки засновника українського театру Марка Кропивницького. Авторкою поданий повноцінний творчий портрет артистки як виконавиці академічної сфери – театру, опери та

* Долгіх Марина Василівна – викладач-методист Кіровоградського музичного коледжу, кандидат мистецтвознавства.

оперети. Прослідковано становлення її вокального таланту на теренах Італії, імперської Росії, радянської України та СРСР. Визначені особливості творчого амплуа мисткині, висвітлений зв'язок з провідними діячами української національної культури.

Ключові слова: співачка, Олександра Кропивницька, опера, оперета, театр.

Олександра Марківна Кропивницька — старша дочка батька українського театру М. Л. Кропивницького й відома співачка, акторка драми, опери й оперети. За часів радянщини її доля знайшла відображення у скупих статтях різнопланових енциклопедій, дописах літературознавчих журналів [13], повідомленнях краєзнавчого напрямку [23; 24], де в переважно підвищено-емоційній формі підкреслено її приналежність до роду Кропивницьких, а відтак — майже вроджену беззаперечну геніальність за всіма параметрами музично-театрального спектру. Працюючи по темі дослідження у реаліях сучасного фахового музикознавчого простору, виникла ідея не тільки реконструювати історію життя О. М. Кропивницької, а й охарактеризувати певні моменти з позицій професійної мистецької складової, заповнити прогалини у її життєпису віднайденими артефактами, «розшифрувати» фізіологічні аспекти формування її як співачки, скасувати/уточнити помилкові/поверхові твердження та представити повноцінний творчий портрет мисткині як непересічної виконавиці академічної сфери.

Незважаючи на однастайні відомості довідникових і мемуарних джерел по даті народження Олександри Марківни 20 травня (1 червня) 1888 р. в Єлисаветграді, знайти офіційного підтвердження у метричних записках місцевих храмів Державного архіву Кіровоградської області не вдалося. Але, як виявилось, молода пара Кропивницьких у час між появою на світ Олександри в будинку М. П. Зайковської по вул. Болотянній й купівлею маєтку «Затишок» деякий час мешкала у друзів — в родинному маєтку графів Капністів. Тому безумовним доказом слугує копія запису № 61 з Метричної книги причту Різдва Богородичної церкви містечка Богачки Миргородського повіту Полтавської єпархії, що свідчить: «травня 20 дня народжена, липня 12 дня охрещена ОЛЕКСАНДРА. Батьки: Херсонської губ., м. Єлисаветграда дворянин Марко Лукич Кропивницький і законна його дружина Надія Василівна. Хрещені: граф Іполит Іполитович Капніст і графиня Єлизавета Василівна Капніст». Дійство охрещення проводили священник Володимир Заблоцький з дияконом Статниковим [15]. Означена копія нещодавно передана родиною Кропивницьких до фондів Меморіального музею М. Л. Кропивницького.

Дитячі роки Олесі (саме так називали її у родині) пройшли на Харківщині, на родинному хуторі «Затишок»: засвоєння азів фортепіанної гри

під чітким контролем бабусі Капітоліни Іванівни, загальних предметів та німецької мови під керівництвом гувернанток — німкені Е. Ю. Шеффер, А. Н. Ковалевської й під опікою мами Надії Василівни, заняття декламацією з Марком Лукичем, підготовка до вистав і артистична робота в домашньому дитячому театрі, — насичене працею активне життя. При описі на перший погляд безтурботного дитинства сестри В. М. Кропивницький вказував на переповнене розмовними діалогами спілкування німецькою та французькою мовами, очевидно, задля можливості спочатку екстерном здавати іспити за певні класи, а з п'ятого класу навчатися, як вказують довідники, у Харківській Вознесенській гімназії.

Конкретизуємо, що повна назва закладу, в якому з 1901 р. опановувала науки Олександра — жіноча гімназія при Євангелістсько-лютеранському храмі св. Вознесіння по вул. Провіантській, 4, що знаходилась під патронатом відомої німецької родини Гільдебрандтів. Від інших гімназій Харкова цей осередок освіти вирізнявся присутністю у програмі обов'язкових уроків німецької. Для вступу до першого класу вимагалось знання російської і французької мов, арифметики, читання, переклад і запис диктованих текстів німецькою та для православних учениць знання молитов катехизиса митрополита Московського Філарета, що й складало основу домашньої догімназійної освіти для Олександри¹¹ й стало запорукою її успішного навчання в Європі.

Паралельно із засвоєнням загальноосвітнього циклу всі діти Кропивницьких проходили курс початкової фортепіанної гри під керівництвом бабусі Капітоліни Іванівни. При описі уроків В. Кропивницький звернув увагу на зовнішній фактор викладання: «Під час цих занять бабуся, сидячи за роялем, тримала завжди в руці досить довгу паличку — «указку» [10, 38], яку вживала в якості курсору при читанні нот і знаряддя для покарання при помилках. Акцентуємо увагу на тому, що вірогідно, мова йшла не про помилки у читанні нот. Подібна німецька методика піанізму, заснована на вживанні «указки»/олівця/лінійки як фізіологічного керманіча правильної постановки рук панувала на території імперської України й звично готувала дітей до подальшого фортепіанного майбутнього. Бабині піаністичні «університети» заклали міцний фундамент подальших ґрунтовних занять Олександри Марківни з 1902 р. «у одного з кращих», «серйозних» (і, як підкреслює В. Кропивницький, «дорогих»!) педагогів Харкова — Альберта Бенша (1861–1915) — народженого в Україні німця, учня Л. Брассена по

¹¹ За звітами 1900 р. з 365 учениць гімназії лютеранками були лише 69 осіб. Курс навчання складався з 7 класів та 8-го додаткового – педагогічного класу з поглибленим вивченням німецької та французької. Плата за навчання у початкових класах – 60 крб. на рік [17, с. 17].

Санкт-Петербурзькій консерваторії та ушлявленою Ф. Ліста у подальшому вдосконаленню майстерності за кордоном. Відкритим залишається питання про отримані нею уроки фортепіано в Парижі 1905 р., оскільки вказівка на професора Тальберга не відповідає часовому простору життєдіяльності останнього¹². За словами ненадрукованої біографії пера В. Кропивницького [9, 1], у 1910–1911 рр., у перший Санкт-Петербурзький період, Олександра приватно удосконалювала фортепіанну майстерність у професорки консерваторії Ізабелли Панасівни Венгерової (1877–1956) — представниці новаторської школи Т. Лешетицького і Г. Єсипової, що ґрунтувалася на засадах художнього виконавства й була попередницею майбутніх напрацювань у галузі звуковидобування Г. Г. Нейгауза.

На сторінках спогадів неодноразово звучать репліки про успіхи Шури в галузі фортепіано, хоча, за словами дописувачів, дівчина займалася неохоче, «піанізму не полюбляла» [10, 120]. Між тим, саме фортепіанна наука надала можливість юній музикантці закласти міцний фундамент творчої кар'єри в інших мистецьких сферах, оскільки навчила досконально розбиратися на музичній творчості, легко читати з листа музичний текст, прекрасно акомпанувати до співу, в т.ч. й М. Л. Кропивницькому, іншим акторам українського театру. Серед спогадів В. Кропивницького знаходимо перелік творів, які Марко Лукич полюбляв співати у супроводі Олександрин-концертмейстерки — фрагменти опери С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм», романси «Два гренадери», «Рибачка» Ф. Шуберта, аріозо з «Русалки» та романс «Я Вас любил» О. Даргомижського.

Наступна іпостась музичного таланту Олександри Кропивницької — її пристрасть до співу, що передбачувалося — співом свого часу займалася Надія Василівна, власне й Марко Лукич володів тембрально яскравим басом. У середовищі, де музикування, спів й театральні вистави вважалися справою традиційною, не дивно, що дівчина захопилася вокалом і стала мріяти про кар'єру академічної співачки. Під час навчання в Харківській гімназії, згідно спогадам брата, єдиним сценічним майданчиком для Олександри була власна кімната, де вона співала перед розчиненим вікном, а першою слухацькою аудиторією — люди на вулиці, які нагороджували її виконання дружніми оплесками. Тож до 17 років Шура «ні в кого співами спеціально не займалась, а співала, як заманеться» [10, 113].

Дебют Олександри-співачки відбувся 6 квітня 1905 р. в українському концерті на користь Харківської громадської бібліотеки. Для дівчини як найменшої учасниці відкритого заходу для великої публіки з афішами, ще й учениці гімназії, довелося отримувати дозвіл вищого начальства за підпи-

¹² Тальберг Зігмунд – провідний піаніст-віртуоз – помер в 1871 р. Ймовірно, В.М. Кропивницький помилився з прізвищем викладача.

сом попечителя Харківського учбового округу професора М. М. Алексеєнка. До першого вокального виступу майбутню артистку готував, зрозуміло, батько. Акцентуючи увагу на громадянській місії подібного зібрання, М. Л. Кропивницький вимогливо працював над правильною інтонацією, вірним текстом і артистичним виглядом дебютантки. Репертуар, підібраний батьком, складався з солоспіву «На вгороді, коло броду» (сл. Т. Шевченка) М. Лисенка та моносцени Оксани «Ангел ночі над землею» з опери «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського. До сольних номерів було долучено два дуети М. Лисенка (виконувалися разом із баритоном І. В. Бондаренком) — «Коли розлучаються двоє» (сл. Г. Гейне) та «Прощай, прощай, мій миленький» з «Чорноморців» та номер на *bis* — лисенківську обробку української народної пісні «Ой ненько, ненько, зацвіло серденько».

Преса прихильно поставилася до виступу співачки: «Цього вечора вперше виступила і юна дочка маститого артиста — О. М. Кропивницька, яка виявила чудовий голос і вміння співати українські пісні зі справжнім народним почуттям і задушевністю, що зустрічається досить рідко»¹³ [21], що викликало гордість і захват М. Л. Кропивницького. Ситуація була ускладнена тим, що співачка-аматорка долучилася до зібрання фахових співаків: у концерті брали участь відомий бас П. Цесевич, вихованки музичного училища К. Д. Воронець-Монтвід (під іменем Любисток) і барона Пільлер фон Пільхау (під прізвиськом Барвінок), відомий просвітителі і бандурист Гнат Галайда (Хоткевич) та ін. Юна виконавиця гідно представила себе в товаристві шанованих музикантів і мала великий успіх. Хто акомпанував юнці на роялі? Вірогідно, що в якості концертмейстера міг підтримати свою ученицю А. Бенш, ім'я якого також присутнє в афіші.

Після бурхливого харківського дебюту Шури батьки вирішили надати їй можливість реалізувати вокальний таланти. Восени 1905 р., успішно закінчивши гімназію — сім класів і додатковий восьмий, що надавало право не лише добре володіти, а й викладати німецьку і французьку мови, Олександра з Надією Василівною прямують до Парижу. Батьки скористалися близьким знайомством з видатним науковцем, професором І. І. Мечниковим і його доступом до богемного середовища французької столиці та посередництвом французького композитора К. Сен-Санса, щоб улаштувати Шуру до вокального класу славетної Роз Карон (Rose Caron, 1957–1930) — оперної діви й педагога. Проте сталося непередбачуване: за кілька місяців дівчина втратила голос.

При визначенні того, що відбулося з Олександром у Парижі, в мемуарах брата вжитий вислів — «з голосом наступив якийсь перелом, і голос тимчасово зник» [10, 123]. За точкою зору І. М. Лисенка, у О. Кропивни-

¹³ Цитата вжита в українському перекладі І. М. Лисенка [13].

цької «раптом зник голос» [13, 219]. У жодній з публікацій не пояснювалася причина ситуації, що склалася. Спробуємо з фахової точки зору проаналізувати розлад голосового апарату юної співачки.

У паризькі місяці Олександра вперше серйозно займалася академічним вокалом. Зважаючи на 17-річний вік, мутаційний період у неї вже завершився, проте голосові зв'язки, можливо, ще не отримали необхідної витривалості й сили, достатньої для великих навантажень. Ситуація ускладнювалася нервовими обставинами, при яких дівчина перебувала в постійному стресі: відповідальні фінальні іспити при завершенні гімназії, зміна кліматичного поясу, іншомовної країни з іншими культурними традиціями при переїзді до Європи, нервові напруження при знайомстві з новим оточенням, тривога за перебіг подій революційних заворушень 1905 р. й т.п. Причиною могло бути звичайне респіраторне захворювання, перенесене під час поїздки «на ногах», без лікувального режиму. У стані радісної ейфорії від уроків провідного викладача голос міг відмовити через великі навантаження, форсування звуку чи спробу узяти більш високу ноту і відмовитися працювати, захищаючи співацький апарат. Тож мотивів, що викликали розімкнення голосових зв'язок, може бути кілька, але разом вони привели до тимчасового розладу, тобто афонії — втрати звучності співацького голосу при збереженні розмовних рефлексів.

Надалі, завдяки відпочинку і позитивним емоціям родинного оточення, голос юної співачки відновився. Згодом, навчаючись в Санкт-Петербурзі, дівчина продовжила займатися академічним вокалом під керівництвом видатної співачки, солістки Московської приватної опери С. Мамонтова, згодом Маріїнського імператорського театру, професорки консерваторії Софії Миколаївни Гладкої-Кедрової (1875–1965), яка працювала за методикою Н. О. Ірецької, в основі якої містився конгломерат засобів і принципів італійських вокальних шкіл, адаптованих на російському ґрунті. Пізніше її викладачкою стала учениця С. М. Гладкої Алла Михайлівна Томська (спр. прізвище Рилова) — артистка Київської опери.

У період становлення особистості О. М. Кропивницької в її житті продовжували суперничати дві різні й несумісні сфери — вокально-оперна й театральна. Для непрофесіоналів уточнюю: манери подання звуку (розмовного і співацького) в оперній і драматично-театральній сферах кардинально протилежні, тому вимагають від актора-співака різної концентрації й методів сценічної гри. Олександра Кропивницька довгий час стояла перед вибором: на певні роки одна з цих галузей перемагала й поглинала, згодом чергувалася на іншу — контрастну й тим самим цікавішу до опанування.

Доволі живописно розписав В. Кропивницький про «отруєння <сестри> з раннього дитинства театральною отрутою» [10, 51]. У дитячих театральних забавках вона завжди брала верх як режисерка «коридорних вистав». У гімназійні роки, в канікулярні місяці допомагала М. Л. Кропивницькому у роботі з Куп'янським театральним гуртком. Після паризької проблеми з голосом на деякий час театр зайняв лідируючу позицію в її діяльності.

Зробивши вибір на користь театру, Олександра під керівництвом батька стала готуватися до іспитів: підготувала до відповідального прослуховування вірш «Хазяїн» І. Нікітіна й монолог цариці з п'єси О. Толстого «Цар Борис». Марко Лукич схвально відізвався на порив улюблениці й за його проханням М. Г. Савіна — одна з найвизначніших україно-російських актрис Александринського театру — допомогла з поданням документів. У листі до Марії Гаврилівни, друга і порадника з театральних справ й очільниці Імператорського театального товариства, М. Л. Кропивницький підкреслював, що дочка «спить і бачить бути драматичною актрисою (в батька пішла)» й подав зовнішню характеристику Олександри: «Дівчинка не без таланту, морденятко виразне, дикція хороша, постать непогана, середнього зросту, очі карі, не балухи...» [10, 150].

За енциклопедичними даними та інформацією В. М. Кропивницького [9,1], фахову театральну освіту Олександра отримала на Імператорських драматичних курсах у Санкт-Петербурзі по класу В. М. Давидова і В. І. Петрова. В дійсності, це лише половина правдивої інформації, що стосується театральної освіти актриси. Навчальний заклад, де упродовж 1907–1910 рр. вона опановувала артистичну майстерність, — не що інше, як найкращий імперський ВНЗ танцювально-театрального (мав два відділення — балетне і драматичне) спрямування — Санкт-Петербурзьке театральне училище, спеціалізація «Практика драматичного мистецтва». Дівчині пощастило займатися на курсі провідного актора Александринського театру, земляка (уродженця Новомиргорода), послідовника М. Щепкіна й провідника ідей реалістичного втілення сценічних образів, заслуженого артиста Імператорських театрів Володимира Миколайовича Давидова (1849–1925, у дійсності Івана Миколайовича Горєлова). Серед його учнів і послідовників — визначні діячі театрального кону В. Ф. Комісаржевська, Ю. Е. Озаровський, М. М. Ходотов, Л. С. Вів'єн та ін. Справді, Олександра навчалася у кращого з кращих!

Прізвище Кропивницької зазначене серед переліку з 15 осіб (5 акторів і 10 акторок), які «закінчили повний курс і отримали атестат» [8, 151]. За традицією, фіналізація навчання для молодих обдаровань завершувалася відповідальною серією випускних вистав на легендарній сцені славетного Александринського театру. Не став виключенням і випуск 1910 р.

Доказами дебютних виступів новачків слугують статті вимогливого рецензента Н. Тамарова, який схвально відгукнувся про вибір перших постановок — драми «Загибель «Надії» Г. Гейерманса і водевіля «Пропозиція» А. Чехова, проте не побачив у необхідних для драматичного викладу змін настрою, контрасту побутового колориту й гідного втілення образів. Під стріли критики підпали практично всі виконавці. Серед акторів другого плану увага акцентована на Олександрі Марківні: «Просто, природно, хоча й блідо грали маленькі ролі пані Кропивницька (помітно південний акцент) <та ін.>» [18, 223].

У більш поблажливому тоні журналіст зреагував на майже класичний зразок «Вчених жінок» Мольєра (О. Кропивницька грала роль Мартіно), вказавши на логічне відтворення стилістики драматурга. Після перегляду п'єси «Наша Кітті» [автор невідомий — М.Д.] було винесено остаточний вердикт ампула артистки: «Симпатична пані Кропивницька створена для виконання молодих характерних побутових ролей, різних простачок, сміхотунок й т.п.» [19, 279]. На продовження цієї констатації рецензент розгорнуто вказав при постановці «Їх четверо» Г. Запольської: «Учениця Кропивницька, якій ще потрібно попрацювати над кінцевим знищенням свого південно-російського діалекту, симпатична своєю життєрадісністю; у неї м'яка, мила гра, але «трагедії недоумства» в головній ролі дружини вона не подала», — вказавши, що гра відзначалася скоріше «водевільним характером», а хотілося бачити «переконаність», «захоплення дурістю» героїні, в чому міститься корінь загальної трагедії між нею, її чоловіком і дитиною [20, 301].

У 1912–1913 рр. черговий раз перемогло бажання співати й юна артистка задля вдосконалення вокальної майстерності разом із матір'ю здійснила мандрівку до Риму. Настав найбільш загадковий період у житті Олександри — італійський. Воно й зрозуміло! В часи радянщини афішувати зв'язки із закордонними музикантами дорівнювало підписанню власного смертного вироку, тому ні сама Олександра, ні її брат не вдавалися до деталізації. Користуючись векторними відомостями різнопланових джерел, спробуємо реставрувати перебіг подій.

Головною метою італійської мандрівки були уроки вокалу у провідного вокального педагога, «патріарха співу» Антоніо Котоньї (Antonio Cotogni, 1831–1918) — одного з найвпливовіших викладачів Європи. Вабила непересічна фігура самого співака, який настільки майстерно володів своїм голосовим апаратом, що у віці сімдесяти років спокійно виходив на сцену, щоб порадувати публіку унікальним виконанням. Фахівці захоплювалися його голосом, який не старішав, й артистичним даром, що з роками набував більш змістовних й ґрунтовних рис. Сучасники вказували, що ба-

ритон А. Котоньї «мінівся, немов дивовижний золотий дзвін» й ніби був спеціально створений для виконання опер іншого славетного італійця — Дж. Верді, на специфіці виконання яких маестро добре розумівся.

Педагогічна діяльність п. Антоніо розпочиналася в імперській Санкт-Петербурзькій консерваторії, тобто він добре розумівся на реаліях природних даних і виконавської підготовки співаків україно-російського походження. З 1899 р., практикуючи у стінах Римської Музичної Академії Санта-Чечіліа, митець розробив власну методику, засновану на ідеях інтенціональності — втілення посередництвом голосу ідеального звучання, до якого виконавець рухається сходинками для кожного особистої «метафізичної» системи співу. Активна увага до персон своїх учнів, бачення виконавського потенціалу кожного, люб'язність і спокій, поступовий рух із визначення індивідуальних рис звуковидобування зробили Котоньї популярним педагогом, у якого навчалися видатні співаки — італійці Дж. Лаурі-Вольпі, М. Баттістіні, Б. Джильї, майже паралельно з О. М. Кропивницькою, у 1913–1916 рр. — українка О. Петляш, землячка і дочка М. К. Садовської-Барілотті.

Через активні зв'язки Олександрі Марківни з італійськими музикантами — викладачами і студентами Академії Санта-Чечіліа, більш вірогідно, що навчалася молода артистка не приватним чином, а в складі студентів провідного закладу. У спогадах 1972 р. В. Кропивницький свідчив [11, 342–343], що 84-річний Котоньї через стан здоров'я й надзвичайно велику кількість бажаючих залишив за собою тільки керівництво і загальний контроль над розвитком вокальних здібностей учениці, а систематичні заняття доручив своєму небожу Маріо Котоньї, здібному піаністу і диригенту. Насправді маємо перед собою типовий приклад консерваторських занять: чорнову постійну роботу виконує піаніст-концертмейстер, загальний нагляд над процесом занять здійснює вокаліст-педагог.

Очевидно, з осені 1912 до початку 1914 р. з Олександром активно займалися постановкою дихання, вивченням репертуару, не дозволяючи публічного виконання з метою усталення набутих навичок. Тільки в березні 1914 р. співачка мала салонний виступ у залі російської читальні, на який відгукнувся місцевий часопис «L'Italia»: «Добродійка Кропивницька має чудовий голос, повний свіжої, блискучої сили, з видатним драматичним характером; вона має намір присвятити себе оперній сцені, і, без сумніву, завоює симпатії публіки, бо її драматичний талант вище всякого сумніву, що видно по експресії й силі передачі» [2]. Текст рецензії згодом цитовано україномовною газетою «Рада» із посиланням, що присутня публіка складалася переважно зі знавців вокального мистецтва, заслужити схвалення яких нелегко.

8 квітня 1914 р. Олександра бере участь у 384-му заході Концертної фундації на сцені історичної резиденції симфонічного оркестру Академії Санта-Чечілія — великої зали Аугустео (Augusteo). Копія афіши концерту зберігається в фондах Меморіального музею М. Л. Кропивницького [1]. Їй пощастило співати під керівництвом тоді молодого й перспективного, а в подальшому видатного диригента середини ХХ ст. Бернардіно Молінарі (Bernardino Molinari, 1880–1952) у концерті сакральної (духовної) музики за великою кількістю виконавців — 300 осіб: оркестру і хору Музичної Академії Санта-Чечілія (концертмейстер Еміліо Касоларі), солістів — контраalto Елвіри Чересолі-Салваторі, тенорів Прімо Вітті й Філіппо Рісолді, баса Родольфо Неллі та органіста Антоніо Траверсі. Витончене сопрано нашої землячки прикрасило унікальною тембровою фарбою виконання ораторії «Дочка Ієвфая» Дж. Каріссімі, Мотету «На ріках Вавілонських» Дж. Палестріни, Псалому № 18 «I cieli immensi narrano» («Неосяжне небо оповідає») Б. Марчелло.

19 квітня 1914 р. Олександра Марківна долучилася до ознайомлення італійських слухачів з творчістю невідомого їм Г. Малера, виконавши партію сопрано в Симфонії № 4 під батугою нідерландця Віллема Менгельберга (Willem Mengelberg, 1871–1951) — друга композитора і блискучого інтерпретатора його творів у Європі та Америці. Ця непересічна подія відбувалася в Академії Санта-Чечілія й визначається італійськими музикознавцями як вагомий акт популяризації новаторської музики, а Олександрю Кропивницьку визнано як «сопрано з поважним авторитетом у виконавській практиці» [25, 13].

Талант яскравої співачки, потенційної зірки європейської сцени знайшов поціновувача в особі молодого французького композитора і диригента Пауля Парея (Paul Paray, 1886–1979). Стипендіат Римської премії, перспективний як в композиції, так і в диригентській справі, у травні 1914 р. митець залучає Олександрю як солістку до участі в римській прем'єрі своєї ораторії «Жанна Д'Арк», яка роком раніше тріумфально прозвучала на урочистостях до 500-річчя від народження героїні Франції в Руанському соборі Парижу. З наданою честю молода артистка впоралася гідно, що стало запорукою творчої дружби між нею і композитором, який присвятив і подарував їй кілька нових романсів. Американський слід в біографії співачки, більш ймовірно, пов'язаний саме з постаттю П. Парея, улюбленця К. Сен-Санса і одного з найвизначніших симфонічних диригентів Франції, Австрії та США.

За інформацією петербурзького театрального часопису [22], Олександра Марківна блискуче виступила у п'яти симфонічних концертах в Римі. До вищезначених додамо її участь у виконанні Симфонії № 9 Л. Бетховена

під керівництвом того ж В. Менгельберга у присутності королівської родини, коли після концерту молоду співачку було представлено королю й королеві Італії. Яким був її п'ятий виступ, з'ясувати не вдалося.

Згідно зауваженням В. М. Кропивницького, у зрілий період життєдіяльності співачки сформовані голосові характеристики відзначалися таким чином: «У неї було лірико-драматичне сопрано широкого діапазону в дві октави. Тембр голосу дуже м'який, теплий, «південний», за визначенням відомого оперного співака І. Тартакова. Достойнством співу Олександри Кропивницької було те, що її голос завжди легко наповнював зал для глядачів без всякого форсування звуку, зберігаючи м'яку кантилену упродовж двох октав»¹⁴.

Блискуче виконання, специфічний тембр голосу, швидкість у засвоєнні репертуару, спів латиною, німецькою, італійською, майже моментальне читання з листа привернули увагу до О. Кропивницької директорки Римської опери «Costanzi» Емми Кареллі (Emma Carelli, 1877–1928), яка полюбляла запалювати нові зірки на сцені власного театру. Побачивши в Олександрі перспективну акторку, колишня співачка, а нині продюсерка запропонувала ангажемент на 350 італійських лір щомісяця на виступи у Римі та домовленість про майбутні гастролі до Південної Америки, де її чоловік володів оперними театрами в Буенос-Айресі (Аргентина) та Ріо-де-Жанейро (Бразилія). Підкреслимо, що офіційно до складу труп оперного театру «Constanza» або «La Scala» Олександра Марківна не входила, в чому помиляються деякі видання.

У повітрі відчувалися військові зміни. Через побоювання бути відрізаними табором військових дій від рідних, від України влітку Олександра з матір'ю повертаються додому з надією на зміну ситуації й реалізацію довготривалих італійських планів. Але Перша світова війна внесла свої корективи.

3 вересня 1915 р. артистка долучилася до трупи Санкт-Петербурзької Музичної драми. Знаходимо її прізвище на афішах вистав, де вона виконувала ролі Аїди (29 листопада, 30 грудня, «Аїда» Дж. Верді), Купави (27 грудня, «Снігуронька» М. Римського-Корсакова). 8 березня 1916 р. вона зголосилася на пропозицію взяти участь у виставі «Аїди» в Народному Домі, де її партнерами виступали видатні українські співаки, які представляли українське музичне товариство, І. Алчевський (в ролі Радамеса) та Є. Петренко (в партії Амнеріс).

У добу визвольних змагань Олександрі прийшлося повернутися в Україну, до Харкова. Весною вона дала сольний концерт, на який пози-

¹⁴ Цитата подається з листа В. М. Кропивницького до І. М. Лисенка, наведеного в публікації [13, с. 219].

тивною рецензією відгукнувся відомий музичний критик О. Й. Горовиць, вказавши на природне обдарування вокалістки, поєднане з ґрунтовною фаховою школою, гарним смаком, прекрасною дикцією. Чи справді молоду співачку взяли до харківської оперної трупи — невідомо, підтвердженнь тому не знайдено. Більш вірогідно, що у непростий період вона намагалася заробити кошти для життя і тому вдалася до гастрольних турів разом з іншими виконавцями. Знаходимо звіт про її виступ у Зимовому театрі Катеринослава 6 червня 1918 р. в партнерстві зі співаком-басом К. Запорожцем і піаністом Є. Макухіним, в якому кореспондент вказав на «голос красивого тембру, прекрасну дикцію й надзвичайну передачу <образів>». До програми увійшли арії з «Іоланти» й «Чародійки» П. Чайковського, романси «Пролісок» О. Гречанинова і «Пастушок» Ц. Кюї, виконані «з великим почуттям» і «дивовижною грацією» [2].

Також знаходимо прізвище співачки серед учасників вечору українського романсу 31 жовтня 1918 р. в Києві, в залі Купецького зібрання, у програмі, де переमेжались солоспіви М. Лисенка, Я. Степового, К. Стеценка у виконанні в т.ч. К. Воронець-Монтвід, М. Донця, О. Каченовського, О. Мосіна та ін. [3].

А далі... Далі, очевидно, на Кропивницьку чекала типова для 1919–1920-х рр. примусова трудова мобілізація творчих працівників для обслуговування фронту. Згідно інформації В. Яроша, вона стала актрисою театру Першої кінної армії С. М. Будьонного [24]. В. Кропивницький назвав сестру «акторкою трупи Політвідділу 14 [Майкопської. — М.Д.] кавалерійської дивізії І-ї Кінної армії» [9, 2], що була відома під командуванням О. Пархоменка — палкого шанувальника української пісні й театру, який, ймовірно, і настояв, будучи комендантом Ростова, на помешканні співачки в цьому місті. Тож у сезоні 1921/22 рр. співачка виступала в Ростові-на-Дону, де під патронатом Політвідділу Північно-Кавказького фронту відкрився стаціонарний театр, що об'єднав пайками і хлібними дотаціями голодних і нужденних мандрівних артистів. Військове керівництво вимагало репертуару для відпочинку, тому ставилися як опери, так і оперети. Велика трупа, творче керівництво відомого режисера М. Боголюбова за участю провідних співаків Ю. Кипоренко-Доманського і В. Павловської сприяли успіху й добрим гонорарам, хоча в цей час гроші знецінилися й нічого не вартували. Ймовірно, саме в Ростові Олександра Марківна долучила до власного репертуару партії опереткових персонажів з «Веселої вдови» Ф. Легара, «Жриць вогню» В. Валентинова, «Пекельного кохання» А. Гризара, «Раю Магомета» Р. Планкета.

Наступний період життя співачки відбувався переважно «на колесах»: праця в трупі Харківської опери (весна 1923 рр., осінь 1924 р.), Ростовської

опери (осінь 1923 р., весна 1924 р.), антрепризі Сухаренка й Нільського в Гомелі та Бобруйську (зима-весна 1925 р.).

По харківському періоду відомо про дует О. Кропивницької з Ю. Кипоренко-Доманським в опері «Жидівка» Ф. Галеві у березні 1923 р. (диригент А. Львов). На думку рецензента, в цій «садовій» виставі [у порівнянні з творами О. Скрябіна! Що поробити — віяння доби. — М. Долгіх], «на тлі нудного несмаку» окреслювалися дві світлі плями — «яскравою зіркою горів талант» Кипоренко-Доманського в ролі «незрівняного і в вокальному, і в сценічному виконанні Елеазара» та його гідної партнерки п. Кропивницької, яка «витончено створила образ самовідданої, покірної своїй долі Рахілі» та «володіє прекрасним голосом і вміє ним користуватися» [4].

Тоді ж, у березні Олександра Марківна разом з іншим колежанином по оперній сцені Книжниковим брала участь у симфонічному концерті оркестру безробітних оркестрантів під орудою диригента Рябініна. Згодом співачка зголосилася на пропозицію видатного диригента А. Пазовського й співала дві арії з «Чародійки» П. Чайковського у симфонічному концерті пам'яті композитора. Весна 1923 р. взагалі видалася активною й енергійно фіксувалася пресою. В рамках вшанування 30-ї річниці від дня смерті П. Чайковського у квітні готувалась постановка опери «Мазепа», до якої партію Марії зі співачкою особисто проходив вимогливий диригент А. Пазовський. Її партнерами по сцені були В. Будневич (Мазепа), О. Каченовський (Кочубей), Ю. Кипоренко-Доманський (Андрій), М. Рейзен (Орлик), А. Брайнін (Іскра).

На вересень О. Кропивницька ще рахувалася у складі Харківської Держопери, хоча вже 12 листопада 1923 р. свою коронну партію Аїди виконала в Ростові у сузір'ї прекрасних гастролерів — В. Дамаєва (Радамес) і В. Бочарова (Амонасро). При постановці «Фауста» Ш. Гуно її партнером по ролі Маргарити став П. Цесевич — Мефістофель.

Восени 1924 р. Олександра Марківна знову серед солістів Харківського театру Держопери: 9 жовтня співала Аїду в однойменній опері Дж. Верді, 10 жовтня — Недду в «Паяцях» Р. Леонкавало, 31 жовтня — Тетяну в «Євгені Онегіні» П. Чайковського в постановках режисера М. Боголюбова. Харків'яни вперше почули Кропивницьку-Аїду, яка «з великим підйомом, барвисто провела свою нелегку партію» [7].

Чи не під час ростовських вистав співачка зустріла кохання в особі артиста оперети Євгена Дмитровича Михайлова (1898–1986), згодом заслуженого артиста РРФСР, який став для неї чоловіком і другом, радником? Відомо, що літній сезон 1925 р. артистична пара провела в оперетковій трупі, сформованій Василеострівським Виконкомом для Таврійського

саду і театру. Рецензент, присутній на першій виставі, а це була оперета «Під'язка Лукреції Борджіа» М. Крауса у постановці видатного режисера і композитора В. Валентинова, іронічно відізвався про виставу, яка відбувалася в умовах холодного весняного Петрограда: із сарказмом «пройшовся» по характеристиці опереткового жанру взагалі, поглизував із сюжету, похвалив музичну сторону як твору, так і виконання. «Є досить непогані для оперети голоси», — вказав дописувач, називаючи прізвища О. Кропивницької та Є. Михайлова, а на продовження засвідчив, що в сценічному втіленні — «в ролях головних коханців <вони> мляві і недосвідчені» [14].

Наступні чотири роки Кропивницька і Михайлов працювали у пересувному колективі оперети під керівництвом Ю. Л. Сагайдачного — здійснювали обслуговування населення Уралу, Сибіру, Поволжя, Далекого Сходу. Самара й Чита, Благовещенськ і Челябінськ... У вихорі опереткової музики змінювалися театральні підмостки, рампи, персонажі. Ю. Л. Сагайдачний — енергійний організатор театральної справи — пропонував керівництву кожного великого міста організацію стаціонарного театру опери й оперети, але проекти не підтримувалися аж до 1930 р., допоки його ідея була втілена в Іркутську. Але вже без подружжя Михайлових-Кропивницьких.

Весною 1929 р. артисти повернулися до Ленінграду. Олександра Марківна поповнила своїм яскравим талантом склад акторів театру Народного дому, а Євгеній Дмитрович увійшов до трупи Ленінградського Малого оперного театру. Згодом, від 1935 р. перейшли до театру музичної комедії: Михайлов як соліст, виконавець героїв — фрачних партій класичної оперети, Кропивницька як педагог класу вокалу. Обоє пережили блокаду Ленінграда під час Другої світової війни, за що артистка була нагороджена медаллю «За оборону Ленінграда», а її чоловік ще й орденом Червоної Зірки. Дистрофія від голоду вплинула на тендітне здоров'я О. Кропивницької. Після війни педагогічна діяльність стала для неї основною сферою. Олександра Марківна працювала музичним керівником самодіяльності (у 1945–1954 рр.) у Фінансово-економічному інституті, давала приватні уроки. Померла співачка 20 квітня 1969 р. в м. Петродворець і похована на Серафимівському цвинтарі.

Підсумовуючи наукову розвідку, звернемося до питання продовження музично-театральних традицій, що завжди виникає при характеристиці такої глобальної постаті як М. Л. Кропивницький. Олександра Марківна Кропивницька була безпосередньою ученицею батька в театральній сфері: з нею він готував вступну програму до Санкт-Петербурзького Театрального училища, проходив ролі, виправляв дикцію, елементи виконавської інтерпретації при підготовці ролей в аматорських виставах, дозволяв

режисерувати дитячі постановки й навіть прислухався до її точки зору стосовно музичного оформлення творів. М. Л. Кропивницький визнавав більшу досвідченість дочки в музичній сфері та враховував її надмірну самолюбивість — рису небезпечну й водночас необхідну для формування артистичного лідера.

Три напрямки таланту Олександри, розкриті батьками — піанізм, вокал й акторство — в різні роки обирали верх й культивувалися мисткинею завзято й фахово до певних висот. Її вибір між академічною оперою й легкою, фривольною оперетою, за усіма підказками біографії, відбувався як болючий процес, що супроводжувався типовими для 1920–1920-х рр. актами знецінення ідеалів, прищеплених родиною, класичною освітою, порушення морально-етичних принципів й був вимушеним кроком задля елементарного фізичного виживання, оскільки опереткові акторки отримували гонорари у три-п'ять разів вищі, ніж оперні співачки.

Вочевидь, зовнішній конфлікт вибору жанрової приналежності «опера або оперета?» посилювався внутрішнім конфліктом її театральних амплуа. На подібну думку наштовхують коментарі рецензентів. Сценічним даним Кропивницької-співачки більше відповідали серйозні ролі героїнь лірико-драматичного та лірико-трагічного змісту — страждаючих, пристрасних, з глибокими переживаннями життєвих колізій: Аїда, Тетяна, Маргарита, Марія, Тоска, Ліза, Рахіль та ін. Тоді як в театральній сфері, згідно специфічним властивостям, їй більш вдавалися жанрові ролі легковажних, пісенно-танцювальних героїнь-пустунок — Ганна Главарі, Сільва, Лукреція, Зорина, Одетта тощо. Але, дивна річ, проникаючи в образ опереткових героїнь, Кропивницька, по-перше, брала на себе найскладніші по вокалу ролі, по-друге, у виконанні передавала через театральні типи глибокі сильні емоції. Недарма кращою оперетковою роллю у її репертуарі відзначена Ганна Главарі («Весела вдова» Ф. Легара). Саме так її навчав батько: переживати життя героїв у повноті.

Виховання дітей шляхом власного прикладу велося в родині Кропивницьких на ґрунті національних традицій — пісенно-танцювальної культури, літератури, кулінарії, побуту, кращих досягнень театральної справи у синтезі з найвидатнішими зразками світового музично-театрального мистецтва. Упродовж усієї музично-театральної кар'єри співачка постійно долучала до сценічного репертуару українські народні пісні — ліричні «На вгороді коло броду», «Ой на гору козак воду носить», «Зелена ліщинонько», жартівливі «Дощик», «Ой ненько, ненько, зацвіло серденько», солоспіви М. Лисенка, Я. Степового, К. Стеценка, фрагменти з «Запорожця за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського та «Наталки Полтавки» І. Котляревського — М. Лисенка.

Реалізувавшись на теренах Радянського Союзу як артистка оперно-опереткового напрямку, Олександра Марківна Кропивницька стала гідною продовжувачкою традицій своєї родини з акцентом на музичну сферу діяльності. Залучаючи до наукового обігу першоджерела формування її як особистості, до становлення як співачки, яка пережила крах ідеалів, трагедію можливостей та реалій радянського режиму, сподіваємося на подальші дослідження й наукові твердження щодо постаті мисткині.

Використані джерела та література:

1. [Афіша], фотокопія. Concerto di musica sacra, 08.04.1914, Roma, італ. мовою // Меморіальний музей М.Л. Кропивницького, НД-2754.
2. Б. Концерт К. Запорожца и А. Кропивницкой // Приднепровский край. – 1918. – 26 мая/8 июня.
3. Б. Федір. Вечір українського романсу // Нова рада. – 1918. – № 201. – 31 жовт. – С. 4.
4. Грубин Н. Госопера. «Жидовка» / Н. Грубин // Художественная жизнь. – 1923. – № 6. – 3–10 марта. – С. 10.
5. Грубин Н. Симфонический концерт, посвященный П.И. Чайковскому / Н. Грубин // Художественная жизнь. – 1923. – № 7. – 17–24 марта. – С. 8.
6. Дочка М.Л. Кропивницкого // Рада. – 1914. – № 65. – 20 марта. – С. 4.
7. Иа. Госопера. Аида // Вечернее радио. – 1924. – № 49. – 10 окт. – С. 3.
8. С.-Петербургское театральное училище // Ежегодник Императорских театров. – 1910. – Ч. 5. – С. 150–151.
9. Кропивницький В.М. [Біографія О.М. Кропивницької], рукопис рос. мовою, копія // Меморіальний музей М.Л. Кропивницького, НД-2753.
10. Кропивницький В.М. Із сімейної хроніки Марка Кропивницького (Спогади про батька) / В.М. Кропивницький. – К.: Мистецтво, 1968. – 216 с.
11. Кропивницький В.М. Спогади про мою сестру // Лисенко І.М. Українські співаки у спогадах. – Київ; Львів; Нью-Йорк: Рада, М. Коць, 2003. – С. 341 – 344.
12. Кузик В.В. Пазли нашої історії: літопис музичного життя України (1917–1923) // Студії мистецтвознавчі. – 2018. – № 1(61). – С. 90–107.
13. Лисенко І.М. З родини Кропивницьких / Іван Максимович Лисенко // Вітчизна. – 1978. – № 7. – С. 218–220.
14. Маска. Подвязка Лукреции // Жизнь искусства (Ленинград). – 1925. – №22. – 2 июня. – С. 15.
15. Метричний запис про охрещення О.М. Кропивницької, рукопис рос. мовою, копія // Меморіальний музей М.Л. Кропивницького, НД 6/н.
16. Новиков А. Учитель корифей: життя Марка Кропивницького / А. Новиков. – Харків: ХІФТ, 2019. – С. 163 –166, 229–230.
17. Сергеев И., Вардашко В., Савченко О. Немецкая евангелическо-лютеранская община г. Харьков: очерк истории / И. Сергеев, В. Вардашко, О. Савченко. – Харьков: Оригинал, 2003. – 48 с.
18. Тамарин Н. Экзаменационные спектакли Императорских драматических курсов класса В.Н. Давыдова и В.И. Петрова / Н. Тамарин // Театр и искусство. – 1910. – № 10. – № 222–223.

19. Тамарин Н. Экзаменационные спектакли Императорских драматических курсов класса В.Н. Давыдова и В.И. Петрова / Н. Тамарин // Театр и искусство. – 1910. – № 13. – № 278–279.
20. Тамарин Н. Экзаменационные спектакли Императорских драматических курсов класса В.Н. Давыдова и В.И. Петрова / Н. Тамарин // Театр и искусство. – 1910. – № 14. – № 301–302.
21. Театр и музыка // Южный край. – 1905. – 10(23) апр.
22. [Фото] // Театр и музыка. – 1914. – № 21. – с.471.
23. Ярош В.П. Корифеям посвящается / Володимир Петрович Ярош // Кіровоградська правда. – 1988. – № 144. – 23 серп. – С. 3.
24. Ярош В.П. Олеся / Володимир Петрович Ярош // Кіровоградська правда. – 1990. – № 30. – 4 лют. – С. 3.
25. Rampone Giorgio. Mahlera Torino: la Quarta Simfonia // I Concerti 2016 – 2017, Teatro Regio Torino. – Torino: Annuncio pubblicitario, 2016. – P. 13 – 14.

The article describes the stages of formation of the Ukrainian-Russian singer Oleksandra Kropyvnytska (1888–1969), the daughter of the founder of the Ukrainian theater Mark Kropyvnytsky. The author presents a full creative portrait of the theater, opera and operetta artist as performer of the academic sphere. The formation of her vocal talent in Italy, Imperial Russia, Soviet Ukraine and the USSR is traced. The peculiarities of the artist's creative role are determined, the connection with the leading figures of the Ukrainian national culture is covered.

Key words: singer, Oleksandra Kropyvnytska, opera, operetta, theater.

УДК 78.071.2

Олена Класова*

м. Київ

АРХІВ СПІВАКА ГЕРАСИМА МАКСИМОВИЧА ЖУРАВЛЕНКА У ФОНДАХ МУЗЕЮ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ІМЕНІ КАРОЛЯ ШИМАНОВСЬКОГО

У статті дається характеристика колекції документів уродження Єлисаветградщини оперного і камерного співака Герасима Журавленка (1891 – після 1949), що надійшла до Музею музичної культури ім. Кароля Шимановського.

* Класова Олена Адольфівна – головний зберігач фондів КЗ «Кропивницький музей музичної культури імені Кароля Шимановського».

новського в 2015 р., доповнюються й уточнюються дані про його життєвий і творчий шлях.

Ключові слова: Герасим Журавленко, колекція, співак, соліст, концерт, афіша, Михайлівський театр, Кіровоградська філармонія.

Мистецтво, як повноводна ріка, що живиться тисячами маленьких джерел, наповнюється творчістю тисячів особистостей, які залишають у ньому свій слід. І це, звичайно, не лише особистості першої величини, а й митці меншого таланту й масштабу, без творчого внеску яких, однак, мистецтво існувати не може.

До числа останніх належить оперний і камерний співак Герасим Журавленко (3.03.1891, с. Никонорівка, Єлисаветградського повіту Херсонської губернії — після 1949). Честь відкриття цього забутого імені належить відомому в Кропивницькому колекціонеру Володимирі Могилюку та журналісту Леоніду Багацькому. Відносно недавно, а саме в 2006 році, з'явилася їх публікація про цього митця. [1] А взагалі династія Журавленків, що походить з Никанорівки (тепер це територія м. Кропивницького), дала російській та українській оперній сцені трьох представників!

Першим і найвідомішим з цієї династії був Павло Максимович Журавленко, оперний співак-бас, сподвижник самого Федора Шаляпіна, другим — його молодший брат Герасим Журавленко, драматичний тенор, якому довелося перебувати в «тіні» свого більш відомого старшого брата, третім — Володимир Журавленко, баритон, племінник Павла і Герасима Журавленків по братові Петру¹⁵.

І якщо життєвий і творчий шлях найвидатнішого з Журавленків — Павла в основному досліджений (його власні спогади, публіцистика, мистецтвознавчі дослідження¹⁶), то про Герасима Журавленка існує, крім ви-

¹⁵ Володимир Петрович Журавленко (1924-1981) – співак (баритон), соліст Ленінградського державного театру опери і балету ім. С. М. Кірова (нині – Маріїнський театр у Санкт-Петербурзі). Виступав, зокрема, у ролі Фра Мелітоне в опері Джузеппе Верді «Сила долі» (1963). [2] Про батька Володимира Петра (рідного брата Павла й Герасима Журавленків) відомо, що у 1904 р. він закінчив сім класів Єлисаветградського земського реального училища. [1]

¹⁶ Павло Максимович Журавленко (29.06.1887, с. Никонорівка, Єлисаветградського повіту Херсонської губернії – 28.06.1948, Ленінград, тепер С.-Петербург) – співак (бас), артист опери, оперети і кіно, концертний виконавець і оперний режисер. Народний артист РРФСР (1939). Ази вокальної освіти здобув у Єлисаветграді в школі А. Тальновського у місцевого педагога вокалу І. Я. Долінова. Найважливішою працею про П. Журавленка є стаття «Певец-актёр шаляпинской школы (П. М. Журавленко)» [3] та сторінка про П. Журавленка на персональному сайті [4]. Автор обох публікацій Максим Павлович Мальков (нар. 21 листопада 1939, Ленінград) – філолог-літературознавець, славіст, перекладач, педагог, журналіст, історик музичного теа-

щезгаданої, лише дві коротенькі інформації довідкового характеру¹⁷. Дані про Г. Журавленка базуються на матеріалах з його альбому, що нині є власністю Володимира Могилюка¹⁸, та інформації, отриманої авторами від му-

тру, колекціонер грамзаписів і матеріалів з історії оперного мистецтва. Він є племінником Павла, Герасима і Петра Журавленків по сестрі.

¹⁷ У першій із них говориться: «Ймовірно, вокальний талант молодшого брата П. М. Журавленка – Герасима Максимовича Журавленко-Журавльова (тенор) (1891–?) також формувався під впливом педагога І. Я. Долинова. Згодом співак вдало виступав на сцені Державного театру комічної опери у Петрограді (1920–1921), у складі ансамблю Укрестради (бл. 1925–1930 рр.), українського вокального квартету ім. М. В. Лисенка (1930-і рр.).» [5]. У другій, менш точній, повідомляється: «3 [березня 2011 р. виповнюється] 120 років від дня народження (с. Никонорівка, поблизу Єлисаветграда) Герасима Максимовича Журавленка-Журавльова (1891–після 1949 у Кіровограді), співака (драматичний тенор). Початкову вокальну освіту здобув у Єлисаветграді. Декілька років до 1921 співав у Маріїнському театрі [це малоймовірно, є дані про виступи у інших театральних трупах – О.К.] у другорядних ролях, куди йому допоміг влаштуватися рідний брат, соліст Маріїнки Павло Журавленко. У 1921 повернувся в Єлисаветград [насправді – пізніше. – О. К.]. З 1949 – соліст Кіровоградської обласної філармонії [насправді, з 1939 р., а як соліст Кіровського відділення Миколаївської обласної філармонії – з 1937–1938 рр. – О. К.]. Псевдонім Журавльов обрав, щоб його не плутали з братами. Адже, крім Павла, співаком ймовірно був і третій Журавленко – Петро.» [6]

¹⁸ У статті Л. Багацького та В. Могилюка матеріал альбому характеризується так: «Найбільше відомостей збереглося про його [Г. Журавленка] поїздки до Сибіру та участь у концертах, що відбулися у різних містах і селах Півдня та Центру України. І скрізь відзначалося чудове виконання нашим візаві українських народних пісень. Рідна пісенна стихія не полишала Журавленка і в гастролях у Москві та Ленінграді, по Центральній Росії, Білорусії, Кавказу, куди він відряджався у складі вокального квартету. Квартет, як виявилось, був первістком такого виду творчої співдружності в Україні <...> Газета «Тихоокеанська звезда» із Хабаровська 11 березня 1934 року віддавала належне українським гастролерам: «Изумительная мелодичность, исполняемых квартетом украинских песен, сообщает ему в звучании сходство с народным украинским инструментом — кобзой. Четкая ритмика исполнения оставляет впечатление глубокой сработанности, взаимного дополнения артистов, создающего иллюзию одного, с громадным диапазоном, инструмента». Серед інших документів Л. Багацьким та В. Могилюком згадані: 1) довідка від 23 серпня 1920, що «відмазувала» Г. Журавленка від служби у Червоній Армії; 2) документ про участь Г. Журавленка у виставі «Жертва егоїзму», яка відбулася 4.06.1917 року; 3) дозвіл [Державного академічного] театру [комічної опери (Петроград)] на від'їзд 1 червня 1921 року до Єлисаветграда із зобов'язанням повернутися до 15 серпня; замітка у газеті «Кіровоградська правда» за 8 червня 1949 року, де говориться про виконання Г. Журавленком творів П. Чайковського та М. Глинка на тексти О. Пушкіна на вечорі до 150-річчя з дня народження останнього. [1]

зикознавця Марини Долгіх. У публікаціях подано, що Герасим Максимович Журавленко (виступав також під псевдонімом Журавленко-Журавльов) народився 3 березня 1891 року в Єлисаветграді у родині робітника заводу «Ельворті», закінчив трикласне народне училище. На початку 1910-х років переїхав до Петербурга, де співав у різних театрах. У 1921 році перебував у Єлисаветграді. На початку 1930-х років Герасим Журавленко працював разом із В. Я. Детярьовим (бас-профундо), Н. Р. Бессаловим (бас-баритон) та В. І. Пастернаком (ліричний тенор) в чоловічому вокальному квартеті ім. М. Лисенка при Українській (на той час столичній) філармонії у Харкові¹⁹. Пізніше Герасим Журавленко був солістом Кіровоградської обласної філармонії. Виступив на вечорі до 150-річчя з дня народження О. Пушкіна, виконавши романси П. Чайковського та М. Глінки на тексти ювіляра.

У 2015 році до фондів Музею музичної культури ім. Кароля Шимановського надійшло зібрання з 30 унікальних документів, які, поза сумнівом, належали Г. М. Журавленку. Їх було запропоновано нашому музею колишнім кропивничанином, а нині громадянином США колекціонером В'ячеславом Беловим²⁰. Директор музею Полячок О. І. придбав колекцію і подарував музею. Ці матеріали частково заповнюють «прогалини» у відомостях про життя і творчий шлях Герасима Максимовича Журавленка, а також висвітлюють маловідомі сторінки музичної культури нашого краю.

Отже, у фонді налічується 30 меморіальних предметів. Найдавніший датований 1889 роком. Це «Мирской приговор», виданий селянину Пилипу Журавльову про дозвіл на землю від селян села Никанорівка. Решта матеріалів охоплюють період з 1917 по другу половину 1940-х рр. Це 16 афіш вистав та концертів, 4 програмки вистав, пропуск на виставу, розклад репетицій, ноти, малюнок (акварель), документи про шкільну освіту його сина Бориса, театральний щотижневик (журнал-газета) «Рабочий и театр», яка свідчить, що засл. артист Павло Журавленко 03.04.1929 року грає в комічній опереті К. Міллекера «Студент-жебрак» («Нищий студент») у Ленінградському державному академічному малому оперному театрі.

¹⁹ Л. Багацьким та В. Могилюком подається як дата утворення квартету 1925 р. [1] Це, по-перше, не збігається з наявними матеріалами з музичної історії Харкова, де перші відомості про квартет відносяться до 1928 р. [7] Крім того, у 1929 р. квартет мав дещо інший склад учасників (зокрема, в ньому не виступав Г. Журавленко). [8] Нижче будуть подані документи (афіші), які дозволяють зробити висновок, що Г. Журавленко з'являється у складі чоловічого вокального квартету ім. М. Лисенка не раніше осені 1930-го року.

²⁰ За словами В. Белова, у 2005 році в районі Міського саду біля телецентру в старому будинку померли старі люди. Будинок був виставлений на продаж. Людина, що купила будинок, виявила ці документи в сараї. В будинку ще було знайдено багато фотографій та газетних вирізок.

На жаль, деякі афіші і програмки в поганому стані: наявні забруднення, розриви аркушів, пошкодження комахами.

Розташувавши документи щодо Герасима Журавленка у хронологічному порядку (за винятком Мирського приговору й театрального щотижневика), маємо змогу уточнити місця та характер творчої діяльності

1. 1917 рік. Малюнок-акварель. Автор невідомий. Напис, зроблений на друкарській машинці: «Г. Журавленко в роли Виборного». ММКШ — ОФ 4578.

2. 10.06.1917 року. Афіша театрального вечора, яка свідчить, що Журавленко в складі трупи драматичних артистів грає у місті Стрельні в театрі II-го кулеметного запасного полку в п'єсах «Женская доля» та «Невеста на час». ММКШ — ОФ 4611.

3. 15.08.1917 року. Афіша бенефісу актора Є. В. Оношевського, яка свідчить, що [Г.] Журавленко в м. Стрельні грає в складі трупи драматичних артистів у приміщенні театру II-го кулеметного національного полку (Манеж, Львівська вул.) у драмі-казці «Потонувший колокол». ММКШ — ОФ 4609.

4. 15.01.1918 року. Ноти (романс «Увядшие розы»), видані в Києві видавництвом «Леон Ідзіковський», з автографом на обкладинці «Петроград. 15.01.1918 Г. М. Журавленко». ММКШ — ОФ 4586.

5. 30.11.– 5.12.1920 року. «Спектакли и репетиции оперной труппы. Артист Г. М. Журавленко [Розклад репетицій]», який свідчить, що Г. Журавленко щоденно задіяний у репетиціях «музичного роману» П. Шарпантьє «Луїза» в Державному академічному театрі комічної опери в Петрограді²¹. ММКШ — ОФ 4587.

6. 19.05.1921 р. Програма музичної вистави «Луїза» Державного академічного театру комічної опери, яка свідчить, що Г. Журавленко-Журавльов грає роль Скульптора у цій виставі. ММКШ — ОФ 4618 а.

7. 6–7.11.1921 р. Пропуск на ім'я Г. Журавленко-Журавльова на репетицію («урок») і музичну виставу «Луїза» в Малому петроградському державному академічному театрі. ММКШ — ОФ 4618 б.

8. 6.08.1923 р. Афіша, яка свідчить, що Г. Журавленко бере участь в «останньому прощальному» концерті М. Гришка в Єлисаветграді. ММКШ — ОФ.

²¹ У 1833-1920 рр. Михайлівський театр, у 1920-1921 рр. Державний академічний театр комічної опери, у 1921-1926 рр. Малий петроградський державний академічний театр, у 1926-1964 рр. Ленінградський державний академічний малий оперний театр (МАЛЕГОТ), 1964-1989 рр. Ленінградський ордена Леніна державний академічний малий театр опери та балету, у 1989-2001 рр. Ленінградський державний академічний малий театр опери та балету ім. М. П. Мусоргського, від 2001 р. Санкт-Петербурзький державний академічний театр опери та балету ім. М. П. Мусоргського – Михайлівський театр.

9. Афіша «Грандиозный концерт» без дати і місця проведення, надрукована в Єлисаветграді у 1924 р., яка свідчить, що Г. Журавленко — артист Ленінградського державного академічного малого оперного театру. На афіші напис від руки: «Лето 1924». ММКШ — ОФ 4612.

10. 10.05.1930. Афіша «єдиного концерту» ансамблю «артистів української естради», яка свідчить, що Г. Журавленко бере участь у концерті ансамблю у складі: Ф. В. Цибенко (художнє слово), Г. М. Журавленко (тенор), К. І. Бутурфляй-Нестеренко (етнографічна співачка), «біля роялю» Г. С. Попова в приміщенні Херсонського міського театру ім. А. Луначарського. ММКШ — ОФ 4614.

11. Орієнтовно 1930 р. Афіша без дати і місця проведення, надрукована в Херсоні, репертуар ансамблю «артистів української естради» за участі Г. Журавленка. ММКШ — ОФ 4610.

12. Орієнтовно 1932–1933 рр. Плакат без дати і місця проведення, який свідчить, що Г. Журавленко виступає у складі Державного вокального квартету ім. М. Лисенка. ММКШ — ОФ 4615.

13. Орієнтовно 1932–1933 рр. Афіша з фотографіями учасників, яка свідчить, що Г. Журавленко виступає у складі Державного вокального квартету ім. М. Лисенка. ММКШ — ОФ 4616.

14. Орієнтовно 1932–1933 рр. Афіша без дати і місця проведення Державного вокального квартету ім. М. Лисенка. ММКШ — ОФ 4607.

15. Орієнтовно 1932–1933 рр. Аркуш (чорно-білий) з фотопортретами, на якому зображено Г. Журавленка та інших учасників Державного вокального квартету ім. М. Лисенка. ММКШ — ОФ 4585.

16. 16.06.1933 року. Посвідчення сина Г. Журавленка Бориса (1918 р.н.) про закінчення семирічної школи Ф.З.С. № 17 у місті Зінов'євську, в якій він учився з 1927 р. ММКШ — ОФ 4619.

17. 20.07.1936 року. Атестат сина Г. Журавленка Бориса про закінчення школи № 8 ім. Герцена в місті Кірово Одеської області. ММКШ — ОФ 4619.

18. 15.09.1937 року. Афішка-листівка «Остання гастроль», яка свідчить, що Г. Журавленко виступає у складі групи артистів «Держестради» (Ф. Блок, Шур'єв) і виконує арії, романси, українські народні пісні. ММКШ — ОФ 4617.

19. Орієнтовно 1938-початок 1939 р. Афіша концерту без дати і місця проведення, надрукована в м. Кірово 2.09.1938 року, яка свідчить, що Г. Журавленко в якості артиста Кіровського відділення Миколаївської філармонії виконує революційно-масові та народні пісні. ММКШ — ОФ 4606.

20. Орієнтовно жовтень 1938-початок 1939 р. Афіша концерту без дати і місця проведення, яка свідчить, що Г. Журавленко в якості артиста Ми-

колаївської філармонії виконує революційні, масові, українські народні й комічні пісні. Афішу надруковано 04.10.1938 року друкарнею «Червоний шлях» у місті Бобринець. ММКШ — ОФ 4589.

21. Орієнтовно 1939–1-а пол. 1941 р. Афіша концерту без дати і місця проведення бригади артистів Кіровоградської філармонії («Кіровоградського обласного відділу по справам мистецтв Держфілармонії, Естрадний сектор»), за участі Г. Журавленка. (Афішу видано типографією «Кіровоградська правда»). ММКШ — ОФ 4613.

22. 1942–1943 рр. Програма Кіровоградського театру оперети, яка свідчить, що Г. Журавленко грає роль Іонеля в опереті Ф. Легара «Циганська любов». ММКШ — ОФ 4584.

23. 1942–1943 рр. Афіша Кіровоградського театру оперети без дати і місця проведення: Ф. Легар, «Циганська любов». ММКШ — ОФ 4605.

24. 1942–1943 рр. Програма Кіровоградського театру оперети «Вар'єте», яка свідчить, що Г. Журавленко грає роль Катана в опереті С. Джонса «Гейша». ММКШ — ОФ 4583.

25. 1942–1943 рр. Афіша без дати і місця проведення: Концерт артистів театру «Вар'єте» міста Кіровограда за участю Г. М. Журавленка. ММКШ — ОФ 4608.

26. 1942–1943 рр. Афіша без дати і місця проведення: концерт артистів Кіровоградського театру естради «Вар'єте», за участю «був. артиста Петербурзького академічного Малого оперного театру Журавленко Г. М. (тенор). Арії, романси, українські народні пісні». ММКШ — ОФ 4608.

27. 22.10.1943 року. Посвідчення № 98 («аусвайс»), видане Герасиму Журавленку Кіровоградським міським театром у тому, що він дійсно працює в цьому театрі в якості актора. ММКШ — ОФ 4582.

28. Орієнтовно 2-а пол. 1940-х рр. Афіша концерту Кіровоградської державної філармонії без дати і місця проведення. В концерті беруть участь Л. Лепешинська та Г. Журавленко (драматичний тенор). ММКШ — ОФ 4580.

На основі цих документів відтворимо підтверджені документально штрихи до творчої біографії Г. Журавленка.

Перші відомі виступи Г. Журавленка приходяться на 1917 рік, у м. Стрельні під Петроградом (відомо назви як мінімум чотирьох вистав за його участі). У 1920–1921 рр. він працював актором колишнього Михайлівського театру в Петрограді (у 1920 перейменованого на Державний академічний театр комічної опери, у 1921 — на Малий петроградський державний академічний театр), виступав у опері («музичному романі») П. Шарпантьє «Луїза». В період від 1 червня до 15 серпня 1921 р. приїжджав до Єлисаветграда. Влітку 1923 та 1924 рр. брав участь у концертах та

виставах²² в Єлисаветграді, ймовірно, продовжуючи працювати, як вказано в одній з афіш, артистом того ж колишнього Михайлівського театру в Петрограді (у 1924 р. перейменованого на Ленінградський державний академічний малий оперний театр).

У травні 1930 р. Г. Журавленко виступає в Херсоні у складі ансамблю «артистів української естради», орієнтовно у 1932–1934 рр. гастролює у складі столичного (харківського) Державного вокального квартету ім. М. Лисенка.

Орієнтовно у 1937–1938 рр. співак виступає як артист Кіровського відділення Миколаївської обласної філармонії, а з утворенням у 1939 р. Кіровоградської області й обласної філармонії — під її егідою.

У 1942–43 рр. Г. Журавленко виступає у Кіровоградському театрі оперети «Вар'єте», перейменованому в 1943 р. у Кіровоградський театр оперети (зустрічається також назва Кіровоградський міський театр).

У другій половині 1940-х рр. співак був артистом Кіровоградської обласної філармонії.

Використані джерела та література:

1. Багацький Л., Могилюк В. Журавленко, брат Журавленка // Вечірня газета. – 2006. – 23 червня. – С. 8; 21 липня. – С. 6; 18 серпня. – С. 9. У скороч.: Багацький Л., Могилюк В. Таємниця старого альбому // Голос України. – 2006. – 4 липня. – С. 13.
2. Цодоков Е. «Сила судьбы» и ее российская судьба. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://operanews.ru/12112507.html>
3. Мальков М. Певец-актер шаляпинской школы (П. М. Журавленко) // Мастера советской оперной сцены: Очерки. – Л.: Музыка, 1990. – С. 3-40.
4. Павел Максимович Журавленко // Персональний сайт Малькова М. П. Електронний ресурс. Режим доступу: http://nataliamalkova61.narod.ru/index/pavel_maksimovich_zhuravlenko/0-35
5. Долгіх М. Вокальна школа Єлисаветградщини (1900-1930): історія в документах // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії: зб. наук. пр. Вип. 10 / НАН України, Ін-т мистецтвозн., фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. – К.: ІМФЕ ім. М. Рильського, 2010. – С. 63-69.
6. Босько В. М. (Автор-упорядник). Історичний календар Кіровоградщини на 2011 рік. Люди. Події. Факти. Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2010. – С. 6.

²² М. Мальков подає, що Герасим Журавленко грав у Єлисаветграді в «Наталці-Полтавці» М. Лисенка, яку його брат Павло, приїхавши на батьківщину у відпустку в 1923 році, поставив на сцені клубу заводу Ельворті. Герасим Журавленко зіграв Петра, Павло Журавленко – Виборного, молодша сестра Антоніна Журавленко – Наталку, Михайло Гришко (майбутній заслужений артист України) – Миколу. [3, с. 38]

7. Прокопенко П. Подорож вокального квартету ім. М. Лисенка по Донбасу. – Музика масам. – Харків, 1928. – № 3. – С. 29.
8. Вісти ВУЦВК. – Харків, 1929. – 17 листопада.

The article characterizes the collection of documents of the native of Yelisavetgrad opera and chamber singer Gerasim Zhuravlenko (1891 – after 1949), which was received by the Museum of Musical Culture. Karol Szymanowski in 2015, data on his life and creative path are supplemented and clarified.

Key words: Gerasym Zhuravlenko, collection, singer, soloist, concert, poster, Mykhailivsky Theater, Kirovohrad Philharmonic.

УДК 821.161.2.09

Марія Лаврусенко*

м. Кропивницький

ПРОБЛЕМА ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ В ДРАМАТУРГІЇ II ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ

У н'єсах М. Старицького «Талан», М. Кропивницького «Олеся», І. Тобілевича «Суєта» й «Житейське море» порушена проблема життя творчої особистості в другій половині XIX століття. Драматурги змальовали її відповідно до реалій часу. У творах зауважено, що перешкоджають реалізації таланту закони імперського суспільства. Драми зосереджують увагу й на психології непересічної особистості, котра перебуває у внутрішніх сумнівах, шукає себе, прагне вдосконалення та розвитку. Творча людина, змальована в н'єсах «корифеїв української сцени», розуміє важливість національного театру для суспільства, хоче служити мистецтву, навчатися, бути гідною людиною.

Ключові слова: Марко Кропивницький, Михайло Старицький, Іван Тобілевич (Карпенко-Карий), драма, драматургія, творча особистість, театр.

Друга половина XIX століття позначена активним розвитком реалістичної літератури. Прихильниками цього стилю стають І. Нечуй-Левицький, П. Мирний, Б. Грінченко, І. Франко, П. Грабовський та ін.

* Лаврусенко Марія Іванівна – доцент кафедри української та зарубіжної літератури Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, кандидат філологічних наук, доцент.

Реалізм властивий і творчості українських драматургів цієї епохи — М. Кропивницького, М. Старицького, І. Карпенка-Карого.

Серед актуалізованих у художній творчості 2-ї половини XIX століття проблем, безумовно, домінує проблема морального занепаду українського селянства після реформи 1861 року, нереалізованості людини в імперській Росії, свободи особистості. Проте разом із цими питаннями письменники розмірковують і над місцем і роллю інтелігенції у житті суспільства, яка бере на себе роль суспільного лідера.

У прозі цієї теми торкнулися у своїх повістях І. Нечуй-Левицький («Хмари», «Причепи», «Над Чорним морем»), П. Мирний («Лихі люди», «П'яниця»), Б. Грінченко («Сонячний промінь», «На розпутті») та ін.

Не стояла осторонь цих проблем й українська драматургія. Об'єктом художнього осмислення п'єс М. Кропивницького, М. Старицького, І. Карпенка-Карого стає доля особистості, котра своє життя пов'язала чи хоче пов'язати з мистецтвом, зокрема з театром. Ми не можемо сказати, що драматурги 2-ї половини XIX століття цій темі присвятили багато своїх п'єс. На етапі створення національного театру перед ними стояло інше завдання — написати ті твори, які б зацікавили україномовного читача, а таким було переважно неосвічене селянство. Митці зосередилися переважно на соціально-побутовій та історичній темах.

Однак поряд із цими темами національна драматургія змальовує типові ситуації й обставини, які були актуальними для акторів і режисерів, котрі долали прес держави щодо професійного національного театру, перша труп якого під керівництвом М. Кропивницького запрацювала в Єлисаветграді 1882 року.

І М. Кропивницький, і М. Старицький, й І. Карпенко-Карий із власного досвіду знали, наскільки складно було знайти себе в мистецтві людині Російської імперії. У своїй розвідці ми ставимо на меті, зважаючи на висновки вчених, дослідити, якою змальована творча особистість у п'єсах М. Старицького «Талан», М. Кропивницького «Олеся», І. Карпенка-Карого «Суєта» і «Житейське море».

Підкреслимо, що доробок цих авторів і твори, що стануть об'єктом нашої уваги, достойно оцінені в літературознавчій науці. Маємо праці О. Буряк [1], Л. Дем'янівської [2], Л. Зубак [3], В. Івашківа [4], А. Новикова [7; 8], Л. Павлішевої [9], В. Поліщука [10] та багатьох інших.

П'єса М. Старицького «Талан» присвячена акторці Марії Заньковецькій. У творі автор порушує проблему вибору героїні між особистим щастям й улюбленою справою — театром. Зауважимо, що сюжет твору перегукується із драмою російського драматурга О. Островського «Таланти і шанувальники». Головна героїня Марія Лучицька віддана грі на сцені, своїм талантом

вона надихає й інших акторів. Успіх не засліплює героїню. На сцену акторка виходить за покликом серця, там вона не просто грає, а живе («... у праці художній ми повинні людям служити, цілком себе оддавати миру, громаді» [11, 285]). Понад усе героїня хоче служити національному театрові. Пропозиції, які йдуть від імперських імпресаріо, вона категорично відкидає.

Драматург зауважує, що на шляху до реалізації в професії Марії доводиться долати багато перешкод. Лучицька вигідна для власників театру, бо на її вистави приходять глядачі. Отже, вона приносить театру не тільки славу, але й фінансове благополуччя. Однак псевдодрузі — посередні актори, зокрема Квятковська, — плетуть проти героїні інтриги, аби посісти її місце. Не поблажливою до неї є й преса (образ репортера з газети Аврама Юркевича), яка шукає будь-яку дрібницю, аби дискредитувати приму.

Інтриги, заздрощі спонукають головну героїню драми «Талан» М. Старицького до того, що вона покидає театр і виходить заміж за дворянина Квітку. Спостерігаючи за грою Марії на сцені, чоловік прагнув мати собі талановиту жінку, якою захоплюються всі. Акторка для безвідповідального Квітки — це чергова іграшка, якою він швидко набавився. Отже, щасливою у шлюбі Лучицька не стає. Прагнення (за З. Фрейдом) витіснити/замістити героїнею одну сферу життя іншою зазнає поразки. Пташка в золотій клітці, якою стає для чоловіка Марія, не має щастя. Її ігнорує коханий, оббріхує свекруха, якій нестерпно бачити нерівню поруч із сином.

Оточення не розуміє, що справжнє задоволення від життя Лучицька отримує лише на сцені, бо це її природня потреба, суть. «Одно тільки ясно, що двом богам служити не можна» [11, 289], — робить висновок Марія, однак, повернувшись у театр, вона помирає в розквіті свого таланту.

У драмі «Талан» М. Старицький зосередив увагу на позачасових проблемах творчої особистості, зокрема реалізації таланту, ролі родини в цьому процесі, стосунках у мистецькому середовищі. Автор окреслив і контексти життя кін. XIX — поч. XX століття, які стояли на перешкоді професійного щастя жінки, яка пов'язала себе з театром.

Творча людина, яка шукає себе, змальована й у драмі М. Кропивницького «Олеся». Цей твір засновника українського професійного театру має модерністську спрямованість. Як зауважують дослідниці О. Буряк [1], Л. Зубак [3], однією із головних проблем п'єси є екзистенційна — прагнення героїні до свободи, самореалізації.

Якщо в драмі «Талан» М. Старицький чітко означає професію й прагнення своєї героїні Марії Лучицької, то М. Кропивницький через репліки Олесі стверджує, що вона «ні Богу свічка, ні чорту кочерга» [6, 303]. Героїня шукає себе в цьому світі. Перед нами, по суті, маргінальна особистість межі XIX й XX століть. Вона — донька неосвіченого багатія

Балтиза, який свої статки нажив і важкою працею, і вдаючись до нечесних шляхів. Учинки героя відповідають «вимогам часу». Наприклад, донька дорікає батькові за неморальність його поведінки під час купівлі маєтку дворянина Загрови й просить його віддати власникові справжні кошти за будинок. Проте це викликає у Балтиза тільки сміх, адже він діяв за правилами, яке «прописало» життя — скупив боргові векселі Загрови й став власником його статків.

Непорозуміння між Олесям й батьком стає в центрі конфлікту драми. Найрідніші люди мають абсолютно відмінні погляди на життя. Балтиз бачить щастя в збагаченні, Олеся — в саморозвитку, в чесному житті. Своїй доньці він дає освіту, хоча користі в цьому не бачить ніякої. У розмові з Воздвиженським він заявляє про свою байдужість до театру: «А, на театрі? Ну, це нас не касається, а я думав...» [6, 289]. Героїня не хоче слідувати законам життя свого батька. Вона прагне розвиватися, хоче здобувати освіту далі, бачить своє майбутнє і в акторській професії, зокрема.

Зауважимо, що в п'єсі М. Кропивницького «Олеся» немає бурхливого розвитку подій. Митець у стилі Ібсена зосереджує увагу на внутрішніх переживаннях своєї героїні. Як і Марія Лучицька в драмі М. Старицького «Талан», Олеся не знаходить свого особистого щастя. Коханий Влас одружується з іншою. Щодо освіти, якої так прагне героїня, аби займатися улюбленою справою, то М. Кропивницький ніби обнадіює читача. У фіналі п'єси Кіндрат Балтиз обіцяє Олесі відправити її на навчання як тільки вона видужає. Кінцівку твору можна, безперечно, прочитати по-різному. Якщо Олеся житиме, то й здобуде омріяну освіту. Але автор, на наш погляд, не переконує реципієнта в саме такому розвитку подій.

Героїня М. Кропивницького — це типовий, на наш погляд, приклад долі непересічної людини кінця XIX — початку XX століття. Вона хоче свободи й бути корисною світу. Її філософія життя суголосна теорії Ф. Ніцше. У цьому випадку автор цілком відбиває тенденції свого часу.

В аналізованих творах М. Старицького й М. Кропивницького головними героями є жінки. Отож обидва автори артикулюють у своїх драмах не тільки проблему нереалізованості творчої особистості, а жіночої емансипації. Питання гідного місця жінки було актуалізоване в Європі початку XX століття. Наголосимо, що цій темі присвячені й твори українських письменниць — сучасниць драматургів — Лесі Українки, О. Кобилянської, Н. Кобринської. Таким чином, п'єси митців суголосні громадянським і літературним запитам свого часу.

Художня інтерпретація векторів життя творчої особистості простежується й у драматургії І. Карпенка-Карого. Проблема освіченої людини, що опирається невігластву, автор порушує у своїй сатиричній комедії

«Хазяїн». Авторська позиція у творі розкрита через образ пана Золотницького, що дорікає Пузиреві, який не хоче жертвувати кошти на пам'ятник І. Котляревському.

Доля актора, роль театру в житті суспільства осмислена у драмах «Суєта» й «Житейське море». Змальовуючи родину Барильченків, драматург акцентує на проблемі стосунків батьків і дітей. Прірва між старшим і молодшим поколіннями в комедіях утворилася, коли діти відірвалися від рідного культурного кола, здобуваючи собі освіту. Порвавши із природнім середовищем, ставши «панам», герої починають пристосовуватися до нових умов життя й морально деградують.

Цікавим у контексті нашої розмови є образ наймолодшого сина Івана. Йому властиві й риси Олеси з однойменної драми М. Кропивницького, й Марії Лучицької з п'єси М. Старицького «Талан». Герой у пошуку себе, він має акторські здібності й, врешті, починає служити в театрі. Як професійний актор Іван розуміє важливість сценічного мистецтва для суспільства: «Сцена ж — мій кумир, театр — священний храм для мене! Тільки з театру, як з храму крамарів, треба гнати і фарс, і оперетку, вони — позор іскуства, бо смак псують і тільки тішаться пороком!.. В театрі грати повинні тільки справжню літературну драму, де страждання душі людської тривожить кам'яні серця і, кору ледяну байдужості на них розбивши, проводить в думу слухача жадання правди, жадання загального добра, а пролитими над чужим горем сльозами убіляють його душу паче снігу! Кумедію нам дайте, кумедію, що бичує сатирою всіх, і сміхом через сльози сміється над пороками, і заставля людей, мимо їх волі, соромитись своїх лихих учинків!.. Служить таким широким ідеалам любо! Тут можна іноді і поголодати, щоб тільки певність мати, що справді ти несеш несхибно цей стяг священний» [5, 51–52].

Як і Марія Лучицька, герой перебуває в стані нестабільності й розчарувань. Але якщо героїня в М. Старицького змальована майже ідеальною, то Іван у п'єсі І. Тобілевича «Житейське море» позбавлений цих рис. Л. Павлішева щодо образу Івана Барильченка цілком справедливо твердить: «Талановитий артист, чуйна, тонка натура, він “узяв хвилю”, та не втримав висоти. Він пізнав і славу, і розчарування, і докори сумління, і занурення у гріхове болото, і тяжкий стан депресії» [9, с. 69]. Автор наголошує на зовнішніх обставинах, які визначають вибір героя. Цей світ безжалісний до митця. Прагнення зреалізувати свій талант загання Івана в тенета корисливих намірів оточення. Герой мусить працювати на антрепренера Усяя, розважати заможних шанувальників. Улюблена справа фактично позбавляє актора бажаної свободи. Герой мислить раціонально, він по-чоловічому аналізує кроки, до яких його спонукає акторське оточення, аби рухатися

кар'єрною драбиною. Іван усвідомлює свої помилки й нехтує здобутим, аби залишитися людиною: «Тікать треба в свій тихий приют, де где мене щира голубка... Я збився з шляху, я потеряв смак до чистого життя... А там я знайду рівновагу, спочивок і тиху радість; там я вилічу свою душу, розштану, розбиту хвилями житейського моря» [5, 318]. Отже, як усі творчі люди, Іван самотній, проте чи в цьому полягає щастя митця? Це питання прочитується в підтексті твору.

Образ творчої людини в драматургії 2-ї половини XIX століття змальований відповідно до реалій часу. Закони імперського суспільства створюють перешкоди для реалізації таланту. Однак і М. Старицький, і М. Кропивницький, й І. Карпенко-Карий зосереджують розмову й на психології непересічної особистості, котра перебуває у внутрішніх сумнівах, шукає себе, прагне вдосконалення та розвитку. Отже, синтез об'єктивних і суб'єктивних чинників окреслює в аналізованих п'єсах «корифеїв української сцени» тип творчої людини, яка розуміє важливість національного театру для суспільства, хоче служити мистецтву, навчатися, бути гідною людиною.

Використані джерела та література:

1. Бабенко О. Самоцвіти степів полинових. Із спостережень над творчістю видатних земляків. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2012. – 226 с.
2. Буряк О. Художньо-стильові особливості п'єс Марка Кропивницького / О. Буряк // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (літературознавство). Випуск 79. – Кіровоград, 2008. – С. 16–25.
3. Дем'янівська Л. Іван Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич). Життя і творчість : [навч. посібник] / Л. Дем'янівська. – Київ: Либідь, 1995. – 144 с.
4. Зубак Л. Драма Марка Кропивницького Олеса як вияв новаторських тенденцій в українській драматургії кінця XIX століття/ Л. Зубак // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (літературознавство). Випуск 114. – Кіровоград, 2013. – С. 113–122.
5. Івашків В. Іван Тобілевич (Карпенко-Карий): нарис життя і творчості [Електронний ресурс] / В. Івашків. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 192 с.
6. Карпенко-Карий І. К. (Тобілевич) Твори: в 3 т. / Іван Карпович Карпенко-Карий (Тобілевич) – К.: Дніпро, 1985. – Т. 3: Драматичні твори. Статті. Листи. – 1985. – 372 с.
7. Кропивницький М. Олеса / М. Кропивницький. П'єси. – К.: Дніпро, 1982. – С. 277–362.
8. Новиков А. О. Художній універсум Марка Кропивницького. Монографія / Анатолій Олександрович Новиков. – Харків: Майдан, 2006. – 352 с.
9. Новиков А. Тема боротьби за високі ідеали мистецтва в п'єсах драматургів театр у корифеїв / А. Новиков // Укр. л-ра в загальноосвіт. шк. – 2005. – №10. – С. 11–15.

10. Павлішева Л. Образи-символи у «серйозних» комедіях Івана Карпенка-Карого «Суєта» та «Житейське море» / Л. Павлішена // Мандрівець. – 2015. – № 1. – С. 67–71.
11. Поліщук В.Т. Михайло Старицький: методологічні аспекти творчості: моногр. дослідж. / В.Т. Поліщук. – Черкаси: Брама, 2003. – 100 с.
12. Старицький М. Талан/ М. Старицький. Поетичні твори. Драматичні твори – К.: Наукова думка, 1987. – С. 263–334.

The plays by M. Staritsky «Talan», M. Kropyvnytsky «Olesja», I. Tobilevich «Sujeta» and «Zhytejske More» depicted the problem of the life of the creative personality in the second half of the nineteenth century. The playwrights portrayed her according to the realities of the time. The plays note that the laws of imperial society are hindering the realization of talent. The works also focus on the psychology of the extraordinary personality, who is in internal doubt, seeking for himself, seeking perfection and development. The creative person portrayed in the dramas of the leading figures of the Ukrainian scene understands the importance of the national theater for society, wants to serve the arts, learn, be a worthy person.

Key words: Marko Kropyvnytsky, Mikhail Staritsky, Ivan Tobilevich (Karpenko-Kary), drama, dramaturgy, creative personality, theater.

Любов Мельнікова*

м. Бобринець

ЖІНКИ В ЖИТТІ М. Л. КРОПИВНИЦЬКОГО

У розвідці висвітлено романтичний бік життя Марка Кропивницького як невід'ємної частини його особистості.

Відомості про особисте життя митця виокремлено із документальних джерел, які стосуються його біографії.

Окреслені матеріали напрацьовано під час трудової діяльності у Бобринецькому районному краєзнавчому музеї ім. М. Смоленчука, тож можуть бути використані для проведення екскурсій чи презентацій, присвячених постаті видатного драматурга.

Охоплено ті сторінки із життя Марка Кропивницького, що стосуються його почуттів до таких жінок, як-от Марія Шибанова, Олександра

* Мельнікова Любов Тимофіївна – краєзнавець, екскурсовод Бобринецького районного краєзнавчого музею імені Миколи Смоленчука.

Вукотич (перша дружина), Антоніна Маркович, Лідія Квітка (Тимківська), Надія Гладущенко (остання дружина). Проаналізовано роль, яку відіграли згадані жінки в долі митця.

Ключові слова: Марко Кропивницький, біографія, кохані жінки.

Декілька років тому я розпочала трудову діяльність в Бобринецькому районному краєзнавчому музеї ім. М. Смоленчука. Протягом першого року своєї роботи я захопилася особистістю геніального М. Л. Кропивницького. Мені все більше і більше хотілося дізнатися, як така звичайна людина з нелегкою долею, змогла вижити, вистояти, піднятися на такий високий рівень акторської та письменницької майстерності і залишити такий глибокий слід на землі.

За ініціати́ви Лариси Гребень ми розробили новий тригодинний туристичний маршрут «М. Л. Кропивницький на Бобринеччині». Протягом першого року своєї роботи я перечитала майже всі книги спогадів Марка Лукича та його соратників Івана Карпенка-Карого, Марії Заньковецької, Панаса Саксаганського, Марії Садовської-Барілотті та матеріали фондів, які знаходяться в наших культосвітніх закладах, а саме: шеститомник Марка Кропивницького «Нариси та вірші», Петра Киричка «Марко Кропивницький», Івана Мар'яненка «Минуле українського театру», Григорія Гусейнова «Незаймані сніги». Серед них найбільш ґрунтовними вважаю шеститомник Марка Кропивницького «Нариси та вірші» та Григорія Гусейнова «Незаймані сніги». І, звичайно, знайшла відповіді на багато запитань, які мене хвилювали. І одне з них — хто протягом всього життя допомагав йому жити, творити, грати, терпіти, рухатись вперед, плакати і сміятися.

Тож мета розвідки: висвітлити романтичний бік життя Марка Кропивницького, який був невід'ємною частиною його особистості. Об'єкт дослідження — документальні джерела, що стосуються біографії Марка Лукича, предмет — відомості про особисте життя митця.

Марко Лукич Кропивницький з дитинства і до самої старості серед чоловічої статі надто виділявся красою, статечністю, розумом і талантом. Протягом всього його життя дівчата та жінки звертали на нього неабияку увагу і... закохувались. Закохувались в нього, закохувався і він. Він умів любити всією душею, до самозабуття.

Муза і любов — найцінніші особливі дарунки долі, які постійно піднімали особистість Марка Лукича над земним буттям і робили його щасливим.

Через свій чарівний голос, ще з юних років, йому, бідному канцеляристу повітового суду, була надана честь бувати між людьми «вищого коліна». На одному з таких сімейних прийомів дорогих і багатих гостей в панському домі поміщика Шибанова в с. Коржеве, що за два кілометри

від Бобринця, він зустрів своє перше і нещасливе кохання, доньку поміщика — Машу. Красуня, розумниця, освічена, шляхетна. Вона була такою граціозною і такою недосяжною! Юний Марко часто проводив свій вільний час у садибі батька коханої і чарував її своїм співом під гітару: «Ох, як же люблю серце забилося, як мої очі з твоїми зустрілись!». Марко зовсім втратив голову і зважився на відчайдушний вчинок, послав сватів до батьків коханої. Звичайно ж, отримав відмову, тому, що вона була донька багатого поміщика, а Марко бідний чиновник. Для них він був красивою іграшкою-забавлянкою. «Голос красивий. Ну, то й що! Голосом на життя не заробиш. Ні! І все!», — такою категоричною була відповідь батька.

Марко важко переживав таке ставлення батька Маші до себе. Вже більше не запрошували Марка в маєток до коханої. Було ще декілька побачень з нею, але вже далеко від дому, на березі річки Сутоклеї. А потім Маша на побачення не прийшла. Через деякий час Марко дізнався, що його любя Маша засватана за нелюба, багатого відставного офіцера з-під Новомиргорода, який мав чималі заощадження та добротний маєток і землю.

Сцена і театр допомогли пережити і забути закоханому юнаку нещасливе кохання. Марко приймав участь у театральних виставах, сам часто організовував молодіжні посиденьки. В осінньо-зимовий період в приміщенні повітового училища часто проводилися танцювальні вечори. На них з'їжджалися молоді пани з усієї округи та приходила місцева молодь. Він, як кажуть, був першим парубком в місті. Молодий Марко намагався будувати серйозні відносини з дівчатами та жінками. Але, як тільки панночки чи їхні батьки дізнавалися про те, що у нього за душею, крім вроди і таланту не має нічого, їхня цікавість і закоханість до нього швидко зникали.

Одружився Марко Лукич коли йому було 28 років. Його дружиною стала 17-річна Олександра Вукотич, з якою познайомився в аматорському гуртку на репетиції. Вона була сиротою, рано померли її небідні батьки. Нею опікувалась сім'я багатой родички — тітки Марфи Петрівни Зайковської та її чоловіка, аристократа Петра Ілліча, які мешкали в той час в Єлисаветграді на вулиці Болотняній. Тепер тут знаходиться музей М. Л. Кропивницького. Вона приїжджала в Бобринець до тітчиної рідні — родини відомого на той час повітового судді Бородкіна, який володів земельним наділом в дев'ять тисяч десятин землі, а ще захоплювався самодіяльним театром, що розвивався, і завжди виступав щедрим меценатом.

Олександра закінчила Одеську гімназію. Була незвичайною: світлою, доброю, лагідною, вразливою, невеликого зросту, приємної зовнішності. Марко Лукич, побачивши в театрі під час репетиції цю ніжну, тендітну і на вигляд беззахисну юну дівчину, закохався в неї з першого погляду. Під час їхніх зустрічей ні вона, ні опікуни не цікавилися його походженням. Це й

стало визначальним в їхніх відносинах. І довго не вагаючись, вони одружилися. Скоро відбулося весілля. Як кажуть: обоє молоді та гарні. Все життя попереду. «Щастя моє, світе мій, зоре моя. В тобі одній все моє майбутнє і закохані мрії. Ти та одвічна і міцна сила, котра освічує та окриляє мої надії», — ось так оспівдувався Марко Лукич в коханні до любшої дружини.

І так все добре складалося. Запальний характер Марка і безмежно терплячий характер його дружини Олександри органічно поєднувалися у його житті. Батько Лука Іванович придбав для них будинок в центрі м. Бобринця. Виховували прийомного сина Костянтина. Потім народилася донька Марія. Здавалося, що не було в світі більш люблячої матері, ніж Олександра.

І ось переїзд до Одеси. В Одесі раділа першим успіхам Марка на професійній сцені. Швидко звикала до «циганського» життя. Мрії про професійний український театр, театральні гастролі і вічні мандри радо розділяла з коханим і любим чоловіком. Була першим і незмінним радником. Та...

*Небо синіє, аж очі вбирає, Зорі навколо чудово блищать,
Он де і Місяць з-за верб виринає. Що ж соловейко не починає
співать. Як тихо навколо, як страшно і дивно. Сумно і боляче
тут в самоті*

(М. Л. Кропивницький).

...Була рання весна 1880 року. Чорні граки поважно походжали нивую, що зливалася на обрії з непривітним сірим небом.

Сорокарічний Марко Лукич, опустивши голову, стояв на одеському кладовищі біля свіжої сирої могили. Холодний вітер тріпав його густу чуприну. Міцно тримав за руку дев'ятирічну Марусю, яка зляканим кошеним міцно горнулася до батька. Поруч стояв син Костянтин. Дружина Олександра раптово померла від дифтерії, не доживши навіть до 30 років. Надавала допомогу сусідській дитині. Про кожного дбала, а себе не вберегла. Він дуже цінував свою покійну дружину і трепетно любив дітей.

Пройшло довгих шість років. Зі спогадів Володимира Кропивницького — сина Марка Лукича від другої дружини: «Після смерті першої дружини Олександри Вукотич емоційна і пристрасна душа мого ще зовсім молодого батька часто западала на жінок. Він прагнув до сімейного життя, затишку і щастя».

«Не має в світі кращого добра, як є своя хата, хай би й стара, тільки б дотепно була збудована, вшита та крита, мовби гаптована. Біля хатини криниця, левада, а в хатині — дружина, порада» — так писав ще молодий Марко Лукич про свої чоловічі мрії.

Були жінки, з якими він намагався будувати серйозні відносини. Та давалось це дуже складно. Життя на колесах та відсутність зв'язку (листи приходили в одне місто, а він вже був за сотні кілометрів в іншому) не завжди спрацьовували на його користь. Невдовзі, в Києві, познайомився зі старшою донькою М. Старицького, з яким в той час була творча співпраця. Але вона не прийняла його залицяння і невдовзі віддала перевагу іншому чоловікові.

Було велике кохання і яскраві романтичні стосунки до актриси з Полтави Антоніни Маркович, в яких було багато ніжності і правди. Він деякий час допомагав становленню Полтавського драматичного театру і закохався в красиву, талановиту, екстравагантну молоду акторку. Рідня зберігає 12 листів, в яких він трепетно і палко зізнається їй в почуттях. Писав, що «якби твоя душа покохала мою трепетну душу з усіма моїми недоліками, щоб ти була для мене дружиною, другом, матір'ю, сестрою милосердя і святинею..., дорога моя, Тонечко, можливо в нас з тобою створився б міцний союз, адже після смерті дружини я зовсім загубився». Але Антоніна Маркович зрозуміла, що роль дружини і мачухи двом малолітнім дітям для неї надто важка і непосильна. Тому поєднати свої долі вони так і не змогли. Свідки того часу згадували, що Антоніна Маркович протягом декількох років дуже журилася, що розірвала стосунки з Марком Лукичем. І як тільки випадала можливість, відвідувала вистави за його участі в Курську, Воронежі, Одесі. Вони запам'ятали її гіркі сльози і нерозділене почуття. В той час Марко Лукич вже був одружений.

Про кохання до акторки з Петербурга Лідії Квітки (Тимківської) написано мало... Через складні характери двох дорослих людей їхнє спільне життя не склалося. Найвразливішим місцем була для нього доля незаконнонародженого сина Павлуші, який залишився жити з матір'ю. Пляма провини протягом всього життя лежала тяжким каменем на його совісті. Син теж став актором, досить успішно працював на петербурзьких сценах. Батько декілька разів намагався знайомити своїх молодших дітей зі старшим сином. Але ці побачення були короткочасними, ніяковими, першими і останніми.

І ось нова пригода і знову в Петербурзі. В листі до друга Д. Яворницького митець згадував про своє петербурзьке захоплення, що вже нарешті стало останнім, його долею. Марко Лукич в спогадах писав:

«Ех, брате, та дівчина, то моя причинна! Ох, як вона обпалила і взяла мою душу, думки і серце! Сумую я за нею. Буває так, що не знаходжу собі місця. Така в мене натура. Як любити так любити: всіма думками, мріями і надіями. Якщо вона зможе навести мене на все людське, повернути в мені все те, чим я жив, дихав, про що мріяв, то це вже буде останнє й до мого

кінця! Бо я щось зовсім розгубився і почав серйозно хворіти душею». Так і сталося, це було останнім захопленням на все його життя.

З жінкою, яка стала вірною дружиною, Кропивницький познайомився в 1886 році в Петербурзі, коли перебував там на гастролях. Лікарка Надія Василівна Гладущенко була напрочуд спокійною, розсудливою і врівноваженою. Вона відразу зачарувала митця, і думка про те, щоб поєднати з нею свою долю, виникла в нього відразу. До знайомства з Кропивницьким жінка була одружена з лікарем Савченком, який довгий час лікувався в Ялті від туберкульозу. Надія zostавалася в Петербурзі з хворою на сухоти донькою. Невдовзі чоловік і донька померли. В той час стан Надії Василівни був жахливий.

Прихильницею театру вона не була. Про нього мало що чула і знала. Одного разу її пацієнтка запросила на виставу гастролуючої трупи з України, щоб якось допомогти їй вийти з депресивного стану. Та коли на сцену вийшов трохи розповнілий, але красивий і дуже талановитий актор Кропивницький, у Надії не очікувано для самої себе почало стукати в скронях і дуже битися серце. Тим часом північна столиця викликала у Марка Лукича тяжку застуду. Це було видно навіть з глядацького залу. Ось тут жіноча дружба і логіка спрацювали на «відмінно». Після вистави жінки запропонували йому свою допомогу, мотивуючи це тим, що такий вродливий і талановитий актор повинен бути завжди здоровим і в гарному настрої. Цей раптовий і химерний випадок вирішив їхню долю. Тоді Марку Лукичу йшов 47-й, а Надії Гладущенко — 29-й рік. Вінчання відбулося в Новочеркаську, де гастролувала вся його театральна трупа. Очевидці говорили, що ще ніколи не бачили Марка Лукича таким щасливим. Він відразу помолодшав, повеселішав, навіть хода стала набагато швидшою і легшою.

Невдовзі був хутір «Затишок», який збудував власноруч, в Шевченківському районі Харківської області. Молода дружина молилася на свого чоловіка. Завжди з радістю чекала на нього. Мирилася з частою його відсутністю та безкінечними переїздами. Дуже швидко і без проблем влаштовувала побут для родини. В сім'ї народилося троє талановитих діточок — дві донечки і син. Була незмінним його помічником і радником. Та головне — авторитет батька в родині був безперечний. Мати привчила дітей дивитися на батька як на найкращу людину в світі. Його слово було законом для всіх членів їхньої родини.

Любов до театру у дітей заохочувалась з самого малку. Подальше їхнє життя було пов'язане з театром, музикою і сольною кар'єрою в Італії, Петербурзі, Києві та Харкові.

Як медичний працівник Надія Василівна на хуторі вела прийом хворих дітей та дорослих. Але головним пацієнтом для неї був Марко Лукич.

Ніжно піклувалася про його здоров'я, лікувала йому тіло, душу і серце. Вона знала декілька мов. Друкувала методичні статті на медичну тематику в пресі. Знайомилась з новинами медицини з зарубіжних газет та журналів і впроваджувала в практику своєї роботи.

Був січень 1910 року. Гордо йшов по Києву красивий, хоч уже й не молодий чоловік, схиливши трохи набік сиву голову. Побував серед театральних діячів, учнів, зустрівся з колегами. Прийняв участь в театральних виставах. Поїздкою був задоволений. Повертався додому вже знесилений. Але знав, що в «Затишку» на нього дуже чекають любя дружина Надія, дві донечки і син. І вдекотрий раз подумав, що вибір зробив правильний. Має гарних дітей і люблю дружину, дім, а найголовніше — щасливу старість.

Марко Лукич Кропивницький — людина могутнього таланту: блискучий режисер-новатор, талановитий актор, поет, композитор, реформатор української сцени, педагог, чарівний співак, високий майстер художнього слова, театральний діяч, засновник першого в Україні професійного реалістичного театру та ще й до того прекрасний батько, чоловік, друг, родич, сусід і господар свого дому. Ось за що ми, бобринчани, любимо, поважаємо і шануємо Марка Лукича Кропивницького. І знання не лише про сподвиницьку діяльність митця, але й про романтичний бік його життя, дає нам краще зрозуміти цю непересічну особистість.

Використані джерела та література:

1. Бабенко О. Самоцвіти степів полинових. Із спостережень над творчістю видатних земляків. – Кіровоград: Центрально- Українське видавництво, 2012. – 226с.
2. Гусейнов Г. Незаймані сніги: [Документальні повісті] : у 3 кн / Гусейнов. – кн.2.-Д. : АРТ-ПРЕС, 2010. – 560 с.
3. Марьяненко И. Прошлое украинского театра. Воспоминания. – М.: Искусство, 1954. - 24, 1954. – 248 с.
4. Спогади про Марка Кропивницького: Збірник / Упоряд. П. П. Перепелиці, В. П. Яроша. – К.: Мистецтво, 1990. – 216с.: іл.
5. Театр Марка Кропивницького (минуле і сучасне). Альбом /Авт. – упор. В. Шурапов. – Кіровоград: ПВЦ «Мавік», 2004 – 224 с.: іл.

The article shows up the romantic side of Marko Kropyvnytskyi's life as an inalienable part of his personality.

Information about the artist's personal life is extracted from documentary sources related to his biography.

These materials were developed during the work at the Bobrynets District Museum of Local Lore named after M. Smolenchuk, so it can be used for tours or presentations dedicated to the figure of the outstanding playwright.

The publication has covered those pages from the life of Mark Kropyvnytsky that relate to his feelings to Maria Shibanova, Oleksandra Vukotych (the first wife), Antonina Markovych, Lydia Kvitka (Tymkivska), Nadiya Gladushchenko (the last wife). The role of these women in the fate of the artist also was analyzed.

Key words: Marko Kropyvnytskyi, biography, beloved women.

УДК 75.04/7.07-05

Андрій Надеждін*

м. Кропивницький

МИСТЕЦТВОЗНАВЧІ АСПЕКТИ КАРТИНИ ВОЛОДИМИРА ФЕДОРОВА «КОРИФЕЇ УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ»

(До 100-річчя з дня народження В. О. ФЕДОРОВА)

В доповіді висвітлюються сторінки життя та творчості кіровоградського митця члена Спілки художників СРСР Володимира Федорова (1920–1986), мистецтвознавчі, художні та історичні аспекти його картини «Корифеї українського театру» і особливості розвитку образотворчого мистецтва СРСР періоду соціалістичного реалізму 1970-х-1980-х років.

Ключові слова: живопис, жанрова картина, соціалістичний реалізм, корифеї українського театру, художники Кіровоградщини.

Яскравий митець періоду соціалістичного реалізму, майстер жанрової картини Володимир Олександрович Федоров народився в м. Єлисаветграді 7 лютого 1920 року. Дитинство і юність пройшли в будинку на мальовничому березі річки Інгул. Майбутній художник був свідком великих трансформацій місцевого життя, викликаних революційними подіями, війною, голодом, глобальним терором, зміною моральних пріоритетів, та зрештою і зміною назви його рідного міста — Єлисаветград, Зинов'євськ, Кірово, Кіровоград, що не могло не вплинути на його подальше сприйняття світу. Поряд з цим значний вплив на формування світогляду Володимира Фе-

* Надеждін Андрій Михайлович – провідний науковий співробітник Комунального закладу «Художньо-меморіальний музей О. О. Осмьоркіна», заслужений художник України.

дорова мала родина музикантів Нейгаузів, у яких його бабуся працювала економікою.

Густав Вільгельмович Нейгауз, батько видатного піаніста Генріха Нейгауза, перший відзначив у Володимира Федорова абсолютний музичний слух і рекомендував йому серйозно займатися музикою, але захоплення малюванням перемогло. Перші уроки живопису він отримав від сестри дружини Г. В. Нейгауза — Дори Рудольфівни Пржшиховської, яка у свій час закінчила Мюнхенську академію мистецтв.

Професійну мистецьку освіту Володимир Федоров здобував в Одеському художньому училищі, яке закінчив у 1940 році, та відразу по призову потрапив до армії, в війська НКВС. Пройшов Другу світову війну з 1941 по 1945 рік. Після демобілізації в 1947 році повернувся до рідного Кіровограда (нині Кропивницький) і все подальше життя працював художником спочатку в Обласному краєзнавчому музеї, потім в Художній артїлі, Будинку народної творчості, Обласному товаристві художників, Художньо-виробничих майстернях Художнього фонду УРСР. Член Спілки художників СРСР (1978). Виконував різні роботи — як на замовлення, так і самостійно творчо, залишивши значну мистецьку спадщину у вигляді картин, етюдів, графічних робіт, які зберігаються в Кіровоградському обласному художньому музеї, художньо-меморіальному музеї О. О. Осмьоркіна, музеї музичної культури ім. К. Шимановського, літературно-меморіальному музеї І. К. Карпенка-Карого, приватних колекціях.

Серед жанрових картин В. Федорова є різні за тематикою композиції, але одна з них — «Корифеї українського театру» — виконана в 1976 році як виробниче замовлення для Кіровоградського будинку офіцерів і, завдячуючи зусиллям дружини художника Ніни Георгіївни, передана до колекції Кіровоградського обласного художнього музею, цікава не лише темою та майстерністю виконання, а й як яскравий приклад останнього сплеску радянської культури соцреалізму 1970-х — 1980-х років, його мистецьких орієнтацій та ідеологічної направленості.

Картина є груповим портретом засновників українського професійного театру, яких художник зібрав разом серед квітів затишного палісаду на тлі зимового театру, в якому 27 жовтня 1882 року відбулась перша вистава «Товариства українських артистів під орудою М. Л. Кропивницького». У тиші та спокої природи, під гру бандури молодой акторки, одягнутої в національний костюм, занурившись у власні думки та переживання, постають перед нами зірки української сцени — на першому плані виступають Марко Кропивницький, Микола Садовський, Марія Заньковецька, Панас Саксаганський, на другому бачимо постаті, що можна ідентифікувати, як акторку Ганну Затиркевич-Карпинську та драматурга Івана Тобілевича.

Хоча остаточно визначення зображених залишилися в думках художника, який, на жаль, не залишив нам ніяких письмових означень своїх героїв на звороті картини.

Реалістичністю образів твір емоційно відразу збуджує уяву глядача. Пропонований нам сюжет розгортається в умовно-історичному просторі. Єдине, що вказує на місце події — це фрагментарне зображення театру, але ані палісаду, ані лав з декоративним металевим оздобленням біля нього в XIX та на початку XX ст. не було, про що свідчать численні фото споруди з площею перед нею. Ця паркова зона з'явилася в 1960-х роках разом з пам'ятником Марку Кропивницькому роботи скульптора Є. Кунцевича і архітектора В. Костіна, та й бандура, на якій грає дівчина в театральному костюмі, має сучасний вигляд. І сама подія, зображена в картині, документально є невідомою.

Хоча, виходячи з року написання картини — 1976-й, можна уявити, що до розробки композиції твору художника могла надихнути історія гастролей трупи М. Кропивницького у С.-Петербурзі та Москві 1886–1887 рр., що стали фурором українських акторів на головних сценах Російської імперії та переконливо підтвердили існування української культури, незважаючи на всі офіційні обмеження в її діяльності.

Описуючи той час, знаний дослідник творчості корифеїв, доктор філологічних наук, професор Анатолій Олександрович Новиков у своїй праці «З історії українського професійного театру (до 125-річчя заснування Марком Кропивницьким театру корифеїв)» зазначає:

«Гастролю тривали протягом трьох місяців (з 11 листопада 1886 р. до 15 лютого 1887 р.) у залі Кононова — одному з найпрестижніших приватних театрів північної столиці. Чи не найбільший тодішній авторитет у світі театального мистецтва Олексій Суворін, який так само відомий своїм неприхованим українофобством, змушений був визнати, що “в малоросійській трупі такий ансамбль, якого немає на александринській сцені”, що в цьому колективі “є такі обдаровання, які були б першими на імператорських театрах”. Порівнюючи Марію Заньковецьку з Сарою Бернар, знаний театрознавець доходить висновку, що темпераментна зірка української сцени краща за уславлену французьку — “холодну, хоча й чудову актрису”. Виступами українських акторів зацікавився навіть цар Олександр III, для якого 4 січня 1887 року в залі Демут (“Фантазія”) були поставлені два спектаклі за творами Т. Шевченка (“Назар Стодоля”) та М. Старицького (“Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка”). Імператор був дуже задоволений грою українських акторів і після закінчення вистав побажав зустрітися з ними особисто. До царської ложі разом із М. Кропивницьким були запрошені, М. Заньковецька, Г. Затиркевич-Карпинська, М. Садовсь-

кий, П. Саксаганський, Д. Мова. Під час аудієнції Олександр III висловив їм свою подяку й побажав подальших успіхів. 25 січня трупа Кропивницького вдруге виступає в присутності царської сім'ї, але тепер уже в Маріїнському театрі, де ні до, ні після цього не одержувала дозволу виставляти спектаклі жодна з провінційних труп. Виняток для українських акторів зробив сам Олександр III, якому захотілося побачити виступ талановитих акторів на сцені кращого театру імперії. Цього дня грали "Наталку Полтавку" І. Котляревського та "Бувальщину" А. Велісовського.

Навіть на афіші цього разу зазначалося, що за дозволом його імператорської величності має виступати малоросійська трупа. І це всупереч усім заборонам формувати українські театральні колективи. Щоправда, цей дозвіл був чинним лише для однієї конкретної вистави. Надалі трупа Кропивницького знову змушена була офіційно йменуватись російсько-малоросійською. "Що вчора було можна, того не можна сьогодні", — відріже Кропивницькому всесильний петербурзький градоначальник генерал Грессер.

Вистави під патронажем царської сім'ї були благодійними. Щоправда, велика княгиня Єлизавета Федорівна, голова комітету, всім акторам, що брали участь у благодійних спектаклях, разом із листами, в яких висловлювала свою подяку, надіслала й цінні подарунки — золоті персні з діамантами, дорогоцінні брошки, булавки тощо.

Цікаві свідчення про неабиякий успіх у північній столиці товариства українських акторів під керівництвом Кропивницького залишив у своїх мемуарах Микола Садовський. "Слава трупи в Петербурзі росла з кожним днем, — зазначає актор. — Квитки на вистави продавали на тиждень раніше, і вся вулиця Мойка, що вела до театральної каси <...> була запружена людом всяких рангів, і проїзд по ній припинявся. Вельможне панство, яке раніше бувало тільки в імператорських театрах, залишало їх і лавою ринуло до Кононівської залі подивитися на трупу з Назарета <...> Кожний шепіт, кожне дихання актора на сцені чулися в найдальшій закутку залі <...> У панських салонах, де раніш, крім французької чи німецької мови, іншої ніхто не чув, за велике щастя вважали почути з уст українського актора кілька українських слів" ... "Їхали свідчити Петербургові, що живе ще слово українське, що не задавили його ні Петрові батоги, коли він благородними кістками козацтва позасипав болота, на яких збудував свою столицю, ні Катерина, ні ретязі, якими вона повила волю України, ні навіть благородний, високогуманний закон 1876 року царя-освободителя не задавив святого слова 40-мільйонного народу. Воно знову оживає і сміється знову" » [7, 37–41].

Акторам були запропоновані дуже вигідні контракти на роботу в столичних театрах, але Марко Кропивницький відмовляється від цих заман-

ливих пропозицій, розуміючи, що погодившись він не зможе реалізувати своєї давньої мрії — створення і діяльності професійного сучасного українського театру, тож разом з головними акторами трупи повертається до України.

Можливо саме цей, особливий момент повернення в Україну і бере за символічну основу композиції художник Володимир Федоров. Як вже зазначалося, твір не можна розглядати як суто історичний, скоріше, це образне відчуття художником минулого часу, своєрідний міф, у якому він створює ідеалізованого, сповненого величі та натхнення героя, що, до речі, не суперечить основним засадам соціалістичного реалізму — оптимізм, ідейність, народність, героїка боротьби з капіталістичним минулим та партійність, окресленим ще М. Горьким на I Всесоюзному з'їзді письменників у 1934 році і підтверджених діяльністю ортодоксального радянського ідеолога М. Суслова в 1970-х роках. Не забуваємо, що 1970-і роки — часи прихованого терору комуністичної партії проти національної інтелігенції, часи дисидентства. А в картині фактично зібрано воедино українську патріотично налаштовану групу митців, одягнутих за зразками тогочасної моди, або в національні строї. Але згадаємо, що творчість, як і біографії корифеїв, в радянській історіографії розглядалась як прояв «критичного реалізму», обумовленого соціальною боротьбою за народні права в умовах капіталістичного суспільства, фактично як вияв соціалістичної ідеології. Таким чином, зображення в картині вкладаються в формулу — «національний за формою, інтернаціональний за змістом», активно диктованою радянською політичною доктриною в 1970-х – 1980-х рр.

Треба зазначити, що художник дуже уважно ставиться до вивчення історичної атрибутики. Адже герої, представлені в композиції картини, реальні особи, кожен зі своїм характером та життєвим досвідом, тому для відтворення образів митців використовує оригінальні свідоцтва та фото минулого часу, про що свідчать портретні начерки до картини, що нині зберігаються в літературно-меморіальному музеї І. К. Карпенка-Карого.

Так, замальовки для портретного образу Марка Кропивницького створені за фотознімками, виконаними в Єлисаветграді 1881–1882 рр., Одесі 1871 р., Києві 1883 р. та Петербурзі 1887 р.; Миколи Садовського — портретних світлин кінця 1880-х та 1903 рр. та групової фотографії 1886 року, зробленої в Харкові перед гастроллями в С.- Петербурзі — саме в такий позі, поклавши ногу на ногу, він сидить в картині поряд з М. Кропивницьким.

Портретний малюнок Марії Заньковецької також виконаний за фотознімком кінця XIX ст., а її образ в картині почерпнутий з групової фотокартки, зробленої у Харкові 1883 року, де М. Заньковецька зображена разом М. Кропивницьким і М. Садовським.

Панас Саксаганський, що постає в картині в елегантній позі, неодноразово цікавить художника. Він робить декілька яскравих начерків його особи, використовуючи фото актора разом з сином Петром, портретні знімки 1880-х — 1910-х рр., а також світлину в ролі Голохвастова.

Образ чоловіка на другому плані нагадує портретну світлину Івана Тобілевича, виконану в Єлисаветграді 1871 року, а жіноча постать — Ганну Затиркевич-Карпинську з її фотофіксацій в театральних образах.

За зображення чоловічої фігури на третьому плані міг прислужитися живописний етюд 1959 року «Паланга» з натурщиком в національному одязі, що нині зберігається в колекції сучасного українського образотворчого мистецтва художньо-меморіального музею О. О. Осмьоркіна.

Поступово, вивчаючи особливості життя та характери своїх героїв, Володимир Федоров вибудовує яскраву живописну композицію, насичену різнобарвними настроями. Тут і задума на обличчях акторів, і захоплення звучанням музики, неначе підтримане буйним цвітом природи. Бузок і півники, що разом квітнуть наприкінці травня, виступають своєрідним декоративним обрамленням композиції.

Зауважу, що травень в житті самого художника має символічне значення як час закінчення війни, для нього — це знак Перемоги. То, можливо, й в композиції «Корифеї українського театру» ми маємо саме справу з мистецьким символом? А можливо, сюжет картини треба трактувати як своєрідне єднання минулого та сучасного, в якому молода акторка радянського театру, взявши до рук старовинного інструмента та провівши рукою по струнах, потрапляє в атмосферу театру корифеїв? Не випадково ж її образ так нагадує сучасних бандуристок, а такий прийом, як зміщення часових просторів є нерідкісним в радянському мистецтві, починаючи від творів Кузьми Петрова-Водкіна «Після бою» 1923 р. та «Смерть комісара» 1928 р., або згадаємо картину учня Олександра Осмьоркіна народного художника СРСР Овсія Моїсеєнка «Пам'ять» 1980 р.

Як би там не було, але переміщуючи своїх героїв з системи координат живих людських відносин в площину мистецьких образів, художник В. Федоров фактично будує їм своєрідний пам'ятний меморіал, а як свідків придуманої ним історії використовує історичні предмети, вільно рухаючи їх в часі та просторі. Адже на те вона й існує художня думка, щоб створювати образи, а не копіювати реальність.

На мій погляд, майстерна реалістичність зображення в картині, дотримання художником правил ідеологічних засад, притаманних його сучасності, є лише своєрідною ширмою, за якою криються ностальгійні відношення майстра до мистецького життя міста кінця XIX — початку XX ст., про яке він знав з дитинства зі спілкування в родині Нейгаузів. Це, до речі,

пояснює і його захоплення життям театру в 1950-х — 1960-х роках, в якому були присутні люди і образи його власного минулого. Підтвердженням тому є ціла низка натурних портретних рисунків того часу, виконаних художником за кулісами сцени, які нині знаходяться в фондах Кіровоградського обласного художнього музею. Картина «Корифеї українського театру» є рідкісним виявом особистих емоцій в офіційній частині творчості Володимира Федорова, яка переважно має суто ідеологічне забарвлення, характерне для епохи соціалістичного реалізму.

Як влучно зазначає мистецтвознавець, науковий співробітник Музею сучасного мистецтва України, що в Києві, Мар'яна Мусій у праці «Соцреалізм і художник: проблема вибору. Львівський досвід 1960-х — 1980-х років»: «Суспільна адаптація художника в умовах радянської дійсності передбачала безумовне виконання настанов партії, які відкривали можливості насамперед фінансового комфорту. Морально-етичний вибір митця на користь індивідуальної творчості не лише відкидав його на маргінес офіційного мистецького життя, а й позбавляв можливостей фізичного виживання як такого. Тому лише одиниці відважувалися перейти в «андеграунд» як повне відособлення від офіційного суспільного життя. Межа конформізму й нонконформізму є надто розмитою — кожен визначав її для себе сам. Звинувачення художників у лояльності до влади нині є малопродуктивним, адже одні писали кон'юнктурні полотна, бо нічого більше не вміли, а інші — для того, аби мати можливість писати щось інше» [6, 71–74].

Використані джерела та література:

1. Акимов В.В. В спорах о художественном методе. История борьбы за социалистический реализм / В. Акимов – Ленинград: Художественная литература, 1979. – 376 с.
2. Володимир Олександрович Федоров (1920-1986). Каталог виставки. Живопис, графіка. – Кіровоград: Облполіграфвидав, 1989. – 16 с.
3. Голубець О. Деформації в термінології мистецтва соціалістичного реалізму // Соціалістичний реалізм і українська культура. - Київ, 1999.
4. Голомошток И. Соцреализм и изобразительное искусство // Соцреалистический канон / под общ. ред.: Х. Гюнтера, Е. Добренко. – Санкт-Петербург: Академический проект, 2000.
5. Кіровоградщина в творах Володимира Федорова. Книга-альбом / Автор-упорядник В. Петраков. - Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – 184 с.: іл.
6. Мусій М.М. Соцреалізм і художник: проблема вибору. Львівський досвід 1960-1980-х рр. / Мусій М.М. // Наукові записки НаУКМА. – 2009. – Т. 88 : Теорія та історія культури.
7. Новиков А. З історії українського професійного театру [Текст]: (до 125-річчя заснування Марком Кропивницьким театру корифеїв) / А. Новиков // Українська мова і література в школі. – 2007. – № 6. – С. 37-41.

8. Пилипчук Р.Я. Марко Кропивницький і питання про початок українського професіонального театру // Наук. вісн. Київ. ун-ту театру, кіно і телебачення. Вип. 8. – Київ, 2011.
9. Скляренко Г. Друга половина XX століття як значущий період в історії українського мистецтва / Г. Скляренко // На берегах. Нотатки до українського мистецтва XX століття. – Київ: Софія, 2007.
10. Смирна Л. 100 NON – Століття нонконформізму в українському візуальному мистецтві: Монографія / Ін-т проблем сучасного мистецтва НАМ України. – Київ: Фенікс, 2017. – 480 с.: іл.
11. Федоров В.О. Корифеї українського театру. 1976. Полотно, олія. 122x130. Из фондів Кіровоградського обласного художнього музею. ХОМ-2658 Ж-1170.
12. Федоров В.О. Саксаганський. 1976. Папір, олівець. 20,3x27,5. Из фондів Літературно-меморіального музею І.К. Карпенка-Карого міста Кропивницького (далі – ЛММКК). КМЛМ-205/НДФ.
13. Федоров В.О. Саксаганський. 1976. Папір, олівець. 20,3x27. ЛММКК. КМЛМ-206/НДФ.
14. Федоров В.О. Заньковецька. 1976. Папір, олівець. 27x19,5. ЛММКК. КМЛМ-207/НДФ.
15. Федоров В.О. М.К. Садовський. 1976. Папір, олівець. 27x20. ЛММКК. КМЛМ-208/НДФ.
16. Федоров В.О. М.К. Садовський. 1976. Папір, олівець. 20,4x26,5. ЛММКК. КМЛМ-209/НДФ.
17. Федоров В.О. Саксаганський та Карпенко-Карий. 1976. Папір, олівець. 20x26,5. ЛММКК. КМЛМ-210/НДФ.
18. Федоров В.О. М.Л. Кропивницький. 1976. Папір, олівець. 20,4x26. ЛММКК. КМЛМ-211/НДФ.
19. Федоров В.О. М.Л. Кропивницький. 1976. Папір, олівець. 27,5x20,5. ЛММКК. КМЛМ-212/НДФ.
20. Федоров В.О. Паланга. 1959. Картон, олія. 32x24. Из фондів Художньо-меморіального музею О.О. Осмьоркіна. ХММО-508 Г-35.

The report covers the life and creative work of Volodymyr Fedorov (1920–1986), a Kirovohrad artist, member of the Union of Artists of the USSR, aspect of art criticism together with artistic and historical aspects of his painting “Corypheuses of Ukrainian theatre”, and peculiarities of the development of visual arts in the USSR during Social realism period between the 1970s-1980s.

Key words: painting, genre painting, socialist realism, luminaries of Ukrainian theater, artists of Kirovohrad region

Анатолій Новиков*

м.Харків

«ВІН БУВ УКРАЇНСЬКИЙ «БАТЬКО»...»

(Нарис життя і творчості Марка Кропивницького)

У статті представлено нарис життя і творчості Марка Кропивницького. Акцентується на тому, що усе своє свідоме життя митець присвятив розвою українського театрального мистецтва. Всюди, де б він не був, навколо нього утворювалися осередки національної культури. Його трупа своїм успіхом затьмарила російські імператорські театри, що вважалися еталоном акторської майстерності. Як драматург він разом із М. Старицьким й І.Карпенком-Карим створив репертуар для заснованого ним театру і мав вплив на І.Франка й А.Чехова.

Ключові слова: театр корифеїв, Петербург, Затишок, «Олеся», «Вишневий сад».

7 травня виповнилося 180 років від дня народження Марка Кропивницького (дата народження подається за його «Автобіографією (За 65 років)»), людини, яку вдячні шанувальники ще за життя називали «батьком українського театру». Як професійний актор (до цього митець багато років виступав на аматорській сцені) Кропивницький розпочав свою діяльність восени 1871 р. в Одеському театрі. «Український театр тоді був при “последнім іздыханії”, — зауважував драматург у своїх мемуарах, — тільки ще де-не-де аматори інколи грали раз на рік “Наталку Полтавку” або “Назара Стодолу” <...> Справжні ж трупи нехтували ним, і самі актори з українськими прізвищами поховались за псевдоніми, то за ових, то за євих...»

Прикметно, що учнівського періоду у Кропивницького не було. На цей час він був уже цілком сформованим актором, майстром, який володів практично всіма театральними професіями. Неабияке значення мало й те, що це був великий український патріот, скерований на створення національного професійного театру. «Справжньою подією стало те, — напише згодом Дмитро Антонович, характеризуючи артистичну діяльність Кропивницького, — що через двадцять років після смерті Соленика і сім років після смерті Щепкіна, знову з'явився на українській сцені актор, що

* Новиков Анатолій Олександрович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

дорівнював їм силою і характером свого таланту, актор, що виконував ті самі ролі, але вже з нахилом до іншого стилю, і працював, одухотворений надією на самостійний український театр, відрубний від московського, з яким до того часу він був механічно сполучений».

Працювати в Одеському театрі Кропивницький погодився на умовах, що йому буде дозволено влаштовувати українські спектаклі. Однак проблема полягала в тому, що дуже важко було знайти акторів. На початку 1870-х років в Одесі вже обмаль було навіть аматорів на національні вистави. Найважче було знайти виконавців на жіночі ролі. «Окрім дочки П. І. Ніщинського (автора знаменитих “Вечорниць” до шевченківського “Назара Стодоли” — А. Н.), що ще тоді була підлітком і вчилась, — зауважує драматург, — більш я нікого не пам’ятаю з одеситок; всі вони цурались своєї мови...»

На щастя, значно кращою була ситуація в Харкові, куди Кропивницький переїхав у грудні 1873 р. У великому університетському місті було чимало акторів, які не тільки добре знали солов’їну, а й не соромились спілкуватися нею за лаштунками, про що в Одесі неможливо було навіть мріяти. «...швидко згуртувався біля мене чималий хор із студентів-українців університантів і ветеринарів, і діло закипіло», — згадує митець в «Автобіографії...».

У Харкові Кропивницький уперше виставив п’єси Володимира Александрова «Не ходи, Грицю, на вечорниці» та «За Немань іду», а також свою мелодраму «Дай серцеві волю, заведе у неволю», яку він перед цим суттєво переробив (попередня назва — «Микита Старостенко, або Несчуєшся як лихо спобіжить»). Усі вони користувались великим успіхом.

Досить скоро слава Кропивницького як актора й режисера сягає далеко за межі України, і на літо 1874 р. він отримує запрошення від столичного антрепренера Зізеріна приїхати з українським репертуаром на гастролі до Петербурга. Задля цього драматург організує невеличку українську трупу й чоловічий хор. Репертуар складався із п’єс тогочасної національної драматургії (творів І. Котляревського, Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ’яненка та ін.). Гастролі тривали протягом трьох із половиною місяців (з 15 травня до 30 серпня) і в цілому були високо поціновані столичною пресою. Проте це був не той успіх, на який сподівався Кропивницький, оскільки петербурзькі глядачі виступи українських акторів сприймали, по суті, як екзотику. Їм не цікаво було, хто вони і звідки приїхали.

Великі сподівання щодо розвитку національного театрального мистецтва покладав актор на галицький театр, де не діяли заборони царського уряду. У Галичину він приїхав навесні 1875 р. на запрошення директорки театру товариства «Руська Бесіда» Теофілії Романович і працював тут упро-

довж шести місяців. На західноукраїнській сцені за участю Кропивницького були поставлені такі широковідомі твори, як «Назар Стодоля», «Сватання на Гончарівці», «Шельменко-денщик», «Чорноморський побит» тощо.

Гастролюючи містами Галичини й Буковини, Кропивницький відчував себе посланцем національної культури. Особливо показовий у цьому плані випадок, що трапився з ним у Тернополі. Річ у тім, що місцеві актори незрідка переходили з однієї національної трупі до іншої: з польської до української, з української до польської або німецької і т. ін. Відтак мова виконавців, як зауважує митець, була «неможлива: маса полонізмів і можна сказати, що актор, то й — акцент. Виконання народних творів якесь вимучене, покалічене, так ніби виконавці ніколи й не бачили народу...». Але дехто з цих артистів щиро вважав, що це не вони говорять спотвореною українською мовою, а Кропивницький. «З першого ж дня п[ан] Наторський, — акцентує драматург, — почав говорити, що моя мова не українська, а московська». І коли на запитання співробітника газети «Діло», «якою я мовою розмовляю, я одповів: мовою Шевченка (курсив наш — А. Н.), — він підійняв догори брови й розвів руками. Виявилось, що він на Вкраїні не бував і мови такої, якою я говорю, не чував».

Перебування Кропивницького в Галичині вельми позитивно позначилося на розвитку західноукраїнського театру, сприяло наближенню його до народних джерел. За словами відомого галицького адвоката й журналіста Євгена Олесницького, глядачі були зачаровані «ясною, звучною українською річчю, пливучою з уст одного з наймогутніших її речників. <...> Вся публіка без різниці народності була виступом Кропивницького захвачена і одушевлена. <...> Кропивницький брав публіку приступом вже самою своєю появою, елементарною силою своєї справді козацької вдачі».

Досить плідно попрацював Кропивницький у Галичині і в якості драматурга. На матеріалі західноукраїнської дійсності він створив веселу «шутку-оперетку в 3 діях» (так автор визначив жанр твору) «Пошились у дурні», а також переклав українською мовою дві дії Гоголевого «Ревізора», два водевілі — «Поламане життя» І. Чернишова і «Актор Синиця» Д. Ленського.

Переломним для розвитку українського театру мав стати 1876 р., коли Кропивницький працював режисером і провідним актором у трупі Д. Ізотова в Катеринославі (тепер — Дніпро). Національне театральне мистецтво досягло тоді такого рівня, що драматург зважився було на створення національного театру. Задля цього до гурту запросили здебільшого акторів, які володіли українською мовою, а репертуар значною мірою наповнили українськими п'єсами. «Зорганізували ми дотепну укр[аїнську] трупу, котра, звичайно, мусила грати і російські твори», — згадував митець у своїх

мемуарах. Однак цей вельми сміливий задум не вдалося здійснити, оскільки уже в травні Олександр II підписав сумнозвісний Емський указ, за яким заборонялося виставляти на професійній сцені українські п'єси.

Дозвіл на постановки українських п'єс на теренах Російської імперії наприкінці 1881 р. став надто важливою віхою в історії українського народу, незважаючи навіть на те, що за відповідним урядовим циркуляром заборонялося «влаштування спеціально малоросійського театру і формування труп для виконання п'єс і сцен виключно на малоруському наріччі».

Кропивницький тоді знаходився у Кременчуці, де в російській трупі Григорія Ашкаренка обіймав посади режисера й провідного актора. Трупа перебувала у страшенній матеріальній скруті. Відтак на пропозицію драматурга вони разом із Ашкаренком надіслали телеграму міністрові внутрішніх справ із проханням про дозвіл на постановку кількох українських творів. Прохання було обґрунтовано тим, що національні п'єси, які користуються великою популярністю у місцевого населення, сприятимуть наповненню спорожнілої театральної каси, а відтак урятують трупу «від неминучого голодування». Через деякий час дозвіл, багато в чому несподіваний для самих авторів телеграм, було отримано.

Утім, про справжню причину такого дозволу ані Кропивницький, ані його товариші по сцені навряд чи здогадувалися. Послаблення адміністративно-цензурних утисків на початку 1880-х років були викликані кількома причинами. Під заборону Емського указу, як відомо, потрапили навіть ті п'єси, які до цього вже кілька десятиліть виставлялися професійними трупами (ясна річ, російськими). Серед них — «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник», «Сватання на Гончарівці», «Назар Стодоля» тощо. А це викликало велике незадоволення в українському суспільстві.

З іншого боку, горезвісний Емський указ (він був таємним) широким загалом сприймався як сваволя місцевого начальства, а відтак викликав невдоволення навіть впливових можновладців — генерал-губернаторів, цивільних губернаторів, градоначальників, які вважали такі утиски невиннованими, оскільки вони налаштовували проти влади навіть тих українців, які в цілому були до неї лояльними.

Таким чином, телеграма Кропивницького й Ашкаренка була, мабуть, тією останньою краплею, що спонукала царський уряд дещо пом'якшити найбільш одіозні пункти указу Олександра II від 18 травня 1876 р.

Можливість створення національного театру надихає Кропивницького згуртувати навколо себе однодумців, з якими він починає виставляти українські твори. Розпочалася нова ера українського театру з постановки безсмертної «Наталки Полтавки». Роль Виборного грав Марко Кропивницький, Наталки — Наталія Жаркова, Возного — Григорій Ашкаренко,

Петра — Микола Садовський. «Перша вистава була цілковитий, загальний триумф», — згадує Микола Садовський. Кропивницького публіка зустріла «бурею оплесків і галасом таким, що весь театр трусився, немовби от-от розвалиться...». Охочих потрапити до театру було так багато, що тут же довелося продавати квитки на другу виставу уславленої п'єси І. Котляревського.

Якісно новий етап у розвитку вітчизняного театрального мистецтва розпочинається в жовтні 1882 р., коли у Єлисаветграді (тепер — Кропивницький) драматург створив труп, що мала назву «Товариство акторів». Більш відома вона як театр корифеїв і офіційно вважалася російсько-малоросійською. Розпочалися виступи 27 жовтня з постановки «Наталки Полтавки». Саме тоді в ролі Наталки дебютувала на професійній сцені Марія Заньковецька. За великим рахунком, це був перший український класичний театр, з якого, власне, й бере свій початок національний професійний театр у Наддніпрянщині як самостійна інституція, оскільки до цього театральне мистецтво на теренах підросійської України розвивалося здебільшого в рамках російського театру. Були лише окремі спроби заснувати національний театр.

Мине небагато часу — і стане очевидним, що колектив, очолюваний Кропивницьким, є прекрасно злагодженим ансамблем з великими потенційними можливостями. Це підтвердиться і в Києві, де трупа виступатиме наприкінці листопада — у грудні 1882 р. Київські гастролі відкрилися 30 листопада в театрі Бергоньє «Наталкою Полтавкою» й водевілем Дмитра Дмитренка «Кум-мірошник, або Сатана в бочці». Заньковецька традиційно грала Наталку, Кропивницький — Виборного, Садовський — Миколу, Грицай — Петра, Вірина — Терпелиху. Всі ролі виконувалися бездоганно. За словами актора Костянтина Ванченка, «кожний вхід і вихід, а іноді невеличкі фрази нагороджувались цілим громом оплесків, кожную пісеньку примушували повторювати по кілька разів. <...> На сцену кидали букети, квітки, шапки, кашкети, вітаючі картки та ін. А врешті публічність на руках понесла з театру своїх улюбленців Заньковецьку й Кропивницького, несла їх до готелю, оголошуючи криками привітання сонний город».

Наступні вистави також мали велику популярність. І це не могло не насторожити владні структури, які понад усе боялися проростання в українському суспільстві паростків національної свідомості. А відтак генерал-губернатор О. Дрентольн заборонив виступи українських театральних колективів на території Київського генерал-губернаторства, що складалося з Київщини, Волині та Поділля, а також у Полтавській і Чернігівській губерніях, якими він керував за сумісництвом. На прохання Кропивницького

(це було під час тріумфальних гастролей театру корифеїв у Петербурзі) скасувати заборону сановний чиновник брутально відрізав: «Довольно-с! И слышать ничего не хочу. Помилуйте! Вы ещё за полпути от Киева, а уж студенты наряжаются в бараньи шапки, напяливают вышитые сорочки, облачаются в широчайшие шаровары и галдят: «Ми, ми!.. Ёде наш батька!..» Это не годится, я этого допустить не могу!..» Ця заборона тривала десять років.

Але хоч якби там було, 1882 р. досить плідним був і для Кропивницького-драматурга. Окрилений успіхом молодого українського театру, він цього року завершив відразу кілька нових п'єс — «Глитай, або ж Павук», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «По ревізії», «Лихо не кожному лиху, а іншому й талан». Усі ці твори об'єднує насамперед те, що в них у досить колоритній формі і з великим реалізмом відображено життя пореформеного українського села з усіма його протиріччями та суперечностями, показано безправ'я трудового селянства при зіткненні з поміщиками, щойно народженою сільською буржуазією (глитайми) чи місцевою владою, всебічно висвітлено тяжке становище у світі влади грошей української жінки-трудівниці.

Драмою «Глитай, або ж Павук» Кропивницький започаткував один із магістральних напрямів розвитку української драматургії межі ХІХ–ХХ ст., пов'язаний із висвітленням тих негативних явищ, що супроводжували появу на авансцені суспільно-економічного життя нової головної дійової особи — глитая. У прозі, що у своєму розвитку дещо випереджала драматургію, створення образу глитая пов'язується з друкуванням 1883 р. перших глав роману Панаса Мирного «Повія», де також ідеться про визискувачів із числа місцевого селянства (різноманітних здирів та супруненьків), але це було вже після оприлюднення п'єси Кропивницького.

Схвальні відгуки про виступи українських акторів дедалі частіше з'являються на сторінках низки авторитетних газет («Труд», «Заря», «Южный край», «Одесский листок»), і Кропивницький доходить висновку, що настав час «завойовувати» столицю. Але для поїздки з гастрольями до Петербурга потрібно було мати не тільки значні кошти, а ще й дозвіл столичних властей. Ні того, ні того у драматурга не було, і він став шукати людину, котра б змогла в цьому допомогти. За словами М. Садовського, «поміж київською громадою українців була нарада, що треба комусь із грошовитих громадян стати на чолі трупи і поставити діло якнайкраще, бо, розуміється, актори всі — біднота, не змогли зразу обставити блискучо всякий спектакль, на це треба було затратити зразу чимало грошей». Через деякий час таку людину Кропивницький знаходить в особі відомого українського письменника Михайла Старицького, якому в серпні 1883 р. передає адміністративне керівництво колективом, залишивши за собою режисерську

й акторську роботу, а отже, продовжуючи й надалі визначати мистецьке обличчя театру.

Творча співпраця Кропивницького зі Старицьким тривала близько двох років і, поза сумнівом, була корисною для подальшого розвитку українського театрального мистецтва. Проте Старицькому, який продав свій маєток, аби матеріально забезпечити перший національний театральний колектив, так і не вдалося дістати дозвіл на поїздку з гастрольями до Петербурга. А тим часом трупа непомірно розрослася, і, зрештою, у квітні 1885 р. розпалася на два окремі колективи. За умов, що склалися, створення двох самостійних труп було, напевно, єдино правильним рішенням, оскільки вдалося зберегти практично весь акторський склад. Упродовж тривалого часу під керівництвом двох найдосвідченіших митців чимало акторів пройшло першокласну театральну школу. Сформувалися два українські професійні театри, які своєю діяльністю могли охопити значно більшу територію тодішньої країни.

Із Кропивницьким залишився практично весь зірковий склад трупи — М. Заньковецька, М. Садовський, П. Саксаганський, Г. Затиркевич-Карпинська, М. Садовська-Барілотті, І. Загорський, Д. Мова, О. Маркова, А. Максимович та низка інших відомих акторів, окрім хіба що Івана Тобілевича (Карпенка-Карого), який тоді перебував на засланні у Новочеркаську. Таким чином, вірцевий акторський ансамбль було збережено, і він продовжував діяти. Більше того, восени 1886 р. Кропивницькому нарешті пощастило отримати дозвіл поїхати з гастрольями до Петербурга.

Напередодні цієї справді історичної події російська преса відзивалася про трупу Кропивницького з великим скептицизмом, навіть зневагою, називала гостей з України мужицьким театром. Але вже перші спектаклі змусили притихнути навіть найбільших скептиків та недоброзичливців. Вибагливих столичних глядачів вражав неперевершений акторський ансамбль, який був родзинкою театру корифеїв і якого не було навіть на сценах імператорських театрів, що вважалися взірцем акторської майстерності.

Серед зливи відзивів, що постійно супроводжували виступи українських акторів, чи не найпомітнішими були відгуки визнаного естета Олексія Суворіна, який, попри своє неприховане українофобство, мав мужність визнати, що «в малоруській трупі такий ансамбль, якого немає на александринській сцені», що в цьому колективі «є такі обдарування, які були б першими на імператорських театрах».

Виступами українських акторів зацікавився навіть цар Олександр III, для якого 4 січня 1887 р. в залі Демут були поставлені два спектаклі за творами Т. Шевченка («Назар Стодоля») і М. Старицького («Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка»). Імператор був дуже задоволений грою

українських акторів і побажав, аби вони зіграли для нього вдруге на одній із кращих сцен країни — в Маріїнському театрі. Це було справжньою сенсацією, оскільки ні до, ні після цього в знаменитій Маріїнці не одержувала дозволу виставляти спектаклі жодна із провінційних чи іноземних труп. Виставу призначили на 25 січня. Цього дня грали «Наталку Полтавку» І. Котляревського та «Бувальщину» А. Велісовського. Незважаючи на те, що вистава йшла вдень, ділиться спогадами Садовський, «здоровенний Маріїнський театр з низу до самого верху було набито публікою. <...> Приїхав цар, підняли завісу, і залунало зі сцени царського театру “Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться”, після якого театр весь затрусився від оплесків...».

Справжнім визнанням успіху театру корифеїв у Петербурзі було й те, що провідні його актори Кропивницький і Заньковецька отримали запрошення служити в престижному імператорському Александринському театрі. Але славетні актори не полишили української сцени, попри обіцяну їм високу заробітну плату й інші привілеї.

Те, що на початку 1880-х років несподівано з'явився справжній український театр, на думку І. Франка, здавалося «неправдоподібним, неможливим». Адже минуло зовсім мало часу після того, як 18 травня 1876 р. українську мову було заборонено і в друці, і в громадському житті. І ось раптом «склалася трупа, якої Україна не бачила ані перед тим, ані потому, трупа, котра збуджувала ентузіазм не тільки в українських містах, а й у Москві, і в Петербурзі, де публіка часто має нагоду бачити найкращих артистів світової слави».

Успішна презентація української театральної мистецтва в Петербурзі надзвичайно багато важила для подальшого розвитку не тільки національної культури, а, врешті, й української державності. Театру Кропивницького вдалося частково спростувати міф про те, що самотньою української культури начебто не існує, і прорубати не вікно, то принаймні квартирку в цивілізований світ, а отже, й прокласти (чи бодай намітити) вузеньку стежечку до визнання її у світі.

22 листопада 1896 р. в Одесі відзначався двадцятип'ятирічний ювілей театральної діяльності Марка Кропивницького. У десятках газетних статей і нотаток, численних телеграмах (їх було понад триста), що надійшли на адресу ювіляра з багатьох міст України й Росії, давалася висока оцінка його діяльності. Ще задовго до свята митця було проголошено «батьком українського театру», і тепер цей почесний титул незмінно супроводжував його ім'я. Євген Чикаленко на шпальтах львівського часопису «Зоря» в ці дні писав: «Якось навіть не вірилось, що ми святкували той вечір в Росії, де нам не вільно навіть називатись українцями, де не можна передплачувати

навіть “Зорі”. <...> Всі в один голос кажуть, що такого торжества, такого привітання за життя свого не зазнав за наші часи ні один діяч не тільки на Україні, але і в цілій Росії. Дай же Боже, щоб сей факт напутив тих наших талановитих діячів, котрі працюють на чужих нивах. Нехай вони бачать, як Україна шанує і дякує тим робітникам, котрі все своє життя, всю свою кебету віддали для розвою свого народу».

У тому ж самому числі «Зорі» оприлюднив свою розвідку й Микола Вороний, який наголошував, що Кропивницький створив національний театр і започаткував артистичну школу, підготувавши низку першокласних акторів, що «поважніша російська критика давно признала йому пальму першенства навіть перед визначнішими силами артистичними на російських сценах». Згадав Вороний і про те, що справжнім новатором («батьком реалізму в українській драмі») проявив себе ювіляр і на літературній ниві.

На ювілей видатного митця відгукнулися часописи Одеси, Києва, Харкова, Петербурга, Москви та багатьох інших міст тодішньої країни, а також Львова. Ці дні преса назвала «тижнем Кропивницького». До дверей номера готелю, в якому мешкав драматург, невдовзі було прикріплено мідну табличку з написом: «Тут жив батько малоросів М. Л. Кропивницький».

Останні двадцять років свого життя Кропивницький мешкав на Харківщині, де 1889 р. в Куп'янському повіті (тепер Шевченківський район) купив собі хутір, який згодом назвав Затишком. Своє обійстя він перетворив на справжній культурний осередок. Тут була і так звана аптека, в якій його дружина, лікар за фахом, лікувала місцевих селян, і початкова школа, де в останні місяці життя письменника навчання відбувалося українською мовою, і справжній дитячий театр, унікальність якого полягала в тому, що «акторами» в ньому були селянські діти, а також молодші син і донька керівника колективу. Виставляли здебільшого «Козу-дерезу» М. Лисенка й дитячі п'єси-казки самого драматурга «Івасик-Телесик» і «По щучому велінню».

Продовжував у ці роки Кропивницький і власну акторську діяльність, час від часу виїжджаючи з гастрольями у складі різних театральних труп до тих чи інших міст тодішньої країни. Для переважної більшості співвітчизників він був незаперечним авторитетом, еталоном майстерності, живим класиком. Описуючи враження шанувальників від виконання Кропивницьким у лютому 1909 р. у Харкові ролі Йосипа Бичка («Глитай, або ж Павук») газета «Южный край» сповіщала: «Марко Лукич Кропивницький. Як багато говорить це ім'я українській літературі, українській сцені! Скільки пов'язано з цим ім'ям типових, яскравих образів, запозичених прямо з життя! Який великий талант у цього письменника-артиста, котрий справді воздвиг собі “пам'ятник нерукотворний”! <...> Знову ми бачимо

його чудову художню гру. Третього дня п[ан] Кропивницький виступив у власній драмі “Глитай, або ж Павук”. Театр битком набитий. Жодного вільного місця. Тільки-но з’явився М[арко] Л[укич] на сцені, зірвався шквал аплодисментів, який не вщухав упродовж кількох хвилин і заглушив туш оркестру. <...> Скільки мистецтва, скільки гіркої життєвої правди відчув глядач, милуючись, насолоджуючись талановитим відображенням “батьком” постаті сільського “павука”! Де хоч найменший дефект у виконанні цієї ролі, де хоч якийсь незначний шарж? Нема їх, і рецензентові доводиться разом із юрбою глядачів вигукнути: “Великий талант! Великий геній рідного українського театру!»

У слобожанський період свого життя Кропивницький написав понад двадцять драматичних творів, серед яких «Олеся», «Замулені джерела», «Титарівна» (за Шевченком), «Супротивні течії», «Конон Блискавиченко», «Мамаша», «Розгардіяш», «Скрутна доба», «Старі сучки й молоді парості», «Зерно і полова», «Страчена сила» та багато інших. Окрім того, письменник робив переклади з класиків світової драматургії (Шекспіра, Мольєра, Гоголя), працював над автобіографією.

Живучи на хуторі, у своєму літературному доробку письменник активно використовував місцевий матеріал. Характерним прикладом є драма «Олеся» (1891). Тут віддзеркалились події, що сталися у Куп’янському повіті, де мешкав автор. Господарство одного з найбільших землевласників Харківської губернії Булацеля (йому належало 10400 десятин землі) несподівано зазнало краху. Майно поміщика було продано з молотка, а сам він застрелився в одному з харківських готелів. Більшу частину землі (в тому числі й кінний завод у сусідньому із Затишком селі Щенячому) прибрав до своїх рук його колишній управитель Марков. Кропивницький був свідком цієї життєвої драми й відобразив її у своїй п’єсі. Прообразом Леоніда Загриви став поміщик Булацель, а Кіндрата Балтиза — відповідно Марков.

Не можна не звернути уваги й на те, що з «Олесею» перегукується комедія Чехова «Вишневый сад», яка була створена через дванадцять років після оприлюднення п’єси Кропивницького і в якій так само порушується тема розорення поміщицьких господарств і народження сільської буржуазії. Навіть неозброєним оком видно, що своєю поведінкою й ліричними монологами Любов Раневська багато в чому нагадує Леоніда Загриву, а ділова хватка Єрмолая Лопухіна має чимало спільних рис із прагматичністю Кіндрата Балтиза. Простежуються відповідні паралелі й поміж іншими персонажами творів, зокрема представниками молодого покоління — виразниками нового, більш справедливого життя. У Кропивницького це Олеся з її прагненням бути корисною знедоленому сільському людові, а у Чехова — Аня й студент Трофімов. Певна спорідненість відчувається

і в образах старих слуг. Павла — в «Олесі» й Фірса — у «Вишневом саду». Обидва вони, як тіні минулого, нагадують про колишнє аристократичне життя своїх попередніх господарів.

Прикметно, що за кілька років потому у драмі «Замулені джерела» (1895) Кропивницький створює образ поміщиці Нарциси Необачної, який до певної міри нагадує постать Леоніда Загрови, а отже, й чеховської Любові Раневської. Характерні риси Нарциси Необачної — людяність, нехтування станових приписів в особистому житті й водночас демонстрування неабиякої шляхетності у стосунках із селянами. Навіть опинившись на межі банкрутства, поміщиця Необачна цілком свідомо не хоче змінювати свої застарілі методи господарювання на нові, ефективніші, бо вважає їх негуманними щодо селян. Порівнюючи Нарцису Необачну з Любов'ю Раневською, не можна не звернути уваги на істотну відмінність між цими героїнями, яка полягає насамперед у підходах до господарювання. Так, якщо розорення маєтку Раневської можна пояснити елементарним невмінням чи небажанням пристосуватися до нових умов (вона просто не може уявити свого подальшого життя без вишневого саду, з яким у неї асоціюються приємні спогади про безхмарне минуле життя), то причину занепаду господарства Нарциси Павлівни потрібно шукати передусім у моральній площині: вона не хоче поліпшувати свого важкого матеріального становища коштом збіднілого селянства.

Утім, Кропивницький як драматург мав вплив не тільки на Чехова, а й на низку інших письменників, у тому числі на І. Франка. Так, Вольф Зільберглянц із Франкової драми «Учитель» своїм характером і поведінкою багато в чому нагадує Йосипа Бичка («Глитай, або ж Павук»).

Доба, в яку довелося жити Кропивницькому, була однією з найтрагічніших в історії України. Царське самодержавство заборонило українцям мати найцінніше, що тільки є у кожного народу, — вільне функціонування рідної мови. Створений драматургом театр тривалий час був чи не єдиним джерелом усього культурного життя нації. Це була одна з тих духовних підвалин, на яких згодом постала незалежна Українська держава. Поціновуючи внесок митця у скарбницю національної культури, Володимир Боцяновський писав: «Повсюди, куди б не приїздив Кропивницький, запалювалися теплі вогники тої любові, якою він сам горів до України. <...> Кропивницький був більше ніж «неповторний» актор і режисер. Він був український «батько», такий само «батько», як Шевченко».

Відчуваючи загрозу знищення українського народу як етносу, небезпеку його розчинення в панівній нації, Кропивницький своїм палким словом намагався розбудити національну свідомість українців, закликав їх до збереження рідної мови й культури. «Суду історії я не боюся, — писав він

1900 р. в одному зі своїх листів до Б. Грінченка, — бо роблю своє діло як умію і як можу». Порухені письменником проблеми (питання української мови, національної свідомості, бюрократизму, зневажливого ставлення можновладців до «маленької людини») багато в чому залишаються актуальними і в наш час. Його п'єси разом із п'єсами двох інших найвизначніших драматургів другої половини XIX ст. — Михайла Старицького й Івана Карпенка-Карого — склали не лише основу репертуару молодого українського театру, а й дали значний імпульс для подальшого розвитку вітчизняної драматургії. На їхніх творах виховалося нове покоління українських драматургів, серед яких Леся Українка, Володимир Винниченко, Олександр Олесь, Спиридон Черкасенко.

The article presents an essay on the life and work of M. Kropyvnytskyi. It emphasizes the fact that the artist was devoted to the development of Ukrainian theatrical art as long as he remembered himself. Wherever he happened to go, he managed to start centers of national culture. His troupe successfully overshadowed the Russian imperial theaters, which were considered the master standard of acting. As a playwright, together with M. Starytskyi and I. Karpenko-Karyi, he produced a stock of plays for the theater he had founded and was influential with I. Franko and A. Chekhov.

Key words: theater of luminaries, St. Petersburg, Comfort, "Olesya", "Cherry Orchard".

Олександр Ратушняк*

м. Кропивницький

ПОСТАТЬ МАРКА КРОПИВНИЦЬКОГО У СПОГАДАХ СОФІЇ ТОБІЛЕВИЧ

Окреслено особливості так званого «літописного» періоду життя акторки Софії Тобілевич: мемуаристики, зосередженої довкола теми життя та діяльності Івана Тобілевича (Карпенка-Карого) та театру корифеїв, — Марка Кропивницького, Михайла Старицького, Панаса Саксаганського, Марію Заньковецьку, Миколу Садовського, Марію Садовську-Барілотті тощо.

* Ратушняк Олександр Михайлович — доцент кафедри української та зарубіжної літератури Центральноукраїнського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка, к. пед. н.

Окремо проаналізовано місце постаті Марка Кропивницького у мемуарній спадщині Софії Тобілевич. Враховано фактор вимушеної самоцензури, наповнення окремих творів пролетарськими ідеологемами, що зумовлено вимогами тоталітарної системи радянської доби.

Наголошено на ролі, яку відіграла Софія Тобілевич у справі збереження та шанування пам'яті корифеїв українського театру, вивчення їхньої творчості й збереження Хутора Надія.

Ключові слова: Софія Тобілевич, Іван Тобілевич, Карпенко-Карий, театр корифеїв, мемуари, само цензура, радянські ідеологеми, радянський тоталітаризм.

Proletarian ideological items, Soviet totalitarianism.

Людина епохи і людина-епоха

Софія Віталіївна Тобілевич прожила довге, сповнене яскравих і трагічних подій, життя. Вона народилася у 1860-му році, а померла у 1953 році, не доживши 7 років до свого 100-літнього ювілею. За ці майже сто років відбулися колосальні суспільні зміни і соціальні потрясіння: народжена ще за часів Шевченка і кріпаччини вона пережила трьох царів, дві світові війни, Українську революцію і визвольні змагання 1917–1921 рр., окупацію України більшовиками, колективізацію і два голодомори, репресії 30-х, арешт і заслання до Сибіру єдиної доньки Марії, німецьку окупацію, пережила Сталіна і застала прихід до влади Хрущова. За її життя відбулося останнє прижиттєве видання Шевченкового «Кобзаря» (1860) і літературний дебют Д. Павличка, який є нашим сучасником (збірка «Любов і ненависть» (1953)). Я не кажу, що вона була причетна до цих подій, але вони відбувалися за її життя! Без перебільшення можна сказати, що Софія Віталіївна — це людина епохи і людина-епоха! І це не лише тому, що вона була свідком епохальних подій. Доля звела її з видатними сучасниками, від яких вона почерпнула багато життєвої мудрости, сформувалася як особистість й реалізувалася професійно, і яким згодом щедро віддячила за науку, залишивши безцінні спогади про тих, хто був поруч.

Софія Тобілевич увійшла до когорти наших корифеїв, видатних творців першого українського професійного театру, щиро покохавши Івана Тобілевича і ставши його дружиною. Вона підтримала його у найскрутніший період його життя — після смерті дружини Надії та доньки Галі, також розділила з ним 5-річне заслання в Новочеркаськ і стала справжньою господинею Хутора Надія після повернення на Батьківщину, де вони прожили майже 20 років, докладючи рук до розбудови цієї оази серед степу. Покинути Хутір Надію її змусила смерть чоловіка в 1907 році, бо їй було дуже важко змиритися з його втратою. Там все нагадувало про його

присутність, і часом навіть вчувався його голос. Від'їжджаючи, Софія попрощалася з могилою і дала собі обіцянку «замість хреста, який говорив лише про скорботу, поставити інший «нерукотворний» пам'ятник, який би на довгі роки міг свідчити про те, що на світі був, думав і діяв Іван Карпович Тобілевич — Карпенко-Карий» [3, с. 386].

Тоді ж починається другий важливий період в житті Софії Тобілевич — літописний. Вона вирішує написати про нього все те, що пам'ятала, знала, чула і бачила. І хоч понад двадцять років ще продовжувала грати на сцені, втім найкращі її ролі були ті, що вона зіграла з Карпенком-Карим.

Згодом спогади про І. Тобілевича розгорнулися у спогади про український театр, з яким тісно пов'язане його життя. У 1945 році ці мемуари вийшли окремою книжкою під навою «Життя Івана Тобілевича».

Софія Тобілевич не обмежилася розповідями лише про свого чоловіка, з під її пера виходять статті про Марка Кропивницького, Михайла Старицького, Панаса Саксаганського, Марію Заньковецьку, Миколу Садовського, Марію Садовську-Барілотті та інших, що друкувалися в різний час в радянській періодиці. Згодом їх було видано окремою збіркою «Корифеї українського театру. Портрети. Спогади» (1947). Втім, вони вже позначені нашаруванням радянської системи, просякнуті «класовою правдою», ідеологічно вивірені, написані казенною радянською мовою. Складається враження, що писала вона їх не від щирого серця, а для порятунку від репресивної тоталітарної машини. Я вже згадував тут про арешт її доньки Марії на поч. 30-х років, а ще десь за кордоном ходили її спогади про перебування легіону Українських Січових Стрільців на Хуторі Надія і були спільні фотографії з ними на могилі Івана Тобілевича, яку ті впорядкували у 1918 році. Безперечно вона, як і всі боялася репресій, тому що бачила, не могла не бачити, які звірство чинить більшовицький тоталітарний режим. Не втрачаючи зв'язку з рідним Хутором Надія, вона знала й про страшний Голодомор, що лютував тоді в українських селах. Можливо, поринаючи у світлі спогади минулого, вона рятувалася від тієї страшної реальності. Тому продовжувала згадувати і писати. Це вже не були статті казенною мовою для радянської влади, а мемуари, в яких постають живі люди з яскравими характерами, що розкриваються в до дрібниць прописаних життєвих ситуаціях. Доля наділила її багатим матеріалом, адже вона була не просто свідком усіх тих величних подій виникнення і розвитку українського театру, вона була безпосереднім їхнім учасником. Ці її тексти в більшості своїй не були опубліковані за життя, можливо через цю надмірну щирість і ясність думки. В них цілком відсутня класовість, ідейність, партійність та інша минуща мішура на догоду тоталітарному режиму. Саме ці записи разом з ранніми ще дорадянськими спогадами про Івана Тобілевича

склали головну працю її життя — книгу мемуарів «Мої стежки і зустрічі», видати яку змогла уже донька Марія в період «хрущовської відлиги» у 1957 році. Вона ще встигла потримати книгу в руках (та вийшла з видавництва в липні), а 1 жовтня Марія померла, ненадовго переживши матір. Похована поряд з Софією Тобілевич, а на їхніх могилах стоїть спільний пам'ятник.

Також варто сказати, що саме завдяки невтомній багаторічній популяризації Софією Тобілевич творчості І. Карпенка-Карого було збережено Хутір Надія, який 1956 року оголошено державним заповідником-музеєм. До цієї справи доклалося багато людей, в тому числі й Максим Рильський, і внук І. Тобілевича Андрій Юрійович, та Софія Віталіївна Тобілевич була першою.

Софія Тобілевич про Кропивницького

У своїх мемуарах «Мої стежки і зустрічі» левову частку спогадів Софія присвятила, звісно ж, своєму чоловікові Івану Тобілевичу. Але написати про нього, не згадавши, Марка Кропивницького просто неможливо. Адже вони разом починали розбудовувати спочатку аматорський гурток, а згодом — перший український професійний театр, названий «Театром корифеїв».

Про перше знайомство І. Карпенка-Карого і М. Кропивницького Софія Тобілевич згадує в розділі «Життя й діяльність І. К. Тобілевича до 1883 року»: «Саме тоді, працюючи в міській ратуші, Іван Тобілевич познайомився з давнім актором української трупи, чиновником Голубовським, а також зійшовся з Марком Кропивницьким, столоначальником ратуші карного відділу. З ними він пізніше заснував у Бобринці український театр» [3, с. 143].

Описуючи веселе молодецьке товариство бобринецьких чиновників, Софія Тобілевич в яскравих барвах змальовує їхнє дозвілля у шинку: «Тут вони радились, сперечались, обмірковували всі поточні справи, намічали всі гулянки, забави, які мали відбутися в наступну неділю, або обмірковували питання, куди піти на вечорниці. Нарешті, у цьому самому шиночку Медового було обмірковано питання про створення українського народного театру» [3, с. 147].

А вже в наступному абзаці постає живий образ М. Кропивницького: «А хто ж був тоді душею того товариства? Хто збирав і об'єднував усю ту компанію молоді? А хто ж більше, як не Марко Лукич Кропивницький! Старший і літами, і посадою, він мав окрім цього багато даних, щоб імпонувати не тільки канцеляристам, а й іншим, більш розвиненим духовно людям. У нього була надзвичайно весела і привітна вдача, чудовий голос і самою природою даний йому талант майбутнього знаменитого артиста.

Не дивлячись на те, що тоді він ніде ще не виступав на сцені, він уже скрізь мав багато друзів і поклонників. Забезпечений матеріально, він мав більше незалежності й вільного часу, а маючи пару коней для власного вжитку, він широкі товариські стосунки з навколишніми панамі та іншими багатими людьми. М. Л. Кропивницький та Іван Тобілевич з перших днів знайомства дуже подружились і полюбили один одного. Приязнь з боку Івана, не дивлячись на всі непорозуміння, які виникли далеко пізніше, під час спільного перебування на сцені, тривала до самої смерті. Згадки про ті щирі братерські відносини zostались до кінця віку найдорожчими для його серця.

У Бобринці Марко Лукич та Іван Карпович завжди були нерозлучними товаришами. Вони всюди разом їздили, і Іван Карпович був свідком того успіху, який Марко Лукич мав на вечорах, а пізніше, коли розпочалися театральні вистави, і на сцені» [3, с. 147–148]. Ці всі спогади були записані нею зі слів свого чоловіка Івана Тобілевича, оскільки сама вона на той час іще не була з ними знайома.

У розділі «Початок діяльності першої української художньої трупи» Софія Тобілевич дуже детально розповідає про становлення Кропивницького як режисера й актора у трупі Михайла Старицького, завдяки якому вона й познайомилася із Марком Кропивницьким і навіть працювала разом з ним у театрі. Ці її спогади особливо цінні, оскільки вона тут описує особисті враження від роботи М. Кропивницького. Його творча манера полягала в умінні спостерігати за «живим життям», за характерами людей і їхньою манерою спілкуватися, жестикулювати тощо. Саме цьому він навчав своїх артистів: «Вивчайте все те, що оточує вас, приглядаючись пильно до кожної людини, силкуйтесь затримати у своїй пам'яті всі зовнішні вияви різних почуттів у різних по характеру людей». Він завжди питає: «Де і у кого з живих людей ви могли побачити отакі рухи і таку поведінку? Покиньте вигадувати, а давайте справжню, живу людину!» [3, с. 67–68].

Про виняткову повагу й авторитет Марка Кропивницького у театральній трупі говорить навіть такий факт, як заробітна плата, про що теж згадує в мемуарах С. Тобілевич: «Старицький оплачував акторів, хористів, музикантів та інших робітників своєї трупи дуже щедрою рукою. Артисту і режисерові Кропивницькому Михайло Петрович платив щомісяця по 800 карбованців і крім цього ще 5% від прибутків від вистав. Заньковецька одержувала 500 карбованців — платня виняткова як на ті часи, навіть для артистки-героїні. Такої ні один антрепренер не давав своїм героїням» [3, с. 67].

Окремої уваги заслуговує спогад про постановку «Наталки Полтавки», вистави, з якої й розпочинався український професійний театр. «На чолі акторської молоді стояли незрівнянні таланти — Кропивницький та Зань-

ковецька... [3, с. 70].. Успіх нашої вистави був настільки великий, що забути про нього не можна. І не тільки Заньковецька викликала бурю оплесків, інші актори теж були на висоті. Особливо виділялись серед них М. Л. Кропивницький та М. К. Садовський. Їхні прізвища чулися в бурі викликів «Браво!». Кропивницький виконував роль виборного, а Садовський — Миколи. Обидва вони неначе були справжніми представниками села, така природна й натуральна була їхня гра. Видно, що як один, так і другий дуже добре знали село. Я не здивувалася, побачивши Кропивницького і Садовського на сцені. Я ще тоді не знала, яке то було високе акторське уміння — так перевтілитися в образ, щоб примусити глядачів забути, що перед ними актор.

Марко Лукич був тоді якраз в тілі і це якраз робило його постать підходящою до образу літньої людини, якою й мусив бути виборний за п'єсою. У його спокійних рухах, у його засобі палити й закурювати люльку позначалась вдача селянина, розумного і трохи хитруватого. Таких мені, живучи на селі, доводилося багато зустрічати. Він діяв не поспішаючи, неначе метикуючи, що воно з того вийде, і так щиро, ніби радив возному взяти Наталку собі за жінку. Його діалог з возним, перед тим як він подає йому свою пораду свататись до молодої й гарної дівчини, мав у собі щось невловиме, від чого ставало зрозумілим, що хитрий виборний тільки виграє час, аби самому обміркувати дивну для нього новину.

В очах у Кропивницького, у його маніпуляціях з люлькою відчувалась ота хитринка, яка дуже часто з'являлася в українського селянина, коли він хоче вибрати правильне рішення у трудному для нього питанні й не показати своїх сумнівів співбесідникові.

Так само виразні були у Кропивницького його сподівання на чарку горілки, коли він, як сват Возного, неначебто щасливо скінчив справу сватання у хаті Терпилихи, матері Наталки. Та, бідна, не мала чим пригостити його, а виборний — Кропивницький усе ще сподівався, затримуючись у хаті, вдаючи тільки, що він уже готовий піти. Уся поведінка виборного, його розчарування дуже смішили публіку, і вона без кінця викликала артиста, коли він, нарешті вийшов... Отак без слів, самими лише рухами й жестами Кропивницький умів підкреслити характерні риси того персонажа, якого йому треба було відобразити на сцені. Таким же неперевершеним був він і в інших своїх ролях. Особливо влучні були його жести й рухи...» [3, с. 72–73].

Як бачимо, Софія Тобілевич досить детально описує гру самого Кропивницького, його вміння перевтілюватися і схоплювати головне в характері кожного образу, який йому доводилось грати. Це дуже цінні сторінки спогадів, оскільки до нас долинає розповідь про Марка Кропивницького

в період розквіту його таланту, записана не просто очима глядачки, а й учасниці тієї знаменитої трупи, разом із якою Софія Віталіївна тоді виступала. Вона робила лише перші кроки в театрі, граючи другорядні ролі: «Я виконувала маленькі ролі дівчат, а то й подруг героїні» [3, с. 67].

Описуючи гру Кропивницького у його ж драмі «Глитай або ж павук» С. Тобілевич вдається до ще більш емоційної рефлексії: «Як я ненавиділа того вечора Кропивницького, який отак майстерно перевтілювався в образ лиходія Бичка, що можна було б заприсягтися, що на сцені дійсно сам Йосип Степанович, з усіма його пекельними хитрощами! У цілком реальному відображенні Кропивницьким Бичка я впізнавала усі негативні риси сільських крюткотворів, які, як павуки, обплітали своїм павутинням сільську бідноту» [3, с. 85].

У розділі «Над берегами Аксаю і Тихого Дону», присвяченому перебуванню Івана Тобілевича на засланні у Новочеркаську, який дуже неприємно вразив драматурга, Софія Тобілевич згадує про приїзд до них Михайла Старицького, що «ясним сонячним промінням освітив наше перебування на засланні» [2, с. 241]. Але там же згадується новина про розрив Старицького із Кропивницьким. Причому, Софію Тобілевич неприємно вразило те, як висловлювався про М. Кропивницького сам М. Старицький. Вона не заглиблюється у причини конфлікту і не підтримує будь-яку сторону, просто констатує, що «прикро мені було чути, як Михайло Петрович почав скаржитись на Марка Лукича Кропивницького. «Невже між оцими двома велетами українського театру може виникнути якась незгода? — подумала я. — Це ж загубить наше діло!»» [2, с. 241]. Її тривоги поділяв й Іван Карпович Тобілевич, який почав палко запевняти Старицького, що знає Марка Лукича здавна як завзятого організатора й режисера українських вистав і ніколи в ньому не помічав ознак честолюбства. Згодом, коли вже трупа розпалася, він з відчаєм сказав: «Навіщо було розпорошувати артистичні сили, коли їх і так мало на українській сцені! (...) Шкода, велика шкода, що наше діло розвалилося, а було воно таке прекрасне! — зітхав він, згадуючи про суперечку Старицького з Кропивницьким» [2, с. 264].

За короткий час трупа Кропивницького, до якої приєдналися М. Заньковецька, М. Садовський, П. Саксаганський, М. Затиркевич та ін. перетворилася на «Товариство українських акторів» і те «Товариство» замовляло собі для репертуару п'єси у відомих драматургів, зокрема, і в Івана Тобілевича, сплячуючи їм за це гонорари, за умови, що ці п'єси не будуть більше виставлятися в інших театрах. Також організаційна структура «Товариства...» була не антрепризна, а на паях (нова система управління, запропонована Кропивницьким вперше в історії світового театру!), яке складалося із десяти пайщиків — провідних акторів трупи. Пайщики ство-

рили спільний фінансовий фонд, з якого самі собі шили костюми і робили декорації, а також вони впливали на вибір театрального репертуару. Усе це говорить про неабиякі організаторські та менеджерські здібності Марка Кропивницького, що зумів так організувати і поставити справу своєї новоствореної трупи, перетворивши її в «Товариство акторів», що принесло вагомі результати [1, с. 118].

Втім, уже наступного 1886 року, коли трупа гастролювала по Росії (Таганрог, Новочеркаськ, Ростов, Катеринодар), Софія Тобілевич зазначає, що Кропивницького вже з ними не було: «Скрізь наша трупа завжди була бажаним гостем. Але, на превеликий жаль, не було вже з нами Кропивницького. Марко Лукич звик за довгий період своєї сценічної діяльності бути авторитетним керівником у трупі і в нього виникли якісь непорозуміння з Миколою Карповичем, який не любив коритися чужій волі і все робив так, як йому здавалося кращим. Між ними все частіше й частіше поставали суперечки, які кінчилися тим, що Марко Лукич, розгнівавшись, вийшов з товариства» [2, с. 264]. Кропивницький відокремився і створив нову трупу. Цю історію відомий біограф М. Кропивницького Анатолій Новиков пояснює так: «За умов, що слалися, створення двох самостійних труп було, мабуть, єдино правильним рішенням, оскільки вдалося зберегти практично весь акторський склад, які своєю діяльністю охопили значно більшу територію тодішньої країни» [1, с. 117].

Загалом, у книзі спогадів «Мої стежки і зустрічі» є дуже багато щирих сторінок, присвячених Марку Кропивницькому. В основному вони стосуються його гри на сцені та манері опрацьовувати ролі. Його С. Тобілевич називає батьком українського театру і щиро захоплюється його акторською грою, талантом письменника-драматурга, режисера та організатора і менеджера першого українського професійного театру.

Кропивницький — «заступник трудящого люду»

Зовсім інший образ Кропивницького ми бачимо у статтях, написаних С. Тобілевич уже в радянський період, особливо в 30-ті роки. Не лише Кропивницького, а й усіх корифеїв, за порадою С. Єфремова, Софія Тобілевич змушена була «спролетаризувати». Робила вона це з метою зберегти їхні імена і творчу спадщину в радянську добу, сповнену класової ненависті «до панів». У цей складний період навішування ярликів «ворогів народу» та «класової неблагонадійності» їй доводилося приховувати дворянське походження Тобілевичів, Кропивницького, Заньковецької та інших видатних діячів української сцени. Ні, вона не викривляла факти і не переписувала їхні біографії, просто замовчувала деякі моменти на догоду більшовицькому тоталітарному режимові. А якщо десь і проскакувала інформація про

їхнє походження, то відразу йшли її коментарі, в яких вона пояснювала, що вони, мовляв, ніколи не користувалися своїм привілейованим становищем і завжди «ставали на захист трудящого люду». Можливо, воно так і було, але в есеях про корифеїв, які згодом були зібрані під однією обкладинкою із назвою «Корифеї українського театру» (1947) цьому приділено занадто багато уваги. Цими «пролетарськими» ідеологемами переповнені всі тексти цієї книги.

Нас цікавить насамперед есе про Марка Кропивницького. Воно було написане до якогось вагомого ювілею драматурга, можливо, до його 90-річчя, що відзначалося у 1930-му або навіть до 100-річчя (відзначалося у 1940-му році). Розпочинається есе дуже пафосно: «У цей великий день в історії нашого театру, коли вся Україна шанує пам'ять великого артиста і несе свої думки до могили незабутнього корифея...» [2, с. 3]. Цей пафос, може, й виправданий у принагідному тексті до роковин, до того ж від людини, яка особисто знала самого Марка Лукича і починала свої перші кроки на сцені під його режисурою. Але в першому ж абзаці спомин про живу людину заступають ідеологічні кліше про класову нерівність: «Тяжкі то були часи для трудящого люду, позбавленого прав, закріпаченого панами, для тих хто був тільки робочою силою. Тяжка була доля народу і нелегко жилося тому, хто за народ покривджений заступався» [2, с. 3]. Тут усе відбувається за законами жанру радянської пропагандистської есеїстики. Це зачин, потім з'являється «герой», що кидає виклик цьому «темному царству» після наголошення на його неабияких особистісних якостях: «треба було великої сили духу і характеру, щоб іти проти пануючого царського режиму... Одним з відважних співців і заступників народних був Марко Лукич Кропивницький» [2, с. 3].

Зрозуміло, що Софія Тобілевич свідомо замовчувала дворянське походження Кропивницького. Хоча історія з дворянством Кропивницьких була й непроста, його доводилося ще доводити. Цю естафету Марко Лукич перейняв від свого батька Луки Івановича, який належав до дванадцятото покоління дворян. Своїми клопотаннями про приналежність до дворянського стану Кропивницький до певної міри повторив долю Карпа Тобілевича. Останнього імперська влада змусила в офіційних документах іменуватися міщанином, «доказивающим дворянство», і це «доказування» стало сенсом майже всього його життя, тоді як діти дивилися на батькові клопоти з іронією. Ця сторінка з біографії Карпа Адамовича знайшла відлуння в комедії його сина Івана Тобілевича (Карпенка-Карого) «Мартин Боруля» [1, с. 42].

Окрім замовчування деяких «неблагонадійних» фактів з життя Кропивницького, в цьому есеї навіть наведені факти потребують уточнення

та перевірки. Так, місцем народження Марка Лукича тут названо «село Жеванівці коло Єлисаветграда», хоча біографи М. Кропивницького називають село Бежбайраки Новоукраїнського району Кіровоградської області [1, с. 42]. Дослідник Анатолій Новиков радить читати спогади Софії Тобілевич не для встановлення фактажу, а для відчуття душевної атмосфери, що панувала в колективі корифеїв, у її вмінні описувати характери людей, їхні настрої в різних ситуаціях, а також те, які кому ролі вдавалися на сцені найкраще.

С. Тобілевич була сильною в своїх живих спогадах, і це доводить книга мемуарів «Мої стежки і зустрічі», чого не можна сказати про збірку нарисів «Корифеї українського театру». Жанр політичного панегірика, який вона змушена була творити, озираючись на обставини радянської дійсності 30-х років, позбавляв Софію Віталіївну щирости. Вона до пафосу та узагальнень, що не містять конкретики, а отже — душевности: «Не буду згадувати всіх мистецьких тріумфів і лаврів, які чекали артистів на їхньому шляху, — про це знають усі, кому дорогий український театр... (...) Але віддаючи належну пошану всім видатним працівникам нашого театру, не треба забувати, що потрійний труд, який виконував Марко Лукич, будучи одразу драматургом, артистом, режисером і учителем цілого гурту артистичної молоді, вимагав надлюдських сил, надзвичайного напруження нервів і здоров'я. Та Марко Лукич був невтомний працівник [2, с. 6].

Завершення цього нарису здійснено теж за законами жанру — настанням світлого майбутнього, за яке боровся і, на жаль, до якого, на жаль не дожив славетний корифей: «Коли в думках оглядаєш пройдений ним шлях, на якому крім троянд і лаврів, виростили часто терни колючі, коли згадуєш, скільки довелося перенести йому утисків, заборон, розчарувань і тяжких пригод у своїй довгій мандрівці, то боляче стає на серці і мимоволі запитуєш себе: чому доля не дала Маркові Кропивницькому дожити до кращих часів, щоб побачити свій рідний народ, свій любий театр у величній славі на вольній, оновленій землі? [2, с. 7].

Ось такий емблематичний текст, який нічого не додає до розуміння образу М. Кропивницького сучасним дослідникам або просто любителям театру, але який багато чого говорить про те «світле майбутнє» радянського тоталітаризму, який довелося пережити і самій Софії Тобілевич і тим корифеям, хто дожив до нього. Але саме така «пролетарська» інтерпретація свого часу стала одним із важливих факторів, що забезпечив подальше вшанування пам'яті видатних корифеїв українського театру, вивчення їхньої творчості і збереження Хутора «Надія».

Використані джерела та література:

1. Новиков А. Учитель корифеїв: життя Марка Кропивницького / Анатолій Новиков. – Харків: ХІФТ, 2019. – 248 с.
2. Тобілевич С. Корифеї українського театру / Софія Тобілевич. – К.: Центр учбової літератури, 2019. – 540 с.
3. Тобілевич С. Мої стежки і зустрічі / Софія Тобілевич. – К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1957. – 472 с.

The peculiarities of the so-called "chronicle" period of the actress Sofia Tobilevych's life are presented here: memoirs focused on the theme of life and activity of Ivan Tobilevych (Karpenko-Karyi) and the theater of coryphaeus – Marko Kropyvnytskyi, Mykhailo Starytskyi, Panas Saksahanskyi, Maria Zankovetska, Mykola Sadovskyi, Maria Sadovska-Barilotti and so on.

The place of the figure of Mark Kropyvnytskyi in the memoir heritage of Sofia Tobilevych is analyzed in particular. The factor of forced self-censorship and the filling of certain works with proletarian ideological items is taken into account, which is due to the requirements of the totalitarian system of the Soviet period.

Emphasis is placed on the role played by Sofia Tobilevych in preserving and honoring the memory of the luminaries of the Ukrainian theater, studying their work, and preserving Khutir Nadiya.

Key words: Sofia Tobilevych, Ivan Tobilevych, Karpenko-Karyi, the theater of coryphaeus, memoirs, self-censorship.

УДК 82.09

Павло Рибалко*

м. Кропивницький

СЕРГІЙ ЄФРЕМОВ ТА ІВАН ТОБІЛЕВИЧ

Статтю присвячено особистим та діловим взаємостосункам Сергія Єфремова та Івана Тобілевича, аналізу епістолярної спадщини, введенню в науковий обіг нового музейного предмета.

Ключові слова: Єфремов, Тобілевич, театр, критика, пам'ятка.

Імена Сергія Єфремова та Івана Тобілевича відомі значному загалу і все ж потрібно констатувати, що ці знання в більшості не виходять за рамки сухих енциклопедичних даних. Академічні видання про них вийшли

* Рибалко Павло Павлович – заступник директора з обліку і збереження музейних цінностей Кіровоградського обласного краєзнавчого музею.

на початку новітньої історії України і, як показує практика, до цих видань звертається замала кількість охочих з ними ознайомитися. Одну із прогалин вдалося встигнути заповнити Володимир Панченку (1954–2019), який у другому виданні «Сонячного годинника» (2019) розмістив зовсім новий психологічно-емоційний нарис «Сергій Єфремов: життя без ілюзій». Про Івана Тобілевича писала і пише велика кількість не тільки місцевих краєзнавців, але й науковці та столичні дослідники його творчості. Стосунки Сергія Єфремова та Івана Тобілевича фрагментарно подавалися у наукових виданнях, в першу чергу, через друкування епістолярної спадщини та літературознавчих досліджень. Сьогодні прийшов час упорядкування та систематизації, подачі вивіреної та послідовно вибудованої хронології взаємовідносин двох велетнів як в українській драматургії, так і в літературно-критичній та театрознавчій царині.

Їх перше, позаочне, знайомство відбулося ще за часів навчання Сергія Єфремова у третьому класі Київської духовної семінарії, коли йому було шістнадцять років, із читання творів вже сорокасемирічного Карпенка-Карого. Про це він згадував як у спогадах «Про дні минулі», які писав у 1920–1921 роках, переховуючись від більшовиків на Пріорці у Києві та у Боярці і Глевесі під Києвом, так і у своїй монографії «Карпенко-Карий (Ів. К. Тобілевич)» (1924). І хоча твори останнього довго лежали не зворушеними, та у 1893 році першою ним була прочитана «Наймичка», згодом і «Збірник драматичних творів Карпенка-Карого» («Бондарівна», «Хто винен?», «Розумний і дурень»), що вийшли друком у Херсоні 1886 року. Примірник збірки зараз зберігається у літературно-меморіальному музеї І. К. Карпенка-Карого міста Кропивницького. З того часу Карпенко-Карий, разом із деякими творами Марка Кропивницького, став одним з найулюбленіших письменників Сергія, який виділяв його серед іншого «непотребу» тогочасних українських драматургів.

У цей же час він захоплюється театральними діями. За його спогадами, тепер не виходить з «голови думка про долю українського театру» [15, 364–365]. Протягом 1894–1896 років у Києві постійно відвідував вистави. Робив це потайки, оскільки за подібний вчинок міг бути виключеним із духовної семінарії, яку з часом він таки залишив. У 1896 році Сергій вступає на юридичний факультет Київського університету, який закінчує у 1901 році.

У 1895 році на квартирі письменника, громадського діяча та одного із засновників видавництва «Вік» Олександра Яковича Кониського (1836–1900) особисто знайомиться з Іваном Тобілевичем. У цьому ж році відвідує майже усі гастрольні вистави у Києві трупі Панаса Саксаганського, до якої входив Іван Карпович. За щоденниковим записами 1895–1896 років (вів їх

протягом 1892–1896 років і мав п'ять журналів, але під час звинувачень у 1896 році у контрреволюційній діяльності перші чотири спалив, а останній залишив на згадку; він і став для нас першоджерелом) це були: «Безталанна» (28 серпня), «Наймичка» (2 вересня), «Батькова казка» (16 вересня), «Паливода XVIII століття» (24 вересня), «Гуцули» (26 вересня), «Наймичка» (29 вересня) [15, 384]. В них він подає свої позитивні враження як від змісту п'єс, так і від гри акторів, зокрема Тобілевича і Саксаганського. За першого дев'ятнадцятилітній Сергій сумує, що йому не щастить, що його мало читають і знають, що його мало друкують. Лише чотири драми Карпенка-Карого надруковані у львівському часописі «Зоря» (зразок зберігається у Кіровоградському обласному краєзнавчому музеї) та літературному збірнику «Правда», які доволі тяжко було дістати й у ті часи. Про другого — відзначає його чудову гру, яка запала в душу юнака.

Після останньої вистави обох акторів носили на руках, з них зняли пояси, які пороздирали на шматочки і роздали шанувальникам творчості. По шматочку взяв і Сергій Єфремов. Тільки одну виставу цих гастролей не відвідав майбутній літературознавець і дослідник творчості Івана Карпенка-Карого — «Мартина Борулю», оскільки перевагу віддав нараді у історика, видавця та майбутнього урядовця Центральної Ради та Української Держави Олександра Гнатовича Лотоцького (1870–1939) про заснування нового видавництва «Вік». Це в ньому, у 1918 році, вийде його брошура «Під обухом. Большевики в Києві» з критичним осмисленням тогочасних подій [8, 3–136].

У 1897 році — знов опосередковано — на квартирі Олександра Кониського зустрівся з Іваном Тобілевичем, коли Євген Чикаленко з одним із синів Тобілевича, тодішнім студентом, приніс господарю перші два томи його «Драм і комедій», які були видані цього року в Одесі. Наступного року Сергій Єфремов був присутнім на читанні Іваном Тобілевичем переробленого п'ятого акту п'єси «Понад Дніпром» і довго пам'ятав його відповідь на зауваження про негарний кінець. На цей закид Іван Карпович відповів, що і його самого він не задовольняє, але аби надрукувати твір відповів, що буде «Так» [13, 23]. Автор вбачав у перспективі — як для себе, так і для читачів — змінити останню дію п'єси.

Одна з цікавих їхніх зустрічей відбулася у 1899 році на київській квартирі майбутнього відомого педагога та директора І української гімназії ім. Тараса Шевченка (1917), одного із засновників видавництва «Вік» Володимира Федоровича Дурдуківського (1874–1938), який лише на два роки був старшим за свого товариша. Саме Тобілевич прийшов до них, їх оселю по вулиці Гоголівській, 27 назвав «справжньою конспіративною квартирою». На жаль, вона не зберіглася. Сестра Дурдуківського — Онися Федорівна

стала цивільною дружиною Сергія Єфремова [21, 541]. Разом із Володимиром Єфремов був засуджений у справі Спілки Визволення України (1930).

Протягом перших років ХХ століття вони зустрічалися на з'їздах, за визначенням у спогадах Євгена Чикаленка, Загальної Організації, на яких періодично бував і Іван Тобілевич [25, 206]. На межі століть підпис Сергія Єфремова зустрічається серед низки підписів представників української інтелігенції у вітальному адресі від 20 лютого 1900 року І. К. Карпенку-Карому, М. К. Садовському та О. К. Саксаганькому. В ньому розміщено вірш «Три брати». Адрес переданий до музею зятем І. Тобілевича А. А. Кресаном у 1958 році та експонується у постійній експозиції обласного краєзнавчого музею «Край у ХІХ столітті». Він же представлений і у спільному мультимедійному on-line проєкті «Єлисаветградський абрис. Персона українського театру» (2010) з обласною універсальною науковою бібліотекою ім. Д. І. Чижевського.

1900 рік став визначальним у відносинах двадцятичотирирічного критика і шістдесятичотирирічного драматурга. Ініціював листування Сергій Єфремов, якому Олександр Лотоцький доручив збирати матеріали для народного видання «Корифеї української сцени». На сьогодні відомі 23 листа Івана Тобілевича до Сергія Єфремова, 1 спільний лист до Єфремова і Дурдуківського та 1 лист до Олександра Дурдуківського. Вони охоплюють період від 1900 до 1905 року включно. Листи знаходяться в особовому фонді Сергія Олександровича Єфремова, який нині зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, і були опубліковані в надзвичайно цінному виданні місцевого видавництва — «Невідомий Іван Тобілевич» (2010, 2012). П'ятнадцять з них, а деякі неодноразово, були пізніше використані Сергієм Єфремовим для підготовки своєї монографії про нашого земляка. Тепер можна тільки жалкувати про те, що нам не відомі зворотні листи згаданих адресатів Івана Тобілевича.

З першого листа від 4 жовтня 1900 року, надісланого з Миколаєва під час гастролей, можна дізнатися про підготовку біографії драматурга та його скромність до своєї персони, про біль заслання і неможливість про це відкрито говорити, про завершення п'єси «Хазяїн». Також Іван Карпович надсилає свої фотокартки та обіцяє зробити свіжу світліну, яку відправив наступним листом від 16 жовтня того ж року. Згодом літературознавець буде широко використовувати фотокартки у різноманітних публікаціях. Цікавий факт із подій 1900 року наводить і сам Сергій Єфремов, згадуючи про свою присутність на читанні нової п'єси «Хазяїн» та жваве обговорення її статусності — «чи комедія, чи драма?» [13, 47].

У 1901 році малим накладом у 1200 екземплярів у світ виходить унікальна книга «Корифеи украинской сцены», історію якої дослідила та

розповіла завідувача відділом мистецтв ОУНБ ім. Дмитра Чижевського Світлана Ушакова на виставці «Корифеи украинской сцены. Нерозгадані таємниці видання» у 2015 році. Книга була видана в київській друкарні Петра Барського, її художнім оформленням займався талановитий художник Петро Шарварок, а авторами були: О. Лотоцький, В. Страшкевич, О. Кошиц, В. Дурдуківський та С. Єфремов. У своїх спогадах «Сторінки минулого» Олександр Лотоцький вказує на своє авторство статей про Кропивницького, Старицького і Карпенка-Карого. Володимир Дурдуківський до збірки підготував статтю про Садовського, а Сергій Єфремов — статтю про Саксаганського (і не даремно, якщо пригадати його першу зустріч з актором на київській сцені у 1895 році). У листуванні цього року Іван Тобілевич постійно згадує про книгу і просить Сергія Єфремова надіслати йому примірник. У передмові до своєї монографії не оминув книгу увагою і Сергій Олександрович, не назвавши із зрозумілих причин жодного авторського прізвища: тотальна радянська репресивна машина була прямим нащадком імперських каральних дій російського шовінізму.

У шести листах 1902 року Івана Тобілевича до Сергія Єфремова автор повідомляє про господарські та домашні справи, обговорює творчість Марка Кропивницького, свої твори «Гандзя», «Суета» і проект — «Сутяги». Турбується про долю 3-го тому «Драм і комедій», яким, як стає зрозумілим з листа від 13 липня, опікувався Сергій Олександрович, окремих видань творів з нього, про «збірник Котляревського», впровадження премії та конкурсу української п'єси. Більшість порушених питань були реалізовані у наступному році, який став пам'ятним в історії української культури та українського духу. У цей рік у Полтаві відбулися урочистості з нагоди 100-річчя виходу в світ поеми «Енеїда» Івана Котляревського. Апогеєм стало велелюдне відкриття пам'ятка автору. Присутніми на відкритті були і Тобілевич, і Єфремов, які не могли не зустрітися і не перекинутися хоча б кількома фразами.

Найбільша кількість листів (вісім) зберіглася за 1904 рік. У них йдеться про театральні справи, творчість та життя, російсько-японську війну. Вона внесла розбрат у стосунки з Іваном Карповичем, якого Сергій Олександрович назвав «білим круком» за бажання перемоги Росії (Тобілевич сподівався на завершення війни, оскільки його син Юрко був мобілізований у російське військо, а Назар постійно знаходився на межі мобілізації) [15, 552, 554]. Зазначена ситуація є темою листа Євгена Чикаленка до Сергія Єфремова від 23 жовтня 1904 року, згадується вона і в монографії останнього. В листуванні 1904 року багато місця відведено виданню 5-го тому «Драм і комедій» в Одесі, до якого Сергій Олександрович готував «коротеньку біографію» автора, і яка так до нього і не ввійшла.

В останньому листі, що зберігся, від 01–04 квітня 1905 року — продовження дискусії, пов'язаної з війною та запитання автора своєму опікуну: «Де п'ятий том?» [20, 366–367]. Він таки вийшов у тому році дещо пізніше. У цей період Сергій Єфремов марно чекав реалізації задуму нової п'єси «Сутяги». Пізніше у своїй монографії про драматурга він дав і пояснення цьому — «не опанований і не виношений матеріал» [13, 58–59].

Протягом 1905–1907 років С. О. Єфремов, за його визначенням, відбував «тюремну повинність» [21, 46, 222], під час якої, з подачі автора підручника «Коротка українська грамати́ка для школи» (1907) та редактора педагогічного журналу «Світло» (1910–1911) Григорія Пилиповича Шерстюка (1882–1911), пристав до ідеї написати історію українського письменництва. Через шістнадцять років вона мала неабияке історичне значення як в його особистому житті, так і в історії зрадянщеної України.

2 вересня 1907 року з Берліну до України прийшла сумна звістка про смерть Івана Карповича Тобілевича, на яку 4 вересня, однією із перших, відгукнулася газета «Рада» об'явою про його смерть та висловленням співчуття від редакції газети. У наступному номері від 5 вересня було розміщено портрет письменника, який був вклеєний у книгу «Корифеи украинской сцены» шість років тому, статтю «Пам'яті Івана Карповича Тобілевича» без авторства та об'яву про виїзд Панаса Саксаганського на зустріч тіла покійного брата.

У цей час до Сергія Єфремова листом від 5 вересня 1907 року звертається Євген Чикаленко з проханням «...надіслати фельєтон про значення його [Івана Тобілевича] в українській літературі і проч... на 2 номери...», додаючи важливе зауваження: «Ви так його любили, що певне, з охотою покладете сей віночок на його могилу» [16, 73]. Наступного року, на першу річницю смерті Івана Карповича, газета «Рада» від 2 вересня (15 вересня) разом із об'явою про поховання в соборі Святого Володимира та портретом письменника друкує і початок статті Сергія Єфремова «Карпенко-Карий (Іван К. Тобілевич)», яка розмістилася аж у шести номерах газети (№№ 200,201,202,203,206,207). Стаття була написана 14–19 серпня 1908 року в Лебединському монастирі, що нині на території сучасної Черкащини (майже на прикордонні з Кіровоградщиною), та подавала позитивні враження автора від перших знайомств із творами драматурга і його особою, його творчий поступ і аналіз найвідоміших творів («Бурлаки», «Суєти», «Ста тисяч», «Розумного і дурня», «Хазяїна», «Житейського моря»), високу оцінку акторської майстерності. Все це можна висловити однією сентенцією Сергія Олександровича: «показна й оригінальна постать». У 1908 році зазначена стаття вийшла в Києві й окремою брошурою «Карпенко-Карий», на жаль, невідомою, але зазначеною

самим Сергієм Єфремовим у передмові до другого видання творів Івана Тобілевича (1910).

У 1909 році політична, економічна і літературна газета «Рада» на другу річницю смерті Івана Тобілевича двічі подає об'яву про panaхиду по драматургу і 1 вересня (14 вересня), і 2 вересня (15 вересня) у Володимирському соборі в день його смерті. Разом із тим, у числі № 198 надруковано статтю Євгена Чикаленка «І. К. Тобілевич (Карпенко-Карий). Сторінка з поминів» та невелику замітку Сергія Єфремова «Раз добром налите серце... (В роковини смерті Карпенка-Карого)», в якій він наголошує, що саме циркуляр 1883 року про звільнення Івана Тобілевича з посади секретаря поліцейського управління народив Івана Карпенка-Карого. У продовження, із доповненням, можна сказати, що Російська імперія «втратила чиновника», а натомість Україна отримала «письменника і артиста».

За цей рік напрацювань Сергія Єфремова необхідно визнати і прикро помилку, яка тягнеться від хрестоматійного видання 1993 року «Літературно-критичних статей» С. О. Єфремова (упорядник Елеонора Соловей). Вона ж продубльована у краєзнавчому виданні 2010 та 2012 років «Невідомий Іван Тобілевич (Карпенко-Карий): листи, п'єси» — про дві публікації Сергія Єфремова у 1909 році. Одна з них була виявлена і підтверджена, а інша — відноситься вже до наступного року [14, 341–342].

У наступний, 1910 рік, було декілька подій, пов'язаних з іменами Тобілевича (Карпенка-Карого) і Єфремова. Найголовніша — вихід другого видання збірки творів у п'яти томах «Драм і комедій» Івана Карпенка-Карого київського видавництва «Вік» із чотирма портретами письменника та передмовою Сергія Єфремова. Передмова із часом стала кісткою його майбутньої монографії про діяча української культури, яку він розширив і доповнив, зокрема літературною критикою останніх п'єс — «Суєти» та «Житейського моря». Газета «Рада» від 2 вересня (15 вересня) знову друкує об'яву про panaхиду по Івану Тобілевичу вже у Софійському соборі Києва, його портрет у траурній рамці, об'яву про вихід другого видання та статтю Сергія Єфремова «Карпенко-Карий. Біографічний нарис (на треті роковини смерті)». Остання — фактично перша біографічна частина його передмови з другого видання, яке він і уклав. Також у цьому номері була надрукована і невеличка замітка «На могилі Карпенка-Карого» під криптонімом «Р.», в якій повідомлялося про встановлення великого хреста із цільного дубу на його могилі, що дійшов до нас на численних фотографіях у фондах обласного краєзнавчого музею. Через тиждень в номері від 22 вересня (5 жовтня) друкується маловідома стаття «артільного батька» Миколи Левитського (1859–1936) «Іван Карпенко-Карий (Тобілевич) і кооперація», в якій згадується і його п'єса «Понад Дніпром» (1897).

Визначною подією для України став вихід одразу двох видань «Історії українського письменства» Сергія Єфремова у 1911 році. В ній розміщено окремий нарис про Івана Тобілевича з портретом та коротким аналізом творчості драматурга. Це була реалізація давньої ідеї, яка витримала ще два видання в Україні та два видання у діаспорі (примірник II тому 1919 року представлений у фонді ОУНБ ім. Д. І. Чижевського, він був подарований бібліотеці у Канадсько-Українським Бібліотечним Центром у 2008 році), перевидавалася і у 90-х роках минулого століття за океаном та в Україні. Газета «Рада» від 3 вересня (16 вересня) 1911 року в останнє подала тільки об'яву про panaхиду у Володимирському соборі і вже більше не поверталася до вшанування пам'яті Івана Карповича.

У 1917 році, в оновленому статусі газети «Ради», «Нова Рада» від 2 вересня розміщено невелику, в одну колонку, публікацію Сергія Єфремова «Карпенко-Карий (В десять роковини смерті)». В ній дослідник акцентує увагу на притаманності і поєднанні у творчості письменника рис реалізму та романтизму. Це був останній крок у підготовчій роботі перед великим та багатограним дослідженням сорокасемирічного літературознавця, на який перший та єдиний раз звернула увагу Елеонора Соловей у 1993 році.

За рік до виходу монографії про Івана Тобілевича у 1923 році Сергій Єфремов у своєму щоденнику зробив декілька цікавих записів. Насамперед, про завершення у травні роботи над останнім нововведеним 17 розділом «Історії українського письменства» — «За п'ять літ (1919–1923)» (включені його сучасники — Тичина, Рильський, Филипович, Зеров, Слісаренко, Осьмачка, Сосюра, Хвильовий тощо). У листі від 3 травня 1923 року до Євгена Чикаленка він зазначає про пересилання «...своїї «Історії» частинами власнику «Української накладні» в Берліні Якову Оренштайну (1875–1944), яка мала представництва і за океаном, для друкування [17, 222–223]. Натомість і Є. Х. Чикаленко у листі від 4 квітня 1923 року повідомляв про пересилку своїх «Споминів» до Америки та скаржився на затримку їх публікації. Вони були надруковані в газеті «Свобода» у м. Джерсі-Сіті протягом наступного року, а в них і окремі розділи: «Родина Тобілевичів» та «Карпенко-Карий і український театр». Разом із тим, у цей час Сергій Єфремов відвідує допити у ГПУ, а свого нового слідчого Шевцова порівнює з позаактовим унтер-офіцером Крайком зі слів багатого козака-хлібороба Сурми Терешка із п'єси Карпенка-Карого «Суєта». «Історія українського письменства» вийшла друком у Берліні у 1924 році четвертим виданням із помітками «нове» та «доповнене».

У серпні 1923 року Сергій Єфремов розпочав книгу про Івана Нечуя-Левицького, яку планувалося друкувати у видавництві «Слово» і яку він завершив, за записом у щоденнику, 12 липня 1924 року. Перебуваючи у Пол-

таві, 16 листопада отримує контракт від видавництва «Сарабкооком» на книжку про Івана Карпенка-Карго, яку мав здати до 1 грудня поточного року.

На 20-ті роки припадає і листування Сергія Олександровича з вдовою драматурга Софією Віталіївною Тобілевич, до якої звертався із проханням допомоги у підготовці цього видання. На сьогодні відомі 11 листів, що охоплюють період з 1923 по 1928 рік, які вперше були оприлюднені у газеті «Літературна Україна» у 2005 році старанням дослідника А. Болабольченка. За 1923 рік зберігся тільки один лист від 27 листопада Софії Віталіївни до С. О. Єфремова, який має дуже важливе значення для розкриття процесу підготовки монографії.

З нього дізнаємося, що її від'їзд до м. Погребища (тепер на Вінниччині) на заробітки в аматорській трупі при цукровому заводі, яка була утворена у 1922 році, загальмувала цю роботу. Було декілька причин від'їзду 25 листопада: бідність, відсутність роботи в Києві та питання від ЧК про перебування січових стрільців на Хуторі Надія у 1918 році. Усе ж, Софія Віталіївна дала обіцянку, із поверненням задовільнити прохання, констатувавши: «Світ не завалиться, коли книжка вийде на один місяць пізніше». Найвірогідніше, це й справдилося, оскільки автор у своїй роботі згадує папери небіжчика і надає перелік незавершених творів драматурга, як «Сутяги», «Мазепа», «Хлібороб (Земля)», «Старе гніздо» та розділи невідомого оповідання, які зараз зберігаються в обласному краєзнавчому музеї.

Разом із тим, у листуванні Єфремова і Чикаленка 1923 року порушується питання фінансової допомоги дочці письменника Ірині (Ярині) Іванівни Студницькій (Студничці), яка у той час жила у Чехії. Продовжував опікуватися українськими діячами і наступного року, коли 18 січня на засіданні експертної комісії при секції наукових робітників ВУАН порушив питання про фінансовий стан Панаса Саксаганського, Софії Тобілевич та Марії Заньковецької. Про останню влучно зауважив у своєму щоденнику: «... „народна артистка“ [першою отримала у 1923 році] з перспективою голодувати. Бідую, як і всі старі діячі».

Рік смерті Леніна Сергій Єфремов у щоденнику розпочав із нищівного сарказму існуючій радянській дійсності, пересипаючи його анекдотами і афоризмами. Згадав Різдвяні свята за старим календарем та 27 лютого зазначив вихід друком багато ілюстрованої монографії «Карпенко-Карий (Ів. К. Тобілевич): критично-біографічний нарис» зі словами: «Видано гарно, а надто як на теперішній час». Натомість, у листі П. К. Саксаганського до Д. І. Яворницького від 11 січня 1924 року Панас Карпович повідомляє, що «зараз я одібрав від С. Єфремова книжку» та висловлює своє незадоволення від оприлюднення розбрату між братами Тобілевичами з приводу російсько-японської війни 1904–1905 років [6, 275–276].

У травні Сергій Єфремов дає згоду на передрук монографії в берлінській друкарні Якова Оренштайна, що підтверджено як їх листуванням, так і листуванням С. Єфремова з Є. Чикаленком. Прикладом подібного видання є монографія С. О. Єфремова «Іван Левицький-Нечуй» цього ж року та видавництва, яка надійшла від Канадсько-Українського Бібліотечного Центру до ОУНБ ім. Д. І. Чижевського. Одне прикро, що у науковій літературі порядок видань монографії про Карпенка-Карого подано в іншій послідовності.

У 2019 році до фондів обласного краєзнавчого музею надійшов примірник монографії «Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич): критично-біографічний нарис» Сергія Єфремова, від особи яка бажає залишитися невідомою. На жаль, у книзі втрачено первісну обкладинку, замість неї книжковий блок одягнений у новостворену палітурку 70-х років минулого століття. Втрачено і останні аркуші з третім додатком. Це не зменшує цінність нового експонату, оскільки, за твердженням попереднього власника, на авантитулі книги є автограф Сергія Олександровича Єфремова червоним олівцем «К-Карий». З подальшої розповіді став зрозумілим і шлях книги від С. О. Єфремова до С. В. Тобілевич, від С. В. Тобілевич до відомого київського педагога, який у свій час зазнав політичних репресій, Ф. М. Томасевича. Останнє підтверджено його автографом фіолетовим чорнилом «Ф. Томасевич // 31/XII 1941», який також знаходиться на авантитулі книги. Вже від сина Федора Миколайовича книга потрапила до останнього приватного власника і згодом до музею.

Такому подарунку родини Тобілевичів могла сприяти і його дочка Марія Іванівна Тобілевич (Прохорова, Кресан), яка у 1941 році повернулася у німецький Київ та працювала в українських школах. Окрім цього, вони могли бути знайомими ще за часів Української народної республіки, коли вона викладала французьку мову в Другій українській гімназії, щосуботи відвідувала літературні салони за участю Михайла Рудницького, Миколи Зерова, Михайла Жука та інших, входила до делегації київської інтелігенції на зустріч з Директорією 18 грудня 1918 року.

У 1925 році виходить томик «Вибраних творів» Карпенка-Карого, передмову до якого написав укладач Олександр Дорошкевич. Два екземпляри цього видання зберігаються у літературно-меморіальному музеї І. К. Карпенка-Карого міста Кропивницького, один, трохи відмінний, — у обласному краєзнавчому музеї. Олександр Дорошкевич у роботі користувався і архівом Івана Тобілевича, і напрацюваннями Сергія Єфремова. Він же зіграв і злу роль в долі Сергія Олександровича, марно в листі до нього від 20 липня 1925 року Софія Віталіївна його охарактеризувала «недобрим чоловіком» з «угодливою критикою творів», під час справи

«СВУ» і суду над її «лідером» Сергієм Єфремовим. І це не дивлячись на їх спільну роботу над Шевченківським (1926) та Кулишевським (1927) збірниками. Дорошкевича у середині 30-х років не оминула радянська репресивна машина. Він був арештований і висланий з України, повернувся майже забутим у наукових колах.

Софія Віталіївна Тобілевич листувалася із Сергієм Єфремовим майже до його арешту. У листах із Зінов'євська, Хутора та Бердичева докладно розповідає про побут, господарчі роботи, ремонт будівель, догляд за могилою драматурга і актора. Разом із цим бідкається, що селяни навколишніх сіл не знають Івана Тобілевича (Карпенка-Карого). Складна фінансова ситуація довела до того, що у 1926 році селяни до половини розкопали могилу письменника з надією знайти гроші, але вчасно покинули ганебну справу. Софія Тобілевич сумує за втраченими картинами, рукописами, книгами, підсумовуючи це словами: «Хвиля революції знесла все в море небуття!».

Через багато років до нас повернулися імена і факти. У 1995 році виходить навчальний посібник Л. С. Дем'янівської «Іван Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич). Життя і творчість», в якому дослідниця рясно цитувала Сергія Єфремова про Івана Тобілевича, посилаючись на його монографію. У першій спробі поєднати ці особистості в українському культурному просторі авторкою допущено декілька неточностей [5, 143]. Розширили наші знання видане 2002 року «Науковою думкою» «Вибране» С. О. Єфремова та книга «Театр як Доля: Іван Тобілевич (Карпенко-Карий)» видавництва «Імекс-ЛТД» (2012 рік). В останній при передруку монографії Сергія Єфремова з технічних причин було пропущено дві сторінки. На першій йдеться про навчання Івана, вміння боронитися кулаками, його зброю — гострі насмішки, про вплив протестних настроїв з приводу російсько-турецької війни 1877–1878 років, роль вчителя історії Гордова, творів Пирогова та нової освіти на свідомість молодика [13, 13–15]. На другій — характеристика переломного періоду в творчості письменника на кшталт Толстого і Гоголя, який привів і Тобілевича до пошуку відповіді на питання про сенс життя [13, 91–92].

Таким чином, дружні стосунки Сергія Єфремова та Івана Тобілевича, творча наснага і працьовитість спонукали, а обопільна скромність не завадила утворитися ґрунту, на якому зросли теплі спомини та друковані слова. Ними пройняті листи, щоденникові записи, газетні публікації та й монографія Сергія Єфремова «Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич): критично-біографічний нарис», в якій зосереджена велич українського духу творця драм і театральних образів та їх шанувальника і літературного критика. Саме відвертість і щирість їх спілкування, його довготривалість, прийдешність та моральна стійкість допомогли дослідити ці аспекти і вибудувати

повагу та світлу пам'ять про цих непересічних особистостей української культури.

Використані джерела та література:

1. Адрес на ім'я: «Трьом братам – артистам» І. К. Карпенкові-Карому, М. К. Садовському та О. К. Саксаганському. – Київ. – 1900. – (Кіровоградський обласний краєзнавчий музей - далі КОКМ). КОКМ – Інв. № АІ-530.
2. Болабольченко А. Відновлюючи правду // Літературна Україна. – 2005. – № 20 (5107). – 26 травня; – № 21 (5108). – 02 червня; – № 22 (5109). – 09 червня. – С. 8.
3. Босько В. «На добро громаді...»: педагог, перекладач і театральний діяч Марія Тобілевич (Кресан) // Вечірня газета. – 2010. – № 36 (1172). – 03 вересня. – С. 7.
4. Володимир Винниченко: «Бо я – українець»: Дайджест-конспект життя і творчості за матеріалами досліджень Володимира Панченка. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2011. – 512 с.
5. Дем'янівська Л. С. Іван Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич). Життя і творчість: Навч. Посібник. – К.: Либідь, 1995. – 144 с.
6. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 2: Листи діячів культури до Д. І. Яворницького. – Дніпропетровськ: ОП «ДКД», 1999. – 460 с.
7. Єфремов С. О. Вибране. – К.: Наукова думка, 2020. – 760 с.
8. Єфремов С. О. За рік. 1912-й. Під обухом. Більшовики в Києві. – К.: Вид. «Орій», 1993. – 136 с.
9. Єфремов С. О. Іван Левицький-Нечуй. – Київ - Ляйпціг: Українська накладня. – 19[24]. – 192 с.
10. Єфремов С. О. Історія українського письменства. Вид. 4 з одмін. й додат. Том II. – Київ – Ляйпціг – Коломия – Winnipeg MAN: Українська накладня – Галицька накладня – Ukrainian Publishing, 1919. – 463 с.
11. Єфремов С. О. Історія українського письменства. – К.: Femina, 1995. – 688 с.
12. Єфремов С. О. Історія українського письменства. Т. 1; Т. 2. – Нью Йорк, 1991. – 448 с.; 460 с.
13. Єфремов С. О. Карпенко-Карий (Ів. К. Тобілевич): критично-біографічний нарис. – К.: Вид. «Соробкоп», 1924. – 112 с. – КОКМ. – Інв. № АІ-22656.
14. Єфремов С. О. Літературно-критичні статті. – К.: «Дніпро», 1993. – 349 с.
15. Єфремов С. О. Щоденник (1.01.1895 – 4.02.1896). Про дні минулі: спогади (1876 – 1907). – К.: Темпора, 2011. – 792 с.
16. Єфремов С. О. Щоденники, 1923 – 1929. – К.: ЗАТ «Газета «Рада», 1997. – 848 с.
17. Є. Чикаленко, С. Єфремов. Листування. 1903 – 1928 роки. – К.: Темпора, 2010. – 384 с.
18. Малаков Д. Згадка про трьохсот киян з 1942 року. – Режим доступу : <http://chtyvo.org.ua>.
19. Невідомий Іван Тобілевич (Карпенко-Карий): листи, п'єси. – Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2010. – 508 с.

20. Невідомий Іван Тобілевич (Карпенко-Карий): листи, п'єси. Вид. 2-ге, перероб. та доп. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 576 с.
21. Панченко В. Є. Літературний ландшафт України. ХХ століття. 50 «слайдів». – К. : Ярославів Вал, 2019. – 528 с.
22. Панченко В. Є. Повість про Миколу Зерова. – К. : Дух і Літера, 2018. – 624 с.
23. Панченко В. Є. Сонячний годинник. Книга палігрима. Вид. 2-ге. – К. : Темпора, 2019. – 436 с.
24. Театр як Доля: Іван Тобілевич (Карпенко-Карий). – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 366 с.
25. Чикаленко Є., Винниченко В. Листування. 1902 – 1929 роки. – К. : Темпора, 2010. – 448 с.
26. Чикаленко Є. Х. Спогади (1861 – 1907). – К. : Темпора, 2011. – 544 с.
27. Шепель Ф. Микола Левитський, іменем якого названо одну з вулиць у Кропивницькому, - про Івана Карпенка-Карого // 3 перших уст. – Режим доступу: <http://zpu.kr.ua/2020>. – 3 червня.

The article is devoted to the personal and business relations of Serhiy Efremov and Ivan Tobilevych, analysis of epistolary heritage, introduction into scientific circulation of a new museum object.

Keywords: Efremov, Tobilevich, Theater, criticism, token.

Ігор Смичек*

м. Кропивницький

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МАРКА КРОПИВНИЦЬКОГО ТА ЇЇ ОЦІНКА В ЛІТЕРАТУРНІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ФРАНКА

Досліджено роль, яку відіграв М. Л. Кропивницький у становленні першого в світі Українського професійного театру. Наголошено на важливості культурно-просвітницької діяльності митця як засобу становлення єдиного Галицько-Наддніпрянського культурного простору, його уведення в загальноєвропейський контекст. Прослідковано, яким чином творчість Марка Лукича знайшла відображення у критиці та художніх творах Івана Франка.

* Смичек Ігор Володимирович – член Національної Спілки театральних діячів України, художник; автор ідеї перейменування Кіровограда на м. Кропивницький.

Ключові слова: Марко Кропивницький, український професійний театр, Галичина, Наддніпрянщина, Іван Франко.

Певно кожен мешканець нашого міста хоча б раз в житті відвідав обласний театр, що носить ім'я видатного нашого земляка Марка Лукича Кропивницького. Але мало хто розуміє значимість культурно-просвітницької діяльності засновника першого в світі Українського професійного театру та його впливу на погляди великого письменника, філософа і гуманіста Івана Франка. Адже справа Кропивницького виходила далеко за межі театрального мистецтва, вона надала поштовх не лише для створення Галицького театру, але й згуртувала дві рідні спільноти Західної та Східної України, що існували на межі двох імперій, в єдину українську націю.

Певно кожен мешканець нашого міста хоча б раз в житті відвідав обласний театр, що носить ім'я видатного нашого земляка Марка Лукича Кропивницького. Але мало хто розуміє значимість культурно-просвітницької діяльності засновника першого в світі Українського професійного театру та його впливу на погляди великого письменника, філософа і гуманіста Івана Франка. Адже справа Кропивницького виходила далеко за межі театрального мистецтва, вона надала поштовх не лише для створення Галицького театру, але й згуртувала дві рідні спільноти Західної та Східної України, що існували на межі двох імперій, в єдину українську націю.

Тож мета нашої розвідки — дослідити, яким чином культурно-просвітницька діяльність Марка Кропивницького посприяла утворенню єдиного українського культурного простору та уведенню його в загальноєвропейський контекст; прослідкувати особливості світоглядного впливу творчості Марка Лукича на Івана Франка.

В останній чверті XIX — на початку XX сторіччя Іван Франко зробив великий внесок в українську революційно-демократичну театральну естетику та в художні надбання українського театру. Перебуваючи в тісних зв'язках з діячами українського мистецтва: видатною співачкою Соломією Крушельницькою, українським Бояном-композитором М. В. Лисенком, Лесею Українкою, Михайлом Коцюбинським, Панасом Саксаганським (Тобілевичем), Іван Франко чверть свого життя присвятив театральній справі як драматург, критик та дослідник історії українського театру в період його становлення. Слово про театр у Франка завжди було вагомим і переконливим. Воно близьке до поглядів на театр Т. Шевченка, О. Островського, К. Станіславського і, передусім, нашого земляка Марка Кропивницького. Тому стає зрозумілим те вимогливе спостереження за творчою і організаторською діяльністю Кропивницького — драматурга, актора, режисера, антрепренера і композитора.

Опікуючись становленням театру на Галичині, яка перебувала на той час під політичним і духовним тиском Австро-Угорської імперії, Франко розумів і становище Наддніпрянського театру в Росії. Вважаючи М. Кропивницького «славнозвісним по всій Україні» автором «оригінальних творів», зокрема, книжки, яка є свідченням «ліпших проявів літературного життя одноплемінної нам України», Франко зауважував, що М. Кропивницькому не все вдавалося відразу. Ранні твори драматурга, на думку критика, хибували на недовершеність композиції, недостатню стрункість побудови сюжету. Але з часом Франкова думка змінювалася. Він писав: «Українська публіка, котра так довго не чувала зі сцени рідного слова, з великим ентузіазмом приймає сей широко пливучий потік бесіди народної і буде ним любоватися, особливо ж чуючи його з уст такого артиста, як Кропивницький».

І. Франко помітив, що твори драматурга в сценічних постановках виглядають інакше. Зокрема, що вони написані не за усталеними нормами теорії драми, а навпаки, з порушенням цих норм. Тому, розглядаючи сюжет драми Кропивницького «Глитай, або ж Павук», котру пізніше він назве «одною з ліпших драматичних штук» українського репертуару, порівнював її з драматургією О. Островського. Він підтримував здорові зерна реалізму Кропивницького та із задоволенням констатував розквіт драматичного таланту письменника, а його художні твори «запевняють йому в історії українського театру не тільки ім'я одного з його батьків, але також в історії нашого письменства ім'я видатного драматичного автора».

Оглядаючи історію українського театру першої половини XIX сторіччя, Франко робив висновок, що «від кінця XVIII віку театр на Україні мав свою доволі багату і цікаву історію і при сприяючих обставинах міг би був стати справді освітньою, цивілізаційною і національною силою..Та він нею не стався...». Бо причина цього, на думку Франка, полягала в «обрусінні» царатом України, його колонізаторській політиці, а також у відсутності в театрі суспільно значимого українського репертуару, що «був убогий» після І. Котляревського та Г. Квітки-Основ'яненка аж до часів М. Кропивницького.

Визнаючи нашого земляка батьком українського театру, Франко віддавав йому шану як борцеві за національну культуру, її очищення від іноземних впливів та проти русифікаторської політики російського самодержавства. Бо й справді внаслідок поліцейських переслідувань у 80-х — 90-х роках XIX століття театр корифеїв української сцени не міг потрапити не лише за межі російської імперії, скажімо, в Галичину чи Сербію, як того прагнув Кропивницький, а навіть в окремі губернії, на які була поділена Україна і куди приїзд театру був заборонений.

Серед строкатої картини життя і діяльності Кропивницького, особливо значущою для нього самого і для історії галицько-українських зв'язків була подорож до Галичини на запрошення антрепренерши галицької трупи Теофіли Романович (у літо 1875 року). Кропивницькому доручили режисуру опереткових вистав, хоча його творчі інтереси лежали в зовсім іншій площині. Та це не головне, що бентежило Кропивницького. Гірким було переконання, що загальний стан акторського мистецтва тогочасного галицького театру був ще дуже і дуже низький, а репертуар засмічений австрійськими, польськими, німецькими та французькими впливами. От що писав тоді Кропивницький: «...Брак талантів, брак репертуару, брак творів, брак... достатків... В Тернополі і в Чернівцях були путящі театральні зали; що до таких міст як..., то там робились вистави в стайнях... З одного боку за загородою коні ржуть, а з другого — артисти співають...» Але режисер і драматург не бездіє. Робить переклади російської літературної класики на українську, ставить вистави і бере участь як актор у п'єсах Квітки-Основ'яненка, Котляревського, Шевченка, долучаючи галичан до російської та української класики. Галицька громадськість надавала виступам Кропивницького значення не тільки культурного, а й політичного. Адже нарешті їх мрії про фантастичний край східної України збулися, побачивши автентичного оригінального українця, високого зростом, міцної статури, з виразними рисами лица, сильним звучним голосом, який уособлював собою тип чоловічої краси, зокрема легендарних запорожців. З цього приводу Іван Франко говорив, що галичани мають дякувати Кропивницькому і його театральній школі за співпрацю у ствердженні реалістичних традицій з появою на галицьких сценах українських п'єс Кропивницького, Карпенка-Карого, Панаса Мирного. А драму Кропивницького «Глитай, або ж павук» великий гуманіст Франко вважав оздобою української сцени, «одною з ліпших драматичних штук» українського репертуару.

Перебуваючи в Галичині, Кропивницький виступає і як палкий патріот-громадянин. На горезвісну фразу царського сатрапа, міністра внутрішніх справ Валуєва: «Не було, не має і бути не може» — він стверджує, що «Була, є і буде така культура, бо існував, існує й існуватиме багатомільйонний український народ. А тому необхідно вести повсякденну і самовіддану боротьбу проти всіх спроб розглядати цей народ як «плем'я», а його мову — як «південноросійський діалект чи наріччя». Таку боротьбу Кропивницький вів усе своє життя і закликав до неї передових діячів Галичини.

Відомо, що протягом десяти років (до 1893-го) театру заборонялося відвідувати Київ. І не випадково. Адже поява трупи у Києві у листопаді 1882 року (у тому самому Києві, який вважався центром політично небезпечної для самодержавства «партії українофілів») стала явищем над-

звичайним, приголомшливим, а головне — несподіваним і вражаючим. Вистави трупи Кропивницького уже не можна було заборонити. Будь-яке обмеження, утиск здатні були викликати лише зворотню — бурхливу і небажану — реакцію. Пам'ятаючи указ 1876 року про заборону українського слова, названий Франком «соромною плямою» на всій «історії відносин між двома руськими народностями», самодержавницька влада спочатку не підозрювала, що українські вистави можуть мати не лише художній, але й політичний резонанс.

Гра акторів трупи Кропивницького перетворилася на подію надзвичайної ваги. Газетні шпальта «Зари», «Труда», «Южного края» зарясніли повними захвату відгуками. Саме така реакція киян і стала предметом спеціальних доносів агентів поліцейського нагляду, що відразу ж полетіла до Петербурга. В них зокрема зазначалося: «На півдні Росії сформована малоросійська трупа, якою керує автор кількох малоросійських п'єс Кропивницький і яка, переїжджаючи з одного місця до іншого, дає свої вистави майже виключно малоросійською мовою... Успіх цієї трупи, наприклад, у Києві був останнім часом такий великий, що викликав неприємності в театрі». Але влада, яка так боялася появи малоросійського театру, що дійсно згуртував українство в потужну спільноту, спізнилася. Попри всі утиски і заборони з боку самодержавства Український професійний театр було створено не у Києві, а здавалося б в непримітному містечку Єлисаветграді, де поліцейські заборони ще не набули форми відвертого протистояння.

Як відомо, з другої половини XIX сторіччя наше місто називали «театральним», а городяни мали змогу бачити не лише російських, але й зарубіжних артистів. Подія, що засвідчила створення Українського професійного театру в Єлисаветграді, мала і міжнародне значення. Але російська влада ще цього не усвідомлювала. Бо розрахована на обрусіння українського народу політика самодержавства доволі впевнено зреалізовувалася на цій території. Однак попри різні адміністративні перешкоди і «кліщі», за словами Франка, «постав український театр», біля керма якого стояли М. Кропивницький, М. Старицький, М. Садовський, П. Саксаганський та патріотично налаштована молодь. Зігравши на сцені єлисаветградського театру «Наталку Полтавку» І. Котляревського, колектив трупи Кропивницького засвідчив, що віднині українці не просто народ, а нація — зі своєю культурою і мовою.

Запитаєте, чому Кропивницький для цього обрав саме оперу Котляревського? Бо героями в ній виступали люди з простого народу — кришталеву чистої душі і помислів, не зіпсовані нравами аристократичного світу; вони демонстрували красу своїх поетичних почуттів без психологічних ускладнень, як то було в класичній трагедії та міщанській драмі. Як писав Франко,

вона «дозволяла зазирнути в душу тих верств народу, котрих тільки рідко доторкається перо драматичних списателів Західної Європи».

На думку Франка, причина нечуваного успіху українських вистав у постановках Кропивницького полягала у головній силі театру — в акторах та його репертуарі. «Гра українських артистів, — писав він, — то не була дилетантська імпровізація, але здобуток сумлінних студій, глибокого знання українського народу і його життя, освітленого інтуїцією великих талантів». Він казав, що український театр в Росії став «вогнищем українського письменства». Навіть появою своїх творів — «Украденого щастя», «Рябини» та ін. — Франко завдячував саме цьому впливові. На загальних зборах «Руської бесіди» у Львові наприкінці грудня 1894 року Франко заявив, що розвиток галицького театру «датується від впливу українського», тобто впливу театру Кропивницького із Наддніпрянської України. Це ще один доказ того, який величезний вплив справа Кропивницького мала на становлення Галицько-Наддніпрянських культурних відносин. І, без сумніву, можна говорити про те, що завдяки неймовірним зусиллям Кропивницького, його самовідданих праці у боротьбі за національну культуру і мову, Франко вбачав в його особі побратима по духу. Не відомо, чи зустрічалися ці два велетні особисто. Але якщо так, то, без сумніву, їх поєднували біль і турбота за долю українського народу, його культуру, його місце в сім'ї європейських націй.

Український театр, створений Кропивницьким, посів гідне місце у вінку європейських культур і продовжує високо нести прапор народності, життєвої правди, добра і любові, піднятий нашими геніями. Хоча І. Франко і не став засновником театру на Галичині, проте він став Розумом нації. Його інтелект сягав далеко за межі театральної культури і мистецтва. Він був письменником, поетом, публіцистом, істориком, економістом, філософом-гуманістом. Але й опікувався театральною справою, написавши низку п'єс, які стали шедеврами світової класики, зокрема «Украдене щастя». Геній Кропивницького, виявлений у практичних діях, також був спрямований на позитивні зміни у суспільному житті народу. Тому Франко завжди мав довіру до свого східного побратима, який не тільки заснував перший професійний театр на Україні, але й підготував цілу плеяду талановитих акторів і режисерів, наприклад, І. Гриневиського та Г. Біберовича, які очолили професійні театральні трупи на Західній Україні, зокрема театр «Руська бесіда» у Львові.

Геній Кропивницького сьогодні треба оцінювати вже не тільки у культурній, але й у громадсько-політичній площині. Бо як і Шекспір створенням національного театру в Англії засвідчив існування північної нації британців, так і Кропивницький отримав право називатися розбудовником

Української нації, засвідчивши перед усім світом, що «була, є і буде така культура, доки існує багатомільйонний український народ».

Використані джерела та література:

1. Білоштан Я. Іван Франко і театр. Київ : Видавництво «Мистецтво», 1967. 160 с.
2. Йосипенко М. Марко Лукич Кропивницький. Київ : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1958. 324 с.
3. Кропивницький М. Твори (в шести томах). Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1959.
4. Чаговець В. Життя і сцена. Київ : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1956. 212 с.
5. Кропивницький М. Вибрані п'єси. Київ : Видавництво художньої літератури «ДНПРО», 1965. 456 с.
6. Кисіль О. Український театр. Київ : Видавництво «Мистецтво», 1968. 260 с.
7. Кропивницький М. Драматичні твори. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1990. 608 с.

The role of M. L. Kropyvnytskyi in the formation of the world's first Ukrainian professional theater has been studied. The importance of the artist's cultural and educational activities as a means of forming a united Galician-Dnieper cultural space, its introduction into the European context is emphasized. It is traced what influence the work of Mark Kropyvnytskyi had on the critical publishings and works of art of Ivan Franko.

Key words: Marko Kropyvnytskyi, Ukrainian professional theater, Galicia, Dnieper region, Ivan Franko.

Кирило Поліщук*

м. Кропивницький

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР В ОДЕСІ ТА ПЕТЕРБУРЗІ

(Гастролі корифеїв крізь призму театральних рецензій)

Окреслено особливості розвитку української драматургії кінця XIX – початку XX століття. Утверджено думку про перший український професійний театр як форпост на захисті української мови та культури у той час.

* Поліщук Кирило Миколайович – к.філол.н., ведучий Українське радіо UA: Кропивницький.

Особливу увагу приділено гастролям театру корифеїв до Петербургу та Одеси, що тривали з 11-го листопада 1886-го року по 15-те лютого 1887-го. На базі театральних рецензій цього періоду прослідковано, яке враження на петербурзьку та одеську публіку справляли виступи трупи М. Кропивницького. Прослідковано певні трансформації сприйняття українського театального мистецтва та української культури загалом, – попри упереджене ставлення до неї, зумовлене російським імперським шовінізмом.

Наголошено на перспективності вивчення театральних рецензій цього періоду як джерела вивчення еволюції сприйняття п'єс українських драматургів впродовж часу.

Ключові слова: театр корифеїв, гастролі, Одеса, Петербург, театральна критика, рецензія, кінець XIX століття, початок XX століття.

Українська драматургія та театр кінця XIX — початку XX століття вперше вийшли на професійний рівень, заявивши про себе плеядою талановитих театральних діячів та драматургів, створивши високохудожні драматичні твори, які вже витримали випробування часом і стали літературною класикою. Українській тогочасний театр був справжнім форпостом на захисті української мови та культури. В авангарді цього руху стояли видатні драматурги, режисери та актори Марко Кропивницький, Михайло Старицький, Марія Заньковецька, Іван Карпенко-Карий, Микола Садовський, Панас Саксаганський.

Трупа Марка Кропивницького, майже від свого заснування, багато гастролювала містами. Після довгих клопотань трупа у 1886 році змогла отримати дозвіл на довгоочікувані виступи у тогочасній столиці Російської Імперії. Туди відправилась плеяда талановитих акторів із блискучим репертуаром, у якому окрім традиційних «Назара Стодолі», «Сватання на Гончарівці» та «Наталки Полтавки» були також п'єси Івана Карпенка-Карого та Марка Кропивницького. Гастролі тривали з 11-го листопада 1886-го року по 15-те лютого 1887-го.

Актори розуміли свою місію, усвідомлювали усю вагу цих виступів у Петербурзі для українського театру і, як би це пафосно не звучало, для українського мистецтва загалом. З цього приводу Микола Садовський зазначає: «Їхали свідчити Петербургові, що живе ще слово українське, що не задавили його ні Петрові батоги [...], ні Катерина [...], ні навіть благородний, високогуманний закон 1876 року царя-освободителя не задавив святого слова 40-мільйонного народу. Воно знову оживає і сміється знову. І справді, слово українське, залунавши у столиці, зворушило все її суспільство» [25, с. 33]. І дійсно, актори з України змогли завоювати прихильність різного роду петербурзької публіки — від пересічних обивателів, дрібних чиновників, до вищої столичної знаті.

Гра українців викликала широкий резонанс у місті. Квитки продавались за тиждень, черги, за словами Садовського, утворювались такі, що на вулиці біля театральної каси припинявся рух через натовп, який хотів потрапити на виставу «трупі з Назарету», а зали були заповненні щерт [25, с. 34]. Зумовлений такий ажітаж кількома чинниками. Зокрема тим, що українська мова та українські типи, зображені у п'єсах, розглядались публікою як певна екзотика. Почути українське слово у салонах, де звучала тільки французька та російська мови — було великим задоволенням для петербурзької публіки, це було чимось новим, незвичним. Другий фактор — надзвичайний талант акторів, самовіддача та сценічна щирість. Насамперед йдеться про Марію Заньковецьку, про яку Микола Садовський зазначив, що достатньо лише її імені, щоб зібрати повний зал. Третій фактор — у Петербурзі було багато українців. «Землячки» приходили на вистави, аби почути рідне, призабуте українське слово, а після вистав зізнавались «Я — мовляв — теж малорос, але вже давно з України і балакати не вмію, хоч усе розумію» [25, с. 34].

Трохи сухої статистики, яка передає ажітаж навколо трупи Кропивницького у Петербурзі: «У грудні 1886 року в залі Кононова, де грала трупа Кропивницького, побувало 20495 чоловік, тоді як у Михайловському театрі, — грали французька і німецька трупи, — лише 18635 чоловік, а в Малому, де давала вистави російська оперета, — тільки 13854. Те ж саме за першу половину лютого 1887 р. (зал Кононова — 14265, Малий театр — 10010 чоловік) і за квітень 1890 р.: у театрі Неметті, де цей сезон грала трупа Кропивницького, — 15285, а в Малому, де давала вистави італійська опера, — 10760 чоловік» [9, с. 176]. Факти говорять самі за себе.

Слава трупи Кропивницького росла, у результаті чого виставами українців зацікавились царські особи — князь Костянтин Костянтинович, княгиня Олександра Осипівна та імператор Олександр III. Українські актори грали «на імператорській сцені — у Маріїнському театрі, де ні до, ні після цього не одержувала дозволу виставляти спектаклі жодна з провінційних труп» [22, с. 130]. Акторів запрошували грати на благодійні концерти, влаштовували численні прийоми, нагороджували цінними подарунками. Але головною їх винагородою, беззаперечно, було визнання. Марка Кропивницького та Марію Заньковецьку запрошували грати до престижного імператорського Александринського театру, зваблюючи найвищими на той час гонорами. Але вони відмовились, мотивуючи це тим, що лише на російські ролі вони не погоджуються, якщо не будуть грати «малоросійські» [22, с. 131]. Це ще раз говорить про усвідомлене месіанство славетних українських акторів, їх служіння українському мистецтву.

Вистави ж отримали багато позитивних відгуків, надрукованих у тогочасній пресі. Серед рецензентів тогочасного Петербургу найбільш впливовим вважали Алексея Суворіна (1834–1912) — видавця газети «Новое время», власника найбільшої в Росії книговидавничої фірми, письменника, драматурга, журналіста та критика. Книга Суворіна «Хохлы и хохлушки», яка з'явилась друком у 1907-му році, містить у собі рецензії на окремі вистави «малоросійської трупи» (насправді декількох українських труп) під час гастролей у Петербурзі різних років (від 1886 до 1899), які вже з'являлись на сторінках петербурзьких газет. Книга засвідчила собою той факт, що українська трупа Кропивницького на своїх перших гастролях у тогочасній столиці Російської імперії викликала захоплення театральної публіки та самого Суворіна, який перш за все високо оцінив режисуру Кропивницького, та акторську гру Марії Заньковецької.

Суворін усебічно та розгорнуто характеризує майстерність Марії Заньковецької. Найлаконічніша з його оцінок: «Талант, талант, большой талант!» [28, с. 15]. Він ставить Заньковецьку за силою таланту на один рівень із акторами світового масштабу. Суворін зазначає: «ни одного фальшивого звука, ни одного жеста, которые бы противоречили цельно намеченному типу. Вот где истинный талант, вот где настоящее актёрское творчество, напоминающее Мартынова и Щепкина» [28, с. 16]. Суворін у своїй характеристиці ставить Заньковецьку вище за найвідомішу акторку XIX — початку XX століття Сару Бернар: «Я бы сравнил её с Сарой Бернар, но эта актриса никогда меня не трогала, тогда как у госпожи Заньковецкой очень много чувства и нервности в игре» [28, с. 19].

Незважаючи на схвальні відгуки Суворін все ж критикував літературну складову вистави — драматичний текст. Що говорить про упереджене ставлення Суворіна до українських драматургів, а також його амбівалентність: з одного боку він захоплюється акторською майстерністю «хохлів і хохлушек» (що є по-суті вже великим компліментом для українського мистецтва), а з іншого боку не може примиритись із тим фактом, що «малорос» може створити гідну великої сцени п'єсу.

Упередженість Суворіна демонструє типові погляди тої частини російської інтелігенції, яка зверхньо ставилась до українського мистецтва. Тут слід говорити про так зване імперське мислення та великоруську зверхність. Російська інтелігенція українську мову вважала діалектом російської, драму — низькопробною (із шароварщиною, постійними піснями, танцями), усю культуру — вторинною. Микола Садовський у своїх мемуарах описує деякі епізоди, які добре ілюструють цю тезу. Відомо, що перед тим як з'явитись на сцені п'єса мала пройти цензорський комітет. Ось як цензор відповідав Миколі Садовському на прохання пояснити, чому «Безталання»

Івана Карпенка-Карого (під тодішньою назвою «Чарівниця») не отримала дозволу: «Мы не обязаны давать вам объяснения. Нам надоели ваши хохляцкие произведения и от них просто отбою нет» [25, с. 59]. З цього стає зрозумілим, що українська драматургія та загалом література того часу була на підйомі, створювалось багато п'єс, причому українською мовою, але вони не проходили цензуру.

У своїх спогадах інший з братів Тобілевичів — Панас Саксаганський — цитує петербурзького літературознавця Александра Пипіна: «Видите ли, дорогой мой, все те, что стоят у кормила правления, считают, что никакой такой Украины нет, и смотрят на вас, как бы сказать, ну, — как на секту; вследствие этого согласиться писать о том, куда поставит искусство этой, по их мнению, секты, — не приходится» [26, с. 119]. Таку відповідь отримав Саксаганський на пропозицію написати до газети про українську трупу у Петербурзі. Це яскраво засвідчує великоруську зверхність — звичний і до цього часу імперський шовінізм.

Садовський у мемуарах розповідає, що Суворін не сприймав української мови, називав її смішною, пояснюючи це перекладом монологу Гамлета навмисно зробленого не коректно, аби дискредитувати українську мову, показати її недолугою: «Бути чи не бути, вот так заковика!»; називав українську «детским лепетом», діалектом російської, мотивуючи це тим, що він усе розуміє українською. Але петербуржець не зміг перекласти запропоновані Садовським рядки Шевченка: «Гармидер, галас там у гаю // Срамотні співи аж лящить» [25, с. 69]. Згадує Садовський, що Суворін також критикує п'єси, які грає трупа Кропивницького, пропонує їм грати «великі» п'єси світової класики, наприклад Шекспіра, переходить на російську сцену, і покинути «свої легенькі», тобто українські, адже через них актори марнують свій талант. Мабуть, спираючись на ці факти, А. Новиков у своїй монографії «Українська драматургія і театр» називає Суворіна неприхованим українофобом [22, с. 128]. Така негативна характеристика зовсім не виділяє його із ряду російських інтелігентів, серед яких чи не кожен не приховує свого зверхнього ставлення до усього українського.

Зверхні погляди Суворіна знайшли своє втілення зокрема в оцінці п'єс Івана Карпенка-Карого. В оцінці Суворіна «Безталанної» сконцентровано основні претензії критика: «Кажутся скучными песни, ненужными пляска, детскою драма г. Карпенки. Не приходят ли эти мысли другим зрителям? Не думают ли они, что всё на свете надоедает, даже итальянские певцы и певицы, а уж не то, что малорусские паробки и дивчата. Не потому ли меньше успех малорусов в нынешнем году, что начинают приедаться эти песни и пляски, эта наивная драма? Не надоедает только талант, только правда жизни и страстей, воспроизведенная художественно. Но и талант

не удовлетворяет, когда он начинает повторять перед вами одно и то же, когда он подчиняется наивному творчеству автора и заключается в заколдованный круг одних и тех же положений и типов...» [28, с. 58]. Але петербуржець Суворін не розумів усього того плачевного стану, у якому перебував український театр. Цензурні утиски не дозволяли відходити від етнографізму, змушували обертатись драматургів у тих самих положеннях і типах сільського кохання, перекладати п'єси української також було заборонено. Окрім цензури життя акторам не давали і здирники антрепренери, для яких театр був лише способом наживи.

Зокрема у своїй «Записці до з'їзду сценічних діячів» Іван Карпенко-Карий порушує проблему цензурних утисків, зазначаючи, що цензура не пропускає на сцену п'єси які б «хоча б якось малювали наше справжнє життя з усіма її обмеженнями, гальмуваннями, недоліками. Справжнього життя немає на сцені, і сцена не може слугувати тим цілям, для яких вона існує» [8, с. 279]. Тим, що на сцену не пропускають яскраві типи чиновників, або інтелігенцію, не дозволяють п'єси про славне козацьке минуле, драматург і пояснює «одноманітність і нудьгу» [8, с. 280]. Із цього слідує, що усі тогочасні українські п'єси мають тему «одноманітного кохання, зовсім не цікавого для народу, і прикрашаються танцями і співами» [8, с. 280]. Стосовно перекладів європейських п'єс, то Іван Карпенко-Карий мав у цьому досвід, але знову ж на перешкоді ставали цензурні утиски, про які говорив і сам автор: «перекладати з іноземних мов для української сцени — забороняється» [8, с. 280].

Іван Карпенко-Карий був знайомий із рецензіями Суворіна, про що засвідчує його лист до Миколи Садовського від січня 1887 року з Новочеркаська: «Зараз прочитав Суворінський відзив «Занковецкая в «Наймычке». І трохи заспокоївся. В цьому відзиві, волею чи неволею, є саме те, чого я хочу, є хоч неясне визнання того, що й малоруською мовою... можна справляти глибоке враження, що примусило заговорити навіть каміння. Якщо Суворін так відзивається, то це рівнозначно тому, що «камни говорят!»» [19, с. 47]. З листа видно, що драматурга мало турбує оцінка власної творчості. Його тішить той факт, що український театр на гастролях у Петербурзі зумів отримати належне визнання. У його словах відчувається усвідомлення надзвичайно важливої місії цих гастролей: «Успіх трупи — річ перехідна, успіх театру, визнання його — річ широка, що несе за собою прогресування усього українського...» [19, с. 47].

Успіх українського театру у Петербурзі був незаперечним. Мистецький рівень трупи Кропивницького був настільки вражаючим, що петербурзька публіка та, особливо театральна критика, змусила себе забути про упередженість і поцінувати талант українських митців у повній мірі — а їх таланту

не могли сягнути навіть найкращі європейські актори. Не зіпсувало успіху навіть негативно оцінена українська драматургія.

На гастролях в Одесі корифеї зіграли близько 100 різних п'єс, серед яких було 14 пера Івана Карпенка-Карого, а також три переробки його авторства: «Гуцули» (за Ю. Коженевським), «Судженого конем не об'їдеш» (за Еркманом-Шатріаном), разом із С. Тобілевич «Чортова скала» (за Гала-севичем). В одеській періодиці того часу виходили рецензії на постановки трупі Кропивницького. Саме ці рецензії є надзвичайно цінними для дослідників. Особливо для тих, хто прагне прослідкувати та проаналізувати той факт, як змінювалося сприйняття п'єс драматургів (зокрема Івана Карпенка-Карого) впродовж часу, та як ці п'єси сприймала тогочасна публіка.

«Одесский вестник» за 30 грудня 1888 року пише: «Трупа приобрела Карпенко-Карого, автора лучших пьес малорусского театрального репертуара» [13]. Така характеристика майстерності драматурга в одеських газетах звучала неодноразово. Його твори, за словами рецензентів, наділені незаперечною літературністю, під якою ми розуміємо художність: «Из всех малорусских драматургов только гг. Карпенко-Карый и Кропивницкий, кажется, и заслуживают серьезного внимания несомненной литературностью своих произведений» [5]. Загалом про майстерність Карпенка-Карого зустрічаємо: «В труппе имеется известный драматург, артист Карпенко-Карый, обладающий литературным вкусом и артистическим чутьем» [10]. На підтвердження цього наведемо цитати із одеських газет та прокоментуємо їх.

Виділимо такі характеристики, які в оцінці критиків зустрічаються найчастіше: ствердження думки щодо місця Карпенка-Карого серед інших драматургів, місце його творів у загальному літературному процесі; майстерність художнього відтворення життя; «життєвість», яка має різні засоби та форми вираження. Стосовно першої зазначеної нами характеристики в одеській пресі зустрічаються такі рецензії. Про «Саву Чалого» рецензент відзначає: «Пьеса Карпенко-Карого положительно одна из лучших и идейных, которые нам удалось видеть, и составляет поворотную эпоху в творчестве малорусских авторов» [2]. Звичайно, що на фоні іншого репертуару українських труп «Сава Чалий» виявляється найбільш ідейною п'єсою. Про «Безталанну» читаємо таке: «Поставлена была лучшая из малороссийских драм — «Безталанна» Карпенко-Карого» [24]; «В репертуаре малорусского товарищества она (драма «Безталанна» — К. П.) представляет собой одну из лучших пьес и исполняется труппой превосходно» [14].

Стосовно майстерності спостереження, тобто уміння драматурга, за висловом І. Франка до «обсервації життя», одеські рецензенти зазначали:

«Характер Борули и другие типы вполне выдержаны и ярко очерчены автором. Знание шляхетского быта и незаурядная наблюдательность автора сказываются во всей пьесе во множестве мелочей и тонких штрихов» [4]. Підтвердити ці слова можна, якщо звернути свою увагу хоча б на ремарки «Мартина Борулі», у яких автор доволі чітко передає статус Борулі однією деталлю: «стіл покритий білою скатеркою» [7, с. 282], а також у дрібних деталях в описі одягу: «Входе Націєвський, одягнений у сюртук з кучими полами. Рукава з буфами, коло плечей вужчі, а біля руки ширші. Штани широкі, трубою, коло чобота зовсім вузькі. Жилетка червона, двобортна, без маніжки, з мідними пуховицями, шия пов'язана чорним шовковим платком» [7, с. 314]. Ця спостережливість драматурга відкривається повною мірою для читача.

Щодо народних типів у «Безталанній»: «труппе ставят в заслугу естественность игры актеров и этнографическую верность изображения народных типов и картин» [3]. Про «Сто тисяч» зустрічаємо лаконічну констатацію: «Пьеса эта является действительным отражением жизни» [11]. Стосовно майстерності Карпенка-Карого загалом варто звернути увагу на характеристику: «Все, что выходит из-под пера г. Карпенко-Карого, носит отпечаток громадной наблюдательности, всестороннего изучения сельского быта, умения сгруппировать факты, не сгущая красок, не впадая в тенденциозность» [12]. Рецензентами зазначено відчуття драматургом міри тієї достовірності, яка проявляється у характерах та побутових сценах, через що персонажі не виглядають штучними або шаржованими, немає перенасичення деталями. Драматургом зроблені тонкі штрихи, які створюють достовірність образів. Саме це є одним із яскравих показників майстерності митця — використати лише те, що потрібно, уникнути зайвих елементів і створити максимально сконцентрований текст. А щільність тексту — є однією із головних ознак художності.

Остання із наведених нами рецензій найповніше характеризує майстерність спостереження Карпенко-Карий переносить народні типи, побут та ситуації у свої п'єси, при тому майстерно їх komponує. У цих сценах та образах глядач чи читач і впізнає те саме життя, що породжує ефект впізнавання та відкриття. Сам же автор робить найважливішу справу — він дає змогу реципієнтові впізнавати життя, робити самостійно це відкриття.

Третя з найчастотніших характеристик — життєвість, яка, зокрема, виражається в мові творів Карпенка-Карого: «Драма «Батькова казка» написана прекрасным языком, изобилует эффектными, чрезвычайно сценичными местами и смотрится с большим интересом» [20]. Щодо мови творів Івана Карпенка-Карого: «Как драматург, г. Карпенко-Карый также выделяется среди многих других малорусских авторов. Его произведения отличаются

прекрасным языком, содержательностью и живой концепцией» [27]. Тонко підмічено, що не лише майстерна та красива мова важлива для драматургії, а й змістовність сказаних фраз. Адже за всім, про що говорять персонажі, мають стояти певні мотиви, навіть якщо не на очевидному рівні, а на прихованому — тобто в підтексті.

Серед інших оцінок зустрічаємо таку: «г. Карпенко-Карый все больше и больше завоевывает видное место среди драматических малорусских писателей. От его произведений веет свежестью, правдой, искренностью. Язык его прекрасен, а сюжет занимателен и всегда проводится через драматическое произведение умелой, талантливой, опытной рукой...» [23]. Тут оцінено свіжість (й оригінальність у тому числі), правдивість та щирість драматургії, а також талановитість та досвідченість Івана Карпенка-Карого як автора. Стосовно драматургічної мови зустрічаємо в одній із рецензій характеристику: «По содержанию, и, в особенности, по языку пьеса («Бондарівна — К. П.) должна быть отнесена к числу лучших из всего, что вышло из-под пера г. Карпенко-Карого» [1]. Ця теза відноситься до ряду тих, у яких рецензенти намагаються виділити найкращу драму Карпенка-Карого, але, на відміну від переважної більшості подібних спроб, ця має чітку аргументацію. Саме за майстерність мови рецензент відносить «Бондарівну» до найкращих п'єс автора, що вочевидь говорить про високе значення мови для художності твору.

Про гумор п'єси «Паливода XVIII століття» інший рецензент зауважує: «В «Паливоде» столько живого, здорового юмора, в ней так мастерски сгруппированы самые смешные положения, что не смеяться не возможно» [15]. У цій характеристиці зустрічаємо високу оцінку організації драматургічного тексту Карпенком-Карим. Стосовно мови «Сто тисяч» знаходимо такий відгук: «Пьеса эта, благодаря ее капитальным достоинствам вообще и меткому характерному языку в частности, соштрится с неослабным интересом даже несколько раз» [16].

Особливу увагу 1891 року приділено п'єсі «Сто тисяч», адже вона була новою для одеської сцени: «Жизненность и правдивость — отличительные черты новой комедии г. Карпенка-Карого, которая, бесспорно, представляет выдающееся явление не только в малорусской, но и в общерусской драматической литературе» [21]. Говорячи про «Сто тисяч», рецензент знову наголошує на прекрасному володінні драматургом мовою. Зважаючи на новизну постановки, звертається велика увага і на власне текст, робляться спроби його аналізу, зосереджуючись на правдивому відображенні «жизни современной деревни», а також на образах, які «выхвачены прямо из жизни» [21]. Пізніше так само високо оцінювали іншу «новинку» — п'єсу «Батькова казка», ставлячи її в один ряд із зразками так званої «общерус-

ской драмы»: «Блещет многими красотоми, делающими ее заметной среди не только малорусской, но и общерусской драматической литературы» [17].

Однією з цікавих рецензій, на наш погляд, є відгук на виставу «Хазяїн», яка розміщена в «Одеському листку» від 2 листопада 1901 року. Вперше після успіху «Ста тисяч» критики звернули справжню увагу на літературну складову п'єси: «Комедия вызвала много толков всюду, где появлялась на сцене. Она вызвала самые шумные овации и хвалебные отзывы печати, которая приветствовала «Хозяина», как «новую струю малороссийской литературы». Автору удалось создать нечто оригинальное и коснуться новых сфер бытового уклада деревни, затронуть социально-экономические отношения народной жизни и притом без шаблонных приёмов...» [30]. Цей відгук цілком закономірно та обґрунтовано характеризує Карпенка-Карого як драматурга нового спрямування — його манери осягнення матеріалу, оригінальності, відходу від шаблонів.

В одеській критиці акторська майстерність І. Карпенка-Карого оцінена досить високо. Рецензенти відзначили цілий ряд образів, які вдалися акторові, зауваживши на тому, як він увиразнив той чи інший образ. Цікавою видається думка, що як Карпенка-Карого характеризували так: «Талант крупный, выдающийся, и вполне законченный» [6]. А це цілком перегукується із характеристикою І. Франка «артистичне викінчення».

Прикметно, що інколи навіть негативна критика може бути інформативною. Серед таких рецензій є статті Фінна (А. Гермоніуса), який тенденційно оцінює творчість українських труп, говорячи про те, що 30 вистав на місяць «малоруської трупи» забагато — забагато «гопака і гречаников» [29]. Серед його рецензій також неодноразово зустрічається різка критика трупи, зокрема вистав за п'єсами Карпенка-Карого. Рецензент Фінн називає українську трупою «рыбами на безрыбьи» [29], стверджуючи, що їх вистави відвідують тільки тому, що більше нічого немає. Цією фразою, вочевидь, сам того не розуміючи, А. Гермоніус прямо засвідчує особливе значення українського театру в одеському театральному житті в останню чверть ХІХ століття.

Використані джерела та література:

1. Бенефис И. К. Карпенко-Карого // Новорос. телеграф. – 1891. – 26 февр. – № 5037.
2. Брус Сава. «Сава Чалый»: Трагедия в 5-ти д., соч. Карпенко-Карого // Театр. – 1900. – 18 окт. – № 132.
3. Городской театр // Одесский вестник – 1889. – 10 февр., № 39.
4. Городской театр. «Третьего дня поставлена была комедия Карпенко-Карого «Мартын Боруля»...» // Одесские новости. – 1889. – 22 янв. – № 1197.

5. Городской театр: «Хазяин», комедия Карпенко-Карого // Одес. новости. – 1901. – 3 нояб. – № 5456.
6. К. Мариинский театр // Ведомости одесского градоначальства. – 1884. – 10 янв. – № 7.
7. Карпенко-Карий І. (Тобілевич І. К.) Твори: в 3-х томах. Т.1. Драматичні твори / Упоряд. П. М. Киричка та Л. Стеценка. – К.: Дніпро, 1985. – 439 с.
8. Карпенко-Карий І (Тобілевич І. К.) Твори: В 3-х т. Т.3. Драматичні твори, листи, статті / Упоряд. П. М. Киричка та Л. Ф. Стеценка. – К.: Дніпро, 1985. – 373 с.
9. Кузнецова О. М. Л. Кропивницький у Петербурзі // Марко Лукич Кропивницький. Збірник статей, спогадів і матеріалів. – К.: Мистецтво, 1953. – С. 170 – 190. (С. 176)
10. Малороссийская труппа // Одесский вестник – 1891. – 22 дек. – № 332.
11. Малороссийская труппа // Одесский вестник – 1892. – 3 янв. – № 2.
12. Малороссийская труппа П. К. Саксаганского // Новорос. телеграф. – 1896. – 12 окт. – № 6933.
13. Малорусская драматическая труппа // Одесский вестник – 1888. – 30 дек. – № 349.
14. Малорусская труппа // Новороссийский телеграф. – 1891. – 19 февр. – № 5030.
15. Малорусская труппа // Новороссийский телеграф. – 1894. – 15 февр. – № 6036.
16. Малорусская труппа // Новороссийский телеграф. – 1891. – 23 февр. – № 5034.
17. Малорусский театр // Новороссийский телеграф. – 1894. – 22 янв. – № 6013; 23 янв. – № 6014.
18. Малютіна Н. П. Українська драматургія кінця ХІХ – початку ХХ ст. Тип видання – навчальний посібник / Малютіна Н. П. – К.: Академвидав, 2010. – 256 с.
19. Невідомий Іван Тобілевич (Карпенко-Карий): листи, п'єси / Упорядкування і вступна стаття С. Бронза. – Вид. 2-ге, перероблене та доп. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. – 576 с
20. Новая малорусская пьеса // Новороссийский телеграф. – 1894. – 18 янв. – № 6009.
21. Новая пьеса г. Карпенко-Карого // Новороссийский телеграф. – 1891. – 21 янв. – № 5002.
22. Новиков А. Українська драматургія й театр від найдавніших часів до початку ХХ століття.: монографія / Анатолій Новиков. – Харків: 2011. – 408 с.
23. Русский театр // Одес. новости. – 1895. – 17 янв. – № 3181.
24. Русский театр. «Прощальный спектакль малороссов прошел чрезвычайно оживленно...» // Одесские новости. – 1889. – 21 февр. – № 1221.
25. Садовський М. Мої театральні згадки: 1881-1917 / М.Садовський. – К.: Держ. вид-во образотворч. мистецтва і муз. літ., 1956. – 203с.
26. Саксаганський П. К. По шляху життя : мемуари / П. Саксаганський (П. К. Тобілевич); [ред. М. Новицький]. – Х. : Держлітвидав, 1935. – 230 с.
27. Сегодня в Русском театре состоится бенефис артиста труппы Саксаганского и малорусского драматурга И.К.Карпенко-Карого // Одес. листок. – 1895. – 13 янв. – № 11.
28. Суворин А. С. Хохлы и хохлушки/ А. С. Суворин. – СПб, 1907. – 111 с.

29. Финн. «Говорят, что экстренно столкнулись ... с трупой Саксаганского...»
// Одесский Листок – 1896. – 5 октября. – № 260

30. Ч. «Хазяин»: Комедия И. К. Карпенко-Карого // Одесский листок. – 1901. – 2 нояб. – № 283.

The peculiarities of the developed Ukrainian drama of the end of the XIX – the beginning of the XX century are described. The article emphasizes the role of the first Ukrainian professional theater as an outpost for the protection of the Ukrainian language and culture at that time was approved.

Particular attention is paid to the tour of the theater of luminaries in St. Petersburg and Odessa, which lasted from November 11, 1886, to February 15, 1887. On the basis of theatrical reviews of this period, it was traced what impression the performances of M. Kropyvnytskyi troupe made on the St. Petersburg and Odesa audiences.

The article also investigates some transformations, which have appeared thanks to these tours in the perception of Ukrainian theatrical art and Ukrainian culture in general – despite the prejudice against it, due to Russian imperial chauvinism.

The work shows the prospects of studying theatrical reviews of this period as a source of studying the evolution of the perception of plays by Ukrainian playwrights over time.

Key words: Coryphaeus' theater, tours, Odessa, St. Petersburg, theater criticism, review, end of XIX century, beginning of XX century.

УДК 78.07

Олександр Полячок*

м. Кропивницький

ПОХОДЖЕННЯ КАРОЛЯ ШИМАНОВСЬКОГО, ФЕЛІКСА БЛЮМЕНФЕЛЬДА ТА ГЕНРІХА НЕЙГАУЗА ВІД КИЇВСЬКИХ КНЯЗІВ ТА ШЛЯХТИЧІВ

У статті розглянуто кілька відгалужень генеалогічної лінії родини Шимановських, що свідчать про походження композитора К. Шимановського, уродженця с. Тимошівка на пограниччі сьогоденної Черкащини й

* Полячок Олександр Іванович – директор КЗ «Кропивницький музей музичної культури імені Кароля Шимановського».

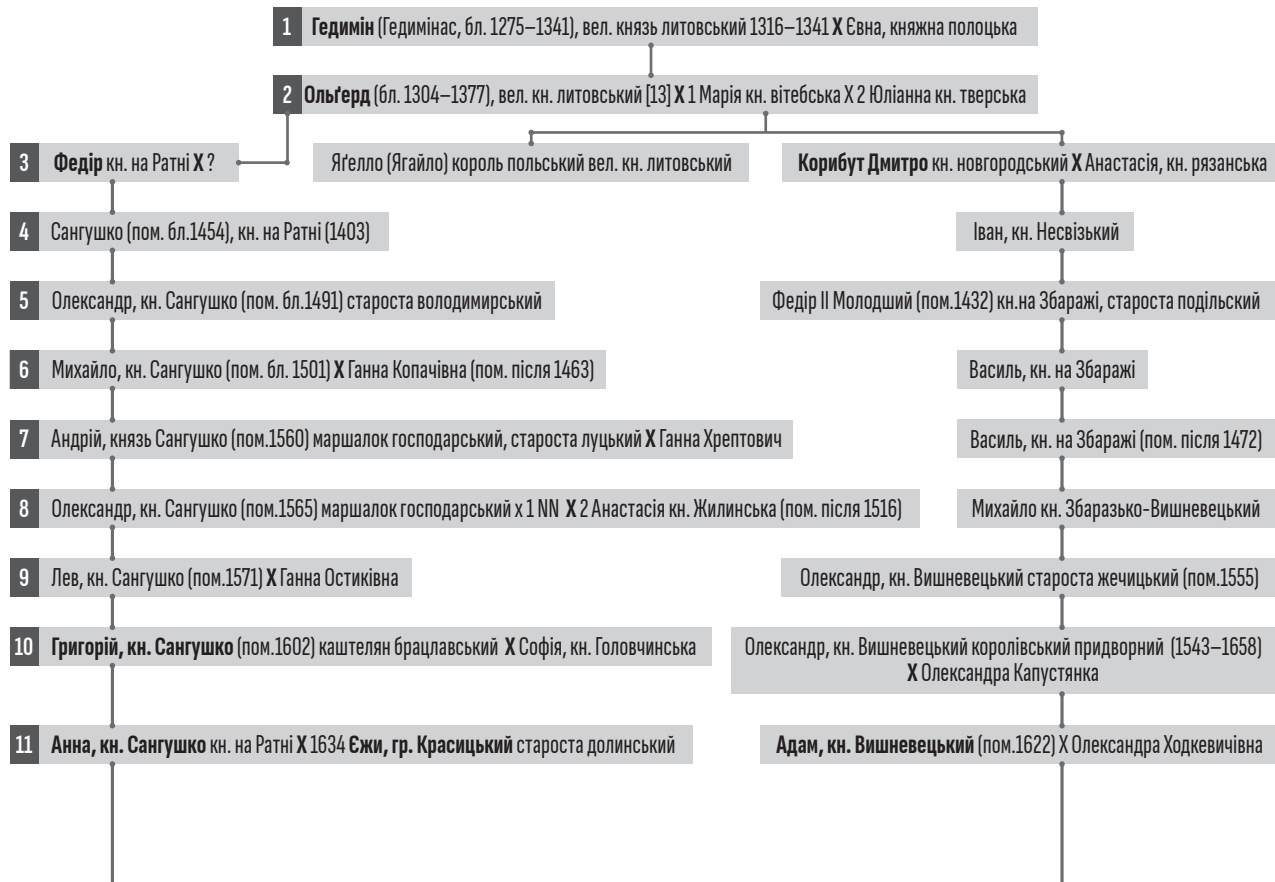
Кіровоградщини, а також його родичів, уродженців Єлисаветграда композитора, піаніста, диригента й педагога Ф. Блюменфельда та піаніста й педагога Генр. Нейгауза від київських князів, руських (українських) бояр та ін. Характеризуються роди й постаті, пов'язані з Київщиною.

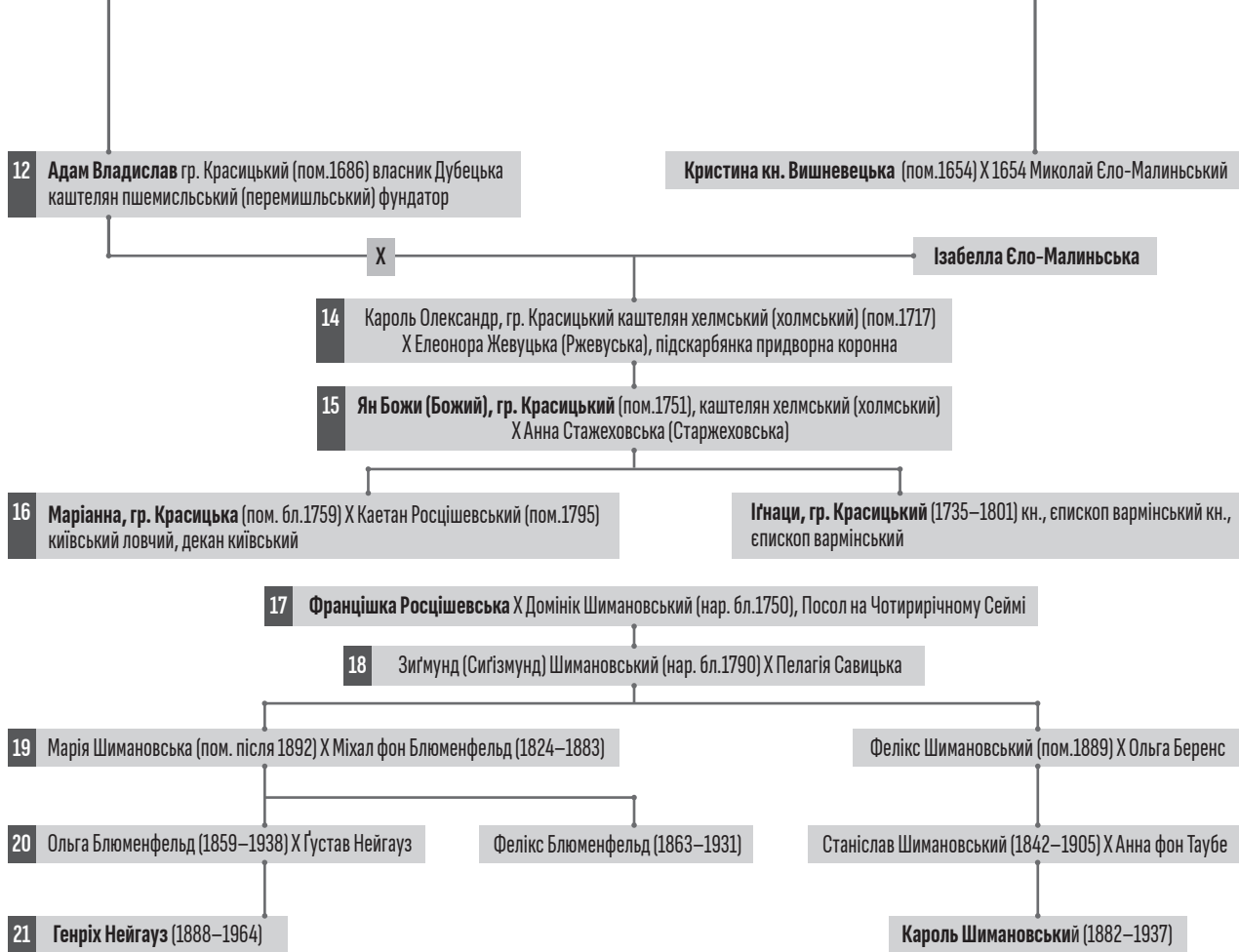
Ключові слова: Шимановські, Нейгаузи, Блюменфельди, київські князі, Росцішевські, Красицькі, Тиші-Биковські, Єлі, Єльці, Єло-Малиньські, Вишневецькі.

У фундаментальні тритомні праці «Кароль Шимановський і його епоха» (Краків, 2008) найвидатнішої дослідниці життя й творчості композитора Терези Хиліньської з-поміж предків митця згадується чимало важливих постатей, пов'язаних із Київщиною у XVI–XVII ст. Це, зокрема, представники давньоруських (українських) боярських родів Єлів, Єльців, Тишів-Биковських та ін. [1]. У доповіді «Бути поляком на Україні», яку Т. Хиліньська виголосила на науковій конференції «Кароль Шимановський і Україна» в Кіровограді у 1993 р., дослідниця показала спорідненість польського композитора з українським поетом Максимом Рильським [2].

Польський історик і соціолог Лешек С. Закшевський в опублікованій 2010 року статті з промовистою назвою «Походження Кароля Шимановського від Гедиміна, великого князя Литовського» не лише з'ясував походження Кароля Шимановського від Гедиміна (Гедимінаса), Ольгерда та ін., а й розповів про найвизначніші постаті з 21–22 поколінь цієї генеалогічної лінії. Автор дослідив, по-перше, як унаслідок одруження засновника української галузі роду Шимановських прапрадіда композитора Домініка (нар. бл. 1750) на Францішці, дочці київського ловчого і декана Каєтана Росцішевського схрестилася батьківська лінія митця з лініями Росцішевських, а через них — Красицьких (внаслідок шлюбу Каєтана з Маріанною, дочкою графа Яна Божого Красицького, холмського каштеляна). По-друге, вчений висвітлив одразу дві лінії, що ведуть від Красицьких до Гедиміна: одна через Сангушків, які походять від Гедиміна через його внука, ратненського князя Федора Ольгердовича (внаслідок шлюбу прапрадіда Маріанни графа Єжи Красицького з Анною, дочкою брацлавського каштеляна князя Григорія Сангушка), друга лінія йде через Єло-Малиньських і Вишневецьких (внаслідок шлюбів перемишльського каштеляна графа Адама Владислава Красицького з Ізабеллою, дочкою Миколая Єло-Малиньського, а також самого Миколая з Кристиною, дочкою князя Адама Вишневецького, які через князів несвізьких і збараських є потомками Дмитра Корибута, іншого сина Ольгерда Гедиміновича). Наведемо тут генеалогічну схему з дослідження Л. С. Закшевського, виділивши згаданих вище осіб жирним шрифтом:

Генеалогічне древо Кароля Шимановського, Фелікса Блюменфельда та Генріха Нейгауза, що свідчить про їхнє походження від Гедиміна, великого князя литовського

Підсумовуючи свої пошуки, Л. С. Закшевський наголосив, що на право йменуватися нащадками Гедиміна можуть претендувати й інші нащадки Домініка Шимановського й Францішки Росцішевської, зокрема Фелікс Блюменфельд (через його матір — Марію Блюменфельд з Шимановських) та Генріх Нейгауз (через його матір — Ольгу Марцеліну Нейгауз з Блюменфельдів). «Окрім того, — зазначив польський вчений, — беручи до уваги численні кровні зв'язки в колі аристократії, обговорювані дві лінії походження від Гедиміна не вичерпують родовід. Вони можуть сягати не лише Гедиміна, а й інших правителів» [3].

Тож ми поставили перед собою завдання дослідити окремі лінії походження української гілки родини Шимановських, а через них і українських гілок родин Блюменфельдів і Нейгаузів, які ведуть, по-перше, до київських князів домонгольського й монгольського періодів, а по-друге, до київської еліти литовського-польського періоду.

Знаючи про руське походження дружин Гедиміна, його синів та внуків, нескладно довести генеалогію Шимановських, Блюменфельдів і Нейгаузів до перших київських князів-Рюриковичів. Кільканадцять генеалогічних ліній ведуть до них від матері Ольгерда Гедиміновича Євни полоцької, двох його дружин Марії вітебської та Уляни тверської, невістки Ольгерда Анастасії рязанської та ін. У рамках цієї статті частково розглянемо лише ті, що тягнуться від Рюриковичів до дружини Ольгерда (бл. 1296–1377), тверської княжни Уляни (Юліанії) Олександрівни, матері Дмитра Корибута²³. Насамперед, наведемо наступну генеалогічну схему з 13 поколінь, що охоплює домонгольський і монгольський періоди давньоруської історії, від X до середини XIII ст. (Див. схему 2).

Як видно з цієї схеми (яку можна спрощено назвати тверсько-володимирсько-київською), йдучи вглиб по батьківській лінії Уляни (Юліанії) тверської, бачимо князів, які відіграли ключову роль в історії Давньої Русі: Володимира Хрестителя, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, ростово-суздальського князя Юрія Долгорукого (вважається засновником Москви, короткочасно був великим князем київським), князя-намісника Золотої Орди Ярослава тверського та ін.

Відгалуженнями цієї лінії є, з-поміж інших, гілки тверсько-володимирсько-смоленська, що через прапрабабцю Уляни тверської, дружину князя володимирського Ярослава Всеволодовича Ростиславу смоленську (виділена жирним шрифтом) веде, зокрема, до Мстислава Великого (іншого Мономаховича), та тверсько-кашинсько-ростовсько-чернігівська, що через рід бабці Уляни тверської Анни кашинської (виділена жирним),

²³ Генеалогічні відомості руських та литовських князів, їхні титули та дати подано (в основному) за дослідженням Л. Войтовича [4].

**Генеалогічне древо від Ігоря Рюриковича до Уляни Тверської –
дружини Ольгерда, великого князя литовського**

дочки ростовського князя Дмитра, а саме, через прабабцю Анни Марію Михайлівну чернігівську тягнеться до князя київського Всеволода Чермного і його предків Ольговичів.

Розташуймо в хронологічному порядку князів — предків К. Шимановського, Ф. Блюменфельда та Генр. Нейгауза по Уляні тверській із зазначених вище тверсько-володимирсько-київської, тверсько-володимирсько-смоленської та тверсько-кашинсько-ростовсько-чернігівської ліній, які довший чи коротший час перебували на київському престолі:

- 912–972 рр. – Ігор, Ольга і Святослав;
- 980–1015 рр. – Володимир Великий;
- 1019–1054 рр. – Ярослав Мудрий;
- 1054–1073; 1078–1093 – Всеволод Ярославович;
- 1113–1125 рр. – Володимир Всеволодович Мономах;
- 1125–1132 рр. – Мстислав Володимирович Великий;
- 1139–1146 рр. – Всеволод Ольгович;
- 1149–1151, 1155–1157 рр. – Юрій Володимирович Долгорукий;
- 1154–1155, 1159–1167 рр. – Ростислав Мстиславович;
- 1173 р. – Всеволод Велике Гніздо (з Юрійовичів);
- 1173–74, 1176–1194 – Святослав Всеволодович (з Ольговичів);
- 1206–1207, 1210–1212 – Всеволод Святославович Чермний (з Ольговичів);
- 1236, 1238 – Ярослав Всеволодович (володимирський);
- 1238–1239 – Михайло Всеволодович, син Чермного (з Ольговичів);
- 1243–1246 – Ярослав Всеволодович (володимирський);
- 1263–1271 – Ярослав Ярославович (тверський, намісник Золотої Орди).

Можемо констатувати, що предки К. Шимановського, Ф. Блюменфельда та Генр. Нейгауза з невеликими перервами володіли Києвом від середини X до останньої чверті XIII ст.²⁴ А вже у 20-х рр. XIV ст., після перемоги великого князя литовського Гедиміна в битві біля р. Ірпінь над тодішнім правителем Станіславом Івановичем, від імені Гедиміна в Києві урядував литовський намісник Ольгимунт-Михайло Гольшанський (1324–1331)²⁵. Цей князь теж є предком К. Шимановського, Ф. Блюменфельда та Генр. Нейгауза, адже його правнучка Василиса вийшла заміж за Івана Володи-

²⁴ Цілком можливо, що згадані перерви ще зменшаться або взагалі зникнуть у результаті аналізу генеалогії всіх київських князів. З іншого боку, пам'ятаймо, що в окремі періоди так зване володіння Києвом було дуже хистким або й номінальним.

²⁵ За іншою, як вважається, менш вірогідною версією, битва на Ірпені відбулася 1321 р. і після неї в 1321–1324 рр. київським князем (намісником Гедиміна) був батько Ольгимунта-Михайла Міндовг (Міндовг-Ольгимунт або Ольгимонт) Гольшанський.

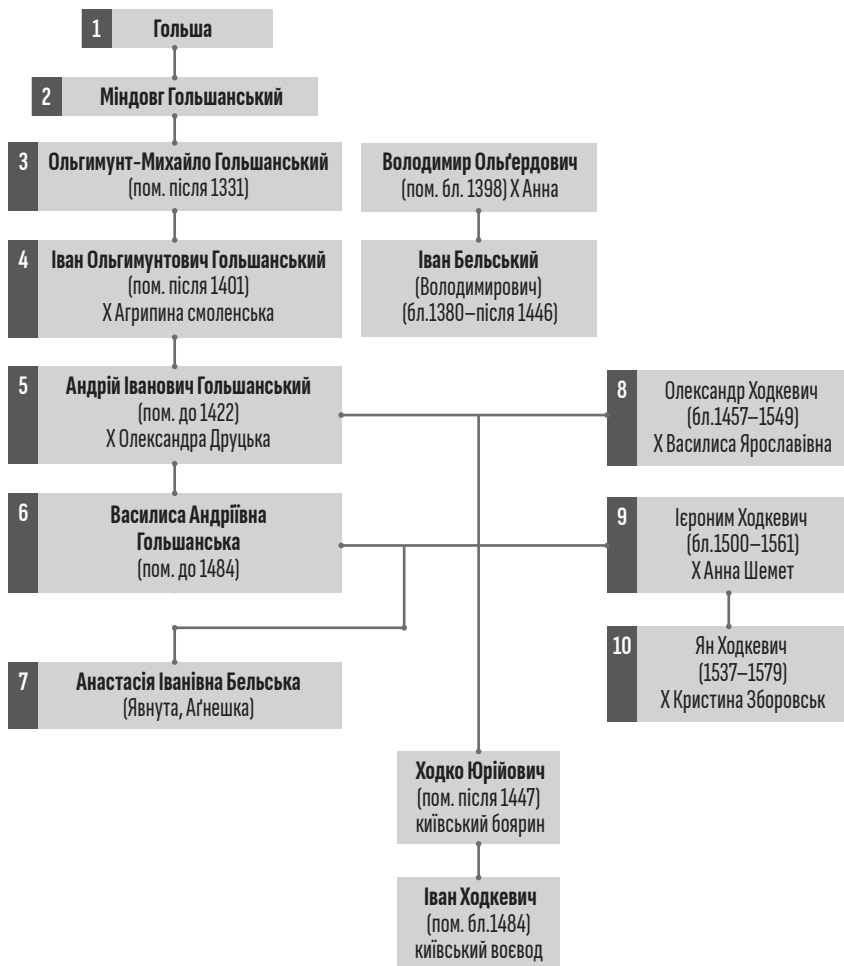
мировича Бельського, їхня дочка Анастасія (Явнута, Агнешка) Іванівна Бельська — за київського воєводу Івана Ходкевича (пом. бл. 1484), правнучка Івана Ходкевича і Анастасії Бельської Олександра Ходкевичівна (пом. після 1630) взяла шлюб з Адамом Вишневецьким, а дочка цього подружжя Кристина — з Миколаєм Єло-Малинським (дальший родовід від Єло-Малинських до Шимановських через Красицьких і Росцішевських показаний у схемі Л. С. Закшевського). Унаочнимо ці лінії родоvodu наступною схемою. (Див. схему 3).

У 1331 р. Ольгимунту-Михайлові Гольшанському довелося поступитися київським престолом. Однак уже в 1362 р. правити Києвом починає Володимир Ольгердович, який, як видно з попередньої схеми, також є предком К. Шимановського, Ф. Блюменфельда та Генр. Нейгауза. Це сталося внаслідок перемоги його батька над татарами на Синіх Водах, після якої Ольгерд остаточно приєднав Київське князівство до Великого князівства Литовського. Будучи першим після 120-літнього періоду залежності від Золотої Орди київським князем (1362–1394), охрещений матір'ю, Марією Вітебською, за православним обрядом, Володимир Ольгердович швидко порозумівся з місцевим боярством, «провадив самостійну політику, титулувався великим князем і карбував власну монету» [6].

У 1394 р. Володимир програв боротьбу за Київ Великому князю Литовському Вітовту. З ласки останнього урядувати в Києві продовжили предки К. Шимановського, Ф. Блюменфельда та Генр. Нейгауза, хоча й з іншою, згаданою вище гілкою — князі Гольшанські. Іван Ольгимунтович Гольшанський (син намісника Ольгимунта-Михайла) був одним із найбільш довірених радників князя Вітовта, а в Києві урядував у останні роки свого бурхливого життя (1397–1401). Одружився з Агрипиною, дочкою великого князя смоленського Святослава Івановича, сестрою дружини Вітовта — Анни. Їхній син Андрій Іванович Гольшанський теж був київським намісником, можливо, одразу після батька (пом. до 1422).

У 1440–1470 рр. під тиском місцевої феодалної знаті було відновлено Київське князівство, але в 1471 р. воно було перетворено на воєводство. І вже незабаром, у 1480–1482 рр. київським воєводою став ще один предок Кароля Шимановського — Іван Юрійович Ходкевич. Він був сином Ходка, засновника роду Ходкевичів — руської (української) боярської родини, що в XV ст. осіла на Київщині. Одружився з Анастасією Іванівною Бельською — дочкою князя Івана Бельського (сина Володимира Ольгердовича) і Василиси Андріївни (дочки кн. Андрія Гольшанського). Іван Юрійович був видатною особистістю — великим гетьманом литовським, полководцем та дипломатом. Однак його правління в Києві закінчилося трагічно. Він і кияни не змогли встояти проти орд кримського хана Менглі-Гірея,

**Генеалогічне древо від Гольші і кн. Гольшанських,
Володимира Ольгердовича і князів Бельських, а також боярина
Ходка Юрійовича до Миколая Єло-Малиньського**

який 1 вересня 1482 р. за намовлянням московського князя Івана III здобув Київ і спалив його, захопивши в полон багато людей і самого київського воєводу з дружиною і дітьми. Дружина Анастасія (Агнешка, Явнута) і син Олександр (предок композитора) невдовзі за сприяння великого князя Казимира (Казімежа) Ягеллончика були звільнені з неволі, а от сам воєвода в полоні помер.

Праправнучка воєводи Олександра Ходкевичівна (донька великого маршалка литовського Яна Ходкевича) стала дружиною князя Адама Вишневецького (1566–1622) — українсько-польського магната, учасника військових походів Лжедмитрія I і Лжедмитрія II²⁶. Рід Вишневецьких, як відомо, посідав 3–4 місце в неофіційній таблиці про ранги найпотужніших місцевих князівських кланів [5, 102–103], утримуючи в своїх руках ключові на Наддніпрянщині каштелянство київське й посади черкаського, канівського та овруцького старост²⁷. Адам Вишневецький був володарем Брагинської волості на півночі Київського воєводства (нині на теренах Білорусі). Цю волость отримав дід Адама Вишневецького Олександр Вишневецький-старший, а розбудував батько Адама Олександр Вишневецький-молодший (1543–1658). Олександр Олександрович Вишневецький яскраво проявив себе як політик, за що в 1570 р. отримав почесне звання королівського придворного (*dworzanina*). На відміну від свого рідного брата Михайла (київського каштеляна) він мало був пов'язаний із центральною і південною Київщиною, обравши, як ми вже знаємо, своєю резиденцією Брагин. Натомість його дружина княжна Олександра Андріївна Капустянка (див. 10 покоління у схемі Л. С. Закшевського) була онукою черкаського й канівського намісника Тимофія Капусти (пом. 1515 р.) [6, 134–142, 157–159].

Леонтій Войтович, посилаючись на К. Пуласького, пише, що «князі Капусти за непевними свідченнями були переяславського походження, тобто нащадками князя Олега, який загинув у битві на річці Ірпені в 1324 р.; їхні володіння були розкидані в Київському Поліссі, під Оршею і на Брянщині.

²⁶ Ворогуючи з московським царем Борисом Годуновим, Адам Вишневецький у 1603 р. прийняв у своєму маєтку в Брагині людину, яка, ставши спочатку до нього на службу, згодом увійшла в історію під ім'ям царя московського Лжедмитрія I.

²⁷ Поміж князів Вишневецьких, життя яких тісно пов'язане з Київщиною від початку XVI ст., найвідоміші – Дмитро (Байда), Ярема (герой роману «Вогнем і мечем»), Михайло (Канів. і Черкас. староста, головний Гетьман війська козацького, каштелян київський, польський сенатор, дід Яреми), Олександр Михайлович (син каштеляна, засновник Корсуні й Чигирини) – не були прямими предками К. Шимановського, Ф. Блюменфельда та Г. Г. Нейгауза (а лише братами їхніх предків різного ступеню спорідненості).

Князь Іван Капуста жив у першій половині XV ст. Мав двох синів: Федора (згаданого в 1475 р.) і Тимофія. Син останнього князь Андрій Тимофійович Капуста (пом. 1571 р.) був державцем овруцьким (1546–1551, 1553–1571 рр.) та брацлавським каштеляном (1566–1571 рр.). Другою його дружиною і, вірогідно, матір'ю Олександри була Анна Шимківна (28.02.1503–19.07.1658), яку поховали в Києво-Печерському монастирі. Андрій Тимофійович мав четверо дітей, зі смертю яких рід Капуст вигас» (обидва сини Пилип та Іван померли дітьми) [4].

Поміж київських воевод та інших урядників XVI ст., окрім Ходкевичів і Капуст, зустрічаються й інші предки К. Шимановського, Ф. Блюменфельда та Генр. Нейгауза. Це насамперед Андрій Михайлович Сангушко-Каширський (пом. 1560) — князь каширський (1534–1560) і староста луцький (1542–1560), який у 1540–1542 рр. був справцею (управителем) Київського воеводства (див. 7 покоління у схемі Л. С. Закшевського).

Ключовою особою в генеалогії К. Шимановського, через яку, власне, він отримав таку багату генеалогічну спадщину, є його прапрапрабабця графиня Маріанна Красицька. Як буде показано нижче, від її бабусі по батькові Елеонори Жевуської (Ржевуської) корені генеалогії Кароля Шимановського тягнуться, зокрема, до молдовського господаря Єремії Могили та його предків (згадаймо, що племінник Єремії Петро Могила, як відомо, був засновником Києво-Могилянської академії).

Не менш важливо, що по матері Маріанна Красицька успадкувала кров русько-польського боярсько-шляхетського роду Єльців гербу Леліва, члени якого обіймали в Києві посади земського писаря (Дмитро Федорович, 1582–1591 рр.), підстоля (Филип або Філон Дмитрович, 1591–1609 рр.), підвоеводи (Федір Дмитрович, 1620–1628), хорунжого (той же Федір Дмитрович, 1621–1646), хорунжого (Реміян або Ремігіан, 1646–?), чесника Ян Вацлав (1678). Дочка Яна Вацлава Маріанна (Мар'яна) з Єльців була бабусею Маріанни Красицької (названої, мабуть, на її честь). Дід Маріанни Реміян, який перейшов у римо-католицизм, був послом на сейм, автором концепції руського єзуїтського університету, якій не судилося бути реалізованою [7, 230–242]. Дід, батько та дядьки Реміяна також були послами на сейм, депутатами в Трибуналі [9, 264–266]. Дід Реміяна Дмитро Єлець «напевно належав до тісного кола найповажніших захисників православної віри на Київщині, адже мав власну усипальницю у найвизначнішому православному храмі Речі Посполитої — Успенському храмі Києво-Печерської лаври» [7, 231].

На окрему увагу в контексті нашого дослідження заслуговує рід Олізарів-Волчковичів, які поріднилися з Єльцями десь у другій половині XVI ст. Марія Олізар була дочкою Івана Олізар-Волковича (бл. 1520–1658), житомирського підстарости, який був послом від Київського воеводства

на Люблінському унійному сеймі 1569 р. Рід Олізарів — один з п'яти найзаможніших на Київщині у XVI–XVII ст. — походить від київського боярина Олізара Волчковича, який жив на поч. XV ст. Його син Роман Олізарович (пом. бл. 1458) був київським намісником князя Семена Олельковича. Див.: [7, 255–257; 8].

Нижче подаємо ельцівсько-могилянську гілку родоводу (без Олізарів-Волчковичів та інших відгалужень, таких як князівський рід Глинських, магнатський рід Замойських чи графські фамілії Потоцьких і Жевуських²⁸), складену на підставі «Гербовника» А. Бонецького [9] та даних Ігнація Красицького, поданих як коментарі до «Гербовника» К. Несецького [10]. (Див. схему № 4).

3-поміж українських (русинських) гілок генеалогії К. Шимановського, Ф. Блюменфельда, Генр. Нейгауза найкраще дослідженою є лінія, пов'язана не лише з кровною спорідненістю, а й безпосереднім успадкуванням маєтків родиною Шимановських від київських бояр Тишів-Биковських (через родину Росцішевських)²⁹.

Відомо, що в середині XVI ст. київський воєвода надав господарському слугі пограничному Федору (Теодору) Тиші у власність спустошені внаслідок татарських набігів селища Ходорків (на р. Ірпін, відоме з 1471 р.) і Криве, що знаходяться на відстані близько 150 кілометрів від Києва і удвічі менший від Житомира (між Житомиром і Фастовом). 19 грудня 1554 р. король Сигізмунд Август окремим привілеєм підтвердив це. У привілеї відзначалося, що Тиша заслужив це своєю службою при королі та й на кожному місці в Києві та Україні [12: Т. 1, с. 608] У 1565 р. Федір Григорович Тиша-Биковський — київський підвоєвода, а в 1566–73 рр. — київський земський підсудок [13, 187, 193].

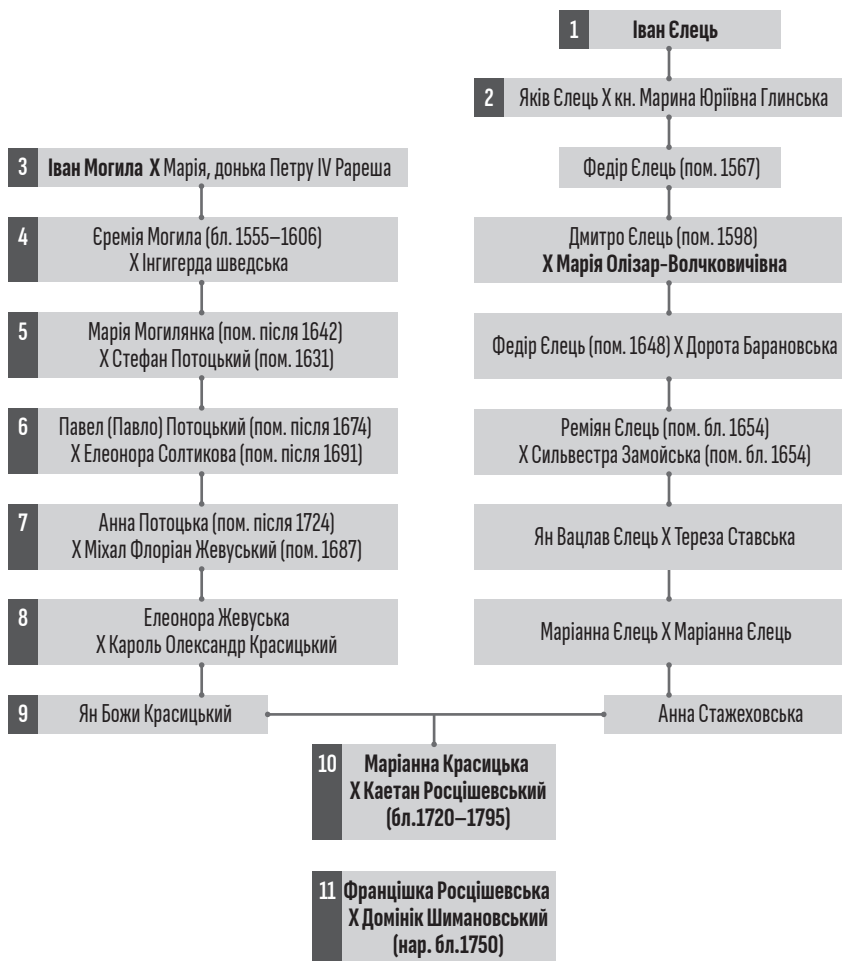
Тиші-Биковські надбали й інші землі та, вірогідно, заснували кілька нових поселень. У Ходоркові ними було побудовано замок і дві церкви, в одній з яких містилася родова усипальниця. Родина розрослася й поступово спольщилася й частково покатоличилася (під час Хмельниччини її члени втекли на Волинь). Ходорків і навколишні села знову стали пустою, частина населення (серед якого, вірогідно, був і майбутній гетьман Іван Самойлович) перейшла на лівий берег Дніпра.

Після кількох буремних десятиліть Ходорків повернувся у власність Тишів-Биковських і повільно відродився (на новому місці). Однак не-

²⁸ Ймовірно, подальші генеалогічні дослідження родин Жевуських і Шимановських покажуть ступінь спорідненості (зрозуміло, досить далекої) К. Шимановського, Ф. Блюменфельда й Генр. Нейгауза з композитором Левком Ревуцьким.

²⁹ «Тишанську» генеалогічну лінію складено на основі праць Г. Літвіна [7, 273–274], Л. С. Закшевського [3, 19–21] та Т. Хилінської [11: Т. 1, с. 24–25].

Генеалогічне древо від київських бояр Єльців та Олізар-Волчковичів, а також від молдовського господаря Івана Могили, князів Глинських, магнатів Замойських, графів Потоцьких, Жевуських, Красицьких до Домініка Шимановського

вдовзі їхня династія вигасла. Зі спадкоємицею Ходорківщини Людвікою Тишанкою-Биковською, дочкою поневоленого татарами Михайла, одружився польський шляхтич Станіслав Росцішевський гербу Юноша (нар. бл. 1640), який зі своєю хоругвою стояв у Ходоркові. Він є першим поміж відомих нам предків Кароля Шимановського, які, прибувши з Польщі (Мазовії), оселилися на Київщині [3, 19–20]. Так Ходорківщина перейшла до Росцішевських. (Див. схему 5).

Росцішевські, увійшовши до числа досить старовинних польських родів регіону, володіли Ходорківщиною до кінця XVIII ст. Відомо, що син Станіслава — Ян Росцішевський (1672–бл.1745) — в 1728 р. отримав «інструмент» на «гродзьке суддівство» від київського воєводи Юзефа Потоцького [13, 203, 213]. Він був помітним діячем свого часу, посадив чимало високих посад [3, 20].

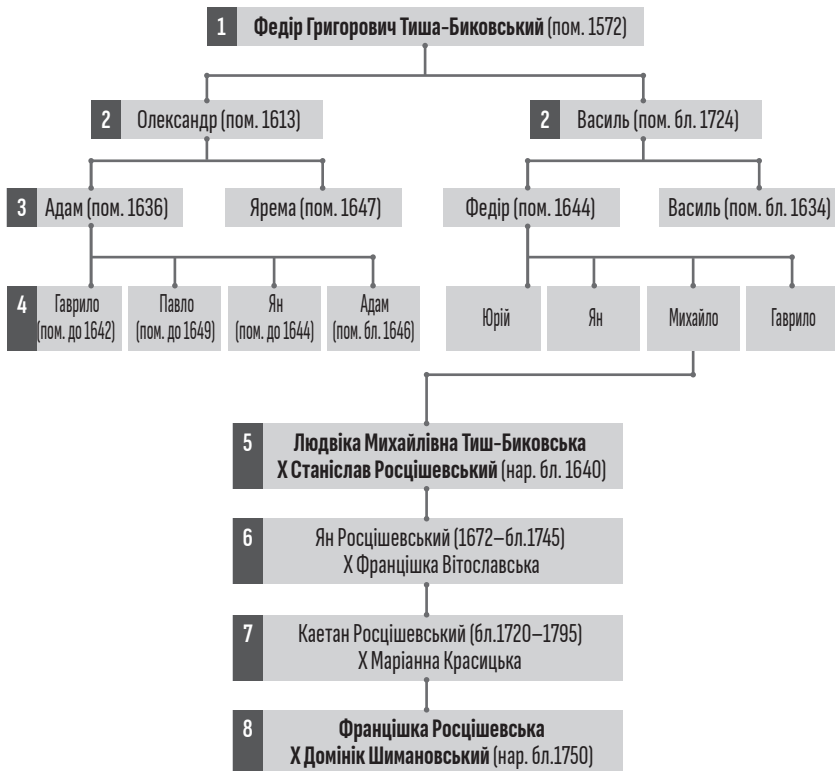
Близько 1720 р. у Яна (і Францішки з Вітославських) народився син Каетан (пом. 1795) — визначна особа, майбутній брестський ловчий і князь. Він уклав шлюб із представницею аристократичного роду графів Красицьких — Маріанною (саме від неї, нагадаймо, тягнуться генеалогічні лінії до Гедиміна, Рюриковичів, Могил та ін.). Після ранньої смерті дружини він став священником, київським деканом.

Каетанові Росцішевському в спадок дісталася не лише спустошена Ходорківщина (1741 р. в Ходоркові налічувалося лише 30 дворів), а й Уладівщина на Брацлавщині. У 1768 р. він виміняв у князя Антона Любомирського Уладівський ключ на Макарівський (що по сусідству з Ходорковим: відстань між Ходорковим і Макаровим — близько 80 км). Але в тому самому році вибухнула Коліївщина, і князь мусив рятуватися в Олевському замку. Коли він повернувся до Макарова, то застав зруйновані «коліями» (загоном Бондаренка) замок і костьол, тож мусив зайнятися їх відбудовою. У 1776 р. відкрив у Макарові й Ходоркові парафіяльні школи. Останні роки життя жив у селі Липівці, що належало до Макарівського ключа [11: 5, с. 925]. Невдовзі Ходорківський ключ Росцішевські продали, а родинною спадщиною стала Макарівщина.

Єдиний син князя Каетана трагічно загинув (під час полювання), тож Макарівські угоддя перейшли до трьох його дочок. Макарівський ключ було поділено (ще за життя князя, у 1778 р.) на власне Макарівський, що перейшов до однієї з дочок (в заміжжі Чарнецької), Липівський, де володарями залишилися фамілія Росцішевських (оскільки друга дочка князя Каетана — Юзефа вийшла заміж за Казимира Росцішевського, який прибув із корінних польських земель³⁰), та Мотижинський ключ, що одержала Фран-

³⁰ Від цього подружжя (у т. ч.) походить Максим Рильський, якому Казимир (Казімеж) і Юзефа Росцішевські доводяться прапрапрадідусям і прапра-

**Генеалогічне древо від київського боярина Михайла
Тиші-Биковського через родину Росцішевських
до Домініка Шимановського**

цішка Росцішевська — дружина Домініка Шимановського та прапрабабуся К. Шимановського і Генр. Нейгауза.

Мотижин над річкою Бучею, на півдорозі з Києва до Житомира, що, таким чином, став належати Шимановським, має ще глибшу історію, ніж Ходорків (перша літописна згадка про Мотижин-Мотижир належить до 1162 р.). Від середини XVI до кінця XVIII ст. його доля була подібна до долі Ходоркова та інших поселень регіону: десятиліття розбудови й піднесення чергувалися з десятиліттями руйнувань і спустошень.

Домінік Шимановський (прапрадід композитора) був першим із Шимановських гербу Сліповрон (що походили подібно до Росцішевських із Мазовії), хто переселився на Київщину (це сталося близько 1796 р.). Він був представником досить знаної і шанованої родини, яка дала Польщі й Україні чимало діячів у різних сферах: військових, письменників, урядовців та політиків [1: Т. 1, с. 26–29; 3, с. 22–46]. Домінік був послом на історичному «Чотирирічному Сеймі». Прибувши в Україну спочатку короткочасно (з метою одруження, 1777–1778), він згодом перебрався з родиною до мотижинського прихистку, де й провів останні 20–25 років життя. У Києві він активно проявив себе як маршалок шляхти (рос. — предводитель дворянства) Київського повіту (бл. 1800–1803) і публіцист — автор «Гороскопу на 1809 рік» й «Епітафії на смерть Тадеуша Чацького» (бл. 1813 р.) [1: Т. 1, с. 28; 3, с. 38–39; 14, с. 52–53].

Син Домініка, двоюрідний прадід композитора Йосип (Юзеф) Шимановський (1779–1867) обіймав ще більш почесну посаду маршалка шляхти Київської губ., хоча й недовго (16.03.1825–6.10.1826). Він був відомим «своїми чеснотами й великим серцем громадянином» [3, 38–39], однак, імовірно, не досить вправним поміщиком. У 1830–40 рр. він продав родовий Мотижинський маєток (містечко Мотижин, села Плахтянку й Копилів).

Про іншого сина Домініка, Сигізмунда (Зигмунда) Шимановського (нар. бл. 1790 р.) ми наразі майже не маємо відомостей, навіть дат і місць його народження, проживання та смерті. Відомо лише, що в 1835 р. він, подібно до брата, продав свій маєток поблизу Мотижина (Красногірку). Його дружиною була Пелагія із Савицьких. Родина Пелагії мешкала у Хрнівці Липовецького повіту Київської губ. (маєтностях Потоцьких), її братом був маршалок шляхти Тарашанського повіту тієї самої губернії Владислав Савицький (володар

прабабусею по батьківській лінії. Див.: [2, 24–25, 29, 31]. Цікаво, що заміж за Валентина — сина подружжя Росцішевських із Липівки — вийшла Пелагія із Залеських — рідна сестра прабабусі композитора по материнській лінії Домініка Таубе із Залеських. Валентин Росцішевський відомий як маршалок шляхти Київського повіту та засновник і перший керівник київської масонської ложі «Об'єднаних слов'ян» (1818–1819).

маєтку Бузівка Таращанського повіту), тож життя й цієї гілки предків композитора було нерозривно пов'язане з Київщиною.

Сигізмунд і Пелагія Шимановські — останні спільні предки К. Шимановського, Ф. Блюменфельда та Генр. Нейгауза. Далі генеалогічні дерева музикантів розходяться. У Сигізмунда й Пелагії було двоє дітей: Фелікс (бл. 1810–1889), рідний дід К. Шимановського, і Марія (пом. 1916), матір Ф. Блюменфельда й рідна бабуся Генр. Нейгауза. І Фелікс, і Марія взяли шлюби з мешканцями Київщини: Фелікс — із Ольгою Беренс, дочкою київських поміщиків генерала Мартин Беренса та Антоніни з Пшебендовських, Марія — з Михайлом (Міхалом) фон Блюменфельдом, домашнім учителем дітей її дядька Владислава Савицького.

Завершуючи далеко не повний огляд зв'язків предків К. Шимановського, Ф. Блюменфельда та Генр. Нейгауза з Київщиною (а саме Київську землю давні джерела ототожнюють з Україною), констатуємо, що історична глибина і значущість цих зв'язків дають підстави вважати видатних музикантів, що одночасно належать до польської, російської, німецької та інших національних спільнот, «корінними киянами» та певною мірою українцями за походженням.

Використані джерела та література:

1. Chylińska T. Karol Szymanowski i jego epoka. – Т. 1–3. – Kraków: MI, 2008. – Т. 1. – 554 s., Т. 3. – 206 s.
2. Хилінська Т. Бути поляком в Україні / Chylińska T. Być Polakiem na Ukrainie // [427, с. 21–31].
3. Zakrzewski L. S. Od Giedymina do Karola Szymanowskiego: Trzy eseje o rodzie Szymanow-skich, jego krewnych i powinowatych (Potomkowie Giedymina; Korwin-Szymanowscy; Potomkowie Marii z Szymanowskich Blumenfeldowej). – Warszawa, 2010. – 128 s.
4. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль: Історико-генеалогічне дослідження. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. – 649 с.
5. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993.
6. Pułaski K. O rodzinie kniazów Kapustów // Przegląd Bibl.-Archiw. – Warszawa, 1881. – Nr 2.
7. Литвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648) / Пер. з польськ. Л. Лисенко; Наук. ред. Н. Старченко. Нац. ун-т «Киево-Могилянська академія», Центр європейських гуманітарних досліджень; Центр досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства. – К.: Дух і Літера, 2016. – 616 с.
8. Тесленко І. А. Олізари, Олізари-Волчковичі // ЕІУ: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Вид-во «Наукова думка», 2010. – 728 с.

9. Boniecki A. Herbarz Polski. – T. XVI. – Warszawa, 1899–1913.
10. Niesiecki K. // Herbarz Polski. – T. VIII. – Lipsk, 1841.
11. Szymanowski K. Korespondencja: Pełna edycja zachowanych listów od i do kompozytora / Zebrała i opracowała T. Chylińska. – Kraków: PWM. – T. 1 (1903–1919). – 1982. – 672 s.
12. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1880–1902. – T. I. – 1880; T. V. – 1884; T. VI. – 1885; T. IX. – 1888; T. XI. – 1890.
13. Rulikowski E. Opis powiatu Kijowskiego, Kijów-Warszawa, 1913, s.
14. Kordel J. Szymanowski Dominik // Tam samo. – S. 52–53.

The article considers several branches of the genealogical line of the Szymanowski family, which testify to the origin of the composer K. Szymanowski, a native of the village of Tymoshevka on the border of today's Cherkasy and Kirovohrad regions, as well as his relatives, natives of Yelisavetgrad, composer, pianist, conductor and teacher F. Blumenfeld and pianist and teacher Henry. Neuhaus from the Kiev princes, Russian (Ukrainian) boyars and others. Genera and figures associated with Kyiv region are characterized.

Key words: Szymanowski, Neuhaus, Blumenfeld, Kyiv princes, Rostishevsky, Krasysky, Tyshi-Bykovsky, Yeli, Yeltsi, Yelo-Malynsky, Vyshnevetsky.

УДК 75:94”1939/19945»: [069.5:7] (477.65)

Олег Юрченко*

м. Кропивницький

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА У ТВОРАХ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА З ФОНДОВОГО ЗІБРАННЯ КІРОВОГРАДСЬКОГО ОБЛАСНОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ

У статті висвітлюється проблема об'єктивного вивчення історії Другої світової війни, актуальність та необхідність ґрунтовних наукових досліджень даної теми на противагу радянській міфології та застарі-

* Юрченко Олег Григорович – завідувач відділом туристично-краєзнавчої роботи Кіровоградського обласного художнього музею.

лим ідеологічним штампам, які використовуються в сучасній інформаційній війні проти України та всього цивілізованого світу. Зроблено акцент на спірних питаннях, пов'язаних з темою Другої світової війни, зокрема – відносно доцільності терміну «Друга світова війна», кількості жертв з боку Радянського Союзу, внеску союзників та України в перемогу над нацизмом, феномені радянсько-німецької дружби та співпраці, відродження нацизму та фашизму на теренах сучасної московської держави, проаналізовано причини ганебної поразки Червоної армії влітку-восени 1941 року внаслідок так званих «котлів», дано кількісну характеристику категорії «посібники ворога» по різних регіонах СРСР та зроблене застереження сучасним реванистам відносно «Можемо повторити!». Як доказ того, що Друга світова війна не втратила своєї актуальності та є цікавим об'єктом дослідження наведено маловідомі факти, що руйнують сталі радянські, і не тільки, міфи. Презентовано твори образотворчого мистецтва з фондового зібрання Кіровоградського обласного художнього музею, що є своєрідним літописом Другої світової війни.

Ключові слова: Друга світова війна, радянська міфологія, інформаційна війна, радянсько-німецька співпраця, український рахунок перемоги, народний Рух опору, трудовий фронт, твори образотворчого мистецтва на воєнну тематику.

Тема Другої Світової війни є однією з найцікавіших в історії і до сих пір залишається предметом наукових досліджень та палких дискусій істориків, краєзнавців, журналістів, політологів тощо. Її масштаби дійсно вражають, адже вона охопила 61 державу (80% населення земного шару). Вогняний смерч пронісся над країнами Європи, Азії, Африки, океанськими просторами, досяг берегів Нової Землі і Аляски на півночі, атлантичного узбережжя Європи — на заході, Курильських островів — на сході, кордонів Єгипту, Індії і Австралії — на півдні. Жертвами Другої світової війни стали понад 60 мільйонів людей.

Ця війна не тільки перевершила по масштабам військових операцій, руйнівним наслідкам та людським жертвам усі попередні воєнні конфлікти, а й залишила, на превеликий жаль, чимало «білих плям», що ускладнює на сьогодні всебічне та об'єктивне висвітлення даної теми. До сих пір радянська спільнота вперто називає її «Великою Вітчизняною війною», ігноруючи багато незручних для себе речей — феномен радянсько-німецької дружби, спільні радянсько-німецькі військові навчання, плідну співпрацю Гестапо та НКВС, розгром радянським та німецьким Рейхом у вересні 1939 року Польщі та спільні паради Червоної та німецької армій з цього приводу. Та й Далекосхідна компанія серпня 1945 року, як і аналогічні дії Червоної Армії у країнах Європи 1944–1945 років аж ніяк не підпадають під визна-

чення «Велика Вітчизняна війна». Але щонайменша спроба об'єктивного висвітлення подій тієї війни сприймається радянськими догматиками дуже агресивно як «фальсифікація» та «переписування» історії, «буржуазна пропаганда» тощо.

До глибокого вивчення історії Другої Світової війни спонукає і той факт, що з початком сучасної українсько-московської війни радянське тлумачення подій 1939–1945 років стали дуже важливою складовою ідеологічної та інформаційної війни сучасної московської держави проти України та всього цивілізованого світу. Путінське бачення історії, яке сьогодні підтримує переважна більшість ординців, автоматично ставить на всіх неросійських народах колишнього Радянського Союзу клеймо «зрадників», «посібників ворогу», «фашистів», «бандерівців» і тому подібне. Хоча ґрунтовні дослідження з цього питання вже давно довели, що перше місце серед зрадників в тій війні з боку Радянського Союзу належить саме росіянам (понад 500 тисяч), друге місце — Середній Азії (Мусульманський легіон), третє місце — народам Закавказзя та Північного Кавказу. Україна посідає лише четверте місце, і це не дивлячись на масштаб території, чисельність населення та шалену лютю до радянських фашистів після червоного терору, знищення еліти нації, геноциду 1932–1933 років тощо.

Щодо внеску союзників у загальну перемогу над нацистською Німеччиною, то в сучасній Московії, у кращому випадку, його зводять до мінімуму, а в гіршому — взагалі заперечують, що красномовно віддзеркалює репліка радянського солдата з кінострічки «Зустріч на Ельбі» — «Ну хоча б наприкінці війни побачимо союзників!». Адже останні, на думку московитів, не стільки воювали (та і то — десь там у Північній Африці, що не могло вплинути на загальний хід війни), а більше думали про те, як за спиною у Радянського Союзу укласти сепаратний мир з Німеччиною та її союзниками. До речі, той факт, що в 1943 році Радянський Союз намагався за спиною у союзників укласти сепаратний мир з Німеччиною (за деякими даними зустріч представників обох сторін планувалась на території нейтральної Швеції) до сих пір замовчується, а документи з цього питання до сих пір засекречені.

Приступи радянської шизофренії особливо загострюються на 9 травня, що навіть породило таке красномовне поняття як «Победобесие», в рамках якого лунають погрози з боку московитів на адресу Європи та Америки, що знайшло свій прояв у відомому гаслі «Можемо повторити!».

Взагалі важко зрозуміти, чому кремлівські пропагандисти вибрали саме Другу світову війну для свого щорічного шабашу, адже ґрунтовні дослідження відкривають страшну картину тієї справжньої ціни, яку заплатив радянський народ за перемогу над нацизмом. Деякі історики

стверджують, що на одного вбитого на Східному фронті ворога припадає як мінімум 10 радянських хлопців. З'явилась і більш об'єктивна цифра спільних втрат радянських прикордонників, військових та партизан — близько 25 мільйонів чоловік. Після цього навіть визначена офіційним Києвом загальна кількість загиблих з боку СРСР — 28 мільйони, викликає лише гірку іронію.

Не можна серйозно сприймати і заявлену офіційною Москвою кількість тодішніх радянських військових втрат на рівні 8,5 мільйона, оскільки аналогічні втрати тільки однієї України за останніми дослідженнями склали 7 мільйонів. А скільки поховано у 28 тисячах відомих та багатьох невідомих братських могилах? Цього вже ніхто і ніколи не узнає. А куди зараховані 157 тисяч червоноармійців і командирів, що стали жертвами смертних вироків, виконаних радянськими каральними органами?

Правдиве відображення подій Другої Світової війни, серед яких — героїчна «Битва за Британію» у той час коли Гітлер і Сталін активно товаришували і співпрацювали, суттєва економічна допомога Радянському Союзу з боку Сполучених Штатів та Великобританії, вагомий внесок українців у перемогу над нацизмом у Європі, необхідне сьогодні і з огляду на шалену інформаційну війну сучасної Московії не тільки проти України, а й всієї західної цивілізації.

Адже сучасне «Гебельс-ТБ» свідомо замовчує той факт, що в роки Другої Світової війни в лавах радянської армії та військово-морського флоту воювало понад 7 мільйонів українських воїнів. Кожен другий з них поліг на фронті, а кожен другий з тих, хто залишився у живих, повернувся додому інвалідом. Загальна кількість загиблих українців обчислюється, за різними даними, від 8 до 10 мільйонів, а це — кожен шостий українець.

Більшість радянських фронтів у тій війні очолювали знову ж таки українці, по кількості нагороджених та тих, хто отримав звання Героя Радянського Союзу українці посідали друге місце. Багато вже написано і про антифашистську боротьбу вояків УПА, про підпілля ОУН та багато іншого, що аж ніяк не вписується в радянську міфологію.

А повертаючись безпосередньо до подій 79-ї давнини, необхідно зазначити, що 22 червня 1941 року дійсно стало знаковою датою в історії Другої Світової війни, сплутавши карти багатьох тогочасних політичних гравців та перетворивши учорашніх ворогів на союзників, а союзників на смертельних ворогів. Адже саме цього дня почалася грандіозна битва між двома кривавими диктаторами Адольфом Гітлером та Йосипом Сталінім, кожен з яких прагнув світового панування і наполегливо йшов до своєї мети. Деякі історики висувають версію щодо превентивного удару німецької армії, яким було зірвано заплановану Сталінім наступальну операцію «Весна»,

внаслідок реалізації якої більша частина Європи повинна була опинитись під московською окупацією.

Рано вранці 22 червня 1941 року на мосту через Буг зустрілись радянський і німецький патрулі. І раптом німці відкрили вогонь з автоматів, розстрілявши в упор застигнутих зненацька червоноармійців. Так почалася нова фаза Другої світової війни, яка тривала 1418 днів і ночей. Рейх наніс по радянській імперії страшний удар, маючи на основних напрямках наступу 190 дивізій — 5,5 млн. чоловік, більше 4 тисяч танків, 47 тисяч гармат і мінометів, 4,5 тисяч літаків, до 200 кораблів. Радянська армія змогла протипоставити близько 3 млн. бійців і командирів, 1800 важких і середніх танків, 1540 літаків нової конструкції.

Початок війни став тріумфальним для Німеччини і катастрофічним для СРСР. Подібно іншим жертвам німецького «бліцкригу», вже на початок серпня 1941 року Червона армія, що планувала максимум через 2 місяці пройти переможним маршем по вулицях Берліна, була практично повністю знищена, і здавалося, що ніщо не зможе зупинити німців та їх союзників на шляху до Москви, Ленінграда і Києва. Але подальший розвиток подій отримав несподіваний для німецьких планів поворот, суттєво знизивши градус попередньої ейфорії. Так, наприклад, замість оперативного простору, який повинен був з'явитися після оточення під Уманню 6 і 12 радянських армій, німецькі війська побачили перед собою нову радянську стрілецьку дивізію під досить великим номером «223», сформовану у Харкові вже після початку війни. Подібне почало відбуватися і на інших ділянках Східного фронту. За прорваною обороною з'являлися все нові радянські дивізії з все більшими номерами. Ставало зрозумілим, що Німеччина недооцінила свого противника, його військовий та промисловий потенціал, невичерпні людські ресурси. Проблемою для нацистів стала і величезна територія СРСР, яка створювала умови для евакуації промислових об'єктів на схід країни з подальшим налагодженням виробництва військового озброєння та давала можливість радянським військам постійно відступати, зриваючи плани німців відносно реалізації польського, або французького варіантів. До того ж, Червона армія, поступово виходячи з коми, стала чинити гідний опір, знижуючи темпи наступу ворога. Для вермахту, бійця, який звик перемагати вже у першому раунді нокаут, прозвучав гонг. Попереду був другий раунд, сповнений невизначеності.

Але за те, щоб мати можливість перевести подих і виграти бодай якісь час Червона армія платила велику ціну. Вже в перший місяць війни вона втратила близько 1 млн. чоловік, з них 300 тисяч загиблих та 700 тисяч полонених. А за період з червня по грудень 1941 року радянські військові втрати склали 3 млн. 138 тисяч бійців, 6 млн. одиниць стрілецької зброї,

20 тисяч танків, 10 тисяч літаків. Територія СРСР, захоплена вермахтом, перебільшила 1,5 млн. кв. кілометрів — втричі більше, ніж територія Франції. Для порівняння — за аналогічний період втрати сухопутних військ Німеччини склали близько 750 тисяч чоловік, авіації — декілька тисяч літаків.

Справжнім жахом для Червоної армії стала німецька тактика створення небувалих за масштабами оточень, так званих «котлів», жерла яких поглинали сотні тисяч людей. Внаслідок білоруського «котла» в німецький полон потрапило 328 тисяч радянських бійців і командирів, Смоленського — 310 тисяч, Уманського — 103 тисяч, Київського (вересень) — 665 тисяч, В'яземського і Брянського (жовтень) — 663 тисячі. Великі оточення радянських військ продовжувалися і у 1942 році: під Керчу (травень) — 150 тисяч та під Харковом (травень) — 240 тисяч. Загалом протягом 1941–1945 років в полон потрапило близько 5 млн. червоноармійців (!). Ганьбою можна вважати і той факт, що радянський імператор фактично відмовився від цих людей, назвавши їх зрадниками батьківщини та прирікши таким чином на страшні муки спочатку у німецьких, а потім і у радянських таборях.

Заради справедливості необхідно зазначити, що розгром Червоної армії влітку-восени 1941-го року відбувся окрім всього іншого і в силу цілком об'єктивних причин. Третій Рейх був на той час могутньою індустріальною імперією, на яку до того ж працювала промисловість фактично всіх європейських країн. Внаслідок окупації Європи вермахту дісталось озброєння більше 200 дивізій противника. Тільки у Франції гітлерівці захопили майже 5 тисяч танків і бронетранспортерів та близько 3 тисяч літаків. Щодо радянського озброєння, то значна його частина суттєво поступалася німецькому у якісному плані. Це стосувалось авіації, стрілецької зброї, протитанкової і зенітної артилерії, а особливо — радіозв'язку.

Німеччина мала двохрічний, причому — дуже вдалий досвід війни в Європі і набагато випереджала радянських військових у професійній підготовці. Червона ж армія була сильно ослаблена «Великим терором» 1937–1938 років, який знищив багато талановитих та ініціативних професіоналів військової справи.

Величезну негативну роль зіграло також явне германофільство радянського керівництва, яке з самого початку взяло курс на зближення з Німеччиною та конфронтацію з країнами західної демократії. В 1990-х роках в Мюнхені вийшла книга воєнного історика Манфреда Хайдлера «Рейхсвер і Червона Армія: етапи дивної співпраці. 1920–1933 роки». В ній, окрім всього іншого, розповідається про те, що вже влітку 1925 року була створена воєнна авіаційна школа у Ліпєцьку, де на «Фоккерах» пройшли курс навчання близько 120 німецьких пілотів, а також — наземний аеродромний персонал. В танковій школі під Казанню «Кама» пройшли навчання близь-

ко 30 німецьких танкістів, йшли випробування танків німецького виробництва. Північніше Самари в 1928 році за участю німців відпрацьовувалось розпилювання з літаків отруйних газів, йшли випробування хімічних мін та гранат. В свою чергу 19 офіцерів вищого ешелону Червоної Армії пройшли підготовку на курсах генерального штабу Німеччини. Більше половини членів Революційної військової ради зазначеного періоду мали служебні контакти з німецьким генштабом, їздили «обмінюватися досвідом». Як наслідок — в 1941 році наступаючими німецькими частинами дуже часто командували офіцери, підготовлені на радянській землі Тухачевським та його оточенням. По даним Хайдлера, щонайменше 20 німецьких курсантів-авіаторів із Липецька та 10 танкістів, підготовлених в «Камі», дослужилися у вермахті до генеральських погон. Як кажуть, коментарі зайві.

Наразі фондове зібрання Кіровоградського обласного художнього музею нараховує понад 200 творів образотворчого мистецтва відповідного тематичного спрямування, значна частина яких віддзеркалюють саме початковий, найбільш трагічний період радянсько-німецької війни, змушуючи замислитись над наслідками непомірних амбіцій окремих політиків, здатних пожертвувати мільйонами людських життів заради реалізації своїх загарбницьких планів.

Картина Петра Кодьєва «Сполох» (1954) символізує радянський Рубікон, перейдений Адольфом Гітлером 22 червня 1941 року, чітку межу, за якою залишається мирне життя, хай навіть в умовах тоталітарної держави, і починається пекло війни. Трагізм перших місяців війни, критичну ситуацію, у якій опинилися бійці Червоної армії, фактичну приреченість і одночасно — жертвність заради своєї батьківщини, бажання за будь яку ціну затримати ворога, щоб дати можливість бойовим побратимам закріпитися на нових позиціях талановито передано у роботах Надії Лопухової «1941 рік», Олександра Фойницького «Корабель тоне» (1962), Володимира Парчевського «По стерв'ятникам — вогонь!» (1965), Віталія Колесніченка «Степом, степом...», Леоніда Корнеєва «Висота» (1995).

Жахливе безправне становище простих людей, кинутих напризволяще комуністичною владою, відтворене в роботах Петра Кодьєва «Окупація» (1954), К. Ломикіна «У дні окупації» (1964), Миколи Попова «Одна-єдина» із серії «Роки окупації» (1969), Надії Лопухової «На фашистську каторгу», Зіновія Толкачова «Дівчата співають» із серії «Освенцім» (1962). Жахливим є і те, що замість каяття за фактичну зраду свого народу, залишеного на поталу ворогу, цих людей ще потім звинуватять у тому, що вони «були під німцями», «співпрацювали з ворогом» тощо, змушуючи змивати «провину перед батьківщиною» своєю кров'ю. На багатьох чекали табори, заслання та інші прояви «комуністичного раю».

Справжньою одою героям трудового фронту можна вважати картину Ольги Тітової «Фронту. 1942 рік» (1969), яка красномовно ілюструє жертовну працю жінок, голодних, втомлених, виснажених, в чий дім до того ж часто приходила страшна звістка про загибель рідної людини.

Значна частина творів образотворчого мистецтва на воєнну тематику присвячена народному Руху опору, полум'я якого охопило тоді всю Україну. Адже навіть ті, хто тишив себе певними ілюзіями відносно «визволителя» Гітлера, швидко розібралися, що до чого, ставши на шлях боротьби проти німецького «Нового порядку». Контингент народних месників був різноманітний. Хтось уходив до партизан, не досягши призовного віку, щоб помститися за смерть рідних і близьких, чимало було таких, що потрапляли до партизан, виринаючи із оточення, або втікли по дорозі до місця страсти. Створювалися партизанські формування — загони, полки, бригади та дивізії, чисельність яких інколи сягала до 20 тисяч чоловік, в тилу у ворога часто виникали цілі «партизанські краї». Про масштаби українського Руху опору свідчить зокрема той факт, що із понад 1 мільйона партизан і підпільників 500 тисяч діяло саме в Україні. Нагадаю, приблизно стільки ж росіян воювало тоді в лавах німецької армії.

Всупереч колишній радянській та нинішній московській пропаганді партизанській рух України був презентований не тільки радянськими партизанами. Тим більше, що серед останніх було чимало таких, кого важко сьогодні назвати фанатичним комуністом. Достатньо згадати сумнозвісну долю комісара Руднева із партизанського з'єднання Сидора Ковпака, вбитого агентом НКВС за пропозицію спільних дій проти німців з українськими партизанськими загонами, яких доречі було чимало не тільки в західній, а й в центральній Україні. На превеликий жаль висвітлення теми діяльності на теренах України під час Другої світової війни націоналістичних партизанських загонів та підпілля ОУН тільки останнім часом вийшло на якісно новий рівень, багато в чому — завдячуючи розсекреченим архівним документам.

Ну і зрозуміло, що не витримує ніякої критики теза про «керуючу» та «спрямовуючу» роль тодішньої комуністичної партії СРСР в організації антифашистського партизансько-підпільного руху. Адже останній протягом 1941–1942 років розвивався переважно стихійно і далеко не завжди мав радянське спрямування. Тільки у 1943 році були зроблені суттєві кроки в плані координації діяльністю партизанських та підпільних груп на окупованій території та налагодження їх взаємодії з регулярними частинами.

Не можна також забувати і про те, що багатьом радянським партизанам і підпільникам не вдалося уникнути репресій як раз через «співпрацю з українськими націоналістами».

Бійцям фронту в тилу ворога присвячені роботи Ігоря Стаханова «Пам'ятник М. Рудневу у Харкові» (1960), Миколи Глушченка «Портрет С. А. Ковпака», Миколи Бондаренка «Партизани», Володимира Федорова «Ескіз до картини «Партизани» (1975) та «Портрет Наумова» (1978), Мельничука «Клятва партизан», Зіновія Толкачова «Перед відходом у партизанський загін», Бориса Піаніди «За рахунок ворога», Олександра Логвинюка «Комсомольське підпілля Червоногірки» (1984). Ще одна робота Олександра Семеновича «Хліб партизанам» (1975) — особливо зворушлива, оскільки є присвятою тим, хто ризикуючи не тільки своїм життям, а й життям своєї родини, надавав посильну допомогу народним месникам.

Справжнім літописом тогочасних подій, хоча і у радянському форматі, є також роботи Степана Письменного «Вони йшли на схід», Феодосія Бочкова «Прифронтна ніч» (1943), Миколи Бондаренка «Визволення міста Кіровограда» (1954) та «У 1944-му під Корсунь-Шевченківському» (1983–1984), Володимира Федорова «Полонені німці» (1978), «Малюнок. Відпочинок. Фронтіві дороги», «Рига. Малюнок 14 жовтня 1944-го року», «Саша Михайлов. Однополчанин» (1945), «Рисунок. Солдат відпочиває» (1945), Іллі Єфроїмсона «Звільнення» (1964), Григорія Галкіна «Звільнення» (1965), триптих Віталія Колесніченка «Неволя. Летять журавлі», «Перемога! Свобода!», «Дома з мамою» (1985) та «Весна 1945 року» (1985), Олександра Логвинюка «Травень 1945 року» (1985) та «Переможець» (1988), Надії Лопухової «Повернення» (1964), Фелікса Полонського «Повернення» (2008), Тетяни Яблонської «Ми з Берліну».

Окремий блок складають картини, присвячені темі пам'яті — Володимира Волохова «Бійці згадують» (1973), Любові Кир'янової «Спогади» (1976), Миколи Бондаренка «Роздуми» та «Ветерани» (1982), Степана Ніколенка «Портрет батька», Анатолія Янева «Пам'ять непокоїть» (1985), Миколи Гроха «Сини» та «Син повернувся» із циклу «Незабутнє» (1973).

Тож хочеться сподіватися, що тема Другої світової війни буде залишатися чудовою можливістю популяризації творчості високопрофесійних майстрів пензля, зокрема — художників-земляків, сприяючи естетичному вихованню, а ще — важливим чинником патріотичного виховання новітніх поколінь та актуальною і цікавою базою для ґрунтовних наукових досліджень, які стануть потужною зброєю у справі подолання чисельних радянських та інших міфів, пов'язаних з Другою Світовою війною та відкриють чимало нових цікавих фактів.

Наведу лише декілька прикладів, які руйнують наші стереотипи про Другу світову війну, як щось застаріле, архаїчне, радянське, та, навіть, цілком вивчене. Так, скажімо, ми звикли вважати, що теорію переваги арійської раси над іншими народами створили нацистські ідеологи. Це не так.

Її придумав британський соціолог і культуролог Х. С. Чемберлен (1855–1927), який наприкінці XIX століття переїхав до Німеччини, отримав німецьке громадянство, і ставши ярим германофілом став писати всі свої наукові праці виключно німецькою мовою, ввівши в обіг таке поняття як «вища німецька нація». Пам'ятаючи жажливе становище Німеччини після Першої світової війни, розумієш, чому нацисти взяли на озброєння і активно використовували у своїй пропаганді саме цю ідею.

Ще один живучий міф Другої Світової війни, який, до речі, постійно підтримувала радянська, а наразі — путінська пропаганда, зводиться до того, що внаслідок наступу Німеччини у вересні 1939 року Польща «луснула, як гнилий горіх», і що ніякої війни там взагалі не було, якщо не рахувати «безглузвих кінних атак на німецькі танки». В реальному житті все було зовсім інакше.

1 вересня 1939 року біля села Кроянти 18-й уланський полк польської кавалерії пішов в атаку не на танки, а на 20-ту дивізію німецької піхоти і зупинив її просування на досить тривалий термін. Інші кавалерійські атаки були також спрямовані не проти танків, а піхоти, до того ж за всіма правилами ведення війни — з підтримкою артилерії та бронетехніки. Мало хто згадує, що Польща мала на озброєнні сучасні танки, які не поступалися німецьким, а її військова авіація була представлена літаками усіх типів власної розробки. Можливо тому Польща протрималася довше за будь яку іншу європейську країну, що стала жертвою німецької агресії. Адже тільки 15 вересня німці дійшли до Варшави і ще два тижні поляки чинили опір. А тепер згадаймо, наприклад, де була Червона армія приблизно 8–10 липня 1941-го року, кавалерія якої реально кидалася на німецькі танки згідно наказів «мудрого» військового керівництва. До речі, збереглися спогади польських офіцерів про те, що під час боїв з червоноармійцями, останні, потрапивши в полон, часто виявляли бажання воювати разом з поляками проти своїх союзників — німців. Поляки ризикнули, дали їм зброю, і радянські військові, увійшовши до складу однієї з польських військових частин, згідно тих же спогадів, «виявили себе хоробрими солдатами і добрими товаришами».

Глибоке занурення в історію Другої Світової війни спростовує ще один міф, що тільки радянське командування керувалось принципом «Втрат не рахувати» та «Перемога за будь яку ціну». Зрозуміло, що СРСР є чемпіоном з жертвоприношень, покладених на олтар Перемоги. Але, яскравою ознакою жорстоких законів війни можна вважати наступне. У 1942 році союзники, готуючись до майбутньої операції «Оверлорд», висадили на бельгійському узбережжі шість тисяч англійських і канадських солдат з єдиною метою — здійснити розвідку боем. Не більше. Живими після цієї операції залишилось тільки дві тисячі.

Інший приклад. Свого часу польська військова розвідка розкрила таємницю німецької шифрувальної машини «Енігма», а з початком війни, спеціалісти, які емігрували до Англії, допомогли англійцям налагодити регулярне читання німецьких шифрограм. Одного разу з перехопленого документа стало відомо, що місто Ковентрі буде «показово покаране шляхом бомбардування, і це має стати уроком для інших англійців». Черчілль опинився перед страшною дилемою: стягнути у місто пожежні машини і польові шпитали — означало показати німцям, що їхні шифри розгадані, а це призвело б до зміни кодів. Англійці не зробили нічого. Німецькі бомбардувальники перетворили Ковентрі на руїни, а розшифровка німецьких кодів успішно продовжувалась. Що тут скажеш? Війна...

Не вписуються в загальноприйняте сприйняття Другої Світової війни і спогади декількох бійців радянської армії, які стверджували, що брали участь у висадці союзних військ на півночі Франції та розповідали, що у складі 8-ї американської армії «Саламандра» була окрема бригада радянської морської піхоти у кількості п'ятисот чоловік, яка разом з американцями дійшла до Ельби. Пізніше бійці цієї бригади, як і усі, хто «бачив Захід», були розіслані по північних таборах, щоправда, не в якості ув'язнених, а як офіцери охорони, яких аж до смерті Сталіна не пускали на Велику Землю. Зрозуміло, що подібного роду інформація потребує ретельної перевірки, як і цікава версія щодо загибелі радянського розвідника Миколи Кузнецова, за якою його група і він особисто загинули не від рук бандерівців, а у бою з іншою розвідувальною групою, одягнутою, як і хлопці Кузнецова, у німецьку форму.

Тож, як бачите, тема Другої світової війни залишається не тільки актуальною в умовах нашого бурхливого воєнного сьогодення, а й є невичерпним джерелом цікавих відкриттів, які, хочеться вірити, збагатять вітчизняну історичну науку, вивівши її на якісно новий рівень.

Використані джерела та література:

1. А. Бушков «Россия, которой не было. Загадки, версии, гипотезы» - Москва: издательство «Олма-Пресс»; Санкт-Петербург: «Издательский дом «Нева»; Красноярск: издательство «Бонус», 2004. – 608 ст.
2. А. Исаев «Котлы 1941-го. История Великой Отечественной войны, которую мы не знали» - Москва: издательство «Яуза», 2005. – 389 ст.
3. В. Даценко «Щоб пам'ятали. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни. Історико-публіцистичний нарис – Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2010. – 304 ст.
4. В. Семененко, Л.Радченко «Великая Отечественная война. Как это было. Факты. Версии. Комментарии» - Харьков-Белград: издательство «Книжный клуб», 2008. – 416 ст.

5. Г. Гудериан «Воспоминания солдата» – Мюнхен, 1954. – 415 ст.
6. Е. Кульков, М.Мягков «Война 1941-1945 годов. Факты и документы» – Москва: издательство «Олма Медиа Групп», 2011. – 475 ст.
7. Р. Іванченко «Історія без міфів» – Київ: видавництво «МАУП», 2006. – 585 ст.
8. Ч.Мессенджер «Гладиатор Гітлера. Вторая мировая глазами генерала СС» – Харьков-Белгород: издательство «Клуб семейного досуга», 2009. – 320 ст.

УДК 021

Олена Шовенко*

м. Кропивницький

ІМ'Я ЛЕОНІДА КУЦЕНКА ЯК БРЕНД БІБЛІОТЕКИ

Висвітлюється роль бібліотеки у бібліотечному брендингу та краєзнавчій роботі, розкриті підходи до використання імені Леоніда Куценка в якості бренду бібліотеки. Новий напрямок бібліотечної роботи — «бібліотечний брендинг» — дозволить формувати позитивний імідж бібліотеки, залучити нових користувачів та інвестиції. У процесі брендування використовуватимуться нова назва, логотип та електронні ресурси бібліотеки.

Ключові слова: Леонід Куценко, бібліотечний бренд, бібліотечний маркетинг, краєзнавча робота в бібліотеці, публічні бібліотеки.

Трансформаційні процеси і зміни в суспільстві, стратегія розвитку бібліотечної справи в Україні до 2025 року «Якісні зміни бібліотек задля сталого розвитку України» стали основою щодо зміни пріоритетів, впровадження варіативних моделей бібліотечного обслуговування, зонування бібліотечного простору, створення комфортного середовища для надання широкого спектру традиційних та інноваційних послуг.

Теперішній час ставить перед сучасною бібліотекою нові вимоги. Ми маємо змінити позиціонування бібліотеки з храму історії, архіву видань, на місце, де створюються інновації, де можна дізнатись про все найновіше, що відбувається в світі. Тобто, конкурентоспроможна бібліотека має шукати нові шляхи залучення користувачів та інвесторів.

В останні кілька десятиріч широкої популярності набув такий напрямок бібліотечного менеджменту як бібліотечний брендинг. Правильне бібліотечне брендування підвищує імідж та формує привабливий образ у свідомості користувачів.

* Шовенко Олена Анатоліївна – завідувачка філії № 6 МЦБС міста Кропивницького.

Кожна бібліотека розробляє та використовує власний бренд. Наша бібліотека, згідно з Рішенням Виконавчого комітету Міської ради міста Кропивницького від 14 січня 2020 року, з метою увіковічення пам'яті видатних земляків, одержить ім'я Леоніда Васильовича Куценка — літературознавця, критика, доктора філологічних наук, професора, члена Національної спілки письменників України, заслуженого працівника народної освіти України, лауреата літературної премії імені Євгена Маланюка, краєзнавчої премії імені Володимира Ястребова та премії Фонду Воляників-Швабінських при Фундації Українського Вільного Університету в Нью-Йорку.

По суті, наша бібліотека отримала новий поштовх у краєзнавчій та пошуковій роботі.

Краєзнавство — один із стратегічних напрямків бібліотечної роботи, невичерпне джерело, незмінне з плином часу та незалежне від примх економіки, політичних катаклізмів. Бібліотеки завжди були і будуть берегинями духовності, вони мають можливість і повинні оперативно забезпечити своїх користувачів літературою про минуле і сьогодення рідного краю. Тому не випадково працівники книгозбірень звертаються у своїх пошуках до краєзнавчого напрямку як до животної джерела нашої духовності.

Таким натхненним невичерпним джерелом стане символ нашої бібліотеки — постать Леоніда Куценка, охоронця історії, культурної спадщини нашого степового краю.

Розмірковуючи над перейменуванням з погляду брендингу, бібліотека певною мірою переосмислює діяльність, виходячи зі своїх комунікаційних завдань. Маються на увазі: залучення щонайбільшої кількості користувачів і відвідувачів, встановлення міцного соціального партнерства з різними організаціями, установами й громадськими організаціями, зміцнення контактів з окремими користувачами, реклама своїх ресурсів і можливостей.

Із зміною імені бібліотека планує розробити власний локальний проєкт, який би відображав весь комплекс необхідних заходів: дослідницьку роботу; координацію партнерських відносин з різними культурними, просвітницькими, учбовими закладами; роботу з бібліотечним фондом задля його поповнення краєзнавчими матеріалами про Л. Куценка; реорганізацію бібліотечного простору; створення комфортного середовища для користувачів; інформаційну й рекламно-просвітницьку діяльність.

Назва бібліотеки «імені Л. Куценка» буде використовуватися як культурний знак, як втілення історичної пам'яті, як символ значимості діяльності книгозбірни. Ім'я бібліотеки допоможе знайти нові головні ідеї концепції власного розвитку, формувати оригінальні напрями і форми діяльності, акумулювати енергією для змістовного та організаційного розвитку.

У плані створення нового бренду ми вже зробили деякі кроки: налагодили партнерські відносини з КЗ «Літературно-меморіальний музей І. К. Карпенка-Карого міста Кропивницького»; почали збір документів про життя й творчість Л. Куценка; дослідили краєзнавчий фонд бібліотеки; переглянули електронні ресурси Інтернету про Л. Куценка; обговорили з краєзнавцями спільне видання спогадів про літературознавця. Бібліотека встановила контакти з сином науковця — Олексієм Леонідовичем з метою можливого одержання книг з особистої бібліотеки Л. Куценка.

У новій концепції філія планує: розробити новий логотип, слоган, зібрати прес- та інформ-досьє, виділити персональні рубрики в картотеках, оформити інформаційну зону й створити постійно діючу експозицію; проводити щорічні заходи щодо популяризації творчості Л. Куценка: творчі вечори, огляди книг, вечори-портрети й т.і., поповнити фонд виданнями про Л. Куценка.

Сучасна бібліотека приваблює читача не тільки різноманітним зібранням літератури, а й точками доступу до Інтернету та Wi-Fi. Буде оновлено вигляд бібліотечного сайту та сторінки у Facebook в руслі нової концепції, додано нові рубрики та інформацію. Всі заходи висвітлюватимуться у ЗМІ.

Ретельно вивчивши творчість і біографічні матеріали письменника, бібліотека оновить програму співробітництва з освітніми установами міста: на уроках краєзнавства, у бесідах і оглядах, при підготовці літературно-музичних композицій, посилить акцент на творчості Л. Куценка. У бібліотеці стане традицією починати будь-який захід з ознайомлення аудиторії з діючими експозиціями, присвяченими життю й творчості Леоніда Васильовича.

Локальний проект «Ім'я Леоніда Куценка як бренд бібліотеки» підтримують державна адміністрація, обласна рада, Управління культури і туризму Міської ради міста Кропивницького, адміністрація МЦБС. Ми заручилися допомогою і підтримкою громадських організацій. Спільна готовність до реформації роботи бібліотеки, бажання зробити її сучасною і потрібною усій громаді взагалі і кожній особі окремо, стане запорукою у досягненні успіху.

The role of the library in library branding and local lore is highlighted. Objective: To discover approaches to using the library brand. A new line of library work has been proposed – "library branding", which will help to create a positive image of the library, attract new users and investments. During the branding process, you can use the library's new name, logo and electronic resources.

Keywords: library brand, library marketing, local librarian work, public libraries.

CHRONIKA

З ІСТОРІЇ «ВЕРЕСНЕВИХ САМОЦВІТІВ»

1970 р. З 25 до 30 вересня у Кіровоградській області провадився Тиждень Української Радянської літератури. Напередодні тижня партійне керівництвом області та районів було організовано широку пропаганду крначих творів українських письменників, лекції та бесіди про творчість видатних письменників Радянської України. По бібліотеках області провадилися обов'язкові книжкові виставки, бібліографічні огляди. У Кіровограді, районних центрах та багатьох центрах сільрад було організовано торгівлю творами українських радянських письменників.

До області завітала делегація українських письменників на чолі з Олександром Корнійчуком та Олесем Гончаром. У складі делегації — поети і прозаїки Р. Братунь, П. Ребро, І. Драч, О. Черногуз, С. Голованівський, Г. Григор'єв, В. Пепа та інші (понад 80 осіб). Письменики розподілилися по районах, проводили бесіди й творчі зустрічі в трудових колективах і закладах культури, де читали власні твори, роздавали автографи.

Оскільки кульмінацією тижня української літератури стало святкування 125-річчя з Дня народження І. Карпенка-Карого, то делегація письменників взяла участь в урочистостях, а також мітингу на Хуторі Надії, на якому незадовгню до того завершилася реконструкція та ремонт. На

* Підготував Вадим Колечкін, к.і.н., провідний науковий співробітник Державного архіву Кіровоградської області.

мітингу Олександр Корнійчук охарактеризував Хутір Надії як столицю української драматургії.

1977 р. У цей рік сьоме свято театрального мистецтва було відкрите біля парку імені Леніна (нині — Ковалівський парк). На мітинг було зібрано представників громадськості, артистів професійних театрів, учасників художньої самодіяльності. Містинг відкрила тодішній заступник голови облвиконкому, голова комітету з проведення свята Євгенія Чабаненко. Вона говорила про великий вплив театру корифеїв на розвиток сценічного мистецтва України, розквіт художньої творчості трудящих за 60 років, що минули після Жовтневої революції, і проголошує театральне свято відкритим. Також на відкритті виступали акторка народного самодіяльного театру будинку культури ім. Калініна Є. Петровська, кандидат філологічних наук П. Маркушевський, актор Львівського академічно-драматичного театру ім. Заньковецької заслужений артист УРСР Ф. Стригун. Після урочистостей було покладено квіти до пам'ятників Леніну та Кропивницькому.

1981 р. У часи одинадцятого театрального свята усі сцени Кіровоградської області були зайняті професійними та аматорськими колективами. Театральні трупи були як кіровоградські, так і з інших областей Української РСР. Крім трупи Обласного драматичного театру ім. Кропивницького у театрах, палацах та будинках культури давали вистави артисти Черкаського обласного музично-драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка, Кіровоградського обласного театру ляльок, народні самодіяльні театри і драматичні колективи, учасники 22-ї «театральної весни» та 9-го обласного конкурсу одноактних п'єс, художні колективи інших жанрів.

1982 р. Театральне свято цього року було приурочене до відзначення 100-річчя українського професійного театру, заснованого М. Кропивницьким. Серед заходів — відкриття 25 вересня Меморіального музею М. Кропивницького у м. Кіровограді та музею історії «Театру корифеїв» у приміщенні театру імені М. Кропивницького. У неділю відкрито театральне свято «Вересневі самоцвіти, яке також було присвячене цій же урочистій даті. У рамках урочистостей до Кіровограда завітали члени Республіканського оргкомітету та трупа акторів Київського академічного театру імені І. Франка. Делегацію зустріли на кордоні Черкаської та Кіровоградської областей.

30 вересня відбулася зустріч членів Республіканського оргкомітету з керівництвом області. Також для гостей та учасників свята виступив з концертом-привітанням колектив народного ансамблю танцю УРСР «Ятрань». Серед гостей свята — делегації акторів академічних театрів імені Т. Шевченка з Харкова, імені Жовтневої Революції з Одеси, імені М. Садовського з Вінниці, імені П. Саксаганського з Києва.

Починаючи з 1 жовтня по області відбувалися творчі зустрічі гостей свята з керівництвом області та трудовими колективами Кіровоградщини.

2 жовтня члени Республіканського оргкомітету та делегації театрів відвідали хутір Надія де вшанували пам'ять І. Карпенка-Карого.

3 жовтня делегації поїхали з міста. Натомість у місті відбулися міні-гастролю українських театрів:

4 жовтня Кіровоградський український музично-драматичний театр поставив п'єсу Івана Драча «Поема про вчителя»;

5–8 жовтня у театрі Кропивницького Київський обласний український музично-драматичний театр імені П. Саксаганського ставив п'єсу О. Корнійчука «В степах України»;

9–10 жовтня силами Вінницького театру імені М. Садовського демонструвалася п'єса О. Петрашкевича «Украти кодекс»;

16–17 жовтня Львівський академічний український театр імені М. Заньковецької давав спектакль за п'єсою А. Рябопляча «Марія Заньковецька»;

12–24 жовтня трупа Московського драматичного театру імені Станіславського ставила на сцені обласного театру п'єсу В. Токарева «Експромт-фантазія».

Окрім театральних постановок у Кіровограді відбувся українського дожовтневого театру і сучасний театральний процес», науково-творча конференція «Український дожовтневий театр і його роль в історії театральної культури».

18 жовтня свято завершилося урочистим засіданням у Києві.

1–2 листопада у рамках Республіканського фестивалю театрів «Прем'єри сезону» у м. Києві відбувався показ вистав Кіровоградського українського музично-драматичного театру імені М. Л. Кропивницького «Поема про вчителя» за авторством І. Драча та «Талан» за п'єсою М. Старицького.

1991 р. Двадцять перші «Вересневі самоцвіти» відкрилися на Хуторі Надія без традиційної помпезності. В плані свята не було передбачено традиційних промовців від державних установ. Замість них артисти музично-драматичного театру імені Кропивницького Іван Кравцов та Валентина Литвиненко розіграли невеличку інтермедію від імені І. Карпенка-Карого та його дружини Надії. Автор та постановник сценки — директор-головний режисер обласного театру, заслужений діяч мистецтв України М. Барський. Сценку було присвячено 35-річчю хутора як музея-заповідника.

Продовжили свято виступи фольклорних колективів з районів області. Завершилося дійство на Хуторі «Надія» виставою М. Кропивницького «Пошилися в дурні» у виконанні акторів обласного театру.

1992 р. Двадцять другі «Вересневі самоцвіти» присвячені 110-річчю створення Театру Корифеїв. Свято, що вже традиційно відкривалося на Хуторі Надія, розпочалося промовою заступника голови обласної державної адміністрації Віталія Смаглюка. У святі взяли участь і виголосили слова привітань його учасникам почесні гості, близькі до родини Тарковських: донька Арсенія Тарковського Марина, а також поет-емігрант Юрій Кублаковський, який свого часу брав останнє інтерв'ю у видатного кінорежисера Андрія Тарковського. Серед почесних гостей також були онук Івана Тобілевича (Карпенка-Карого) Назарій Юрійович, режисер Богдан Хорогодський, професор Інституту театрального мистецтва імені І. Крапенка-Карого Л. Білецька та інші. Учасники свята поклали квіти до пам'ятника І. Карпенку-Карому. Відбулося театральнo-музичне дійство за участю самодіяльних та професійних фольклорних та театральних колективів області.

1993 р. До «Вересневих самоцвітів» на Хуторі Надії було споруджено літній театр та відремонтовано опалення у будинку. Двадцять третє свято театральнoго мистецтва на Кіровоградщині також відкривав заступник голови обласної державної адміністрації В. Смаглюк. На свято завітали директор державного театру «Дружба» Міністерства культури України, голова Співки театральних діячів України Є. Колганов, старший консультант Одеського відділення Співки театральних діячів І. Пахтер, відповідальний секретар обласної організації Співки письменників України В. Кобзар, керуючий Кіровоградським відділенням акціонерного банку «Інко» С. Снопков, який під час свого вітального слова подарував мезею-заповіднику килим. Традиційно відбулося нагородження переможців «Театральної весни Кіровоградщини», а також вручення відзнак лауреатів премій імені М. Заньковецької та М. Садовського Співки театральних діячів України.

Актори обласного мізично-драматичного зіграли виставу «день народження або Чудасія на Хуторі Надія» за авторством та постановкою директора обласного театру Народного артиста України М. Барського.

1994 р. 24-е театральне свято «Вересневі самоцвіти» присвячувалося 225-річчю з дня народження Івана Котляревського. До свята на театральнoму полі було побудовано капітальну сцену і встановлено лави. Серед гостей свята були студенти Інституту театральнoго мистецтва імені І. Карпенка-Карого, а також учасники республіканського семінару фотохудожників України. Традиційно під час відкриття свята було нагороджено переможців конкурсу «Театральна весна-94» і кращих акторів року, що брали участь у конкурсі. Диплом за здобуття премії імені М. Заньковецької за кращу жіночу роль одержала актриса театральнoго колективу Кіровоградськo-

го районного будинку культури Л. Лозова. Дипломом I ступеню за кращу дитячу роль був нагороджений актор театрального колективу Знам'янського будинку культури В. Волчок. На відкритті також виступали художні колективи області, працювали виставки, здійснювалася виносна торгівля. У цьому ж році актори Орловського драматичного театру посадили на алеї хутора Надія останнього дуба.

1996 р. Двадцять шосте Всеукраїнське свято театрального мистецтва «Вересневі самоцвіти» присвячувалося 125-річчю від Дня народження Лесі Українки, 140-річчю з Дня народження Івана Франка та 130-річчю з Дня народження Михайла Грушевського. Свято відкрилося 21 вересня у державному музеї-заповіднику «Хутір «Надія». У програмі урочистого відкриття свята взяли участь фольклорні та творчі колективи з районів Кіровоградської області та Хустського району Закарпатської області. У відкритті також взяли участь тодішній голова облдержадміністрації М. Сухомлин, директор Київського державного театру «Дружба» заслужений працівник культури України Є. Колганов, дочка поета А. Тарковського М. Тарковська, заступник голови Хустської райдержадміністрації І. Юрчак, завідуючий кафедрою українознавства КІСМУ професор С. Барабаш.

На театральному полі силами акторів обласного музично-драматичного театру імені М. Л. Кропивницького показано феєричну композицію «Конвалія» за мотивами творів Л. Українки, І. Франка, М. Грушевського у постановці Валерія Дейнекіна за участі заслуженого діяча мистецтв України Івана Казнадія. Також на церемонії відкриття було нагороджено театральні колективи, що стали переможцями 37-ї «Театральної весни Кіровоградщини».

Свято тривало до 28 вересня. У ньому взяли участь, окрім професійних, численні аматорські драматичні колективи області.

У с. Арсенівці Новомиргородського району було покладено квіти до гранітного моноліта, що стоїть на місці хати, де народився Карпенко-Карий. У покладанні взяли участь заступник голови Новомиргородської райдержадміністрації В. Коптев, голова обласного літературного об'єднання «Степ» В. Погрібний, начальник облавтодору Г. Гнатенко, голова обласної ради сільгосппідприємств А. Черноіваненко, голова Веселівської сільради Г. Волошина та ветеран освітянської ниви М. Губа.

1997 р. На урочистому відкритті свята були присутніми голова обласної ради Микола Сухомлин, заступник голови облдержадміністрації Віталій Смаглюк, начальник управління культури обласної держадміністрації Юрій Компанієць, журналісти, літературознавці та театральні діячі Кіровоградської області. Головну роль відігравали аматорські теа-

тральні колективи Кіровоградського, Новгородківського, Олександрівського, Добровеличківського, Новоукраїнського, Долинського районів області. Виступи відбувалися у безпосередній близькості від пам'ятника І. Карпенку-Карому. Найгучніші оплески отримав колектив новгородківського районного будинку культури. Також для дітей на театральному полі обласний театр ляльок показав виставу «Сумна весела казка» у постановці режисера театру О. Кузьміна. Наприкінці відкриття актори обласного музично-драматичного театру імені М. Л. Кропивницького показали на театральному полі уривки з найкращих п'єс корифеїв українського театру. При цьому констатувалося, що програма була неоригінальна і по суті повторювала попередні роки.

2000 р. Свято фактично відкрили виступи фольклорних колективів з районів області — народний ансамбль української пісні Новомиргородського міського будинку культури № 2, народний самодіяльний фольклорний ансамбль Маловодянського будинку культури з Долинщини, самодіяльний вокальний ансамбль Софіївського сільського будинку культури з Компаніївщини, народний самодіяльний ансамбль пісні і танцю «Горлиця» з Кіровограда, народний самодіяльний хор Кіровоградського ремонтного заводу імені Таратути. Потім на літній сцені заповідника було показано літературно-музичну композицію, що складалася з духовних музичних творів композиторів минулого у виконанні муніципального камерного хору міста Кіровограда під керівництвом Юрія Любовича та декламації фрагментів листів, мемуарів та п'єс, а також окремих висловлювань корифеїв українського театру у виконанні акторів Львівського театру імені Марії Заньковецької Федора Стригуна, Любові Боровської, Богдана Козака та Олександра Кузьменка, які були почесними гостями свята. Також на сцені виступив фольклорний ансамбль пісні і танцю з югославського міста Крагуєвець.

Після концерту розпочалася офіційна церемонія відкриття свята, на якій було вручено дипломи переможцям обласного огляду одноактних п'єс та лауреатам регіонального туру Всеукраїнського фестивалю сатири і гумору.

Перед глядачами виступили відомий сатирик і гуморист Євген Дудар, народна артистка України Неоніла Крюкова, бард Тризубий Стас (Станіслав Щербатих) та фокусник Степан Савка.

Завершився перший день свята п'єсою І. Карпенка-Карого «Хазяїн» у виконанні акторів Львівського академічного театру імені Марії Заньковецької на сцені обласного музично-драматичного театру імені М. Л. Кропивницького.

Наступного дня свято продовжилося у с. Арсенівка, на малій батьківщині І. Тобілевича (Карпенка-Карого). Відбувся мітинг біля пам'ятного

знака митцю, на якому виголосили своє слово начальник управління культури облдержадміністрації Ю. І. Компанієць, заступник голови Новомиргородської райдержадміністрації М. І. Ганул, голова Веселівської сільради Г. В. Волошина, редактор газети «Новомиргородщина» М. А. Литвиненко, невістка роду Тобілевичів В. В. Тобілевич, голова обласного літературного об'єднання «Степ» В. О. Погрібний. Після мітингу у районному Будинку культури відбувся святковий концерт, поставлений силами самодільних акторів та фольклорних виконавців Новомиргородщини.

Завершилося свято виступом місцевих митців слова з літературного об'єднання «Степ».

Особлива подяка була висловлена учасниками свята обласному осередку Демократичної партії України та її очільниці Ганні Антоньєвій, народному депутату України та виробничому об'єднанню «Артеміда».

2017 р. Свято, власне театральний фестиваль, розпочалося 25 вересня у Кіровоградському обласному академічному музично-драматичному театрі імені М. Л. Кропивницького, на сцені якого протягом 5 днів йшли вистави обласних театрів Украї: Вінницького – «Лісова пісня», Рівненського — рок-опера «Біла ворона», Запорізького — «Замовляю любов», а також київських театрів — «Хочу в Париж» та «У Києві на Подолі, або где ві сохніте бельйо?» й драматична притча «Бездня» у виконанні Ніжинського театру.

На сцені Кіровоградського обласного академічного театру ляльок йшли вистави лялькових театрів з Черкас, Івано-Франківська, Херсону, Кривого Рогу, Запоріжжя, Львова та Одеси.

Основна частина свята відбувалася на Хуторі Надія, де на різних локаціях виступали аматорські театральні та співочі колективи з усієї України, декламували власні вірши поети, а кропивницькі художники влаштували пленер.

Окрес свята — ярмарок виробів здекоративно-ужиткового мистецтва.

З промовама виступили почесні гості свята — лауреат Національної премії імені Т. Шевченка поет Іван Драч, який 1970 році був учасником «Днів української радянської літератури на Кіровоградщині», від яких бере відлік Всеукраїнський фестиваль театрального мистецтва «Вересневі самоцвіти», заслужена артистка України Леся Самаєва, заступник Міністра культури України Юрій Рибачук.

Збірник
(видання, що продовжується)

**«Між Бугом і Дніпром
Науково-краєзнавчий вісник
Центральної України»**

Випуск XIV'2020

Верстка:
Вячеслав Сорокін

Поліграфічно-видавниче підприємство
ТОВ «Поліграф-Сервіс»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК №3386
25006, м. Кропивницький, вул. Садова, 88-А
моб.: (067) 521 24 81
E-mail: ps338534@gmail.com
www.poligraf-service.com.ua

Підписано до друку: 10.09.2020 р. Формат 45х64 1/16
Папір офсет. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 14,5